

SOSYO — LOJİ

George A. Lundberg
Clarence C. Schrag
Otto N. Larsen

cilt.2

TÜRK SİYASİ İLİMLER DERNEĞİ YAYINI NO: 20

SOSYOLOJİ

CİLT: II

Yazarlar:

George A. Lundberg
Clarence C. Schrag
Otto N. Larsen

Çevirenler:

Dr. Özer Ozankaya
Doç. Dr. Ülker Gürkan

AYYILDIZ MATBAASI A. Ş., ANKARA — 1970

HM
51
.L83
1970
v.2

B 5874

Bu ciltte yer alan Kesim 14, 15, 16, 17, 18 ve 20 ile Kavram Açıklamaları ve Dizinler Dr. Özer Ozankaya tarafından; Kesim 19, 21, 22, 23, 24 ve 25 ise Doç. Dr. Ülker Gürkan tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM V		
TOPLUMSAL DÜZEN-	14. NÜFUS VE TOPLUM	3
LERİN SINIRLARI	15. İNSAN TOPLULUKLARININ	41
	EKOLOJİSİ	
BÖLÜM VI	16. KURUMLARIN NİTELİĞİ VE	77
TOPLUMSAL KURUMLAR	KARŞILIKLI İLİŞKİLERİ	
	17. AİLENİN YAPISI VE GÖREVİ	97
	18. TOPLUMDA DİN	135
	19. EĞİTİM SOSYOLOJİSİ	161
	20. TEKNOLOJİ, DEĞERLER VE	187
	EKONOMİK ÖRGÜTLENME	
	21. SİYASAL SOSYOLOJİ	217
BÖLÜM VII	22. DAVRANIŞ SAPMASI	255
DEĞİŞİM VE DENETİM	23. TOPLUMSAL DEĞİŞİM	287
	24. SOSYOLOJİK ARAŞTIRMANIN	
	PLANLANMASI	
	25. SOSYOLOJİ VE SOSYAL SİYASET	349
	KAVRAM AÇIKLAMALARI	367
	YAZAR DİZİNİ	383
	KAVRAM DİZİNİ	389

BÖLÜM V

TOPLUMSAL DÜZENLERİN SINIRLARI

I. GİRİŞ

II. NÜFUSTAKİ DEĞİŞMELERİN ÖLÇÜLMESİ

- A. Doğum Oranları
- B. Ölüm Oranları
- C. Doğal Artış Oranı
- D. Nüfus Değişmelerinin Etkenleri

III. TOPLUMUN NÜFUS ÖZELLİKLERİ

- A. Cinsiyete Göre Dağılım
- B. Yaş Dağılımı
- C. Hayat Süresi ve Beklenen-Ömür
- D. İnsan Göçleri
- E. İnsan Yetenekleri

IV. DÜNYA NÜFUSUNUN ARTIŞI VE DAĞILIŞI

V. A.B.D.'NDE NÜFUS EGİLİMLERİ

- A. Artış Oranı
- B. Tarım Nüfusunda Azalma
- C. Bölgesel Farklılıklar
- D. Değişen Yaş Yapısı
- E. Sanayileşmenin Genel Etkileri

VI. NÜFUSUN GENİŞLİĞİ VE YAŞAMA DÜZEYİ

- A. Aile Genişliği ve Başka Toplumsal Değerler
- B. Nüfus Denetimi
- C. Optimum Nüfus

VII. SONUÇ

NÜFUS VE TOPLUM

I. GİRİŞ

14.1. İnsanın yeryüzünde ilk görüldüğünden sonra insan nüfusunun artışı, başlangıçtaki basit aritmetik toplamadan çıkıp, karmaşık bir geometrik ilerleme biçimini almıştır. Bugünün üç milyar azıcık geçen nüfusunu meydana getirmek için son derece uzun bir zaman gerekmiştir. Oysa, bugünkü artış hızı değişmediği takdirde, bu üç milyarlık nüfusun altı milyar olması için yalnız kırk yıl beklemek yetecektir¹.

14.2. Demografi insan nüfusunun, bu nüfusun dağılımının, oluşumunun ve değişiminin bilimidir. İnsanların sayı ve özelliklerinin kaydedilmesi çok eski zamanlardan beri yapılagelen bir işlemdir. Böyle verilerin uygulamadaki yararı açıkça görülebilir. Savaşta silâh taşıyabilecek yaş gruplarındaki erkeklerin sayısı, grubun devamını sağlama bakımından çok önemli bir etken olabilir. Bir ülke veya kent nüfusunun ne oranda artacağı veya azalacağı konusunda yapılan tahminler, mesken, haberleşme, eğitim ve eğlence imkânlarının plânlanması bakımından önem taşır. Çoğunlukla yaşlı kişilerden kurulu bir topluluğun ihtiyaçları, çocuk ve gençlerin büyük bir oranda bulunduğu bir topluluğun ihtiyaçlarından farklı olacaktır. Büyük kısmı bekâr erkeklerden kurulu olan bir topluluk, erkek ve kadınların eşit sayıda bulunduğu bir topluluktan önemli toplumsal ve kültürel farklılıklar gösterir. Demografik bilgilerimiz güvenilir oldukça, birçok uyumları yapabilmesi için insana artan ölçüde yararlı olmuştur. Ulusların muhtemel yükseliş ve düşüşleri, yaşama düzeyleri ve belli gruplarda beklenen kültür türleri, doğrudan doğruya nüfuslarının sayısı, özellikleriyle ve dağılışıyla ve bunların her birindeki muhtemel değişmelerle ilgilidir.

14.3. Bu kesimde böyle bilgileri sağlayacak araç ve yöntemlerin bazıları incelenmektedir. Bütün dünyada ve A.B.D.'nde nüfusun

¹ Population Bulletin, February, 1962, s. 17.

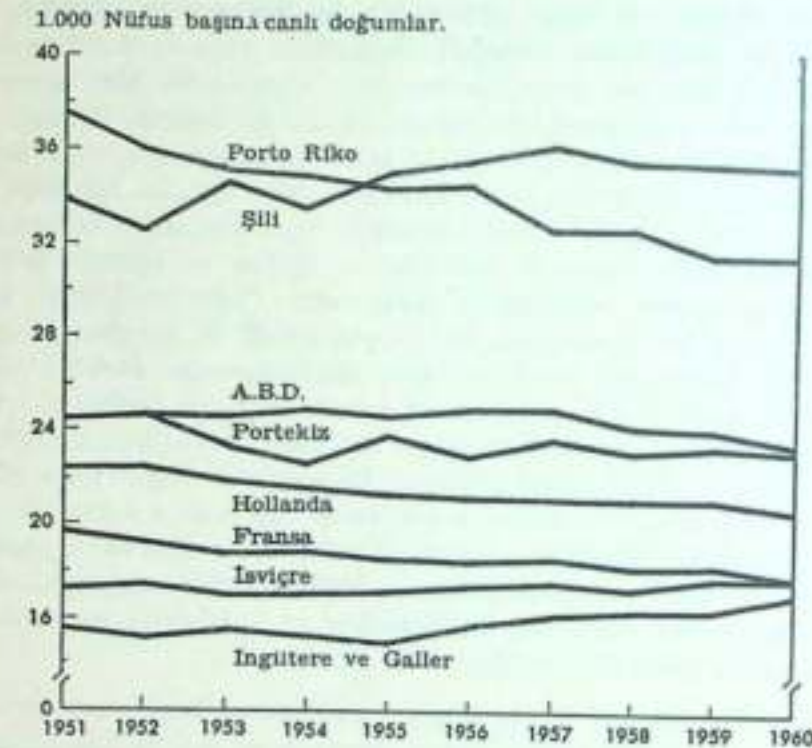
artışı ve bugünkü dağılışı ele alınmaktadır. Ne kadar geniş bir nüfusun beslenebileceği, insanların ne büyüklükte bir nüfusu arzuya değer buldukları ve nüfus genişliği ile yaşama düzeyi arasındaki ilişkilerin ne olduğu sorunları üzerinde durulmaktadır. Son olarak da, (a) nüfusun türlü özellikleri ile (b) türlü toplumsal davranış biçimleri arasındaki karşılıklı bağımlılıklar incelenmektedir.

II. NÜFUSTAKİ DEĞİŞMELERİN ÖLÇÜLMESİ

A. Doğum oranları

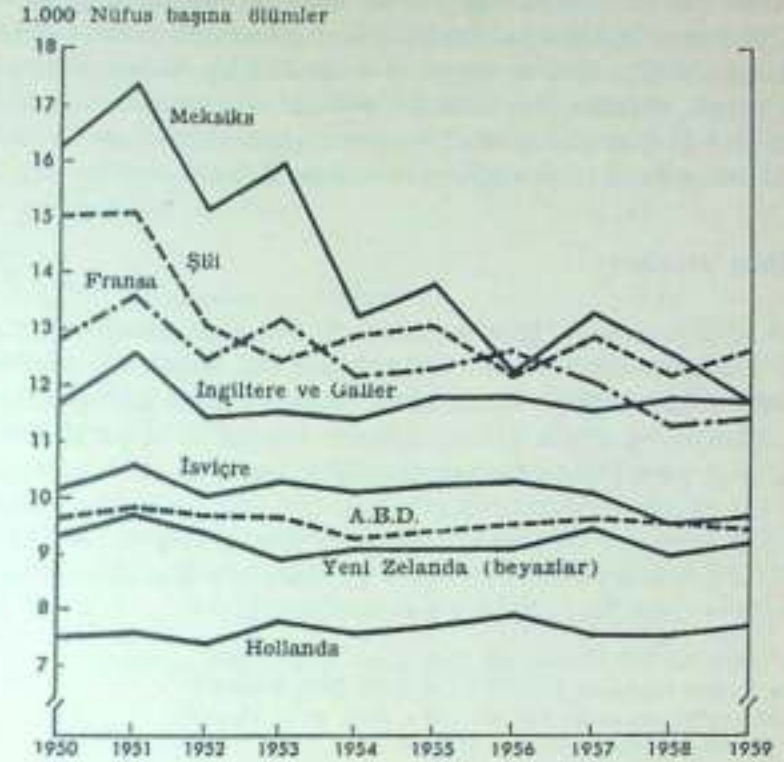
14.4 Nüfus-bilimci çok defa farklı bölgelerdeki veya aynı bölgede farklı zamanlardaki nüfus değişmelerini karşılaştırmakla ilgi-

1000 NÜFUS BAŞINA CANLI DOĞUMLAR

ŞEKİL 34. (Population Index, January, 1961'den alınmıştır.)

1000 NÜFUS BAŞINA ÖLÜMLER

ŞEKİL 35. (Population Index, January, 1961'den alınmıştır.)

lendiğinden, sık sık mutlak sayılar yerine oranları kullanmak zorunluluğunu duyar. Örneğin belli bir yıl içinde meydana gelen doğumların sayısını (a) toplam nüfusla, ya da (b) çocuk doğurabilecek yaşlardaki (genellikle 15-44 yaşlar arası) kadın nüfusun sayısıyla böler. Bu işlem birinci durumda **kaba bir doğum oranını**, ikinci durumda ise **işlenmiş bir doğum oranını** sağlar. Bu biçim oranlar, nüfusun genişliğini göz önünde bulundurmaktadır ve eğilimleri öngörmeye tek başına doğum kayıtlarına oranla çok daha elverişlidir. A.B.D.'ndeki doğum oranları üzerine doğru bilgiler ancak 1933'ten

$$\text{Kaba doğum oranı} = \frac{\text{Yıl başına doğum sayısı}}{\text{Toplam nüfus}} \times 1000$$

itibaren vardır. Çünkü doğumların kaydedilmesi bu tarihte bütün eyaletlerde zorunlu kılındı. A.B.D.'nde 1935'te kaba doğum oranı binde 18.8 idi. II. Dünya Savaşından hemen sonra bu oran 1947'de binde 26.6'ya yükseldi; bu rakam yakın yılların en yüksek oranını temsil etmektedir. 1962'de ise oran binde 22.1 idi. Doğum oranı, evlenme sayısı, nüfusun yaş bileşimi, evli nüfusun oranı ve bazan doğurganlığın "toplumsal iklimi" denilen toplumsal, kültürel ve psikolojik etkenler dahil, çok değişik etkenlerle ilgilidir².

B. Ölüm oranları

14.5 Bunun gibi, ölüm oranları da hesaplanmaktadır. Örneğin A.B.D.'nde kaba ölüm oranı 1900'de binde 17.2 olarak tahmin edilirken, 1961'de binde 9.3'e düşmüştür. Hollanda binde 7.6 ile dünyada ölüm oranının en düşük olduğu ülkedir. Çizelge 30'da görülebileceği üzere, yaşa göre ölüm oranları gibi daha ince ölçülerin kullanılması, geçen elli yıl içinde bütün yaş gruplarındaki ölüm oranlarının önemli, fakat eşit olmıyan ölçülerde düştüğünü göstermektedir. A.B.D.'nde 1900'deki ölüm oranları 1950'de de görülseydi, yalnız 1950'de birbucuk milyon daha fazla ölümlerle karşılaşacaktık:

- Bir yaşımdan küçük 400.000 daha fazla çocuk ölmüş olacaktı.
- 1-24 yaşlar arasında 420.000 daha fazla ölüm olacaktı.
- 25-64 yaşlar arasında 510.000 daha fazla ölüm olacaktı.
- 65 ve daha yukarı yaşlarda 260.000 daha fazla ölüm olacaktı.

C. Doğal artış oranı

14.6 Bir alandaki toplam nüfus artışı —göçler dışında—, genellikle doğal artış oranıyla anlatılır. Bunun formülü şöyledir:

$$\frac{\text{Yıl başına doğumlar} - \text{Yıl başına ölümler}}{\text{Toplam Nüfus}} \times 1.00$$

¹ Doğurganlığın toplumsal iklimi üzerine bir inceleme Indianapolis'te yapılmıştır. Bknz.: P. K. Whelpton and C. V. Kiser (derl.), *Social and Psychological Factors Affecting Fertility*, Milbank Memorial Fund, 1946, 1950, 1952 ve 1954, 4 cilt. Yine bknz.: Frank Lorimer, *Culture and Human Fertility*, Paris, UNESCO, 1954.

² "Age of Death in the United States," *Health Information Foundation Bulletin*, February, 1956, s. 3.

14.7 Yukardaki gibi oranlar, iki veya daha çok alandaki nüfus değişmelerini karşılaştırmaya imkân vermektedir. Bundan başka, değişik ırksal, toplumsal, ya da ekonomik sınıflara özgü oranlar, belli bir zamanda, belli bir nüfusun hangi kesiminin en doğurgan kesim olduğunu gösterir. Bu araçlar, nüfus bilgileri ile incelenmekte olan nüfusun toplumsal, ırksal, ekonomik, ya da psikolojik özellikleri arasındaki ilişkileri göstermek bakımından çok önemlidirler. Bir nüfusun farklı kesimlerindeki değişmelerin, nasıl farklı oranlar gösterdiğini belirtirler.

D. Nüfus değişmelerinin etkenleri

14.8 Herhangi bir bölgenin gelecekteki nüfusu (P_2), her zaman, bugünkü nüfusu (P_1) ile doğal artış ve net göçün toplamının sonucudur.

$$P_2 = P_1 + \text{Doğal artış} + \text{Net göç}$$

Doğal artışı hesaplamak için, belli bir zaman içindeki ölümlerin sayısı doğumların sayısından çıkarılır. Net göçleri hesaplamak için de belli bir zaman içinde belli bir bölgeyi terk edenlerin sayısı oraya gelenlerin sayısından çıkarılır. Görüldüğü gibi bütün nüfus değişmeleri şu dört değişkene indirgenebilir:

1. Doğumlar.
2. Ölümler.
3. Dışa göç (bir bölgenin dışına çıkma).
4. İçe göç (bir bölgeye girme).

İster fiziki, ister biyolojik, ister toplumsal olsun, nüfusun genişliğini etkileyen her etken, bu etkiyi yukardaki temel demografik değişkenler üzerinde gösterir.

III. TOPLUMUN NÜFUS ÖZELLİKLERİ

14.9 Halkların nüfus özellikleri, içinde yaşadıkları toplulukların toplumsal ve ekonomik özelliklerine göre değişir. Örneğin küçük bir kasaba nüfusunun yaş ve cinsiyete göre dağılışı, büyük bir kentinkinden, ya da bir tarımsal bölgeninkinden farklıdır. Bir madencilik ve sanayi kentinde, bir hizmet-kentine oranla daha çok erkek ve daha az çocuk veya yaşlı insan bulunur. Bir ticaret kentinde

çok sayıda kadın bulunabilir. Görüldüğü gibi bir topluluğun toplumsal hayatını anlamak için, oradaki nüfusun özelliklerini, yaş ve cinsiyete göre dağılımını, ölüm oranlarını ve göçetme biçimlerini incelemek gerekir.

A. Cinsiyete göre dağılım

14.10 Bir nüfusun cinsiyete göre dağılışı, '100 kadına düşen erkeklerin sayısı' biçiminde tanımlanır.

$$\text{Cinsiyet oranı} = \frac{\text{Erkekler}}{\text{Kadınlar}} \times 100$$

İnsanlar arasında erkek doğumları kadın doğumlarından biraz daha çoktur ve cinsiyet oranı doğum sırasında 105 kadardır. Gebe kalma anında bu oran çok daha yüksek görünmektedir; fakat erkeklerin doğumdan önce ve sonraki ölüm oranlarının daha yüksek olması, bu dengesizliği azaltmakta ve böylece insan ırkı içinde iki cins hemen hemen eşit sayıda bulunmaktadır.

14.11 Dünya nüfusu içinde aşağı-yukarı eşit sayıda erkek ve kadın bulunmasına rağmen, değişik zamanlarda ve değişik topluluklarda cinslerin oranı çok büyük dengesizlikler gösterir. Örneğin bazı kültürler, ekonomik veya geleneksel nedenlerle erkeklere kadınlardan çok daha yüksek bir değer verir. Bu kültürlerde bazan kız çocuklar öldürülür ve bunun sonucu olarak erkeklerin sayısı oranısız ölçüde yüksek olur. Erkeklerin ağır basması, evli erkekler oranının düşüklüğü ve evli kadınlar oranının yüksekliği gibi bazı kültürel özelliklerle birlikte gitmek eğilimi gösterir. Evlenme biçimi bile bundan etkilenebilir. Örneğin bir erkeğin birden çok kadınla evlenmesi demek olan **polijini**, kadınların bol olduğu yerlerde görülebilir; birçok erkeğin bir kadınla evlenmesi durumunu anlatan **poliyandri** ise kadınların pek az olduğu yerlerde görülebilir (17.42). Şüphesiz tek başına cinsiyet dağılışı evlenme biçimini, ya da herhangi bir toplumsal davranış biçimini bütünüyle belirlemez. Örneğin, eğer bir toplum tek karılı bir düzene alışmışsa ve bu evlenme biçimi dinsel inançlar ve ahlâk kurallarınca emrediliyorsa, bu takdirde cinsiyet dağılısında çok köklü bir değişme bile evlenme biçimleri üzerinde pek az etkili olabilir. Aynı genelleme toplumsal hayatın başka yanları için de geçerlidir.

14.12 Çok sayıda göçmen çeken ülkelerde ve sınır boylarında bir erkek fazlalığı görülür. Göç edenler genellikle önce erkeklerdir. Kadın ve çocuklar daha sonra gelirler. Nitekim en yüksek cinsiyet dağılımı oranı Arjantin, Kanada, Hindistan, Havayi, Kvangtung, İngiliz Malaya'sı, Altın Kıyısı, Tunus ve Panama gibi yerlerde görülmektedir. En düşük cinsiyet dağılımı oranı ise genellikle dünyanın başka yanlarına göçmen gönderen Güney ve Doğu Avrupa ülkelerinde görülmektedir.

14.13 1880'de A.B.D.'nde cinsiyet oranı 103.6 idi. 1930'da 102.5 idi; 1960'da ise 97'ye düşmüş bulunuyordu. Ancak eyaletler arasındaki değişiklikler çok daha büyüktür. 1880'de Washington eyaletinde cinsiyet oranı 157.7 iken, Massachusetts'de bu oran 92.8 den ibaretti. 1930'da Washington'un cinsiyet oranı 112.1, Massachusetts'inki ise 95.1 olmuştu. 1950'ye gelindiğinde Washington'da bu oran 106.0'ya düşmüş, Massachusetts'de ise 93.8 ile oldukça istikrarlı kalmıştır. Batı eyaletlerinde cinsiyet oranı genellikle yüksektir; Kuzey ve Güney eyaletlerinde ise genellikle düşüktür.

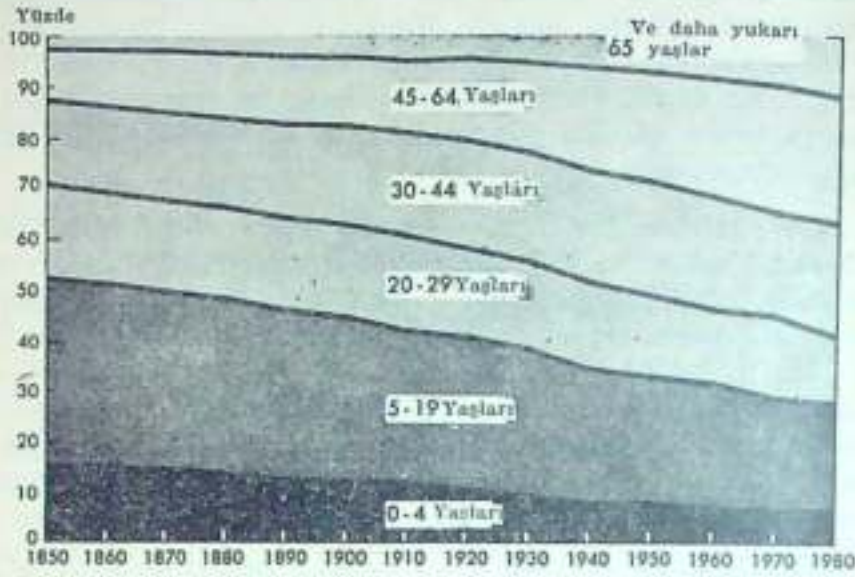
14.14 Cinsiyet oranları farklı topluluk türleri arasında da çok büyük değişimler gösterir. Bazı topluluklar esas olarak yalnız bir cinsin girdiği birkaç meslek etrafında örgütlenmişlerdir. Örneğin madencilik, hayvancılık, ya da kerestecilik bölgeleri çok yüksek oranda erkek nüfus çeker. Böyle bölgelerde cinsiyet oranları son derece yüksektir. Kadınlar ise, ev hizmetlerinin çok geniş olduğu hizmet-kentleriyle dokuma sanayii gibi bazı sanayi dallarının bulunduğu kentlerde daha yüksek sayıda olmaktadır. Bu gibi nedenlerle genel olarak modern kentlerde cinsiyet oranları, tarımsal bölgelere göre daha düşük olmaktadır.

B. Yaş dağılımı

14.15 Bir nüfusun en önemli özelliklerinden biri onun yaş dağılımıdır. Pek çok nüfusta her yaşta insanların bulunduğu doğru olmakla birlikte, türlü yaş gruplarının oranları —çocuklar, yetişkinler, yaşlılar, vs.— zamana ve yere göre çok büyük farklılıklar gösterir. Bu farklılıklar, doğum ve ölüm oranları, göç oranları, evlenme oranları, savaş, açlık, salgın hastalıklar ve birçok kültürel ölçü türleri gibi çok sayıda etkenin ortak etkilerinin sonucudur.

14.16 Şekil 36, A.B.D. nüfusunun yaş dağılımında 1850'den günümüze kadar görülmüş olan değişimleri göstermektedir. Aynı

YAŞA GÖRE NÜFUS DEĞİŞİMLERİ

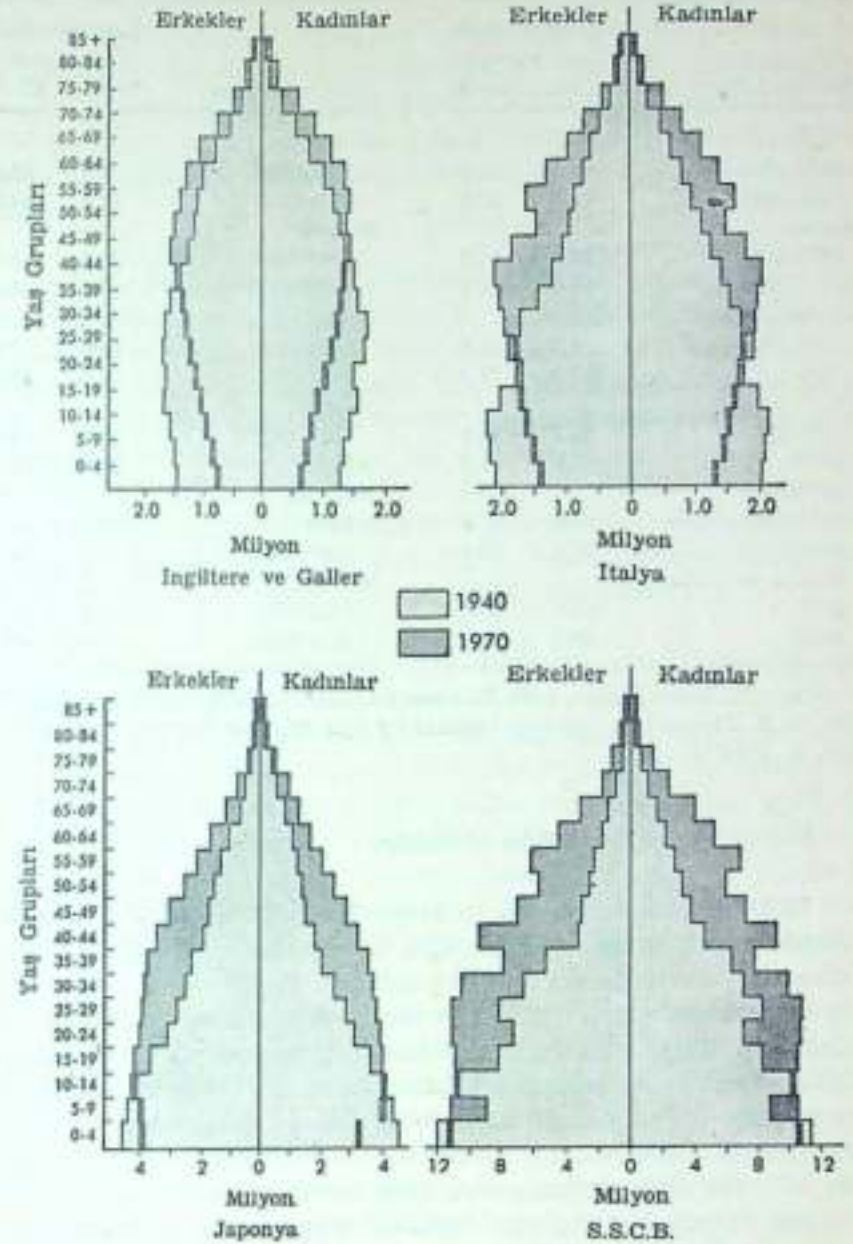

ŞEKİL 36. Grafik, A.B.D. nüfusunda 1850-1980 dönemindeki değişimleri göstermektedir. (Veriler, P. K. Whelpton, Forecasts of the Population of the United States, 1945-1975, U. S. Bureau of the Census, 1947'den alınmıştır.)

zamanda 1980 yılına kadar eğilimin ne olacağını da belirtmektedir. Örneğin 45 yaşından yukarı olanların oranındaki büyüğe ve 20 yaşın altındaki kişilerin oranındaki düşüğe dikkat ediniz.

14.17 Nüfus piramidi, bir nüfusun yaş ve cinsiyet bileşiminin çözümlenmesini ve artış veya azalışının öngörülmesini kolaylaştırır. (Şekil 37). Nüfus piramidi kurmak kolay bir işlemdir. Yaş kategorileri, en genç yaş grubundan (0-4 yaşları) başlayarak sırayla daha yaşlı gruplara doğru giden bir dikey ölçek üzerine yerleştirilir. Yatay işaretler, her bir yaş kategorisinin içerdiği toplam nüfus yüzdesini göstermektedir. Her kategorideki erkek nüfusun yüzdesi ortadaki bölme çizgisinin solunda, kadın nüfusunun yüzdesi ise sağında görülmektedir. Bütün piramit, nüfusun yüzde yüzünü temsil etmektedir. Bu herhangi bir nüfusun yaş ve cinsiyet bileşimini göstermede başvurulması kolay bir yöntemdir ve demografik çözümler için önemli bir araçtır.

BAZI ULUSLARIN NÜFUSLARI 1940 ve 1970

ŞEKİL 37. "Two Billion People", Fortune, February, 1944, s. 161-162'den alınmıştır.)

Çizelge 29. Değişik ülkelerde doğum sırasındaki beklenen-ömür

Ülke ve Dönem	Beklenen-ömür (yıl olarak)		Ülke ve Dönem	Beklenen-ömür (yıl olarak)	
	Erkek	Kadın		Erkek	Kadın
Avusturya			Finlandiya		
1930-1933	54.5	58.5	1931-1940	54.5	59.6
1949-1951	61.9	67.0	1951-1955	63.4	69.8
Belçika			Fransa		
1928-1932	56.0	59.8	1933-1938	55.9	61.6
1946-1949	62.0	67.3	1958*	67.0	73.4
Kanada			Hindistan		
1940-1942	63.0	66.6	1921-1931	26.9	26.6
1955	67.6	73.0	1941-1950	32.4	31.7
Şili			Japonya		
1939-1942	40.7	43.1	1935-1936	46.9	49.6
1952	49.8	53.9	1958*	65.0	67.6
Danimarka			Meksika		
1936-1940	63.5	65.8	1940	37.9	39.8
1946-1950	67.8	70.1	1950-1951	46.7	49.9
İngiltere ve Galler			S.S.C.B.		
1937	60.2	64.4	1926-1927	41.9	46.8
1958*	68.0	73.7	1954-1955	61.0	67.0

Kaynak: Metropolitan Life Insurance Company, Statistical Bulletin, April, 1958, s. 2. Yanında (*) işareti bulunanlar için kaynak: Population Index, 26, 1960, s. 383-387.

C. Hayat süresi ve beklenen-ömür

14.18 Nüfus-bilimcinin gelecekteki nüfus eğilimlerini öngörme yolundaki çabalarını anlamak için, hayat süresi ve beklenen ömür kavramları üzerinde durmak zorunludur. Hayat süresi, insanların yaş sınırını anlatır; yani bir insanın, hastalık ve yaralanmadan mümkün olduğu kadar korunduğu takdirde kaç yıl yaşayabileceği düşünülüyor, bunu anlatır. Beklenen-ömür ise, belirli bir zaman dönemi içinde doğmuş olan kimselerin ölüm zamanındaki ortalama ömür uzunluğunu anlatır. Genellikle beklenen-ömür şöyle hesaplanır: belli bir yılda doğmuş olan belli sayıda kimseler alınır; bunlardan her birinin kaç yaşında öldükleri tesbit edilir; grubun sonuncu üyesinin ölümüne kadar bu işleme devam edilir. Bundan sonra grubun üyeleri için ortalama ölüm yaşı hesaplamak mümkün olur. İşte bu ortalamaya beklenen-ömür denmektedir.

14.19 Bu konuda en etkileyici olgu, son birkaç on-yıl içinde beklenen-ömürde görülen şaşırtıcı artıştır. Örneğin Şekil 38'de görüldüğü gibi A.B.D.'nde beklenen-ömür 1900'de 49 iken 1960'da 70'e yükselmiştir. Bu, 20. yüzyılın başından bu yana 20 yıldan fazla bir artış demektir. Eldeki verilere göre A.B.D.'nde beklenen-ömür, son 150 yıl içinde hemen hemen iki katına yükselmiştir. Çizelge 29, değişik ülkelerde yakın yıllardaki beklenen-ömür uzunluğunu göstermektedir.

14.20 Beklenen-ömürde görülen bu artışın büyük kısmı, geçen birkaç yüzyılda gelişen doğum öncesi ve doğum sonrası sağlık tedbirlerinin ve bulaşıcı hastalıkların denetim altına alınmasının bir ürünüdür, denilebilir. Ancak aynı dönemde hayat süresi uzamamıştır. İnsanın yukarı yaş sınırı önemli ölçüde değişmemiştir ve hâlen de önemli bir değişme olacağı yolunda kesin bir belirti yoktur. Bu demektir ki, gelecekte beklenen-ömür bir ölçüde artabilirse de, artış sürekli olmayacaktır. İnsanın hayat süresini uzatmak için bir yöntem bulamadıkça, yakın on-yıllarda beklenen-ömürde görülen yüksek artış oranı, büyük bir olasılıkla azalacaktır.

14.21 Beklenen-ömür şüphesiz ölüm oranıyla doğrudan doğruya ilişkilidir. Ölüm oranı ise nüfusun yaş dağılımından geniş ölçüde etkilenmektedir. Bir nüfus içinde yaşlı insanların oranı ne kadar büyük olursa, ölüm oranları da o ölçüde yüksek olacaktır. Çizelge 30, A.B.D.'nde 1900'den 1950'ye kadar yaş ve cinsiyete göre beklenen-ömürdeki ve doğum oranındaki değişimleri göstermektedir. Görülüyor ki 1950'de en yüksek ölüm oranı, bir yaşından küçük çocuklar arasındadır. Bununla birlikte çizelge, 1959'da çocuk ölüm oranının 1900'dekinin beşte-biri düzeyine düştüğünü göstermektedir.

14.22 Bu veriler, bulaşıcı hastalıkların denetim altına alınması kadar, hijyen ve sağlık konularındaki bilimsel bilgilerin geniş ölçüde uygulanmasının da sonuçlarını göstermektedir. Bu yoldaki bilgi ve uygulamalarda sürekli ilerlemeler olacağı beklenebilir; yakın yıllarda önleyici hekimlik alanındaki gelişmeler bunu göstermektedir. Yaralanma ile kronik ve bulaşıcı-olmayan hastalıkların önlenmesi, yakın zamana kadar genellikle bir sağlık sorunu olarak değil, bir toplumsal refah sorunu olarak görülüyordu. Bu görüşün değişmesi üzerine yakın bir gelecekte tıp biliminin en büyük ilerlemesi, önleyici hekimlik alanında gerçekleşecektir. Sanayi kazaları, kanser,

Çizelge 30. Beklenen-ömür ve ölümler
(Cinsiyete göre, beyaz nüfus, A.B.D., 1900-1959)

Yaş	Beyaz Erkekler				Beyaz Kadınlar			
	1900-1902	1929-1932	1949-1951	1959	1900-1902	1929-1931	1949-1951	1959
Yıl Olarak Beklenen-Ömür								
0	48.2	59.1	66.3	67.3	51.1	62.7	72.0	73.9
15	46.2	50.4	54.2	54.7	47.8	53.0	59.4	60.9
25	38.5	41.8	44.9	45.5	40.1	44.3	49.8	51.2
45	24.2	25.3	26.9	28.0	25.5	27.4	31.1	32.3
65	11.5	11.8	12.8	12.7	12.2	12.8	15.0	15.6
75	6.8	7.0	7.8	8.0*	7.3	7.6	8.9	9.2*
Yıllık Ölüm Oranları (binde)								
0	133.5	82.3	30.7	26.3	110.6	49.6	23.6	20.0
15	3.3	2.1	1.0	1.0	3.4	1.6	.5	.4
25	7.0	3.7	1.7	1.5	6.8	3.4	.9	.7
45	12.6	9.3	6.4	5.6	10.6	7.0	3.7	3.0
65	41.7	38.6	34.5	34.8	36.4	31.3	20.6	18.3
75	88.4	85.3	75.0	72.2*	80.4	74.6	56.5	50.6*

Kaynak: National Office of Vital Statistics'in türlü raporları. 1955 ölüm oranları tek yaşlar için Statistical Bureau of the Metropolitan Life Insurance Company tarafından hesaplanmıştır. Statistical Bulletin, August, 1961, s. 7. (*) İşaretili veriler 1955'e aittir.

kalp ve damar bozuklukları, akıl hastalıkları ve cinsel hastalıklar, önleyici hekimlik tekniklerini kullanarak ölüm oranlarını daha da düşürmek isteyenlerin karşısına çıkan büyük bir sorundur.

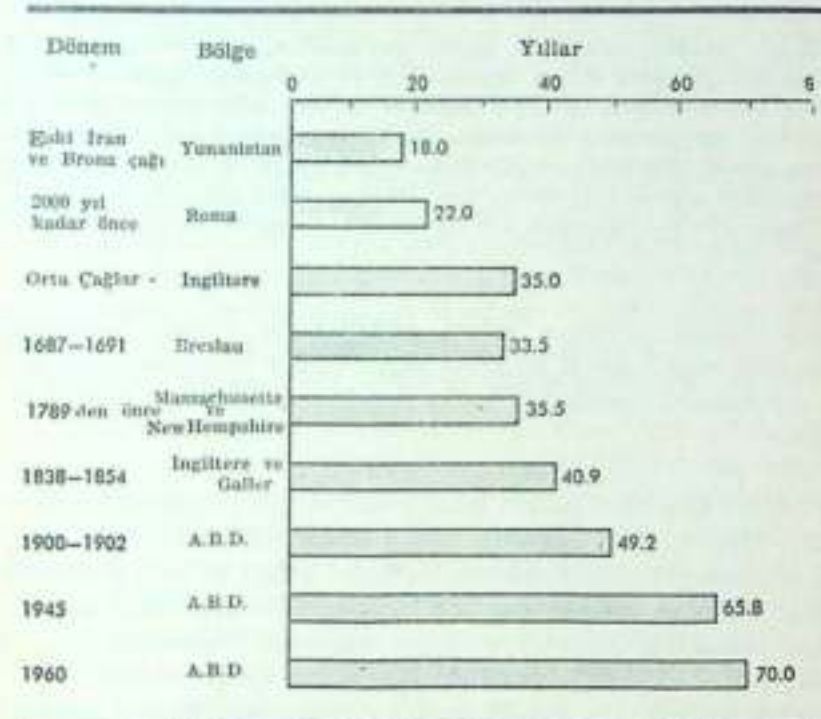
D. İnsan göçleri

14.23 Doğumlar ve ölümler, bir toplumun demografik yapısını değiştiren etkenlerin hepsi değildirler. Yaşanan yerin değişmesi olarak tanımlanan göçler, çok defa belirleyici bir etken olmaktadır. Göçler bazan toplumun demografik rengini olduğu kadar, toplumsal rengini de büyük bir hızla değiştirirler. Genellikle nisbeten dar sınırlar içinde ortaya çıkan ve kolaylıkla öngörülebilir doğum ve ölüm oranlarındaki değişmelerden farklı olarak, kütleler halinde insan göçleri bazan ansızın, düzensiz aralıklarla ve çok değişik nedenlerle ortaya çıkmışlardır. İlk olarak Moğollar Asya'dan göç edip kuzey Pasifik bölgelerinde yerleşmiş, sonra da her iki kıtının içlerine doğru yollarına devam etmişlerdir. Daha sonra Avrupa'dan göç eden Kafkasyalılar, A.B.D.'nin doğu kıyılarına yerleşmişler ve böylece

yüzyıldan kısa bir zaman içinde otuz milyon Avrupalı bu ülkeye göçmüştür. Bu göçlerin toplumsal ve kültürel etkileri iyi bilinen ve üzerinde fazla durulmasını gerektirmeyen bir husustur. Bir yerin yerli nüfusunun âdet ve toplumsal uygulamalarının geniş ölçüde göçedenlerinkinin yerine geçtiği, göçeden grubun kültürünün, çok defa kökeni bulunamayacak kadar değişik kaynaklardan gelen bir derleme olduğu kabul edilir.

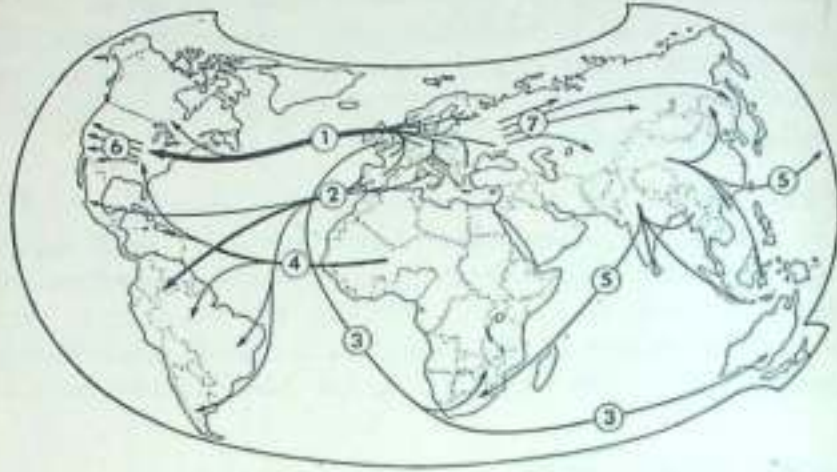
14.24 Göçler çok defa fakirlikten, dinsel baskıdan, ya da ırksal ve siyasal farklılıklardan kurtulmak gibi belirli amaçlarla yerlerini değiştiren göçmenlerin uzun boylu düşüncelerinin sonucu olması bakımından özellikle ilgi çekicidir. Kölelik, zorunlu çalışma, ya da suçlular ve siyasal mültecilerin nakli dışında, göçlerin pek çoğu bizzat göç edenlerin kendi gönülleriyle aldıkları kararların sonu-

BEKLENELEN-ÖMÜRDE ARTIŞ

ŞEKİL 38. Eski Çağlardan Yeni Çağlara kadar, insan hayatının ortalama uzunluğu. (Veriler, Metropolitan Life Insurance Company, Statistical Bulletin'den alınmıştır.)

KITALAR ARASI GÖÇLER

ŞEKİL 39. Modern zamanların başlıca göç akımları şunlar olmuştur: (1) Avrupa'nın her yanından Kuzey Amerika'ya; (2) Avrupa'nın Latin ülkelerinden Orta ve Güney Amerika'ya; (3) İngiltere'den Afrika ve Avustralya'ya; (4) Afrika'dan Amerika'ya köle ithali; (5) kısmen kıtalararası, kısmen kıta-ıçer bir göç akımı: Hindistan ve Çin'den; (6) en önemli iç göçler: A.B.D.'ndeki Batıya doğru göç ile (7) Rusya'daki Doğu'ya doğru göç. (W. S. and E. S. Woytinsky, World Population and Production, Twentieth Century Fund, 1953, s. 68.)

cadur. Göçmen, yaşama yerini değiştirmenin, kendi durumunda kültürünü, topluluğunu ve belki hatta ailesini terketmesinden doğacak sakıncaları bastırarak kadar büyük bir düzelmeye doğurmasını bekler.

14.25 Göçetme kararı hemen her zaman alınması güç bir karardır. Hem mevcut yaşama yerini terketmenin etkilerini, hem de yeni yaşama yerinden beklenen faydaları nesnel bir biçimde tartmak güçtür. Nitekim insan göçlerinin tarihi, gidilen yeni dünyada cennet bulma yolundaki gerçekçi olmıyan umutların doğurduğu hayal kırıklıklarıyla doludur. Gerçekten, bir yere göçeden kimsenin hayatı en hafif deyimle güç bir hayattır; çünkü genellikle eski alışkanlık ve adetlerin yerine yenilerinin konmasını gerektirir. Benzeşme sürecini (4.78) çok defa dil engelleri, yabancılara karşı ön-yargılar (hem göçmenlerde, hem de yerlilerde), ulusçuluk duyguları ve ana-

yurtta yerleşmiş olan alışkanlık ve tutumların kaçınılmaz direnci gibi öğeler güçleştirirler.

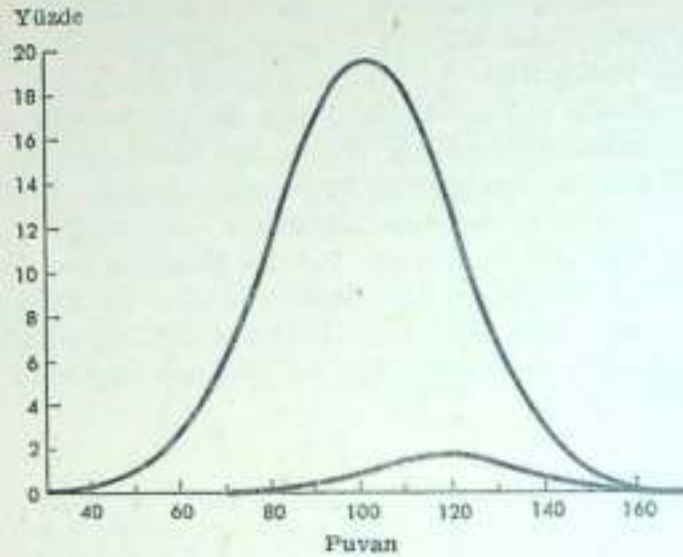
14.26 II. Dünya Savaşı'nın "siyasal mülteci"leri ile "yerlerinden edilmiş kişiler"inin hikâyeleri, günümüzdeki bazı göçlerin güç yanlarını göstermektedir. Bu talihsiz kişilere, kendilerine karşı yapılan farklı-ışlemin enaza indirilebileceği bir yer bulmak zorunluluğu herkesçe kabul edilmektedir. Fakat hiç bir toplum bunları kayıtsız-şartsız kabule yanaşmamıştır. Dünya nüfusunun artan yoğunluğuna ve bu nüfusun dağılımındaki büyük eşitsizliklere rağmen, ulusçuluktan yana tutumların ve "yabancı korkusu"nun varlığı, göç sorununun daha bir zaman için çözümlenmesine imkân vermeyecek ölçüdedir. Avrupa gibi ekonomik bakımdan birbirine bağımlı olan bölgelerde bile göç sorununun çözümü yönünde büyük bir ilerleme kaydedilmiş değildir.

E. İnsan yetenekleri

14.27 Başka bir önemli konu da dünya halkları arasında değişik derece ve türden yeteneklerin nasıl dağıldığıdır (6.42). Şekil 40, A.B.D. nüfusunda zekânın nasıl dağıldığını göstermektedir. Bu tahmin, II. Dünya Savaşı sırasında ordu sınıflandırma testlerinden geçen milyonlarca insanın aldığı puan üzerine kuruludur. Şekilde üniversite mezunlarının zekâ dağılımı, teste tabi tutulan bütün nüfusun zekâ dağılımı ile karşılaştırılmaktadır. Yeteneklerden, genellikle nüfusun "niteliksel" yanları diye söz edilir. Yetenekler de, yaş, doğum ve ölüm oranları, cinsiyet oranları, vs. gibi nicesel özellikler olabilirler. Bir nüfusun üretim potansiyelinin tesbit edilmesinde yetenekler, en azından başka özellikler kadar önem taşırlar.

14.28 İnsanların yeteneklerinin ölçülmesi konusunda 1920'ye kadar pek az ilerleme kaydedilmiştir. Fakat bugün okur-yazarlık, zekâ ve toplumsal etkileşme yoluyla kazanılan daha başka yetenekler alanındaki ölçülerin, hâlen nüfus sayımlarında kullanılanlar gibi düzenli istatistikler haline getirilememesi için hiçbir önemli neden yoktur. Nüfusun niteliğinde dereceler, genellikle farklı bireylerin belli bir grupta önemli veya arzuya-değer sayılan uyumları yapabilme yeteneklerini anlatır. En basit kültür şartları altında, hayatta kalma tek başına bir yetenek ölçüsü sayılabilir; fakat insan davranışının amaçları ve teknolojik bir toplumun istekleri gittikçe daha karmaşık bir durum aldıkça, yeteneğin tanımları da gittikçe daha değişken olur.

ZEKA DAĞILIMI

ŞEKİL 40. Burada zekâ, Ordu Genel Sınıflandırma Testine göre gösterilmektedir. A.B.D. nüfusunun zekâ dağılımını üst eğri, üniversite mezunlarının ise alt eğri göstermektedir. İki eğri arasında 80 puanına sağında kalan alan, üniversiteye gidebilecek yeterlikte zekâyâ sahip olan, fakat üniversiteye gidemiyen nüfus kesimini göstermektedir. (E. G. Watson, "A Crisis in Science Teaching," Scientific American, September, 1951, s. 45'den alınarak uyarlanmıştır.)

14.29 Belli bir toplumda yürürlükte olan yetenek tanımları, şüphesiz o toplumun üyelerinin değerlerini yansıtacaktır. Zamanımızda bir çok ülkede bir dili okuyup yazma yeteneğine, ağır bir kılıcı taşımak veya orman içinde yol bulmak yeteneklerine oranla çok daha büyük bir önem verilmektedir. Öte yandan dünya nüfusunun hemen yarısı okur-yazar değildir. Bu geniş kesim içinde yetenekler, herhalde zekâ testlerinde yer alan simge kullanma ve okur-yazar olma gibi hünelerden başka ölçülere göre değerlendirilmektedir.

14.30 İş bölümünün etkin bir biçimde plânlanabilmesi için daha başka bir çok yetenek ve başarı ölçülerine ihtiyaç olacaktır. Yeteneklerin ölçülmesi bütün toplumlar için —özellikle bazı yetenek türleri bulunmayan veya eksik olan toplumlar için— büyük fayda sağlar; çünkü böylece ilerleme —eğer mümkünse— yolunda ne ya-

pacıklarını bilebilir, ya da çabalarını yetenek kaynaklarıyla tutarlı olacak biçimde örgütlüleyebilirler.

14.31 Zekâ testleri daha geçerli ve güvenilir oldukça, eksiklik belirtilerinin utanç verici sayılması geniş ölçüde giderilmiş olacaktır. Bir toplum bütün üyelerinin —eksikleri olduğu bilinenler dahil— katkılarını en yüksek düzeye çıkarmasını öğrendiği takdirde, bir kimse için herhangi bir belirli eksik sahibi olmak artık utanç verici olmaktan çıkacaktır. Bugün bir kimsenin boyunun ortalama boydan kısa olması veya ağırlığının ortalama ağırlıktan az olması, yahut kanarya otuna karşı ortalamadan daha çok duyarlı olması, ya da ton-sağırı, renk-körü olması utanç verici bir şey sayılmamaktadır— bu eksikliklerin her biri, onu bazı şeyler yapma yeteneğinden yoksun katabildiği halde. Bu eksiklikleri olan insanlar, bunların sakınca teşkil etmediği işlerle uğraşabilirler. İnsanlar yeteneklerini kullanmayı öğrendikçe, sınırlamaları nesnel olarak kabul etmeyi ve bu sınırların çok önemli olduğu durumlardan sakınmayı da öğrenirler.

IV. DÜNYA NÜFUSUNUN ARTIŞI VE DAĞILIŞI

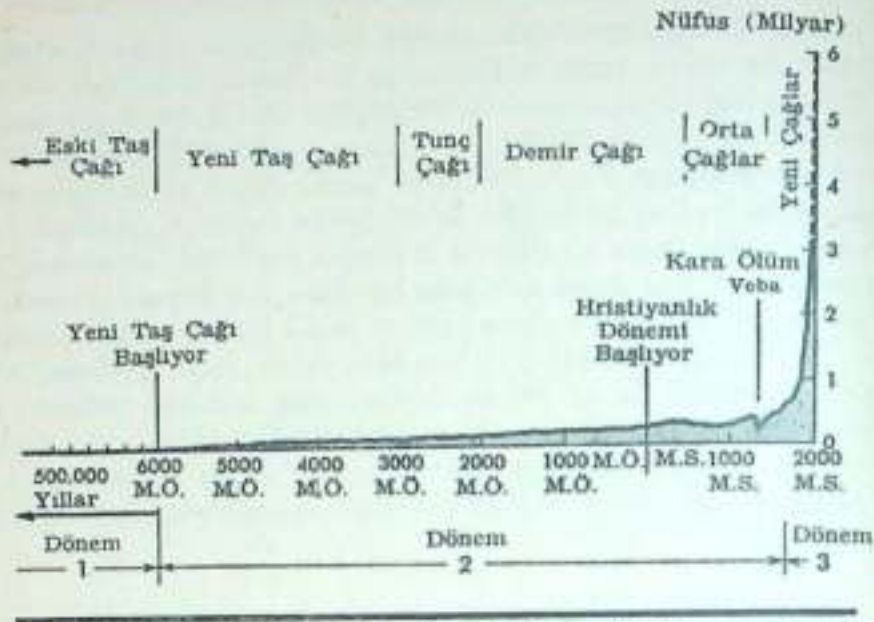
14.32 Nüfus-bilimcilerin tahminlerine göre yeryüzünde yaklaşık olarak üç milyar insan yaşamaktadır. Bu insanların her ikisinden biri Asya'da, her altısından biri Avrupa'da, hemen her on tanesinden biri de Kuzey Amerika'da veya Sovyetler Birliğinde yaşamaktadır¹. İnsan ırkının başlangıcından bu yana kaç kişi doğmuştur? Bu ilginç soruyu cevaplamak üzere bazı tarihi, istatistikî ve demografik varsayımlara dayalı akla yakın tahminler yapılmıştır. İnsanın ilk olarak 600.000 yıl önce ortaya çıktığını kabul eden bir kaynak, yaklaşık olarak 77 milyar insan çocuğunun doğmuş olduğunu tahmin etmiştir². Buna göre bugünkü dünya nüfusu, bugüne kadar doğmuş olan bütün insanlar toplamının, yüzde 4'ü kadardır. İnsan tarihinin en geniş bölümünde nüfus, Şekil 41'de de görüldüğü gibi, çok yavaş artmıştır. "Nüfus patlaması" nisbeten yeni bir olaydır.

14.33 Bu müthiş artışı neyle açıklayabiliriz? Bu konuda en yüksek önemde olan husus, bilimin ve özellikle yiyecek üretimi alanı ile çocuk ölümlerinin önlenmesi alanındaki bilimlerin gelişmesidir.

¹ Demographic Yearbook, United Nations, 1962, Çizelge 2.

² Population Bulletin, op cit., s. 1.

İNSAN SAYISININ ARTIŞI

ŞEKİL 41. İnsanların sayısının 3 milyarı bulması, yüzbincilerce yıl gerektirmiştir. Fakat, bugünkü artış oranları değişmediği takdirde, yalnızca 40 yıl sonra dünyanın nüfusu 6 milyara yükselecektir. Eger eski taş çağını ölçekte gösterseydik başlangıç noktası Yeni Taş Çağının 10.7 metre solunda kalacaktı! (Population Bulletin, Population Reference Bureau, February, 1962.)

1700 yılında Avrupa'da dört köylü-ailesinin çalışması ancak beş aileyi doyurup giydirebiliyordu. 20-30 yıl önce Rusya'da da durum böyledir; bir çok az gelişmiş ülkede bugün de durum budur. Pek çok üründe dekar başına üretim düşüktü; tarım yöntemleri ilkeldi ve beslenen hayvanlar son derece düşük nitelikteydi. Tarım dışı üretim de aynı ölçüde düşük bir durumdaydı. İnsanların bildiği hemen tek güç —tarımda olsun, sanayide olsun—, bizzat kendi kol güçleriydi.

14.34 Bu durumda geliştirilmiş hammadde türlerinin, yeni ürünlerin, daha iyi tarım yöntemlerinin ve daha besli hayvanların ortaya çıkması çok yavaş oldu. Bununla birlikte daha önceki iki bin yılda görülen değişmelerle karşılaştırıldığında, 1700 yılından sonraki tarım yöntemleri devrimi gerçekten hızlı bir devrimdi. Genel inancın tersine, bir Tarım Devrimi Sanayi Devriminden önce başlamış bulunuyordu ve söz konusu ettiğimiz çok büyük nüfus artışının başlamasının asıl sorumlusu bu tarım devrimiydi.

14.35 Avrupa'da, ürünlerde ve hayvanlardaki gelişmeler insanlara yalnız daha iyi beslenme imkânı vermekle kalmamış, daha çabuk sermaye biriktirmek imkânını da vermiştir. Çok geçmeden sanayi de devrim yapmak üzere tarıma katıldı. Her biri ötekini ilerlemesine yardım etti. Çiftçiler toprağı daha çabuk temizleyebiliyor ve kurutabiliyorlardı. İlerlemiş toprak-ışleme yöntemleri daha iyi ürünler verdi. Onyedinci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak tarım, gerektiği ölçüde bilinmemekle birlikte, sanayi alanındaki kadar büyük değişmeler geçirdi. Bugün A.B.D.'nde bir çiftçi aile, altı aileye yetecek kadar üretim yapmakta ve son derece yüksek bir tüketim düzeyinde yaşamaktadır. Bugün ortalama Amerikan çiftçisi, 1700 yılındaki on tarım-dışı ailenin tükettiğine eşit miktarda üretim yapıyor, denilebilir. İnsanlar makinelerini işlemek için su gücünü kullanmağa, buhar çıkarmak için kömür yakmağa ve daha üstün nitelikte çok değişik mallar yapmağa başladığında, yaşama düzeyinde genel bir yükselme daha oldu. Batı'da iki etken daha, önemli bir rol oynamıştır. Birincisi Batı Avrupalıların 1800'den sonra büyük ölçüde göçetmeğe başladıkları yeni toprakların bolluğu: milyonlarca dekar zengin tarım toprakları ve hesapsız maden zenginlikleri Kanada'da, A.B.D.'nde, Arjantin'de, Brezilya'da ve Avustralya'da insanlara açılmıştır. Mekanik gücün uygulanmasıyla birlikte, bu zenginlikler Avrupa'lılara insan tarihinde benzeri görülmemiş bir biçimde gelişmek imkânı verdi ve nüfusun da daha yüksek bir yaşama düzeyinde yüz milyonlarca artmasını sağladı.

14.36 İkinci etken, bilimin kamu sağlığı tedbirlerinde büyük ilerlemeler sağlamasıydı: iyi tıp okulları, tıp araştırmaları, kanalizasyon düzenleri, su işleri ve hastahaneler. Bu sağlık işleri, Batı'da tifo, dizanteri, çiçek, difteri, vs. gibi yıllarca süren salgın hastalıkları önliyerek ölüm oranlarını büyük ölçüde düşürmüştür. Aynı tedbirler, ölüm oranlarının hâlâ yüksek olduğu yerlerde bu oranları daha da hızlı bir biçimde düşürebilir. Örneğin işgal sırasında (1945) Japonya'da, sağlık bilgilerinin sıkı bir biçimde uygulanması ölüm oranını 1945'te tahminen binde 32'den 1948'de binde 12'ye, yani savaş öncesi oranın üçte birine düşürmüştür. Daha önce örneği görülmemiş olan bu başarı, çok dikkate değer bir husustur; çünkü Japonya'da yaşama düzeyi Batı'dakinin çok altındadır. Japonya'daki bu deneyim, dünyanın sanayileşmemiş bölgelerinin gelecek yüzyılda sanayileşirken nüfuslarının da hızla artacağına inanan nüfus-bilimcileri desteklemektedir. Dünya nüfusunun hemen hemen beşte biri-

ni barındıran sanayileşmiş ve kentleşmiş bölgelerde nüfusun tanıtıcı nitelikleri, düşük doğum oranları, düşük ölüm oranları ve düşük doğal artış oranlarıdır. Savaş durumu dışında, genel olarak bu insanların iyi yaşama için gerekli olan malları üretme yetenekleri hususunda endişe etmeğe gerek yoktur.

14.37 İkinci bir grup toplumlar, sınırlı gelişme ve genişlemelerine henüz başlamış bulunuyorlar. Yine dünya nüfusunun beşte biri kadarını içeren bu halkların tanıtıcı özelliği, ılımlı ölüm oranlarına ve yüksek bir doğal artış sağlamaya yetecek yükseklikte doğum oranlarına sahip olmalarıdır. Bu yüksek doğal artış oranı, daha bir çok on-yıl süreyle devam edeceğe benzemektedir. Halen doğumlar üzerinde ılımlı bir denetim kurmuşlardır; ölüm oranları ise doğum oranları kadar hızlı, belki de daha hızlı, bir oranla düşmektedir. Bu toplumların, yarım yüzyıl veya yetmişbeş yıl içinde dünya nüfusunun gittikçe daha yüksek bir oranını oluşturacakları hemen hemen kesindir.

14.38 Üçüncü grup, sanayice geri kalmış bölgelerden kuruludur. Bu grup da dünya nüfusunun geri kalan beşte-üçünü meydana getirir ve esas olarak Asya ve ona bitişik adalar ile Afrika'da ve Güney ve Orta Amerika'nın bazı kesimlerinde yaşar. Bu ülkelerde doğum ve ölüm oranları çok yüksektir; fakat en başta ölüm oranlarındaki büyük değişimler nedeniyle, bu ülkelerdeki doğal artış oranları da çok değişmektedir. Örneğin 1931-1941 arasındaki on yıl içinde Hindistan, ölüm oranlarını doğum oranlarının hemen hemen 15 puan altında tutabilmiş ve nüfusu yaklaşık olarak 50 milyon artmıştır. Ancak bu ülkelerde ölüm oranları üzerindeki denetim bugünkü durumuyla çok kararsızdır ve hiçbir yerde doğum oranlarının önemli ölçüde düştüğünü gösteren herhangi bir belirti de yoktur. Geçim imkânları arttığında nüfus da artmakta, darlık ve büyük salgın zamanlarında ise durmakta, hatta azalmaktadır.

14.39 Bu üç kategori toplumlar, ekonomik özellikleri bakımından da birbirlerinden farklıdır. Sanayileşmiş kent toplumlarında aileler küçüktür; nüfus yavaş artmaktadır; yaşama düzeyi yüksektir ve iki dünya savaşı olmasaydı bu halkların hepsinin yaşama düzeyi yükselmekte olacaktı. Sanayi-öncesi toplumlarda ekonomi daha az üretkendir; fakat makine sanayii yayılmaktadır ve tarım gelişmektedir. Üretim bazı sanayi-öncesi ülkelerde nüfustan daha hızlı artmaktadır. Savaştan önce Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'

da bu durum ortaya çıkacak gibi görünüyordu; S.S.C.B.'nde de şimdi ortaya çıkmaktadır. Ancak bu ülke hakkında demografik veriler, ancak deneme niteliğinde sonuçlar çıkarılmağa yetecek kadardır.

14.40 Sanayisi geri kalmış ülkelerde ise düşük üretim düzeyi, ölüm oranlarını çok yüksek tutan temel etkidir; gerçi, esas olarak kıtlıktan ileri gelmeyen ve arada bir görülen salgın hastalıkların da bu yüksek ölüm oranlarında payı vardır. Bu ülkelerin bugünkü nüfusu, 1700 yılındaki bütün Avrupa nüfusunun on katı veya daha çoktur. Makine gücüyle çalışan sanayileri pek azdır. Ancak Güney ve Güneydoğu Asya'nın bir çok yerlerinde pirinç verimi, bugün Batının pek çok yerindeki tahıl veriminden çok üstündür. Zamanımıza kadar bu dekar başına nisbeten yüksek pirinç üretimi, yalnızca nüfus yoğunluğunu arttırmaya yararmıştır, yaşama düzeyini yükseltmeğe değil. Burada bugünkü nüfus, 1700 yılındaki bütün dünya nüfusunun en az iki katı kadardır; doğum ve ölüm oranları da, pek çok Avrupa ülkesinin 1700 yılındaki doğum ve ölüm oranlarından daha yüksektir.

14.41 Öyle görünüyor ki sanayice geri olan ülkelerde üretim artsa, yaşamak için yeterli miktarın üstünde kalan bir üretim fazlası eğitime, toplumsal refah tedbirlerine ve sermaye malları birikimine gidecektir. Bunun kültürel etkilerinden biri, bu bölgelerde çok yüksek oranları bulan okur-yazar olmıyan nüfus oranının azalmasıdır. Okur-yazar nüfustaki artış, hiç şüphe yok, bu halkları bütün dünyadaki şartlardan bugünkünden daha çok haberli kılacaktır. Bu ise onları kendi fakirliklerinin bilincine vardıracaktır. Daha yüksek bir yaşama düzeyi arzusu besliyeceklerdir. Bu da onların, dünya kaynaklarından daha yüksek bir pay almak arzularını arttıracaktır. Bu arzunun yerine getirilmesi (a) nüfusun sınırlandırılması, (b) üretimin artırılması, ya da (c) başka toplumların üretimine sahipnilmesi yollarıyla mümkündür. Bu yolların her biri, şüphesiz bütün dünyanın dikkatini çekecek toplumsal, ekonomik ve siyasal sorunlar doğuracaktır*.

14.42 Böyle bir köklü değişimler dizisi kısa süre için söz konusu değildir. Sanayice geri kalan ülkelerdeki ölüm oranları öylesine yüksektir ki, aşırı yüksek doğum oranlarına rağmen doğal artış oranı daha bir süre düşük kalacağına benzemektedir. Bu durum-

* W. S. Thompson, "Population," *Scientific American*, February, 1950, s. 12-14. Yukarıdaki açıklamalar bu incelemeye dayanmaktadır.

da, yakın gelecekte artan sanayi üretimi, daha çok kimseye yalnızca yaşamağa yeten bir geçim sağlamak üzere dağılacak, yaşama şartlarının önemli ölçüde değişmesi çok güçleşecek demektir. Daha bir süre bu ülkeler, dünyada güç sahibi olmakla değil, fakirliğe karşı savaşmakla uğraşacaklar demektir.

14.43 Doğu Avrupa'nın sanayi-öncesi toplumlarında şartlar farklıdır. Yakın zamana kadar bu ülkeler teknolojik bakımdan geri kalmış ülkelerdi. Şimdi ise hızla üretimde büyük artışlar sağhyacak yeteneği kazanmakta, bunun yanında nüfusları da gelecek birkaç on-yl süreyle hızlı bir biçimde artacak gibi görünmektedir. Sınai gelişmeleri çok yüksek bir hızla devam etmektedir. İşte dünya nüfusunun bu kesimi, bugüne kadarki küçük güç durumundan çıkıp güçlü-uluslar çevresine katılmak yeteneğini elde etme imkânı en yüksek olan kesimdir. Gerçekten de çevremizde her yerde gördüğümüz şeyler, doğrudan doğruya bu mücadelenin sonuçlarıdır¹.

V. A.B.D.'NDE NÜFUS EGİLİMLERİ

14.44 Bir toplumda insanların servet, güç, güvenlik, vs. gibi arzularını karşılama yeteneğini belirleyen şey, o toplumun üretimidir. Üretimi de (a) nüfusun genişliği, (b) teknolojinin durumu, (c) toplumsal örgütün etkinliği ve (d) mevcut kaynaklar belirler. A.B.D.'nde üretimin sürekli olarak artmasının şansı nedir?

A. Artış oranı

14.45 1963'de A.B.D.'nin nüfusu 190 milyona yaklaşmaktaydı. Bu, geçen yarım yüzyılda yüzde 100 bir artışı anlatır. Artış hızı 1850'den 1930'lara, yani bunalım on-yılına kadar sürekli olarak düşmüştür. Ondan sonra 1940'larda artış hızında kesin bir yükselme olmuş, ortalama yıllık artış oranı 1930'lardakinin iki katına çıkmıştır. Doğum oranlarındaki çok büyük artışın nedenleri tam olarak açık değildir. Bu, asker ailelerine yardım ve asker karılarına ücretsiz doğum hizmeti sağlıyan hükümler devam ederken, önce evli as-

¹ Yaşama biçimi deyimi, hem (a) fiili yaşama biçimini (mallar, hizmetler, eğitimler, vs.), hem de (b) arzu edilen yaşama biçimini anlatmak için kullanılan belirsiz bir deyimdir (14-56). Fiili yaşama düzeyi sık sık arzu edilen yaşama düzeyinden farklılık gösterir. Arzu edilen yaşama düzeyi, insanların uğrunda savaştıkları malları, hizmetleri ve başka tatminleri içerir.

kerleri, sonra da yalnız çocukluları terhis eden, seçmeli bir asker-alma politikasının beklenmeyen bir sonucu olabilir. Buna ek bir etken de savaş sırası ve savaş sonrası ekonomik gelişme ve tam çalışmanın sağlanması olabilir: bu gelişmeler, bunalım yıllarında geriye atılan evlenme ve çocuk yapma kararları üzerindeki sınırlamaları kaldırmış olabilir. 1950'lerdeki nüfus artış oranı, yılda yüzde 1.8 idi ve bir "patlama" teşkil ettiği söylenen dünya nüfusunun artış oranına eşitti. Ancak A.B.D.'ndeki artış oranı, dünya ortalamasının çok altında olan bir doğum ve ölüm oranının sonucuydu. Ölüm oranları öylesine düşük bir orana inmişti ki, 1960'da doğum oranı 1800'dekinin yarısı kadar olmasına rağmen, nisbeten yüksek bir artış oranı sağlamaya yetecek düzeydeydi. Bugünkü doğum oranı devam ettiği takdirde, 1970'e kadar A.B.D. nüfusunu 214 milyona, 1980'e kadar 260 milyona, 2050 yılına kadar —bugün hayatta olan insanların bazılarının görebileceği bir tarih— bir milyara yükselecektir².

B. Tarım nüfusunda azalma

14.46 Nüfus sayımı verilerinden, Amerikan nüfusunun sürekli olarak arttığından başka, daha bir çok önemli eğilimleri de çıkarmak mümkündür. Bu eğilimlerden biri, Şekil 42'de görüldüğü gibi, tarım nüfusunun sürekli olarak düşmesidir. 1910 ile 1920 arasında A.B.D. nüfusunun hemen yarısı tarımsal yerlerde yaşamaktaydı. Bugün ise nüfusun yalnız üçtebir kadarı tarımsal yerlerde yaşamaktadır. Ancak tarımsal nüfustaki bu düşüşe rağmen tarımsal üretim artmıştır. Yetişkin işçilerin ellerindeki modern teknoloji, A.B.D.'nde gıda maddeleri alanında çok geniş miktarları bulan bir üretim-fazlası yaratmıştır.

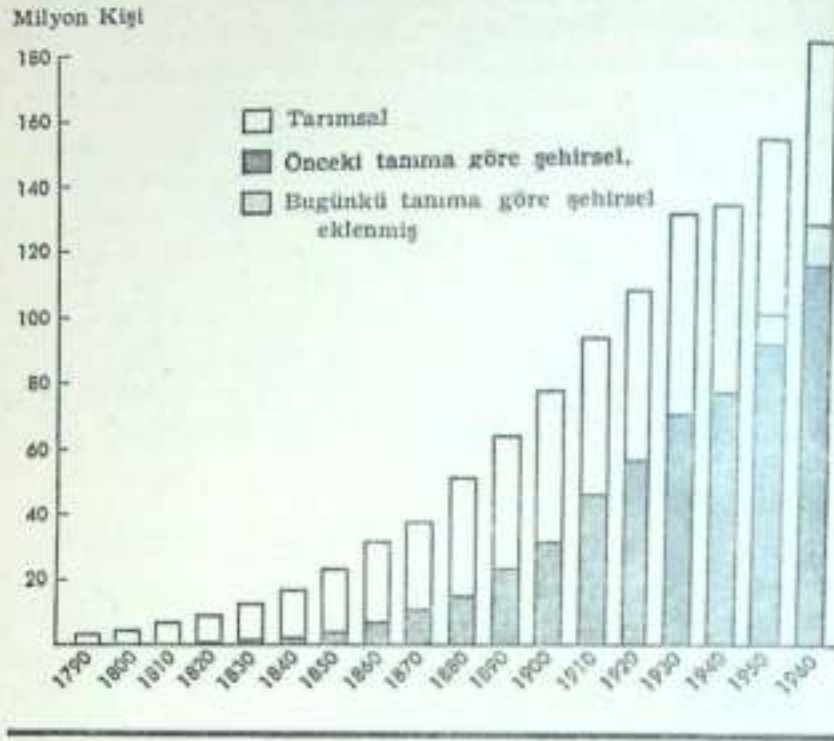
14.47 Tarım nüfusundaki azalma, işlerin azaldığı tarımsal yerlerden çok sayıda genç insanların, iş imkânlarının arttığı büyük kentlere göç etmelerinin sonucuydu. Tarımsal yerlerdeki doğum oranları, nüfusun bütün öbür kesimlerinde görülenden daha yüksek olmağa devam etmiştir.

C. Bölgesel farklılıklar

14.48 1960 sayımının gösterdiği bölgesel değişmeler de daha önceki sayımlarda görülen eğilimleri sürdürmüştür. Genellikle en

² Philip M. Hauser, "The Census of 1960", *Scientific American*, July, 1961, s. 40.

A.B.D.'de KENTLİ VE KÖYLÜ NÜFUS, 1790-1960

ŞEKİL 42. (U. S. Census of Population, 1960, Department of Commerce, Bureau of the Census.)

yüksek doğum oranları, ekonomik imkânlarla yoksul olan yerlerde—esas olarak Güney'de ve tarımsal yerlerde—görülmüştür. Fakat daha başlangıçtan beri bu ülkede var olan çok geniş iç-göçler, nüfusun ekonomik bakımdan gelişen ve iş imkânları çok olan yerlere hareket etmesini mümkün kılmıştır. Bunun sonucu olarak, geçen eli yıl içinde en çok nüfus kazanan bölgeler Batı ve GüneyBatı olmuştur. Batı'nın nüfusu, genellikle düşük olan doğum oranlarına rağmen, çok geniş ölçüde göçmen çekerek artmıştır.

D. Değişen yaş yapısı

14.49 1900'den önce nüfusun tanıtıcı özellikleri, artan bir doğum oranı, yüksek bir ölüm oranı ve nisbeten düşük bir beklenen-ömür idi. Beş yaşından küçük olanların sayısı, başka bütün beş-yıl-

lık yaş aralarında bulunanların sayısından daha çoktu. Bundan başka, birbirini izleyen her 5 yıllık yaş aralığı, bir öncekinden azıcık küçüktü. Nisbeten az kimse ileri yaş kategorilerine ulaşabilmekteydi. Gençlerin hakim olduğu, yaşlıların da nisbeten az bulunduğu 1900 nüfusunun yaş yapısı, genellikle yüksek doğum ve ölüm oranlarına sahip olan tarımsal toplumlara özgü bir yaş yapısıydı.

14.50 1940'da Amerikan nüfusunun yaş yapısı 1900'dekinden kesinlikle farklıydı. 15 yaşından küçük kimselerin oranı doğum oranlarının düşmesiyle ve esas olarak genç yetişkinleri kapsayan göçlerin yavaşlamasıyla geniş ölçüde azalmıştır. Ölüm oranlarının düşmesi ve insanların daha uzun yaşaması, orta-yaşlı ve yaşlıların oranını çok yükseltmiştir. 1940'daki medyan yaş 29'du; 1900'de ise bu rakam 22.9 idi. Görülüyor ki yaşa göre nüfus piramidinin üst kısımları, 1900 ile 1940 arasında genişlemiş, tabanı ise nisbeten sınırlı kalmıştır.

14.51 1940'dan sonra yaş yapısı yeniden değişmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra doğum oranının yeniden yükselmesi, 20 yaşından küçük olan kimselerin sayısında büyük bir artışa yol açmıştır.

E. Sanayileşmenin genel etkileri

14.52 Modern hayatın artan ölçüde sanayileşmesi ve kentleşmesi, eski tarım toplumlarının nüfus yapılarında sık sık önemli değişmelere yol açmaktadır. Her şeyden önce, çok defa ileri teknoloji ile birlikte giden ileri yaşama şartları, sağlık tedbirleri, sağlık ölçülerine uygun yiyecekler, ölüm oranlarını düşürmektedir. Bu, esas olarak çocuk ölümlerinin azalması, fakat aynı zamanda da her yaş kategorisi için beklenen-ömürün uzaması yoluyla sağlanmaktadır. Sık sık ekonomik güvenlik ve başka kültürel faydaların çocuk-yetiştirme ile yarıştığı kent toplumlarında görülen ikinci bir eğilim de doğum oranlarının azalmasıdır. Doğum ve ölüm oranlarının birlikte düşmesi sonunda zamanla, yaşlıları geniş orana ulaşan bir nüfus ortaya çıkmaktadır.

14.53 Doğum oranında yakın zamanda görülen artış, 1900 ile 1940 arasında görülen kararlı düşme ile çelişmektedir. Bu doğum artışının süresiz olarak devam edip etmeyeceğini öngörmek güçtür. Şüphe yok ki birkaç on-yıl önceki ekonomik bunalım sırasında bir

çok evlenmeler ve çocuk-yapmalar geriye bırakılmıştı. Doğumlarıdaki artış kısmen, geriye atılan evlenmelerin gerçekleşmesinin sonucu olabilir. Ancak başka veriler, yüksek doğum oranının daha bir süre devam edeceğini anlatmaktadır. Örneğin toplam nüfus içinde bugün evli olmayanların ve çocuksuz ailelerin oranları daha düşüktür. Şüphesiz doğum oranında görülecek herhangi bir değişme, nüfusun gelecekteki genişliğini ve yapısını geniş ölçüde belirleyecektir.

14.54 Nüfus içinde yaşlıların ve çok küçüklerin oranının artması, teknolojik toplumun devamı için zorunlu olan mal ve hizmetleri sağlayan kimselerin sırtına yeni bir yük getirecektir. Belki de yaşlı kimselerin üretici potansiyellerini kullanmak üzere yeni yöntemler geliştirilecektir. Çocukların çalışmasıyla ilgili tutumlar da değişebilir. Ancak nüfusun 14 yaşından büyük kesiminde herhangi bir ciddi iş gücü eksikliği görülmemektedir. 1940'da olduğu gibi 1960'da da nüfusun yüzde yetmişbeşi 14 ve daha yukarı yaşlardaydı. Yüzyıl önce bu oran yüzde 58 idi. Nüfus içindeki yaşlı kimseler oranının geçen yüzyıl içinde geniş ölçüde arttığı doğrudur. Ancak buna karşılık 60 yaşın altındaki çalışanlar oranı da artmıştır. Bugün çok küçük olan kimseler üretici yaşlara geldikçe, hızla artan bir nüfusu yaşatmağa yetecek bir iş gücü sağlayacaklardır. Yani demografik bakımdan, üretim kapasitesinin sürekli olarak artmaması için hiçbir neden yoktur.

VI. NÜFUSUN GENİŞLİĞİ VE YAŞAMA DÜZEYİ

A. Aile genişliği ve başka toplumsal değerler

14.55 Ne kadar genişlikte bir nüfusun, (a) belli bir rahatlık düzeyinde ve (b) teknolojinin belli bir durumunda beslenebileceği ve yaşatılabileceği sorusu, şüphesiz farklı zaman ve yerlerde cevabı da farklı olacak pratik bir sorundur. Pek çok toplumun içinde olduğu gibi, farklı toplumlar arasında da mal ve hizmetlerin dağılışı ve değişik kişilerin elde ettiği tatmin derecesi büyük eşitsizlikler göstermektedir. Mevcut şartlardaki bu farklılığa uygulanabilecek genel bir ilke var mıdır? Varsayalım ki insanlar bütün değişkenleri bilinçli olarak denetlemektedirler. Herkes bilir ki belli bir miktar yiyecek elli kişi arasında eşitçe bölündüğünde adam başına düşecek pay, yüz kişi arasında bölündüğünde adam başına düşecek payın iki katı olur. Bu şartlar altında yiyecekleri kesinlikle sınırlı olan elli

kişilik bir topluluk, nüfusunda ortaya çıkacak herhangi bir artışı, yiyecek maddeleri bakımından yaşama düzeyini düşürecek bir şey sayar. Fakat bu insanların açlığını duydukları başka türlü tatminler de vardır. Bu arzu edilen tatminlerden biri, çocuk yapmak olabilir. Bu durumda, daha geniş bir aile meydana getirmek arzularını karşılamak için adam başına daha az yiyecek ile idare etmeğe karar verebilirler. Herkes istediği türlü şeyler arasında, az veya çok bilinçli olarak böyle bir değerlendirme yapar. Yaptığı seçimlerin fiili sonucu onun yaşama biçimini meydana getirir.

14.56 Yukardaki paragrafın bütün varsayımları gerçekleştiği takdirde, söz konusu topluluğun nüfusu ne kadar geniş olurdu? Bu genişlik, nüfusun, artma halinde adam başına düşen payı azalacak olan bütün şeyler hakkındaki değerler ölçeğine bağlıdır. Bu değerler ölçeği farklı kültürler arasında, mevcut mallar, hizmetler ve öbür hayat tatminleri ile birlikte büyük değişmeler gösterir. Fakat her durumda, eğer nüfus artışı arzu edilen bir yaşama biçimini tehdit edici bulunuyorsa, doğum oranları düşmek eğilimi gösterir. Arzu edilen yaşama biçimi, insanların bütün istekleriyle bu isteklerin maliyeti arasındaki karmaşık bir dengedir (20.22). İnsanların fiilen yaşadıkları hayat biçimi gibi arzu ettikleri yaşama biçimi de, şüphesiz geniş ölçüde, içinde yetiştikleri kültür tarafından ve bu kültürdeki değişmeler tarafından belirlenir. Belli bir biçime ulaşmak olasılığı da toplumsal statüyü geniş ölçüde belirler.

14.57 Statü kaybı korkusu, gönüllü doğum sınırlandırmalarının etkin olan toplumsal nitelikte önemli bir kaygıdır. En geniş ailelerin ekonomik bakımdan en yüksek ve en düşük sınıflarda görülmesi olgusu bu görüşü desteklemektedir. Çok zengin olan bir kimse için yeni çocuklar, statüyü belirleyen başka şeylerden herhangi bir fedakârlık yapmağı gerektirmemektedir. En düşük statü grubundaki kimseler için de daha çok çocuk, statüye yönelmiş bir tehdit sayılmıyabilir; çünkü zaten en aşağıda olduklarından daha aşağı düşmeleri mümkün değildir. Ancak bu iki uç arasındaki bütün statü grupları için sınırlandırılmayan bir doğum oranı, statü kaybına yol açabilir; bu yüzden, etkin doğum denetimi yöntemlerinin bilindiği ve kullanılabilirdiği yerlerde doğum oranlarının sınırlandırılması olasılığı çok yüksektir.

14.58 Bu, bazı şartlar altında orta-statü sahibi kimseler arasında geniş ailelerin görülemeyeceği demek değildir. Örneğin sana-

yi-öncesi tarım şartları altında geniş bir aile, özellikle oğullarla birlikte geniş aile, ailenin yaşama biçimi ve statüsüne karşı tehdit olmak şöyle dursun, kesinlikle bir sağlam yatırımdı. Ailelerarası kan davaları ve savaşlar halinde de aynı şey geçerliydi. Bunun gibi hâkim dinin doğum denetimini yasakladığı bir toplulukta din kurumu karşısında iyi bir mevki sahibi olmak, ekonomik veya başka ölçülere oranla daha önemli bir statü ölçüsü olabilir. Böyle bir toplulukta geniş aile, kesin olarak ekonomik yaşama düzeylerinde bir düşüşe yol açacaktır. Ancak bu, bizim koyduğumuz ilkeyle çelişen bir durum değildir; yalnız, din açısından iyi mevkide olmanın, bir statü ölçüsü olarak, araba sahibi olmaya, belli bir tür eğlencelere katılmaya, ya da belli bir eğitimden geçmeye oranla daha önemli olduğunu anlatır.

B. Nüfus denetimi

14.59 Dünyanın karşılaştığı en acil sorunlardan biri, hâlen tam veya yaklaşık olarak açlık şartları altında yaşayan toplumlar da yaşama düzeyini yükseltmek için ne yapılabileceği sorunudur. Bu toplumların yaşama şartlarında etkin ve sürekli bir düzelmenin olabilmesi için nüfuslarındaki artışı kısma yolunu bulmaları gerekmektedir. Bugünkü yüksek doğum ve ölüm oranları sürdükçe, mevcut kaynaklarda önemli bir artışın bile kısa sürede etkisi, daha çok sayıda kimsenin mevcut yaşama düzeyi içinde hayatlarını uzatmaktan ibaret kalacaktır. Böyle toplumlar, önce nüfuslarındaki artışı denetlemeyi öğrenmedikçe yaşama düzeylerini geniş ölçüde yükseltmeyeceklerdir.

14.60 Bu sorun, Thomas Malthus'un (1766-1834) on sekizinci yüzyıl sonunda ve ondokuzuncu yüzyıl başında, nüfusun yiyecek üretiminden daha hızlı arttığını söylediğinden bu yana gittikçe artan bir ilgi görmüştür. Malthus, belli bir alanda yiyecek kaynakları üzerinde kaçınılmaz bir nüfus baskısı olduğunu ve bu baskının yalnız (a) savaş, açlık ve öldürücü salgın hastalıklar gibi etkenlerle, veya (b) evlenmeme ve ahlâki sınırlamalar yoluyla düşürülebileceğini söylüyordu. Bu savı desteklemek için Malthus, sağduyu-gözlemlerine ve gayri resmi yollardan derlediği bazı istatistikî verilere baş vuruyordu. Verilerinin yetersizliğine rağmen yiyecek üretiminin, herhangi bir belli zamanda nüfusun aşamayacağı bir sınır koyduğunu söylemekte yine de haklıydı. Kendisi, nüfusu bu kuramsal sınırın altında tutabilecek bazı toplumsal ve psikolojik et-

kenleri de gözönünde bulundurmuş ve böylece dikkatleri, o zaman sık ihmal edilen etkenler üzerinde odaklaştırmıştır.

14.61 Ancak Malthus, bu tür birçok kültürel etkenleri ve bunların nüfusun büyümesini belirlemedeki etkilerini yeterince görmemişti. Bütün tarih boyunca, halkında verilere sahip olduğumuz toplumların hepsinde değilse bile pek çoğunda, doğumları denetlemek üzere türlü "yapay" araçların oldukça yaygın bir biçimde kullanılmakta olduğu gerçeğini görmemezlikten gelmiş, ya da bir din adamı olması dolayısıyla bunlar üzerinde durmak istememiştir. Yakın yıllarda yapılmış birçok araştırma da, yaşama düzeyleri yükseldikçe doğum oranlarının düşme eğilimi gösterdiklerini ortaya koymuştur. İşte böyle etkenlerin gittikçe daha çok bilinmesi nüfus-bilimciyi, nüfus değişimleri ile toplumsal ve kültürel etkenler arasındaki ilişkileri incelemeğe teşvik etmiştir; bizi en çok ilgilendiren husus da, insanların artışı ile türlü âdetler ve öbür toplumsal denetimler arasındaki bu bağlantıdır.

14.62 Doğum denetimini (hangi yöntemle olursa olsun) savaş, öldürücü salgın ve açlığın yaptığı nüfus denetimi karşısında değerlendirirken, fazla nüfusun doğmasını önlemek yolunun, doğduktan sonra onların mahvolmasından daha insanca ve daha tercihe-değer olduğu genellikle kabul edilir. Ancak gebeliği önlemek üzere ne tür tekniklerin kabul-edilebilir olduğu üzerinde hâlâ bazı tartışmalar sürmektedir. Örneğin bazı gruplar —Katolik Kilisesi gibi— ahlâki ve dinsel nedenlerle, gebeliğin "ahlâki sınırlanma", ya da gebelik olasılığının en yüksek olduğu dönemde cinsel temastan kaçınma yoluyla sınırlandırılmasını savunurlar. Kısacası insanların, ulaşmak istedikleri amaçları önemli biçimde etkileyen başka davranışlarını bilinçle denetledikleri gibi, doğum oranları üzerinde de böyle bilinçli bir denetim yapmaları gerektiğinde anlaşmaya varılmış görünmektedir. Asıl anlaşmazlık kullanılacak yöntemler ve tekniklerle ilgilidir (23.50). Bu anlaşmazlık (a) gebeliği önleyici "yapay" yöntemler ile (b) "zamanı seçme", ya da "ahlâki sınırlanma" yolunun görece etkinlikleri karşılaştırılarak belki çözümlenebilir. Bugünkü durumda doğum denetimi, A.B.D.'nde ve pek çok Batı Avrupa ülkesinde şu, ya da bu biçim altında, gittikçe daha çok uygulanmaktadır*.

* C. V. Kiser and P. K. Whelpton, "The Interrelation of Fertility, Fertility Planning, and Feeling of Economic Security," *Milbank Memorial Fund Quarterly*, January, 1951, s. 41-122.

14.63 Malthus'un sözünü ettiği etkenlere ek olarak her toplum, gebe kalma oranını önemli ölçüde etkileyebilecek daha bir çok toplumsal denetim yolları kullanır. Mevcut adet ve gelenekler cinsler arası temasları, özellikle romantik bağlara veya evlenme bağlarına götürebilecek durumda, çok veya az katı bir biçimde denetlenmiştir (17.38-17.47). Evlenme kurumu, yakın akraba arasında cinsel teması yasaklayan tabular gibi adetlerle güçlü bir biçimde korunmaktadır. Evlilikte eşlerin seçimini düzenleyen kurallara her yerde uyulmaktadır. Okşama ve başka türlü evlenme-öncesi temaslara ilgili kurallar ve âdetleri belirleyen, her toplumda en güçlü geleneklerin bazılarıdır. Zinanın yasak kılınması, kadınların her türlü gayri meşru cinsel temasa çelinmeye karşı kıskançlıkla savunulması gereken bir cinsel mal olduğu inancını korumaktadır. Erkek ve kız kardeşlerin ve yakın akrabaların aralarındaki toplumsal temasların, evli kadınlarla kendi kocaları olmayan erkekler arasındaki ilişkilerin, cinsel anlam taşımaması genellikle beklenir. Bazı toplumlarda bir çocuğun doğumundan sonra bir yıl veya daha uzun süreyle cinsel temas yasaklanmıştır. Yine bazı toplumlarda evlenmeyi, kadının cinsel olgunluğa ulaşmasından başlayarak on yıla kadar varan sürelerle geciktirme âdetleri vardır. Bu süre içinde gebe kalındığı takdirde bile, çocuğun doğmasını önlemek üzere türlü çocuk-düşürme yolları yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bütün bu araçların ve daha birçoklarının doğum oranını düzenlemekte payları vardır. Bunlar, çok defa düşüncelessiz bir biçimde biyolojik olduğu ileri sürülen davranış üzerinde kültürün etkide bulunduğu kesin belgelerdir.

14.64 Özet olarak insan türü, dünyadaki yiyecek maddelerinin açlığa yakın bir yaşama düzeyine bile elvermeyeceği bir noktaya kadar çoğalma yeteneğine sahiptir. Yiyecek maddeleri bugünküne oranla en yüksek düzeye kadar arttırıldığı takdirde de aynı şey geçerlidir. Çünkü, her şey bir yana, yeryüzünde mevcut yerler sınırlıdır. Kabul etmemiz gerekir ki, bilimsel tarım, sentetik süreçler ve toprak açma yöntemleri —daha da keşfedilecek yeni teknikler bir yana— hakkındaki bilgilerimiz karşısında, besin maddesi üretiminin sınırlarının ne olduğu noktasında çok büyük görüş ayrılıkları vardır. Bunun uygulamadaki önemi şüphesiz büyüktür¹⁰. Fakat kaynaklar ve teknolojinin herhangi bir belli durumda, insan dahil hiçbir canlı türünün aşamayacağı kesin sınırları bulunduğu önerisini etkilemez.

¹⁰ John Boyd-Orr, "The Food Problem," *Scientific American*, August 1950.

C. Optimum nüfus

14.65 Belli bir zaman ve yerde optimum, ya da çok arzuya değer nüfus genişliği nedir? Nüfusun üst sınırını, bilinen ve mevcut kaynaklar, teknolojinin durumu ve toplumsal örgütün etkinliği belirler. Nüfus belli bir sayının üstüne çıktığı takdirde açlık, öldürücü salgınlar ve savaş gibi bazı denetleyici etkenler işlemeğe başlayabilir. Canlı türleri için en düşük bir çoğalma oranı da vardır ve artış bu oranın altına düştüğü takdirde türler ortadan kalkabilir. Yani, ölen nüfusun yerine yeter sayıda çocuk doğmadığı takdirde nüfus azalacak ve bu azalma devam ettiği takdirde de nüfus ortadan kalkacaktır.

14.66 Fakat yeryüzünün kaldırabileceği en yüksek artış oranı ile türün devamı için zorunlu olan en düşük artış oranı arasında çok geniş imkânlar vardır. Nüfusun bu iki uç arasında saptanacağı düzeyi, belli bir toplumda yürürlükte olan değerler ölçeği belirler. Eğer çocuk sahibi olmak, insanın arkasından koştuğu başka tatminlerden daha değerli sayılıyorsa, bu durumda yüksek doğum oranı yaşama standartlarına karşı bir tehdit olarak yorumlanmayacaktır. Eğer erken evlenme ve doğum denetimini yasaklayan tabular, örneğin daha yüksek bir maddi konfor düzeyinden daha değerli sayılıyorsa, doğum oranlarını düşürmek için hiçbir teşvik yok demektir.

14.67 Böyle değerlerin bilimsel olarak ölçülmesi son derece güç bir sorundur. Bunu nasıl yapmalıyız? İnsanın değerler düzenini, onun davranışlarını gözlemleyerek belirleyebiliriz. Örneğin zamanını, çabalarını, ya da parasını neye harcamaktadır? Bunun gibi onun inaçlarına ve görüşlerine de bakabiliriz. Neyi kutsal, ya da temel önemde görmektedir (18.46)? İnsanın değerler ölçeği, onunla konuşarak, cevaplandırması için kendisine bir soru-kâğıdı verilerek, vs., belirlenebilir. Gerçekten insanın değerleri hakkındaki bilgimizin çoğu, az-çok gayri resmi bir biçimde yürütülen bu tür yollarla elde edilmiştir. Modern kanaat yoklaması tekniklerini kullanarak insan toplumlarının temsil edici örnekleri üzerinde düzenli gözlemler yapmak ve soru-kâğıtları uygulamak yoluyla çok daha açık ve güvenilir bilgiler elde edilebilir.

14.68 Indianapolis'de 1444 evli çift üzerinde yapılan bir inceleme, çocuklarının sayısını ve aralarındaki yaş farkını plânlayanlar (403 çift) arasında, çocuk yapma ile ekonomik güvenlik duygusunun oldukça yüksek bir olumlu ilişki halinde bulunduğunu göster-

miştir¹¹. Genellikle çocuklarının sayısını ve aralarındaki yaş farkını plânlıyanlar arasında güvenlik duygusuyla birlikte çocuk sayısının da arttığı görülmüştür. Bu veriler açıkça göstermektedir ki, teknikler üzerinde gerekli bilgilere sahip olunduğu takdirde, çocuk yapma da insanın öbür davranışları gibi, bütün seçimleri belirliyen değerler ölçüğüne göre denetlenecektir.

14.69 Aynı inceleme, çocuk yapma ile güvenlik duygusu arasındaki yukarıda belirtilen ilişkinin, çocuklarının sayısını ve aralarındaki yaş farkını plânlamıyan çiftler (şüphesiz bunlar hâlâ çoğunluktadır) için geçerli olmadığını göstermektedir. Açıktır ki, eğer insanlar ailelerinin genişliğini denetlemeyi herhangi bir nedenle uygunsuz, imkânsız, ya da uğraşmağa değmiyecek ölçüde güç buluyorlarsa, bunların doğum oranlarıyla güvenlik duyguları veya başka herhangi bir kültürel etki arasında hiçbir ilişki bulunmasını beklemeyiz. Fakat öyle görünüyor ki insanlar, gebeliği bilinçli olarak herhangi bir etkin araç kullanarak denetlemenin mümkün, müsaade edilir, hatta ahlâken zorunlu olduğunu görünce, çocukların sayısını, yeni çocuklardan daha yüksek değer verdikleri tatminleri elde etmelerini tehdit ettiği ölçüde sınırlandıracaklardır.

14.70 Demek oluyor ki nüfusun optimum genişliği ile ilgili sorular daima söz konusu halkın zevklerine veya değerlerine göre cevaplandırılmalıdır. Belli bir değerler düzenini paylaşmıyan herhangi bir kimse, şüphesiz komşularını başka bir değerler ölçüğüne tercihe değer olduğuna inandırarak değiştirmeye çahşabilir. Bireylerin değer ve seçimlerinin, âdetler ve gelenekler gibi kamu politikasını da belirlemede etkili olduğu bir toplumda, optimum nüfusu da bu değerler ve seçimler belirleyecektir. Genellikle belli bir toplumun yaşama düzeyi, sanayi ve kentlerin genişlemesiyle birlikte yükselirken, nüfusun doğal artış oranında bir düşme görülmüştür. Maddî ve kültürel şeylere verilen görelî değer arttıkça, doğum oranı düşer. Aile genişliğinin sınırlandırılması, daha yüksek yaşama düzeyleri için çok defa bir ön-şarttır. Doğum denetimi konusunda etkin yöntemlerin gelişmesi ve uygulanması böyle bir sınırlandırmayı mümkün kılmaktadır. Bu karşılıklı bağımlılık çok defa sonu gelmiyen bir döngüye yol açmaktadır: bu döngüde daha yüksek yaşama düzeyleri nüfusun düşmesine, nüfusun düşmesi de daha yüksek yaşama düzeylerinin gelişmesine bağlıdır.

¹¹ Kiser and Whelpton, op. cit.

14.71 Hindistan ve Çin gibi ülkelerdeki bu kısır döngü, (1) yaşama düzeyini yükseltmek üzere dışardan geçici maddi yardım getirilmesi yoluyla veya (2) ileri sanayi teknolojisi getirilerek ve böylece bu insanlara aynı sonuçları kendileri için sağlama yeteneği kazandırılarak kırılabilir. (3) Üçüncü bir imkân da, basit ve etkin doğum denetimi yöntemlerinin uygulanması ve böyle tekniklerin kullanılmasına karşı olan güçlü kültürel ön-yargıları altetmek üzere yoğun bir propaganda yapılması olabilir. Bu yaklaşımların hepsi büyük güçlüklerle doludur¹². Sorun, dünyanın karşısındaki en önemli ve en güç sorunlardan biridir.

14.72 Tarihte ilk defa olarak uluslar aşırı nüfusun önemini kavramakta ve bu sorunu hafifletmek üzere bilinçli tedbirler almaktadırlar. Örneğin Japonya 1948'de, kişilere toplumsal ve ekonomik nedenlerle kısırlaştırılmak veya çocuk düşürmek imkânı tanıyan çok aşırı yasal tedbirler almıştır. Japonya'nın savaş sonrası doğum oranı 1947'de binde 34.3'den 1955'de 19.4'e düşmüştür. Böyle katı doğum denetimi yöntemlerini tasvip etmiyen başka ülkeler, nüfuslarının yapısı ve büyüme eğilimleri üzerinde ayrıntılı incelemeler yaptırarak, kamu eğitimi ve aydınlatması programları geliştirmekte, doğum denetimi klinikleri kurmakta, ya da basit, ucuz ve etkin gebelik-önleyici ilaçların bulunması için araştırmalar yaptırmaktadırlar. Hindistan, Çin, Seylan ve Mısır nüfus büyümesini düzenlemek üzere yapıcı adımların atıldığı ülkeler arasındadır¹³.

VII. SONUÇ

14.73 Belli bir toplumun nüfusunu arttırmak yeteneği herşeyden önce, doğum yapacak yaşlardaki kadın nüfusunun oranına bağlıdır. Nüfusun artıma yeteneği üzerindeki sınırlamalar, yüksek bir cinsiyet oranından veya çocuklarla yaşlı kimselerin yüksek oranda olmasından ileri gelebilir. Bununla birlikte bazı kültürel düzenlemeler de doğum oranını sınırlandırabilir. Vücutça yeterli birçok kadınlar çocuk sahibi olamamakta, pek azı yeteneklerinin en yüksek sınırı ölçüsünde çocuk yapmaktadırlar. Çocuk doğurma oranları, şüphesiz cinsel davranışları, evlenme biçimlerini ve doğum denetimini dü-

¹² Bknz.: Harrison Brown, *The Challenge of Man's Future*, Compass Book, 1956, özellikle kesim 7.

¹³ Bknz.: *Population Bulletin*, Population Reference Bureau, March, 1957, özellikle s. 33-38.

zenliyen âdet ve geleneklerden etkilenmektedir. Bundan başka doğurkenlik insanların beslediği değerlerden de etkilenir. Yani, eğer çocuk sahibi olmak bir kimsenin yaşama düzeyine veya daha yüksek değer verilen başka tatminlerin elde edilmesine bir tehdit sayılıyorsa, çocuk yapma üzerine sınırlar konulabilir. Nitekim gerçek çoğalma oranı daima, her zaman ve her yerde cinsel güdülerin özgülürce ifade edilmesiyle rekabet eden kültürel denetimler ve kişisel arzularla sınırlanmaktadır. Yaşama düzeyinin çocuk yapma ve yetiştirme ile rekabet eden çok sayıda tatminler sağladığı yerlerde, toplumsal yaptırımlara bağlanmış gebelik-önleyici tedbirleri bulmak olasılığı vardır. Bu tedbirlerin sonucu, doğum oranlarının azalması olabilir.

14.74 Bunun tersine, en düşük yaşama düzeylerine sahip olan tarım toplumları en yüksek doğum oranlarına sahiptirler. Bu halklar arasındaki yüksek doğum oranları, çok defa açlık, bulaşıcı hastalıklar ve yoksul yaşama şartlarının bir çok zararlı etkilerinin sonucu olan o ölçüde yüksek ölüm oranlarıyla dengeye getirilmektedir. Sonuç olarak bu toplumların nüfusu oldukça kararlı kalmıştır. Ancak bu halkların bazıları artan bir sanayileşme dönemine giriyor gözüküyorlar. Artan sanayi faaliyetlerinin muhtemel sonucu, hiç olmazsa yakın gelecekte, ölüm oranlarını düşürmek ve böylece yaşama düzeylerini yükseltmek yerine nüfusu arttırmak olacaktır.

14.75 Böylece nüfus-biliminin karşısındaki çıkmazı görmüş oluyoruz. Yüksek doğum oranları ve nüfustaki büyük potansiyel artışlar, ancak hayatta kalmağa yetecek bir yaşama düzeyi sağlayabilen toplumların bazılarında görülmektedir. Öte yandan nispeten yüksek yaşama düzeylerine sahip birçok toplumlar muhtemel bir nüfus azalmasıyla karşı-karşıyadırlar. Şüphesiz bu durumun birçok toplumsal, ekonomik ve siyasal sonuçları olabilir. Günümüzün en güç ulusal ve uluslararası sorunlarından birini bu durum yaratmaktadır.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki şıklara herbirinde yer alan kavramları tanımlayarak ve örnek vererek birbirinden ayırdınız:

- Doğum oranlarıyla ilgili formüller — ölüm oranlarıyla ilgili formüller.
- Doğumlar — ölümler.
- Dış-göç — iç-göç.

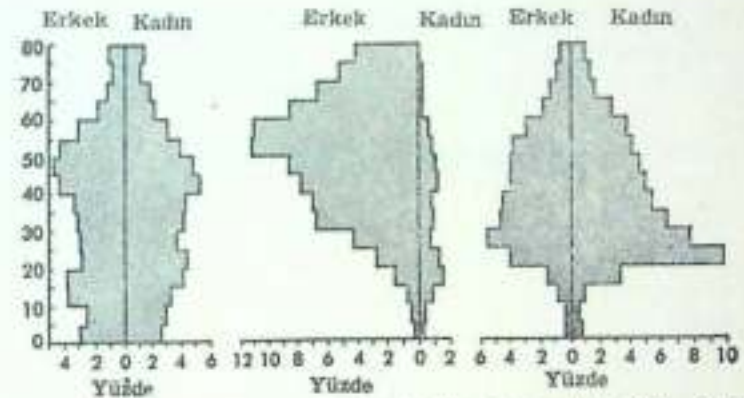
- İnsan göçleri — toplumsal hareketlilik (bkz.: 12.60-12.75).
- Hayat süresi — beklenen ömür.
- Amerikan nüfusundaki köysel — kentsel değişimler.
- Sanayileşmenin doğumlar üzerine etkileri — ölüm üzerine etkileri.
- Yaşama biçimi — yaşama düzeyi.

B. Demografik verilerin gözlemlenmesi

- Sınıf arkadaşlarınızla, ailelerinizin bütün üyelerini temsil eden bir nüfus piramidi yapınız. Bu piramidin toplam Türkiye nüfusu piramidinden biçim veya yükseklik bakımından farklı olacağını bekler misiniz? Niçin?
- 1960 sayım sonuçlarından, size en yakın bir büyük kentin ticaret merkezi, İkamet merkezi ve orta sınıf apartman ve otellerin çok olduğu bir kesimi ile ilgili nüfusların yaş ve cinsiyet dağılımlarını gösteren rakamları çıkarınız. Bu üç kesimin her biri için bir piramit yapınız. Bu piramidler arasında biçim ve yükseklik bakımından ne gibi farklar bulacağınızı düşününüz. Niçin?

C. Demografik verilerin çözümlenmesi

- Türkiye nüfusunun ortalama yaşı gittikçe gençleşmekte mi, yoksa yaşlanmakta mıdır? 5 yaşından küçüklerin sayısı mı, yoksa 65 ve daha yukarı yaşlarda olanların sayısı mı daha çoktur? 45 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusunuzun oranı 1927'den beri artmakta mı, azalmakta mıdır? Gelecek yirmi yıl içinde nüfusunuzun yaş yapısında ne gibi değişimler görülebilir? Bu değişimlerin toplumsal, ekonomik ve siyasal sonuçlarından bazıları ne olabilir?
- Türkiye'nin hangi bölgelerinde nüfus en büyük hızla artmaktadır? Bu bölgeler doğum oranlarının en yüksek olduğu yerler midir? Farklı artış oranlarını nasıl açıklarsınız?
- Aşağıdaki nüfus piramidleri, bir kentin orta-sınıf İkamet kesiminde, aşağı-sınfa düşmekte olan bir kesiminde ve bir apartman-evler kesiminde nüfusun yaş ve cinsiyete göre dağılımını göstermektedir. Her bölgenin pira-

Üç Tipik Toplumda Yaş ve Cinsiyet Bileşimi, Seattle, 1940. (Calvin F. Schmid, *Social Trends in Seattle*, University of Washington Press, 1944, şema 23, s. 92.)

midinin aşağıdakilerden hangisi olduğunu bulunuz. Bu kesimlerin, nüfus piramidlerinde yansıyan toplumsal ve ekonomik özellikleri nelerdir? On yıl sonra bu kesimlerle ilgili piramidler ne biçim alacaktardır? Niçin?

BİBLİYOGRAFYA

- Freedman, R. et al., *Family Planning, Sterility, and Population Growth*, McGraw-Hill, 1959.
- Hauser, P. M. and Duncan, G. D., *The Study of Population*, University of Chicago Press, 1958.
- Huxley, Julian, "World Population," *Scientific American*, March, 1956, s. 64-76.
- Lorimer, Frank, et al., *Culture and Human Fertility*, Paris, UNESCO, 1954.
- Malthus, T. R., *An Essay On the Principle of Population*, McMillan, 1909.
- Metropolitan Life Insurance Company, *Statistical Bulletin*.
- Notestein, Frank W., et al., *The Future Population of Europe and Soviet Union*, League of Nations, 1945.
- Smith, T. Lynn, *Fundamentals of Population Study*, Lippincott, 1960.
- Thompson, Warren S., *Plenty of People*, Ronald Press, 1948.
- U. S. Bureau of the Census, *Statistical Abstracts of the United States, 1960*, U. S. Government Printing Office, 1960.

15

İNSAN TOPLULUKLARININ EKOLOJİSİ

I. GİRİŞ

II. BAZI TOPLULUK ÖRGÜTLENMESİ TİPLERİ

- Yiyecek Tophyan İlkel Topluluklar
- Tarımcı Köy
- Sınırböyü Yerleşmeleri
- Kent Kalıpları
- Bölge

III. KENT TOPLULUĞUNDA YERSEL KALIPLAR

- Bir Merkezli Bölge Kalıpları
- Kesim Kalıpları
- Çok Çekirdekli Kalıplar

IV. TOPLULUĞUN KURULUŞUNDA EKOLOJİK SÜREÇLER

- Toplanma, Yığılma, Dağılma
- Yersel Ayrılma
- İstila ve Yerine-geçme

V. HAYAT ÖRGÜSÜNDE DENGELİKESİ

VI. SONUÇ

İNSAN TOPLULUKLARININ EKOLOJİSİ

I. GİRİŞ

15.1 Nüfusun genişliği ve özelliğindeki değişimler ve bu temel olayların sosyolojik anlamları bir önceki kesimde ele alınmıştır. Bu kesimde insanların topluluklar içinde gruplanmasını yöneten ilkeler ele alınacak ve bu gruplanmaların ekolojik yanları üzerinde özellikle durulacaktır. İnsan ekolojisi, topluluk örgütünün insanları, hizmetleri ve kolaylıkları yer ve zaman içinde dağıtma biçimini inceler.

15.2 Genel olarak, bilinen insan gruplarının yeryüzündeki coğrafi yapısı ve dağılışı nasıldır? Bir uçaktan aşağıya, yeryüzündeki dağınık yerleşme noktalarına bakacak olursak, bunların ırmaklar, vâdiler ve yollar boyunca yayılan ve merkezi noktadan uzaklaşırken yoğunluğu azalan, başka kalabalık nüfuslu yerlerin çekirdeğine doğru yaklaşırken yeniden yoğunluğu artan kümeler veya çekirdekler etrafında yer aldıklarını görürüz. Örneğin büyük bir kent olan Seattle, değişik büyüklükte daha küçük kentlerle çevrilidir. Böyle bir kentten dışarıya doğru uzanan ana karayolu boyunca, benzin istasyonları, gayrimenkul alım-satımcıları ve lokantalar gibi yol-üstü işyerleri buluruz. Kentlerin eteğinde değişik yoğunlukta nüfus birikmeleri, karayolları üzerinde ikincil birikmeler ve daha küçük ölçüde kırsal yerlerdeki ticarethaneler etrafında yer alan nüfuslar görülmektedir. Bu genel kalıp birçok yerde tekrarılanmaktadır. Bu ve nüfusun başka yersel gruplanmaları, coğrafyanın insan hayatındaki etkilerinin kültür tarafından nasıl gittikçe daha çok değiştirildiğini incelerken ilginç olmaktadır.

15.3 Coğrafyanın insan hayatı üzerine etkisi daima kültürel etkenlerce şartlandırılmakta ve karmaşık bir hale sokulmaktadır. Bir insan topluluğu, iklimin, kaynakların ve o yerin başka fiziki

yanlarının zorladığı şartlar altında birlikte yaşayan insanların toplamından daha çok şeyi anlatır. Topluluğun gelenekleri, âdetleri ve görenekleri vardır ve bunlar, insanlar arasındaki ilişkiler gibi, insan ile doğanın geri kalan kısmı arasındaki ilişkileri de düzenler (5.61-5.82). Topluluk, belli bir yerde cereyan eden bir kültür olayıdır. Daha özel olarak, sınırlı bir coğrafi alanda yaşayan ve karşılıklı bağımlılıklar içinde ortak hayat süren bir insan nüfusudur (16.12-16.16). Topluluk hayatındaki toplumsal ilişkiler, çok defa üyelere bir grup-îçi tutumu, bir topluluk ruhu, ya da bir "biz-duygusu" kazandırır. Demek oluyor ki topluluk, her biri bütünü ciddi biçimde etkileyen bir görev gören ve karşılıklı ilişkiler içinde bulunan kesimlerden kurulu dinamik bir olaydır. Yaşayabilmek için topluluğun, kesimler arasında etkin bir haberleşmeye imkân veren, yeterince istikrarlı bir örgüte sahip olması gerekir. Bunun gibi, değişen fiziki ve kültürel şartlara etkin bir biçimde uymak için yeterince yatkın olması da gereklidir.

15.4 Bilimsel teknoloji biriktikçe insanın çevresini değiştirme yeteneği de artar. Bu bakımdan en önemli olan husus, çok geniş ulaştırma ve değişim düzenlerinin gelişmesidir. Bu düzenler kentleşmiş alanlara, yer yüzünün hemen her bölgesinden hammadde ve işlenmiş ürünler getirtme imkânı vermektedirler. Bunun sonucu, ihtiyaç olduğumuz alanın genişlemesi ve uzak yerlerin çevremizin bir parçası haline gelmesidir. Modern buluşlar, mevcut kaynakları gittikçe daha büyük bir etkinlikte kullanmamızı sağlamaktadır. Doğal lastik sağlanması tehlikeye girdiğinde, onun yerine dayanıklı bir yapay madde üretilmektedir. Atom gücü, hemen hemen sınırsız bir enerji kaynağı vadetmektedir; fakat bunun potansiyel faydasını tam olarak gerçekleştirmek kuşaklar boyu sürecek bir iştir. Yağmur-yağdırma konusunda günümüzde yapılan deneyler, insanın hava konusunda hiçbir şey yapamayacak durumda olduğu yolundaki geleneksel inancı sarsabilir. İnsan doğa kaynaklarını gittikçe daha ustalıkla kullanmaktadır. Bununla birlikte buluşların etkisi, coğrafi ortama bağımlılığı yalnızca hafifletmekte, yoksa ortadan kaldırmamaktadır.

II. BAZI TOPLULUK ÖRGÜTLENMESİ TIPLERİ

A. Yiyecek toplayan ilkel topluluklar

15.5 En eski insan toplulukları, yiyecek toplama ve düşmanlara karşı savunma gibi karşılıklı bağımlılığı gerektiren faaliyet-

lerde bulunan bir kaç aileden kurulu, gerçek bir biçimde örgütlenmiş yığınlardan ibaretti. Tarımın gelişmesinden önce bu ilkel topluluklar geniş alanlarda dolaşarak, yaşamak için gerekli olan maddeleri buldukları yerde toplarlardı. Doğayı etkin bir biçimde kullanmak için gerekli olan bilgilerden yoksunlardı ve bunun sonucu olarak da yaşama biçimleri güvensizdi. Böyle şartlar altında nüfus dağılık, genel yaşama şartları da basit ve kararsızdı.

15.6 Göçebe bir ekonomiden daha durağan biçimde ve esas olarak avcılık ve balıkçılık üzerine kurulu bir topluluk hayatına geçiş, çok yavaş olmuştur. İşbölümü cinsiyete göre biçim alarak ortaya çıkmış, kadınlar çocuklara bakmak, meyve ve böcek toplamak ve yemek hazırlamak işlerini yapmışlardır. Erkekler ise avcılık ve balıkçılık yapmış ve grubun savaş faaliyetlerine katılmışlardır. Günümüzün en basit toplumlarında da aşağı-yukarı benzer bir işbölümü gözlemlenmektedir (Şekil 43).

15.7 Hayvancılık ekonomisine dayalı topluluklar, yalnız otlakların yeterli olduğu ve evcilleştirmeğe elverişli otobur hayvanların bulunduğu yerlerde gelişebildi. Bu tip bir topluluğun örneğine çöl Arapları arasında rastlıyoruz. Bu kabilelerin yaşadığı alanlarda bitkilerin kıt olması göçebe bir hayatı zorunlu kılmakta ve topluluk bir kaç aileden veya küçük bir akrabalık grubundan kurulu olmaktadır. Göçebe toplumun hayatına geniş ölçüde biçim veren şey, uygulanan hayvancılık türüdür. Çöl Araplarına ek olarak, çağdaş hayvancı toplumun bir başka örneği, hayatları çok geniş ölçüde ren geyiği sürülerine bağı olan Lapon halkıdır.

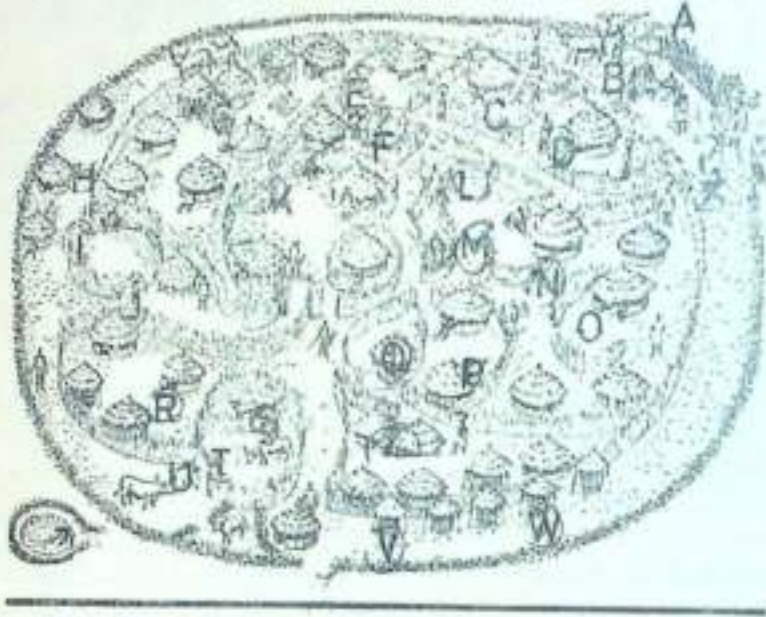
B. Tarımsal köy

15.8 Tarımın gelişmesi ve bunun sonucu olarak yiyecek kaynağının süreklileşmesi üzerine, insan topluluklarının coğrafi yerleşmeleri daha durağan olmuştur. Tarımsal topluluklar, Şekil 44'de gösterilen Orta Çağın malikâne-köylerinden, nisbeten tek-başına bir hayat yaşayan ilk Amerikan sınır ailelerine kadar çok değişik biçimler almıştır.

15.9 Tarımsal köy bugün bütün Doğu'da, Avrupa'nın birçok yerlerinde ve Utah'daki Mormonlar gibi A.B.D.'nin bazı din grupları arasında görülmektedir. Köyün etrafında tarlalar vardır; bunlar genellikle öyle dar şeritler halinde bölünmüşlerdir ki, her çiftçi toprağının bir kısmına yakın bulunur. Bu tip topluluk esas olarak

dışarıya karşı etkin bir savunma sağlamak ve üyeler arasındaki toplumsal ilişkileri ençoğa çıkarmak üzere gelişmiştir. Özelliği, ileri

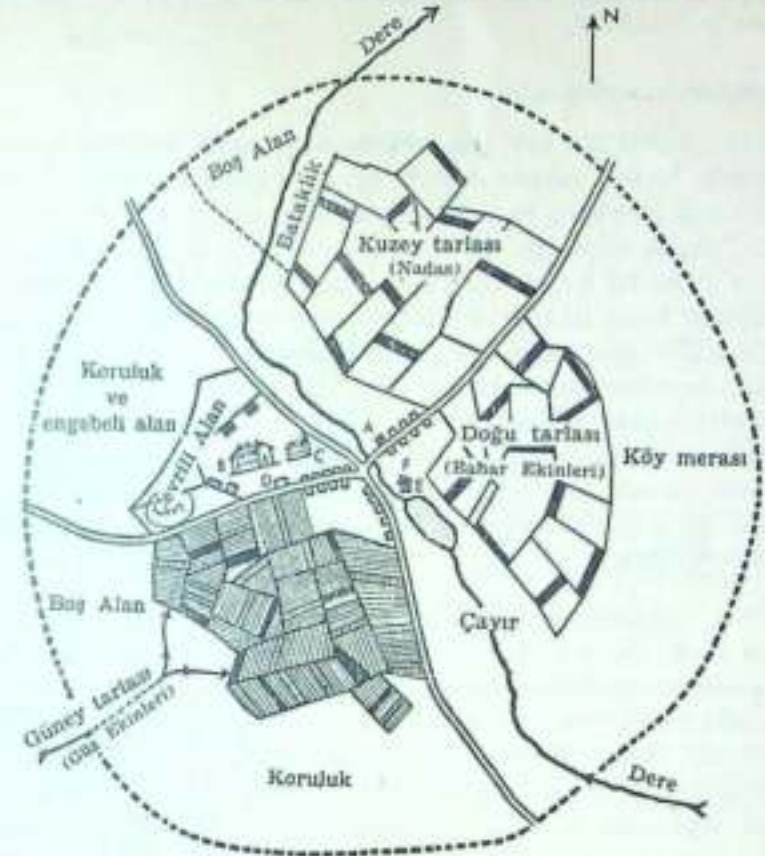
YIYECEK TOPLIYAN İLKEL TOPLULUK

A. Girişler, B. Harman döğme, C. Kızlar, D. Kadınlar, E. Bekçi kulübeleri, F. Erkekler, G. Uçlunlu karılar, H. Erkek çocukların kulübeleri, I. Erkek çocukların oturma yerleri, J. Bekleme kulübesi, K. Misafir kabul yeri, L. Kasaplar, M. Avlu, N. Gelin, O. Koca, P. Bina yapımı yeri, Q. Süthane, R. İkinci karılar, S. Buzaklılar, T. İnekler, U. Genç öküzler, yavru inekler ve öküzler, V. Nübetçi, W. Zabire anbarı, X. Çıkar, Y. Su, Z. Birinci karılar.

ŞEKİL 43. Burada gösterilen, Güneybatı Afrika'da yaşayan Bantu'lara ait bir kabile topluluğudur. Kuanyama Ambo kabilesi, sırdarla çevrilmiş, kralı denilen ağdınısı yerlerde yaşarlar. Bunların her biri kendi-kendini yöneten minyatür bir kentdir. Bu temel toplumsal düzenin birimi, doğrudan doğruya ekonomik durumlarla ilgilidir; çünkü kralın sığırları ve çevresindeki 10 ilâ 20 dekarlık yerin ürünü kralın duvarları içinde özenle korunur. Bir kralın sâkinleri, onun baş olan koca, 4 ilâ 20 kişi, bunların çocukları, akrabaları ve hizmetçileridir. Her karı, belli yiyecek ürününü anbarlamak ve belli miktarlarda üyelere dağıtmaktan sorumludur. Birinci karı hem türensel, hem de ekonomik bakımdan en önemli karı olup, süt, yağ ve mevsimlik yiyecek işlerine bakar ve yattığı kulübe, bakımından sorumlu olduğu kutsal ateşe yakındır. Kralın sahibi ve kral hayatta oldukça bu ateşin sönmeye asla müsaade edilmez; ateşin sönmesi, kralın üzerinde bir felâketin dolması demektir. (Edwin M. Loeb, "The Kuanyama Ambo," Scientific American, October, 1950, s. 53.)

TARIMCI KÖY

ŞEKİL 44. Üç tarımlık bir malikânenin planı. (A), ufak bir arazisi ile küçük bir bahçeli evdir. Köylü A'nın, üç açık tarladaki otuz şerit toprağı siyahla gösterilmiştir. (B), büyük ev, yani malikâne evi ve sahibine ait dış yapılarıdır. (C) köy kilisesi, (D) ise papazın küçük evidir. (E) küçük göldür; (F) uşağı uçta yer alan değirmendir. Değirmen çok defa rüzgârla çalışmakta ve malikânenin kenarında yüksek bir yerde kurulmaktadır.

Yalnız Güney tarlasında bütün şeritler gösterilmiştir. Köyden biri olan A'nın şeritleri siyahla gösterilmiştir; malikâne sahibinin diğer çizgilerle, papazın diğer noktalarla gösterilmiştir. Doğu ve Kuzey tarlaları da benzer bir görünüştedirler; fakat A'nın şeritlerinin nasıl dağıldığını iyice göstermek için bu tarlalardaki bütün öbür çizgiler belirtilmemiştir. Malikâne sahibi açık tarlalardaki toprakları dışında, genellikle çevrili araziye de sahiptir.

Fazdediniz ki M.S. 1250 yılının Mayıs ayıdır. Güney Tarlasında, geçen güz ekilen buğday ve çavdar olgunlaşmakta. Doğu Tarlasına da bu bahar yulaf, arpa ve insulye ekilmiştir. Kuzey Tarlası bu yıl ürün vermeyecektir, fakat mera olarak kullanılmaktadır. Geçen yıl bahar ürünü vermiştir. (M.E. Knight, Economic History of Europe, Houghton Mifflin, 1926, s. 162.)

ölçüde bir toplumsal örgütlenmeye, durağanlığa ve kendine-yeterliğe sahip olmasıdır.

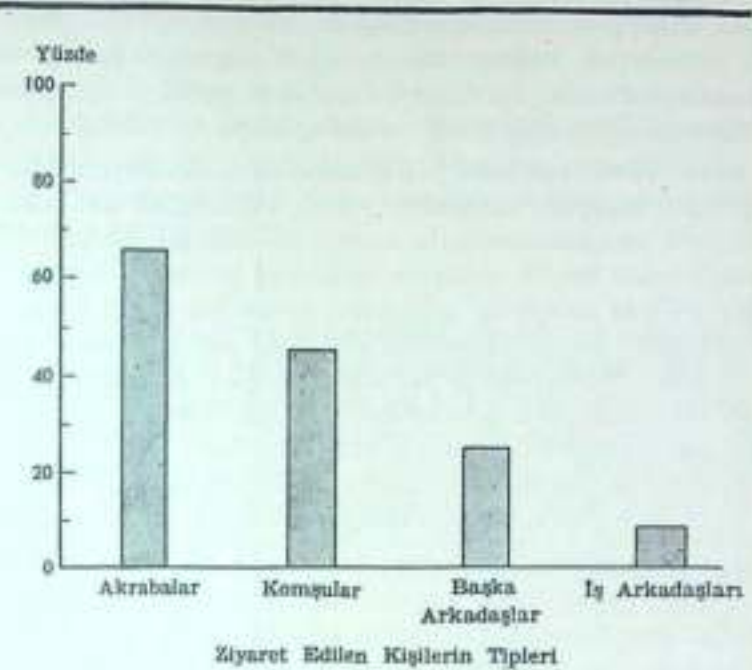
C. Sınırboyu yerleşmeleri

5.10 A.B.D.'nin pek çok yerinde köy hayatı, özellikle öncüler döneminde, birçok bakımdan tipik tarım köyünden farklılık göstermiştir. Öncü genellikle en yakın köyün biraz uzağında bir alana yerleşirdi. Burada ailesi için bir ev, hayvanları için de ahırlar yapardı. Kendine yeter bir hayat sürerdi ve mal ve mülkünün genişlemesini engelliyecek kendi ihtiras ve gücünün sınırları dışında bir engel yok gibiydi. Nüfus çok dağınık, toplumsal temaslar da sınırlıydı. Kırsal sınır boylarındaki hayat biçimi geniş çiftlikleri ve makineli tarımı teşvik etti; çünkü işlenmiyen pek çok toprak vardı. Gelişmesi bazan bütün topluluğun yeniden yerleşmesini gerektiren tarımsal köyden farklı olarak, sınır boyunun çok dağınık ve geniş ölçüde bağımsız çiftlikleri, genişlemeğe ve istenilen yerde yeniden yerleşmeğe imkân veriyordu.

15.11 Biribirinden uzak çiftliklerde hayatın bazı elverişsiz yanları vardı. Geniş topraklar ve çiftlikler arasındaki uzaklıklar, telefon, elektrik, su işleri, yollar, okullar, dükkânlar, kütüphaneler ve posta gibi hizmetleri getirmenin maliyet ve zahmetini geniş ölçüde arttırmıştır. Bunun sonucu olarak çiftçiler, kent topluluklarının bir çok kolaylıklarından yoksun kaldılar. Bu ise çiftçilerle kentliler arasındaki toplumsal uzaklığı arttırmak eğilimi göstermiş ve bunlar arasında bazan bugün bile gözlemlenen bir çatışma doğurmuştur. Amerikan kasabası ayrı bir varlığa sahipti ve çiftçiler burayı ticaret dolayısıyla sıklıkla ziyaret etmekle birlikte, çok defa kasabanın yönetim ve toplumsal kurumlarını geniş ölçüde denetliyen kamu-çıkartına yardımcı örgütlere üye değildi. Şüphesiz kırsal alanlara gittikçe daha geniş ölçüde sağlanan kolaylıklar, daha çok çiftçinin yakın kent ve kasabalardaki toplumsal faaliyetlere ve kamu-çıkartına-yardımcı çalışmalara katılmasını mümkün kılmaktadır. Haberleşme araçlarının çoğalması da kentlerle çevrelerindeki tarımsal alanlar arasında eskiden var olan engelleri azaltmaktadır. Bununla birlikte kırsal ve kentsel nüfusun ekonomik, siyasal, eğitsel ve boş-zaman faaliyetleri arasında hâlâ bazı farklılıklar görülmektedir¹.

¹ Richard Dewey, "The Rural - Urban Continuum: Real but Relatively Unimportant," *American Journal of Sociology*, July, 1960, s. 60-66.

KENTLERDE ZİYARETLEŞME KALIPLARI

ŞEKİL 45. Detroit Kentindeki ailelerin ziyaretleşme kalıpları, 1955; incelenen aile sayısı: 750. Akrabalarını, iş arkadaşlarını, komşularını veya başka arkadaşlarını haftada en az bir kere ziyaret eden ailelerin yüzdesi. (Kaynak: A Social Profile of Detroit: 1955, Detroit Area Study, Survey Research Center, University of Michigan, 1956, s. 25.)

D. Kent kalıpları

15.12 Modern insanın gittikçe artan ölçüde "kentsel yaşama biçiminin" (6.48-6.49; 20.20) etkisi altına girmesi, türlü yollarda yorumlanmıştır. Sosyolojik yayınlarda devamlı olarak görülen bir yorum kenti, uyumlu ve kişisel olmaması, anonim olması ve bunların sonucu olarak kent dünyasını yapan bireylerin parçalanması özellikleriyle tanıtmaktadır. Böyle görüşler, Durkheim ve Tönnies gibi sosyologlarca çoktan öngörülmüş bulunan temel eğilimlerle uyum halindedir. Bunlar, toplumsal rıza ve dayanışma temeline hemen hemen otomatik bir biçimde sahip olan basit ve benzer öğelerden kurulu bir toplumdaki, düzeni farklılaşmış ikincil grupların karşılıklı görevsel bağımlılığında doğan karmaşık ve farklı öğelerden kurulu bir topluma geçme yönündeki eğilimlerdir. Bu görüşe göre toplu-

mun birincil grup yapısı sürekli bir çözülme süreci geçirmektedir. Akrabalık grupları, komşuluk grupları, din kuruluşları ve yerel topluluk, önemlerini yitirmektedirler. Birey davranışlarını denetleme gücü, çalışmayı, dini ve siyaseti örgütleyen resmi, ikincil gruplara geçmektedir. Oyun bile geniş ticari örgütlerin denetimindedir.

15.13 Kent toplumsal yapısı hakkındaki bu anlayışlar düzenli, geniş çaplı, deneysel incelemeler yerine, akıllı, fakat tam olmıyan gözlemlerin ve çözümlenmelerin sonucudur. Biçimsel olmıyan çözümlenmelerin etkisi büyük olmuştur ve kısmen herhangi bir geniş kentin bir yerinde kolaylıkla yapılabilen gözlemlere dayalı olmasından ileri gelmiştir. Ancak yakın zamanda, kent topluluklarında toplumsal katılma konusu üzerine yapılan geniş çalışmalar birikmiş bulunuyor. Bu çalışmalara dayanılarak, kentliler arasında görülen gruba-katılma biçimlerini deneme üzere tasvir etmek, yani çağdaş kentin örgütsel topoğrafyasının bir fotoğrafını çekmek ve böylece daha önce yapılmış olan varsayımları aydınlatmak mümkündür.

15.14 Kentlerde oturanları, bir teneke içindeki sardalya bakkalları gibi yaşayan, buna rağmen birbirlerine karşı kayıtsızlıkla davranan insanlar olarak gösteren tasarım, New York, Chicago, Los Angeles, San Francisco, Seattle ve Detroit gibi geniş kent karmaşıklarında toplumsal katılma üzerine yapılmış incelemelerde doğrulanmamıştır¹.

15.15 Bu görüntü, Oeser ve Hammond'un Melburn (Avustralya)'da yaptıkları incelemelerden çıkan görüntüye geniş ölçüde benzemektedir.² Melburn da, incelenen Amerikan kentleri gibi, ileri ölçüde kentleşmiş bir toplumda mantar gibi ortaya çıkan bir büyük

¹ Bknz.: Örneğin Morris Janowitz, *The Community Press in an Urban Setting*, Free Press, 1952; Donald L. Foley, "Neighbors or Urbanites? The Study of a Rochester District," *The University of Rochester's Studies of Metropolitan Rochester*, 1952; Moris Axelrod, "Urban Structure and Social Participation," *American Sociological Review*, February, 1956, s. 13-18; Wendell Bell, "Urban Neighbourhood Types and Participation in Formal Organizations," *American Sociological Review*, February, 1956, s. 25-34; Wendell Bell (Marianne Force and Marion Boat'ın yardımıyla), "People of the City," *Stanford University Research Facility*, 1954; Scott Greer, "Urbanism Reconsidered: A Comparative Study of Local Areas in A Metropolis," *American Sociological Review*, February, 1956, s. 19-25; ve Scott Greer and Ella Kuba, "Urban Worlds: A Comparative Study of Four Los Angeles Areas," *Laboratory in Urban Culture*, Occidental College, 1955.

² A. Oeser and S. B. Hammond (derl.), *Social Structure and Personality in a City*, MacMillan, 1954.

kenttir. Bu kentte yaşayanlar ekonomik bakımdan geniş ölçüde "orta sınıf"lılar; yani ne fakir, ne de zengin. Kentin toplumsal düzeni bağımsız evler, çekirdek aile, seçimli akrabalar, iş ve kütle haberleşme araçları —bunlar geniş ölçüde evde kullanılır— çevresinde toplanmaktadır. Ne Melburn'da, ne de Amerikan kentlerinde halkın çoğunluğu topluluğun resmi örgütlerine katılmamaktadırlar. Aile bahçe işlerine, radyo dinlemeye, televizyon seyretmeğe, çocukların bakımına ve okumaya dönüktür.

E. Bölge

15.16 Coğrafi belirlemenin başka bir tipi de bölgedir. Bölge insanların ve değişik kurucu toplulukların açıkça karşılıklı ilişkiler ve bağımlılıklar içinde bulunduğu bir yer olarak tanımlanabilir. Genellikle bölge tanımına giren etkenler arasında şunlar vardır: (a) topoğrafya, yani arazinin durumu; (b) toprağın özellikleri; (c) iklim şartları; (d) maden kaynakları; (e) ticari ilişkiler ve ekonomik çıkarlar; (f) olağan kamu hizmetlerinin ve kamu yönetiminin ihtiyaçları. A.B.D.'deki birçok bölge sınırlandırmalarında böyle ölçülere yer verilmiştir. En çok bilinen sınıflandırmalardan biri Census Bureau (İstatistik Dairesi) tarafından yapılmıştır. Bu sınıflandırma bölgeleri, az-çok benzersiz iklim, topoğrafya, ekonomik temel ve kültür özelliklerine göre sınırlandırmaktadır. Öbür hükümet daireleri, başka bölge-ayrımları kullanmaktadırlar.

15.17 Bölge sınırları devlet veya ulus sınırlarıyla çakışabileceği gibi çakışmayabilir de (21.54). A.B.D. ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği gibi uluslar, rahatlıkla bölgelere ayrılabilirler. Öte yandan Avrupa uluslarından bazıları, bölgeler içinde biraraya gelebilirler; bu bölgelerden bir kısmı, ulusal örgütlere ek olarak basit ekonomik ve siyasal örgütlere de kavuşmaktadırlar. Norveç, İsveç ve Danimarka, iyi örgütlenmiş bir bölge oluşturmaktadırlar. Bu bölgelerin kendi aralarındaki kültür ve savunma bağları, Avrupa'nın öbür kesimleriyle olan bağlarından daha sıkıdır. Balkanlar uzun zamandanberi birçok ulustan kurulu bir bölge sayılmaktadır. Günümüzde genişlemekte olan ve altı ulustan kurulu bulunan Avrupa Ekonomik Birliği (Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg), birbirine çok köklü ve organik bağlarla bağlı olan kırsalın bir Avrupa bölgesi haline gelmesini önliyen bazı ekonomik engelleri ortadan kaldırma yönünde bir girişimdir. A.B.D., Meksika ve Kanada arasındaki coğrafi, kültürel ve ekonomik bağlıkların sonucu olarak Kuzey Amerika Kitası bir bölge sayılabilir. Bunun ter-

sine, İngiltere ile Mısır ve Hindistan gibi yerler arasındaki bölgesel ilişkiler hiçbir zaman sıkı ilişkiler olmamıştır; nitekim bu yerlerin, yakın zamana kadar İngiliz İmparatorluğu diye bilinen siyasal örgütten ayrılma süreci içinde olduklarını görüyoruz. Gerçekten bir imparatorluk ile bir ulus arasındaki temel fark şudur: ulus, değişik tür ve derecede bölgesel ilişkilere sahiptir; imparatorluğun ise böyle ilişkilere ihtiyacı yoktur. Askeri olayların bir sonucu olarak, halklar ve topraklar arasında sık sık siyasal birleşmelere gidilir; bunların, bölge teriminin anlattığı coğrafi, sınai ve kültürel bağılıklarında hiçbir organik temeli yoktur. Bu tür birleşmeler bir topluluğun ön şartlarından yoksun oldukları için kararsızdırlar, örgütlenmeleri gevşektir ve askeri güç zoruyla birarada tutulmadıkça yıkılmaya maruzdurlar.

III. KENT TOPLULUĞUNDA YERSEL KALIPLAR

15.18 Bir kent, herbiri kendine özgü insan tiplerine, kurumlara, ölçülere ve geleneklere sahip olan çok değişik alanların bir mozayikidir. Genellikle topluluk örgütünün başlıca sorunu, insanları, hizmetleri ve kolaylıkları, grubun ihtiyaç ve arzularını en az maliyet ve çaba karşılığında en yüksek ölçüde giderecek biçimde dağıtmaktır. Şüphesiz farklı topluluklar bu sorunu, kaynaklarına ve kültür değerlerine bağlı olarak, farklı yollardan çözümlerler. Örneğin New York, San Francisco ve New Orleans gibi liman kentleri, Omaha ve Kansas City gibi ova merkezlerinden farklılık gösterirler. Bununla birlikte sözünü ettiklerimiz dahil, kentlerin pek çoğunda ikamet, sanayi, ticaret ve hizmetler alanlarının yersel örgütlenişi büyük benzerlikler gösterir.

15.19 Çağdaş büyük-kentlerde insanların, hizmetlerin ve kolaylıkların yersel dağılığında görülen düzenlilikleri, ya da kalıpları açıklamak üzere birçok kuramlar geliştirilmiştir. Şekil 47 ve 48'de kentlerin iç yapısını gösteren iki tip yersel kalıp görülmektedir.

A. Bir merkezli bölge kalıpları

15.20 Kalıp tiplerinden biri, kentin en toplu ve en merkezli noktası olan ticaret kesimi (çarşı) çevresinde örgütlenmektedir. Merkezli ticaret kesimi (Bölge 1), bölgenin ekonomik, siyasal ve toplumsal faaliyetlerinin çoğuna hakimdir. Bunun çevresinde de dört ikincil alan vardır ve bunlar ticaret merkezinin çevresindeki tek

merkezli bölgeler (zon) içinde yer almaktadırlar. Kentin merkezinde başlayan bu alanlar, her bölgeye özgü olan ve onu Şekil 47'de gösterildiği üzere bitişik zonlardan ayırdeden bir çok özelliğe sahiptirler.

15.21 **Merkezli Ticaret Kesimi.** Bu, büyük Amerikan kentlerinde daima görülen "çarşı" kesimidir. Tren istasyonları, oteller, büyük mağazalar, tiyatro ve sinemalar, bankalar, kent yönetimi daireleri, gazete yönetim yerleri ve toptan ticaret kuruluşları hep bu kesimde bulunur. Mal ve hizmetlerin dağılımı ve ulaştırma-haberleşme kolaylıkları burada toplanmıştır. Bunlar, bu merkezli çekirdekle sıkı ilişkileri olan başka zonlara doğru yayılırlar. Gündüz ve gece nüfus yoğunlukları çok yüksek olmakla birlikte, çarşı otellerinin geçici misafirleri dışında pek az kimse burada oturur.

15.22 **Ara alan.** Bu, merkezli ticaret kesimine bitişik, ya da onu çevreleyen zondur. Merkezli ticaret kesiminin genişlemesi —Amerikan kentlerinin geçen yüzyıl içinde ortak özelliklerinden biri bu olmuştur—, bu ara alan için, arsa kullanımında hızlı değişimin bütün sonuçlarıyla birlikte, bir hızlı geçiş dönemi getirmiştir. Burası istilâ ve rekabetlerin hâkim olageldiği bir yerdir. Burada toprak çok defa geliştirilmeden elde tutulur; çünkü toprak değerlerinin yükseleceği ve böylece spekülasyon yapılabileceği umudu güçlüdür. Bunun sonucu olarak bu bölgede meskenler kötüleşir ve kiralara düşük kalır. Böylece de ucuz kiralık odalar, depolar, hafif sanayi ve pek çok teneke mahalleler ortaya çıkar. Bu özellikler de kötü mahalleleri, azınlık yığılmalarını, düşük geliri, yüksek hareketliliği ve yoğun suçluluk olaylarını davet eder.

15.23 **İşçi Evleri.** Ara-alana bitişik olan kesim, düşük ve orta kiralı evlerin yer aldığı, biraz daha uyumlu bir kesimdir. Bunlar genellikle düşük gelirli işçi sınıfının oturduğu evlerdir; bazan bir ölçüde benzeşmiş göçmen halka da buralarda rastlanır. Apartman daireleri, katları, eski bağımsız evler hep bu zonun özelliklerindedir.

15.24 **Yukarı sınıf apartman daireleri ve ikamet zonu.** Burası evlerinin sahibi olanların, yüksek nitelikte özel meskenlerin ve bazı semtlerde de yukarı sınıf apartman dairelerinin bulunduğu zondur. Seçkin banliyölere komşu olup, buraların özelliklerini paylaşır.

15.25 **Seçkin banliyöler zonu.** Burası asıl kenti çevreleyen ve değişik genişlikte olabilen bir yerdir. Tamamı veya bir parçası kentin siyasal sınırları dışında bulunabilir ve genişliğini kente gidis-gelis

PLANLI BİR İSRAİL KÖYÜNÜN YERSEL ÖRGÜTLENİŞİ

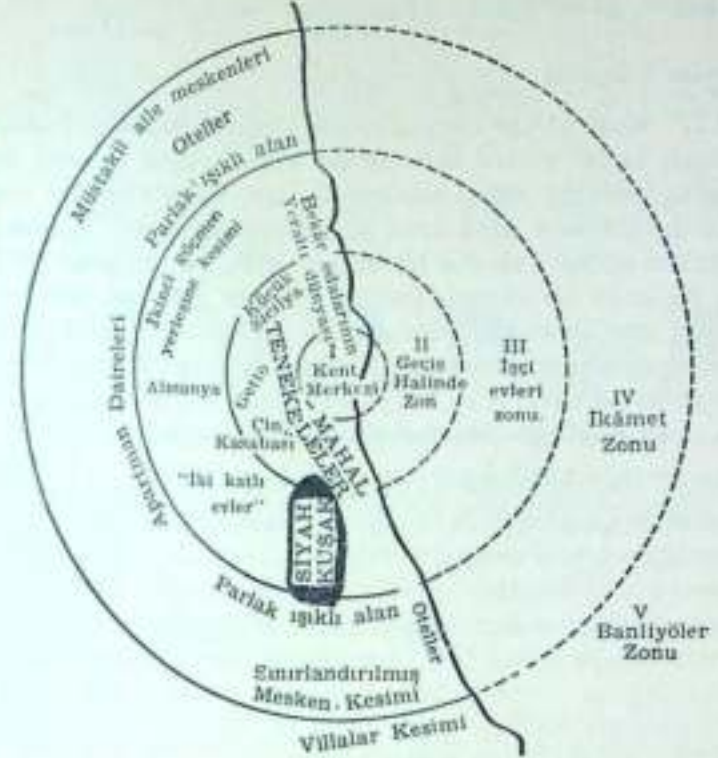

RESİM 13. Daire kabında, çiftliklerin ve evlerin hep daire biçiminde bir ana cadde üzerinde oluşuna dikkat ediniz. Kama biçimindeki toprak parçalarının enleri, merkezden uzaklaştıkça genişlemektedir. Bu düzen, bir çok bakımlardan ulaştırmayı kolaylaştırır ve toplumsal işbirliğini teşvik edebilir. (T. Lynn Smith, Sociology of Rural Life, Harper, 1953.)

kolaylıkları aşağı-yukarı belirler. New-York kenti çevresinde olduğu gibi, 50 millik bir yayılma alanının dışına taşabilir. Seçkin banliyö alanının kendisi de, genel olarak çok değişik türde birbirinden ayrı topluluklardan kuruludur. Buralarda, büyük malikâneler arasına karışmış orta sınıf ailelerin ikamet ettiği topluluklar görüyoruz. Seçkin banliyölerin başka kesimleri, fabrika işçilerinin mesken bölgeleriyle çevrili olan ağır sanayiye ayrılmış bulunabilir. Yine buralarda gerek kamusal, gerekse ticari nitelikte eğlence ve dinlenme yerleri geniş ölçüde gelişmiş bulunabilir.

15.26 Böyle tek merkezli zonlar kalıbı, herhangi bir belli kentin ayrıntılı görüntüsünü verme iddiasında değildir. Zonlar arasındaki sınırlar diyagramda gösterildiği kadar düzenli değildir. Eğer bir kentin çarşı kesimi Şikago'da olduğu gibi deniz veya ırmağa sınırsa, zonlar diyagramda gösterildiği gibi daire biçiminde olmayıp yarım daire biçimini alırlar. Yüksek tepeler ve vadiler, merkezi ticaret kesiminin dışarıya doğru gelişmesini ciddi biçimde engelliyebi-

CHICAGO'DAKİ ZONLARININ ŞEMATİK DÜZENİ

ŞEKİL 46. İlk halka ticaret kesimini göstermektedir. İkinci halka ticaret kesiminin ikamet kesimine taşıdığı yeri gösteriyor. Dış halka daha yeni meskenlerin bulunduğu bölgedir. Bu halkalar içinde, gerçekte yalnız su kıyasına kadar uzayan belli kesimler belirtilmiştir. (Su kıyası semada kalın siyah çizgiyle gösterilmiştir). (R. E. Park and E. W. Burgess, The City, University of Chicago Press, 1925, s. 55.)

lirler. Demiryollarının ve ana karayolu damarlarının durumu, kalıbı daha da değiştirebilir. Boston'daki Beacon Hill'de olduğu gibi merkezi ticaret bölgesine yakın bir yukarı-sınıf ikamet bölgesinin gelecekte de, bu tür çarşı-içi ikamet bölgelerinin yaşamakta devam etmesini sağlayabilir. Bu kalıp bugüne kadar esas olarak Amerikan

* Walter Firey, Land Use in Central Boston, Harvard University Press, 1947.

kentlerinde görülmüştür. Avrupa'nın ve Asya'nın çok daha eski kentleri ise, tarihlerine ve bugünkü kültürlerine bağlı olarak çok değişik kalıplar gösterirler.

B. Kesim kalıpları

15.27 Kentin yersel örgütlenişini gösteren başka bir kalıp, kenti merkezli zonlar yerine kesimlerden kurulu sayan kalıptır. Homer 142 kentin kiralık mesken alanları ile ilgili veriler üzerine yaptığı dikkatli incelemelere dayanarak şu sonuca varmıştır: "Kiralık mesken alanları ile ilgili olarak bütün kentlerde görülen genel bir kalıp vardır. Bu kalıp bir rasgele dağılım değildir. Sınırları kesinlikle tanımlanmış olan ve birbirinden tamamiyle ayrılmış bloklardan kurulu dikdörtgen biçimli alanlar da değildir. Birbirini izliyen ve en aşağı düzeydeki yeri merkeze, en yukarı düzeydeki yeri de kenara yakın olan tek merkezli daireler biçiminde de değildir".

15.28 Hoyt'un verileri, yukarda sözü edilen tek merkezli zon kuramının, bir kentin değişik alanlarındaki kira farklarını yeterince anlatmadığını göstermektedir. Bunun gibi, bu kuram çarşı kesiminin egemen yeri üzerinde gereğinden çok durmakta, haberleşme ve ulaştırma hatlarının kentsel toplulukların örgütlenişini belirlemedeki önemini ise yeterince belirtmemektedir. Kesim kuramına göre ise kiraların dağılışı kama-biçimli alan veya kesimleri izler; çarşı kesiminden başlayarak ana haberleşme ve ulaştırma hatları boyunca gider. Şekil 48 bu kalıbı göstermektedir.

15.29 Kesim kuramına göre kentlerin pek çoğunda bir veya birden çok yüksek-kira alanları bulunur; bunlar kentin merkezden eteklerine doğru yayılırlar; bazıları da kent ile seçkin banliyölerin kavuşma alanı üzerinde yer alırlar. Yüksek-kira alanları, çok defa bir ticaret merkezinden bir başkasına giden kurulu ulaştırma yolları üzerinde uzanırlar; kayma ve sel tehlikesinden uzak olan yüksek yerler ile göl, ırmak ve deniz kıyılarındaki suya bakan yerler—eğer sanayi için kullanılmıyorlarsa—yüksek-kirahlı olmak eğilimi gösterirler. Genel olarak herkesçe arzu edilen bu ikamet yerleri boş araziye doğru yayılmak ve kentin dışına taşıp, gelişmesi doğal ve yapay engellerle sınırlanmış olan kesimlerden uzaklaşmak eğilimi gösterirler. Yüksek fiatlı ikamet kesimleri, topluluğun iyi bilinen ön-

* Bkz.: Homer Hoyt, *The Structure and Growth of Residential Neighborhood in American Cities*, FHA, Washington, D. C., 1939, s. 72.

İKAMET ALANINDA DEĞİŞME

ŞEKİL 47. Bu şekilde altı Amerikan kentindeki kira alanlarının yerlerinde 1900-1936 arasında meydana gelen değişimler görülmektedir (siyah ile gösterilen kesimler). (Homer Hoyt, *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities*, FHA, Washington, D.C., 1939, s. 115.)

devlerinin evleri yönünde ve resmi daireler, bankalar ve mağazalar yönünde büyürler".

15.30 Hoyt'un kuramı hemen tamamiyle kira verilerine dayanmakta ve başka bir çok özelliklerin nasıl dağıldığını açıklamak bakımından yeterli olup olmadığı henüz bilinmemektedir. Kiranın, meskende oturanların meslekleri, ırksal ve etnik özellikleri, eğitimleri, gelirleri, ikamet biriminin türü ve toplumsal çözülmenin değişik göstergeleri gibi değişkenler ile yakın bir ilişki içinde olduğunu henüz bilmiyoruz (22.40-22.62). Bununla birlikte, kesim kalıbının kent örgütlenişinin genel tasviri olarak geçerlilik derecesini yargılayabilmemiz için daha geniş araştırmalara ihtiyaç vardır.

C. Çok çekirdekli kalıplar

15.31 Çok çekirdeklilik kuramı, kentin yersel örgütleniş konusunda üçüncü bir görüşü ortaya atmaktadır. Bu kurama göre kent birçok uzmanlaşmış alana bölünmüştür ve bu alanlardan her biri çevresindeki belli tür faaliyetler üzerinde hâkim bir etkide bulunur.

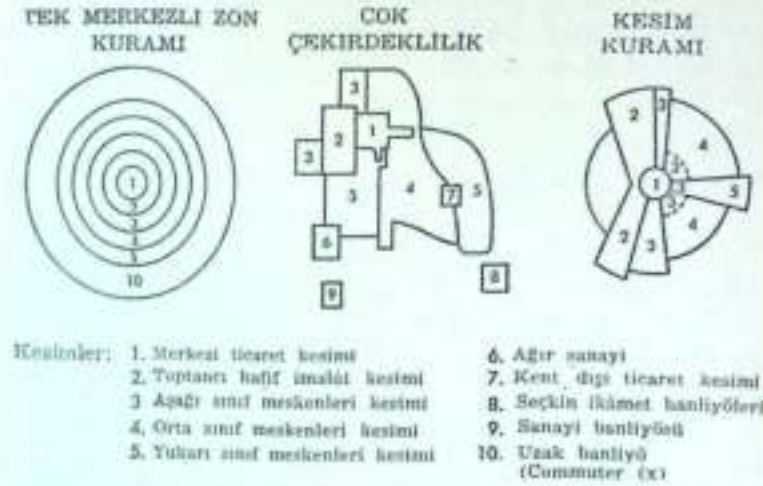
" *Ibid.*, s. 112-122.

Örneğin merkezi ticaret alanı, kent içinde ve çevredeki topluluklarda ticari ve mali faaliyetlere hâkim durumdadır. Fabrikalar ve başka sanayi kuruluşları, işçi, demir ve kömür gibi hammaddeler ve ağır ulaştırma kolaylıkları hususlarındaki talepleri geniş ölçüde boirler. Sağlık merkezi, sağlık alanında yapılacak olan tedavi ve hizmetlerin türlerini düzenler. "Kamu alanı" denilen hükümet dairelerindeki faaliyetler, yasaların uygulanması, kamu refahı ve başka siyasal hizmetlerle ilgili kamu politikasını çizer. "Parlak ışıklar" kesimi, tiyatro ve sinemalara, eğlenceye ve sanata hâkimdir. Görüldüğü gibi her uzmanlaşmış faaliyet türü, büyük kent topluluğu içinde belli bir egemenlik noktası çevresinde örgütlenmek eğilimi göstermektedir.

15.32 Bir egemenlik noktasının çevresindeki alanlar üzerine yaptığı etkinin derecesi, haberleşme ve ulaştırmanın karşısına çıkan değişik türden engellere bağlıdır. Dağlar, göller ve bataklıklar bir kenti, biribiri üzerindeki etkisi az olan ayrı topluluklara bölebilir. Ancak bundan bile daha önemlisi, haberleşmeye karşı hiçbir fizik engeli bulunmayan insan toplulukları içinde dil, din ve etnik farklılıklar gibi toplumsal engellerin bulunmasıdır. Bu ve daha bir çok toplumsal engeller, fiziki bakımdan birbirine yakın olan insanlar arasında farklı tutumların, çıkarların ve hayat biçimlerinin gelişip sürmesine yol açabilirler. Teneke mahalle, altın kıyısından yalnızca bir blok ötede olabilir; geto'nun çevresi "eski sülâlelere" mensup ailelerle çevrili olabilir; bohem hayatı yaşayan "sanatçılar kafilesi" de tutucu bir seçkinler banliyösünde yer alabilir. Bütün bu durumlarda insanlar arasındaki toplumsal farklar, her biri özelliğini belli tür insanlardan, özel kurumlar ve kolaylıklardan ve apayrı hayat tarzlarından alan birbirinden kopuk fiziki kesimlerin ortaya çıkmasını teşvik eder. Bu kesimlerden birinde yaşayan insanlar, oradaki halkın birçok özelliklerini edinmek veya kendi özel ilgilerine daha yakın bir çevreye taşınmak eğilimi gösterirler; böylece uzmanlaşmış alan, çevresi, oradaki insanlar ve kurumlar üzerinde çok büyük bir etkide bulunur.

15.33 Bazan ayrı ve uzmanlaşmış alanlar birbirleriyle tam bir gelişme gösterirler. Başka durumlarda ise farklar daha hafif olur, bir alanın özellikleri bir başka alanın özellikleri üzerine hemen farkedilmeyecek ölçüde yansır. Farklar ister büyük ister küçük, ister özel ister genel olsun, bu alanların genişlemesi öyle görünüyor ki bir büyük kentin gelişmesinin kaçınılmaz sonucudur. Bu neden-

KENTLERİN İÇ YAPISI KONUSUNDA ÜÇ KURAM

ŞEKİL 48. (C. D. Harris and E. L. Ullmans "The Nature of Cities," *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, November, 1945, s. 12'den.)

ledir ki, bir kentin uzmanlaşmış ve oldukça bir-tür mesken, ticaret, sanayi veya hizmet alanlarına çok defa doğal alanlar denir. Değişik türden çıkar ve faaliyetlerin çekirdekleri olarak doğal alanlar, bütün kent içinde dağılmışlardır. Etkilerinin yönü ve kapsamı, haberleşme karşısına çıkan fiziki ve toplumsal engellerin farklı türlerine bağlı olarak değişir.

15.34 Kent örgütlenişinde çok çekirdeklilik kuramı, evrensel yerleşme kalıplarını bulmaya oranla her toplulukta bulunan benzersiz kalıpları ve değişimleri göstermeye ve bunların çıkışı ile gelişimini açıklamaya daha elverişlidir. Buna karşılık kesim kuramı, bir egemenlik alanın etkisinin karayolları, otobüs geçitleri, demiryolları, ya da telefon hatları gibi ana haberleşme yolları üzerinde belli bir yönde genişlediğini varsayımlar. Bunun gibi tek merkezli zon kuramı da, kent merkezinin çevresine egemen olduğunu ve bu egemenlik derecesinin merkez ile söz konusu çevre arasındaki uzaklıkla orantılı olduğunu varsayımlar. Yani kent merkezinin etkisi her yönde olmaktadır; fakat etkinin derecesi genellikle uzaklıkla birlikte azalmaktadır. Şekil 49 bu kuramların her birindeki amaç düşünceleri hasat grafik şekilleriyle göstermektedir. Her kuramın bel-

li tür çözümlenmeler için elverişli yanları vardır. Kuramlardan hiç biri, her türlü amaç için öbürlerine üstün değildir. Yersel kalıplardan hiçbiri tek başına gelir, etnik statü, zekâ, ikamet bölgesinin esakilik derecesi ve genişliği, başlıca arsa kullanma biçimi ve sosyologların ilgilendiği daha bir çok etken gibi değişik özelliklerin nasıl dağıldığını doğru olarak temsil edemez.

IV. TOPLULUĞUN KURULUŞUNDA EKOLOJİK SÜREÇLER

15.35 Etkileşimde birleşme ve ayrılma süreçleri, toplumsal hayatın kaçınılmaz bir yanıdır. Bunlar toplumsal grupların kurulmasını ve daha geniş örgütler içinde biraraya gelmesini, ya da bunun tersine, bir örgütü daha küçük gruplara veya birimlere bölebilecek ayrılıkçı hiziplerin kurulmasını mümkün kılarlar. Bu süreçler sabit bir fiziki yeri olan topluluklar içinde aynı biçimde işlerler. Bundan dolayı kent, ya da kasaba gibi bir topluluğun yersel örgütlenişini, mal ve hizmetlerin değişiminde kullanılan haberleşme ve ulaştırma kanalları düzenler. Haberleşme kalıp ve süreçleri sanayi alanlarının, ticaret ve maliye merkezlerinin, ikamet zonlarının ve belirli hizmetlere ayrılmış başka kesimlerin gelişmesini kolaylaştırır. Bunun sonunda topluluk içinde ortaya çıkan işbölümü de, belirli haberleşme araçlarının gelişimini ve yerini geniş ölçüde etkiler. Bir yandan topluluğun toplumsal ve ekonomik hayat arasındaki karşılıklı ilişkileri, öte yandan da haberleşme ve ulaştırma kolaylıklarının yeri ve yeniden dağılışı, sosyologlar ve ekologların uzun zamandan beri özellikle ilgilendikleri konu olmuştur. İşte şimdi üzerinde duracağımız genel konu budur.

A. Toplanma, yığılma, dağılma

15.36 Yakınlık haberleşmeyi ve mal ve hizmetlerin değişimini kolaylaştırır. İnsanlar, mal ve hizmetlerin yığıldığı bir odak noktası çevresinde toplanma eğilimi gösterirler. Demek oluyor ki toplanma insanların, yığılma da hizmetlerin belli bir coğrafi alanda bir araya gelmesini anlatır. Ancak toplanma ve yığılma yalnız modern büyük kentlerde görülen olaylar değildir. Bir tarımsal alanın kavşak noktasında mal değişimi için kurulmuş olan genel mağaza da, insanları biraraya getirme ve birarada tutma süreçlerinin etkilerine bir örnektir. Buraya bir demirci dükkânının ve bir tahıl anbarının eklenmesi, uzmanlaşmış hizmetlerin artışı anlatır. Başka yerlerde yi-

RESİM 14. Üstte bir büyük kentli havadan görünüşü. Altta: Iowa tarım bölgesinde çiftliklerin havadan görünüşü.

Nüfus yoğunluğu, iş bölümünü, haberleşme ve ulaştırma türlerini ve kültür ile toplumun başka birçok özelliklerini yansıtır. Bütün A.B.D.'nde 1960'da mil kare başına 50,5 kişi düşmekteydi; bu rakam mil kare başına 55 kişi olan dünya ortalamasının çok altında sayılmaz. Nüfus yoğunluğu en yüksek olan eyalet (Rhode adası: 812) dünyanın nüfus yoğunluğu en yüksek olan ülusuyla (Hollanda: mil kare başına 890 kişi) karşılaştırılabilir düzeydedir. Buna karşılık Kanada'da mil kare başına 4, Avustralya'da 3, Libya'da ise 2 kişi düşmektedir.

ğılma, bir grubun savunma ve güvenlik hizmetlerini sağlayan kalenin çevresine bir şarmpol yapılmasıyla başlayabilir. Bazı durumlarda da ana çekirdek kilise olabilir.

15.37 Böyle basit başlangıçlardan geniş ve yoğun nüfuslu kent toplulukları gelişebilir. Bu toplulukların merkezi ticaret kesimlerinde toplanma ve yığılma süreçleri en büyük gelişimlerine ulaşırlar. Karayolları, telefon hatları ve telgraf hizmetleri burada gruplar ve kişiler arasında en yoğun temasları sağlamak üzere işbirliği yaparlar. Gökdelenler, yeraltı trenleri, kalabalık sokaklar ve kaldırımlar da bu alanlardaki toplumsal temasların yoğunluğunu yansıtır. Arzaların böylesine yüksek değer taşıdığı bir yerde yalnız en çok tutunmuş ve rekabette en etkin olan teşebbüsler başarılı olabilirler. Bunun sonucu toplumsal ilişkilerde aşırı uzmanlaşma, gayri şahsîlik ve ufalanmadır. Geleneksel sürekli, içten, ya da son derece kişisel birincil grup temaslarını gerektiren faaliyetler, bu merkezin çevresindeki alanlara itilmiş olabilir.

15.38 Ticaretin yığılması, sağladığı çıkarlar kalabalığın ve ulaştırma güçlüklerinin sakıncalarından fazla olduğu sürece gelişebilir. Bu sakıncalar, yığılmanın sağladığı çıkarları aştığı noktada bir dağılma süreci başlar. Bu süreç bir çok ticaret ve ikamet alanlarının yer değişmesine yol açar. Gücü yetenler evlerini mesken banliyölerine taşırlar. Pek arzulananmayan ikamet kesimlerinin geliştirilmesi için, teneke mahallelerin ortadan kaldırılması ve mesken yapımı politikaları geliştirilir. Ağır sanayi çevredeki alanlara dağıtılır ve kentin değişik yerlerinde ve dışındaki alanlarda perakende alış-veriş merkezleri ortaya çıkar. Böylece yeni yığılma alanları belirir; bunlar da ilerde yeni bir dağılma süreci ile karşılaşabilirler.

B. Yersel ayrılma

15.39 Yersel ayrılma, özellikleri veya faaliyetleri toplum tarafından benzer sayılan kişi veya grupların, gönüllü olarak veya toplumsal baskılar altında biraraya gelmelerini anlatır. Ticaret kesimi, otomobil sırası, teneke mahalleler, "kırmızı ışık" kesimi ve sanayi kesimi yersel ayrılmanın bulunduğu alanlara örneklerdir. Yersel ayrılmanın ortaya çıkmasında birçok etkenin payı vardır. Bir çok Amerikan kentinde zencilere karşı uygulanan kayıtlamalarda olduğu gibi, yersel ayrılma keyfi olarak farklı işlem yapmadan doğabilir. Ancak gönüllü olarak da ortaya çıkabilir: bazı ulusal veya kül-

türel grup üyelerinin birbirlerine yakın yerlerde yaşamak istemelerinde olduğu gibi; bunlar böylece o yerin inanç ve görgülerini yabancı ve farklı uygulamalara karşı korurlar. Burada oturanların, aralarında birincil grup ilişkilerini sürdürmeleri ve aralarındaki farklılıkların kişisel ilişkilerde içtenlik ve kararlılığı azaltabileceği durumlarda da "biz duygusu"nun üstün gelmesi mümkün olur.

15.40 Ticaret alanlarında yersel ayrılma hem dağıtıcılar, hem de müşteriler için ulaştırma sorununu basitleştirir. Kira, bakım ve inşaat masrafları gibi ekonomik düşünceler bir arsanın hangi yollarda kullanılması gerektiğini belirlemede önemli rol oynar ve genellikle arsa değerinin en yüksek olduğu yerlerde yalnız en kârlı olan girişimler yaşayabilir. Fakat ekonomik olmayan düşüncelerin de bir yeri vardır. Belediye ve öbür yönetim binalarının yer aldığı "Hükümet meydanı"na, maliyet ve rahatlık düşünceleri yeni hizmetlerin başka yerde kurulmasını gerektirdiği halde hiç dokunulmaz. En değerli yerlerin bazıları, çok defa masrafı kamuca ödenerek; kütüphanelere, parklara ve oyun alanlarına ayrılır.

15.41 Gözlemlenmesi en kolay olan yersel ayrılma türleri, uzmanlaşmış ikamet, ticaret veya sanayi alanlarının ortaya çıkmasına yol açanlardır. Sâkinlerinin ırk, etnik grup veya dil özellikleri dolayısıyla birbirinden ayrı olan ikamet alanlarına örnek olarak Siyah Kuşak, Çin Kasabası, Küçük İtalya gösterilebilir; bunlar genel olarak büyük kentlerde görülürler. "Yürüyen evler" alanı ve "altın sahibi", sâkinlerini, mâli mevkileri ve sınıf statüleri bakımından başkalarından ayırır. Bankalar kesimi, et ve tarım ürünleri toptan satış merkezleri, tiyatro ve sinemalar zonu, ekonomik ve eğlence yeri yönünden ortaya çıkan ayrımı yansıtmaktadır. Mesleki ayrım New York'un Greenwich köyündeki sanatçılar kafilesi içinde gözlemlenebilir. Sağlık merkezi, uzmanlaşmış bir mesleki hizmet sağlar. Görüldüğü gibi bir topluluk içinde uzmanlaşmış hizmetlerin ortaya çıkması, değişik ayrım biçimlerine yol açmaktadır.

C. İstila ve yerine geçme

15.42 Her toplulukta, o yerin kaynaklarının kullanılma biçiminde ve orada yaşayanlar arasındaki iş bölümünde sürekli değişiklikler ortaya çıkar. Bir topluluğun ekonomik örgütlenişi nadiren durağandır. Toplulukların başlangıçları, büyüme ve çökme dönemleri vardır. Cılız kasaba da, birdenbire ortaya çıkan büyük bir kent gibi,

bazı toplumsal süreçlerin işleyişinin bir sonucudur. Küçük bir köy işlek bir kent haline geldiğinde, nüfus artışı bu büyümedeki önemli etkenlerin yalnız bir tanesidir. Ticaret kesimlerindeki küçük ve dağınık binaların yerini zamanla kentin büyük bir mahallesini işgal eden gökdelenler ve çok büyük yapılar alır. Otobüs hatları, yeraltı trenleri ve oto-parkı olanları kurulur. Vaktiyle saray gibi kullanılan geniş evler, kalabalık nüfuslu apartmanlara bölünürler. Sokaklar artan trafiği kaldırabilmek için genişletilirler. Vaktiyle bataklık olan alanlarda perakende ticaret merkezleri ortaya çıkar. Semtlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, okullar, tapınaklar yapılır. Her sınıftan insana, kayak alanından kent müzesine kadar değişik eğlenme ve dinlenme kolaylıkları sağlanır. Bankalar, hastahaneler ve işyeri binaları kilometrelerce uzaktan müşteri çeker. Bir bütün olarak kentin genişliği arttıkça, vaktiyle ikamet kesimleri olan alanlar sanayi amaçlarıyla kullanılmaya başlarlar. Vaktiyle yerel nüfusa besin maddeleri sağlayan çevredeki topraklar üzerinde özel meskenler ve banliyö villaları yükselir. Kentin değişmeyen hiç bir kesimi yoktur.

15.43 Daha önce başka tür bir çalışma dalının bulunduğu veya başka insanların yaşadığı bir alana, yeni tür bir çalışma dalının veya yeni insanların gelmesine istilâ denir. Karşı etkilerle dengeye alınmadığı takdirde istilâ, söz konusu alanın baştan başa değişmesi sonucunu verebilir. Yerine-geçme terimi, bir yerin ekonomik işleyişinde veya nüfusunun bileşiminde böyle bir değişmeyi anlatır.

V. HAYAT ÖRGÜSÜNDE DENGE İLKESİ

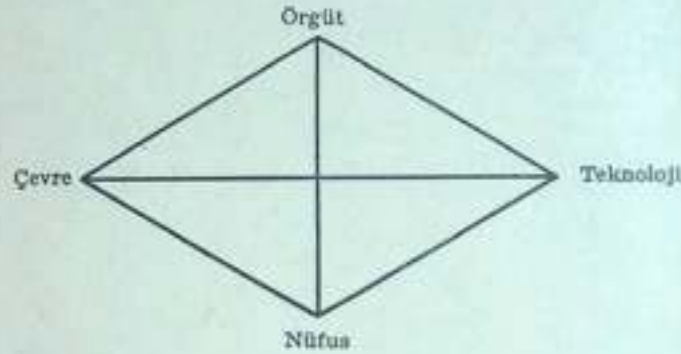
15.44 Yukardaki kesimler, esas olarak toplulukların nasıl doğduğunu, büyüdüğünü ve değiştiğini açıklamaya yardım eden toplumsal biçimler ve süreçlerle ilgili idi. Kentin değişik zonları, kent ile banliyöleri ve büyük kent bölgeleri arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerinde ısrarla duruldu. Büyük kentler ile bunların çevresindeki daha küçük uydu kentler, kasabalar ve köylerden ve kırsal bölgelerdeki mağazalarla bunların çevresindeki tarımsal nüfustan kurulu olan bu insan toplulukları örgüsü, toplumların egemen coğrafi kalıbını oluşturur. Bu kalıbın temelinde, insan ekolojisi konusunda çalışan sosyologların özellikle ilgilendiği birbirine bağlı etkenlerin dinamik bir karmaşığı yatmaktadır. Örneğin bir ekolojik karmaşık bir durumun çözümlenmesine nüfus, örgütlenme, çevre ve teknoloji (N, Ö, Ç, T) arasındaki karşılıklı ilişkileri gözlemliyerek başly-

bilir. Otis Dudley Duncan bize ekolojik karmaşık içinde bu dört etken arasındaki karşılıklı bağlar konusunda şu şekli ve şu çözümlemeyi vermektedir:

İkinci Dünya Savaşı sırasında Los Angelesliler, görüş mesafesini daraltan ve gözlerle teneffüs organını (Ç → N) rahatsız eden bir mavi-gri sis olayıyla karşılaşmaya başladılar; bu sisin gelişmekte olan fabrikalara, bu arada ekonomik önemi çok büyük olan anal kuruluşlara (Ç → Ç) da zarar ver-

diği ve lastikleri çatlatığı, böylece örneğin otomobil lastiklerinin yıpranmasını (Ç → T) çabuklaştırdığı görülmüştür. Bu duman olaylarına karşı kent içinde türlü toplu hareketlere girişilmiş (bkz.: Resim 15), kent ve kasaba sağlık dairelerine mücadele memurları atanmış ve modern bir denetimleme tüzüğü (Ç → Ö) yapılmıştır. Bütün bu tedbirlerin duman üzerinde farkedilir hiç bir etkisi olmamıştır. O zaman, türlü sanayi faaliyetlerinden gübhelenilmekle birlikte, hava bozulmasının nedenleri hakkında pek az şey bilinmekteydi. 1947'de California Eyalet Meclisi tarafından Los Angeles Hava Bozulmasını Denetimleme Kuruluşu adıyla geniş bir idare kuruldu ve araştırma yapmak ve geniş düzenleyici tedbirler almakla yetkili kılındı. Sınal kuruluşlarda da milyonlarca dolar harcanarak HBDK'na benzer eski ve yeni türlü denetimleme araçları kuruldu (Ö → T).

ŞEKİL 49. (Philip M. Hauser and Otis Dudley Duncan (derl.), The Study of Population, University of Chicago Press, 1959, s. 683.)

Bu arada kimyager ve mühendislerin araştırmaları geliştirmekte ve dumanın ortaya çıkışıyla ilgili "Gökteki Fabrikalar" kuramını doğrulamaktaydı. Yanma ve başka bazı süreçler, nitrojenin karbonhidratlarını ve oksitlerini yakmadan havaya katmaktadırlar (T → Ç). Bunlar yeter bir yoğunluğa ulaştığında ve güçlü güneş ışıklarına maruz kaldığında ortaya çıkan kimyevi tepkiler çok miktarda ozonu serbest bırakmakta ve böylece duman oluşmaktadır. Özellikle otomobillerin çıkardığı gazda temel bileşkenlerin hemen hemen ideal oranlarda bulunduğu ve bu gazın dumandaki başka zehirli öğelerin kaynağı olduğu anlaşılmıştır. Sanayideki denetim tedbirleri ve evlerde açık bacaların yasaklanması (Ö → T) bu kaynaklardan gelen dumanı azaltınca (T → Ç), otomobillerden çıkan gazın önemi daha da artmıştır. Los Angeles havzasının meteorolojik durumu da bu sorunun bir ögesiydi. Dağlarla çevrili olan ve ortalama rüzgâr hızının çok düşük olduğu bu havza, sık sık Pasifikten gelen bir sıcak hava tabakasıyla örtülmektedir. Bu sıcak değişimi zehirli havanın yerden çok yükselmesine engel olmaktadır. Bu alan üzerinde dolayan hareketli hava Güney California'nın tınlı güneşinin ışıkları altında (Ç → Ç), yukarıda belirtilen duman yapıcı eyleme maruz kalmaktadır.

SANAYİLEŞMENİN BİR SİYASAL YAN-ÜRÜNÜ

RESİM 15. Kötü duman şartları karşısında Los Angeles'li ev-kadınları gaz maskeleri takarak, ellerinde afişler, dumanı protesto etmiş ve bir şeyler yapılmasını ısrarla istemişlerdir. Açık hava toplantıları düzenlenmiş, mühendisler sorunu incelemiş ve dumanı daha etkin biçimde denetlemek üzere birçok planlar geliştirmişlerdir.

Başlangıçta zaten yeterince ciddi olan bu sorun, Los Angeles havzasındaki nüfusun artmasıyla daha da ağırlaşmıştır; gerçekten geniş bir alana yayılan nüfus (N → Ç), yersel hareketliliğin temel aracı olarak otomobil kullanmayı tamamıyla zorunlu kılmıştır (T ↔ Ö). Ekoloji kuramının merkezini oluşturan bu döngüsel nedensellik ilkesinin, Los Angeles'dekinden daha canlı bir örneği nerede bulunabilir?

Duman sorununa karşı birçok değişik örgütsel çözüm yolları ortaya atıldı (Ç → Ö). 1963'de "duman sorunu"nu çözmek üzere kar amacı gütmeyen ve özel kaynaklardan desteklenen bir bilimsel araştırma örgütü, "Hava Kirlenmesi Vakfı" kurulmuştur. Kurucular, birçoğu alınmış veya alınacak düzenleyici tedbirlerden etkilenen sanayi dallarıyla ilgili iki yüz kadar işletmeyi bu tür özel örgütler ile soruna ilgili birçok hükümet dalları arsındaki karmaşık çıkar ve baskı ilişkileri (Ö → Ö), siyasi süreç araştırmacıları tarafından yerli bir araştırmaya tabi tutulmamıştır. Bu sürecin önemli günleri özellikle dükkate değer. Bunlardan birincisi, hava zehirlenmesinin etkileriyle (Ç → N) ilgilenen geniş kapsamlı kamu sağlığı araştırma ve eylem programlarının gelişmesidir (Ö → N, Ç). Bu epidemiyoloji (ya da bazı araştırmacıların deyimiyle

sağlık ekolojisi) alanında nisbeten az şey bilinmektedir; fakat geçen beş yıl içinde California Eyaleti Kamu Sağlığı İdaresinde olduğu gibi, A.B.D. Kamu Sağlığı İdaresinde de geniş programlar yürürlüğe konmuştur. Burada, yalnız geleneksel sosyolojinin incelediği üzere "örgütsel gelişme"yi değil, aynı zamanda çevre-demografi değişmelerine karşı örgütsel tepkileri de gösteren sağlık ekolojisi ve tıp ekolojisi arasındaki karşılıklı ilişkilerin çok açık örneğini de buluyoruz. İkinci olarak hem özel, hem de kamusal araştırma çabaları, otomatik yakıt kesicisi, katalitik susturucu veya sonradan-yakıcı cihazlar gibi otomobillerin çıkardığı gazın zehirli öğelerini giderici, ya da azaltıcı "etkin bir araç" bulunmasına yönlendirilmiştir. Halen California yasaları arasında imalatçılardan, etkili olduğu görüldüğü takdirde otomobillere böyle bir araç eklemelerini emreden bir yasa vardır (Ö → T).

Bazı mühendisler yakında bu tür etkin araçların bulunacağına güvenmektedirler. Hava Kirlenmesi Vakfı, "Los Angeles'de dumanın artık yalnız bir amaç olacağı" günün yakın olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir. Sorun böylelikle mutlu bir biçimde çözümlendiği ve havanın kirlilik derecesi zararsız bir düzeye indirildiği takdirde, bu sonuç hiç şüphesiz yok ekolojik karmaşık içindeki etkilerin girift, karşılıklı etkileşmelerinin bir sonucu olmayacaktır. (N, Ö, T → Ç). Fakat şartlar yalnız kısmen hafiflediği takdirde, daha köklü teknolojik ve örgütsel değişmelerin istenmesi için nüfusun ve otomobillerin daha ne kadar artması gerekecektir: kütle ulaştırmasının yeniden gelişmesi, elektrikli özel otomobillerin çıkması, seyahatlerin sınırlandırılması, nüfus artışının sınırlandırılması vs. Sorunları Los Angeles'lukilerden birçok bakımdan farklı olan başka topluluklarda artan hava kirlenmesinin sonucu ne olacaktır? Ve en önemlisi: dumanın ekonomik düzende ortaya çıkardığı büyük değişmeler, nükleer enerjiye gittikçe daha çok bağımlı olan ve onun radyasyon tehlikelerini maruz bulunan bir dünyada beklenebilecek oluşumların küçük çaplı bir örneği midir?*

15.45 Bu şekilde dört etken (N, Ö, Ç, T) arasındaki oklar neden, etki veya tepki mekanizmaları konusunda araştırmalar yapılmasını gerektiren sorunlar bulunduğunu anlatmaktadır. Topluluk düzeyindeki toplumsal ve çevresel değişmeyi anlamak için en azından bu dört etkenin ve aralarındaki düzenli bağımlılığın bilinmesi gerektiği açıktır. Yukardaki açıklamanın karşılıklı ilişki ve denge konusundaki genel görüşü, insanlarla ilgili başka durumlarda da geçerli olabilir (5.13)⁵. Örneğin Mısır gibi "geri bir ülkeye" getirilen İngi-

* Otis Dudley Duncan, "From Social System To Ecosystem," *Sociological Inquiry*, Spring, 1961, s. 148-149.

⁵ Gerçekten insanın ve yüzerce hayvan ve bitki türlerinin toplam hayat örgüsüne nasıl uyum sağladığı konusundaki geniş yayınlar bunu göstermektedir. Ana çizgileri ilk olarak Charles Darwin (1809-1882) tarafından ileri sürülen şu hikâyeye bakınız: Hikâye, bir toplulukta evlenmemiş kızların sayısı yonca ürününün bolluğu arasında bulunduğu ileri sürülen ilişkinin açıklanmasıyla başlamaktadır. Çıkuş varsayımı, evlenmemiş kızların kedileri sevmeye ve ko-

liz Kamu Sağlığı Programını düşündünüz. Hastalık ve ölüm oranları hızla düşmüş, fakat doğum oranları, nüfusu ilerleyen teknolojinin besleyebileceğinden daha yüksek bir hızla arttırmaya devam etmiştir. Görüldüğü gibi sağlık alanındaki düzelleme fakirliğin artması sonucunu verebilmektedir. Yani yiyecek maddeleri sabit kaldığı takdirde, fakirliği azaltabilmek için ölüm oranlarındaki düşme doğum oranlarının düşmesiyle dengelenmelidir. Aksi takdirde ileri bir sağlık programı gibi mükemmel bir reform, sonuçları bilinmediği ve denetlenmediği takdirde, topluluğa iyilik gibi kötülük de getirebilir.

VI. SONUÇ

15.46 İnsan topluluklarının yerini, genişliğini ve dayanıklılığını etkileyen birçok fiziki ve toplumsal etkenler vardır. Bir topluluğun hayatı her şeyden önce insanların yiyecek, giyecek ve barınak gibi geçim araçlarını fiziki çevreden elde edebilme yeteneğine bağlıdır. Ancak bundan daha önemlisi şudur ki, geçim sağlamak bütün kültürlerde iş bölümü üzerine kurulu ortaklaşa bir girişimdir. En basit göçebe kültürlerde bile erkeklerle kadınlara, çocuklarla yetiş-

rumaya eğilimli oldukları varsayımdır. Eğer bu bir gerçek ise, evlenmemiş kızların sayısı arttıkça kedilerin de sayısı artacaktır. Kedilerin sayısı arttıkça da o toplulukta tarla farelerinin sayısı azalacaktır. Tarla farelerinin azalması ile beslendiği bilindiğine göre, fare sayısındaki azalma, arıların artmasına yol açabilir; arıların artması ise yoncalar bakımından elverişlidir; çünkü yonca çiçekleri esas olarak arılar aracılığıyla döllenmektedir.

Daha ileri giderek bol yonca ürününün sağladığı ekonomik refahın çiftçileri evlenmeye teşvik edeceğini de varsayımlyabiliriz. Daha çok sayıda çiftçiler evlenecek olursa, evlenmemiş kızların sayısı azalacak, bunu kedilerin sayısında azalma izleyecek, tarla fareleri artacak, arılar azalacak ve böylece yonca ürünü düşecektir. Yonca ürününün azalması çiftçileri fakirleştirecek ve evlenme oranını düşürecek, bunun üzerine evlenmemiş kızların sayısı yeniden artacak ve böylece döngü kendini tekrarlayacaktır; daha çok evlenmemiş kız, daha çok kedi, daha çok arı, ve yonca ürününde artma.

Bir de tanınmış ekolojî profesörü Alfred Emerson'un bu önemli konu ile ilgili olarak andığı şu gerçek örneğe bakınız: "Arizona'daki Kaibab Ormanı örneğinde, insanlar geyiklere karşı benimsen bir tutum takındılar; çünkü geyikleri bizzat kendileri öldürmek istiyorlardı. Bunun için geyikleri Pumaslara karşı korudular. Bunun sonucu olarak geyiklerin sayısı arttı ve artarak olan yiyecek maddeleri hepsini beslemeye yetmediğinden binlerce öldü. Öyle ki, eğer insanlar Pumaslara dokunmasalardı geyiklerin sayısı daha çok olacaktı." A. E. Emerson, "The Biological Basis of Social Cooperation," *Illinois Academy of Science Transactions*, Cilt 39, 1946, s. 13.

kinlere özel ve tamamlayıcı görevler verilir. Kültürün karmaşıklığı arttıkça üyelerinin uzmanlaşmış faaliyetlerine ve uzak bölgelerin kaynaklarıyla başka halkların hüner ve güçlerinden yararlanma imkânı veren haberleşme ve ulaştırma kolaylıklarına bağımlılıkları da artar.

15.47 Bir egemenlik alanının çevresini etkileme derecesi, haberleşme ve ulaştırmaya karşı çıkan fiziki ve toplumsal engellere bağlıdır. Dağlar, ırmaklar, çöller ve bataklıklar, yahut iklim ve maddi kaynaklardaki büyük değişimler bir alanı, birbirine etkisi pek az olan ayrı bölgelere ve topluluklara bölebilir. Ancak aynı şeyi gelenek ve adetler, dil, dinsel inanç ve tutumlar, siyasal ve ekonomik politikalar, yasama tedbirleri veya savaşlar gibi toplumsal engeller de yapabilir.

15.48 Doğal alanlar siyasal sınırlarla çakışabileceği gibi çakışmayabilirler de. Siyasal sınırlar halklar ve topluluklar arasındaki coğrafi, kültürel ve ekonomik bağları gözönüne almadığı takdirde güçlükler, gerginlikler ve çatışmalar kaçınılmaz olur. Toplumbilimler için en önemli araştırma sorunlarından biri, halen keyfi, yerel, ulusal ve uluslararası siyasal sınırlarla birbirinden ayrılmış bulunan türlü alanlar arasındaki karşılıklı bağımlılığın derecesini belirlemektir.

15.49 Eğer toplulukların içindeki ve arasındaki ilişkileri düzenleyen genel ilkeler gerçekten varsa, bu konudaki bilgilerin toplumun başarılı bir biçimde örgütlenmesinde ne önemi olabilir? Eğer bir toplumun nüfusu bu ilkelere göre dağıldığında, toplumun en etkin biçimde (= en az çabayla en çok sonuç alınması) işlediği saptanabilirse, bu ilişkileri bozacak bir programa ancak yapılan fazla masrafa değer sayılan sonuçlar elde edilecekse girişilebilir.

15.50 Bu düşünce yolunu en çok fiziki çevreye uyma konularında izleriz. Mühendisler projelerinde yer çekimi yasasıyla mümkün olduğu kadar çatışmamaya ve bu yasayı kullanmaya çalışırlar. Örneğin su normal olarak aşağı yönde aktığı halde, biz onu pompa ile yukarı doğru itebiliriz; nitekim çok defa bu işi masraflara değer bulmaktayız (13.3). Ancak bunun yer çekimi yasasıyla çeliştiğini düşünmez ve sulama kanallarımızı, su tesislerimizi düzenlerken doğanın yasalarını mümkün olduğu kadar kullanmaya çalışırız. Bunun gibi bir dünya savaşından sonra toprakları dağıtırken ve ulusal sınırları yeniden düzenlerken intikam, "adalet" veya siyasal ç-

kar düşünceleriyle yapılacak düzenlemelerin, topluluklar arası ilişkilerle ilgili yukarıda belirtilen temel yasalara aykırı olacağı için yürümeyeceğini bilsek, istifademiz büyük olur. Örneğin bir barış anlaşması sonunda bir büyük kent kendisini meydana getiren hinterlandından (yani çevresindeki küçük topluluklardan) yoksun bırakıldığı takdirde, söz konusu doğal ilişkilerle çatışan bu insan yapısı siyasal veya ekonomik sınırlar, bütün alanın çözülüp dağılmasına yol açabilir.

15.51 Geniş bölgelerin, kentlerin, köylerin veya tarımsal alanların ekolojik örgütlenişini belirleyen toplanma, yığılma, dağılma, yersel ayrılma, istilâ ve yerine-geçme gibi süreçler üzerine yapılacak devamlı incelemeler, genel ilkelerin ortaya çıkmasını kolaylaştıracaktır. Bu süreçler bir bölge veya topluluğun insanlarını, hizmetlerini ve kolaylıklarını, her biri çevresindeki alanda belli tür faaliyetleri derinden etkileyen uzmanlaşmış ve karşılıklı bağımlılık içinde bulunan alanlar halinde örgütlenir.

15.52 Etkileşme süreçlerinin sonucu, doğanın bütün yanları arasında karşılıklı bir bağımlılık ve dengenin ortaya çıkmasıdır. İnsan ile yaptığı kurumlar ve teknolojisi; biyolojik yapısı, toplumsal kalıtımı ve coğrafi çevresiyle girift bir biçimde birbirine bağlıdır. Uygarlığın gelişiminde insan doğadaki bazı dengeleri ve karşılıklı bağımlılıkları denetlemeğe ve kullanmağa çalışmıştır. Bu yolda, nesnelere arasındaki bağlar ve karşılıklı ilişkiler konusunda tam ve güvenilir bilgilere sahip olması temel bir gerekliliktir. Aksi halde insanın, sonuçlarını planlamadan giriştiği çabaların çoğu, hafifletmeğe çalıştığı sorunlardan çok daha ciddi sorunlar doğurabilir.

15.53 Bununla insanın, beğenmediği şartlar karşısında hiçbir şey yapmaması gerektiğini söylemek istemiyoruz. Yalnızca önerilen bazı programların etki ve maliyetlerinin ne olabileceğini önceden düşünmesi gerektiğini söylemek istiyoruz. Gerçekten bilimsel anlamda "planlama"nın bütün anlamı bundan ibarettir. Etkenler arasındaki karşılıklı bağımlılığın bilinmesi bizi yine ihtiyath olmağa ve olayları çok basit biçimde açıklamağa kalkmaktan sakınmağa yöneltir. Bilimsel çözümlemelerde, söz konusu olay üzerinde etkili olduğu bilinen bütün şartların gözönünde bulundurulması zorunludur. Toprak ve su, madenler ve su gücü, ormanlar ve meralar, bahkılar ve yabani hayvanlar, insan ve teknolojisiyle bilimsel bilgisi, bütün bunlar birbirleriyle ilişkili olup doğanın düzeni içinde bir denge halindedirler.

(a) İnsan, (b) başka canlılar ve (c) doğal bitki örtüsü arasındaki bu sonsuz karşılıklı ilişkiler ağının daha mükemmel bir biçimde anlaşılması, insan topluluklarının ekolojisi üzerinde çalışan sosyologlar dahil, bütün ekolojinin büyüleyici ve sonsuz çabalarının hedefidir.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

- Aşağıdaki şıkların herbirindeki iki kavramı tanımlayarak ve örnek vererek birbirinden ayırdediniz:
  - Topluluk — yığın (4.8).
  - Kırsal — kentsel.
  - Tek merkezli zon — doğal alan.
  - Toplanma — yığılma.
  - Toplanma — yersel ayrılma.
  - İstila — yerine-geçme.
- Aşağıdaki buluşlar kent topluluklarının yerini ve yer üzerindeki kuruluş biçimini kanaatinizce nasıl etkilemiştir?
  - Ateşli silâhlar, (b) demiryolları, (c) otomobil, otobüs ve kanyon, (d) elektrik, (e) uçak?
- Atom bombası ve öbür modern savaş yöntemleri, kanaatinizce kentsel toplulukların genişliğini, yerini ve yer üzerindeki kuruluş biçimini nasıl etkileyebilir?

B. Ekolojik verilerin gözlemlenmesi ve çözümlenmesi

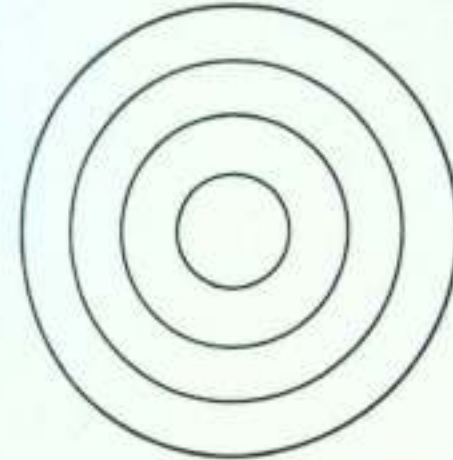
- Bir kent topluluğunda cinayet, boğasma, suçlar veya akıl bozukluklarının nasıl dağıldığını öğrenmek üzere toplumsal sorunlarla ilgili kitaplara başvurunuz. Bu tür davranışlar en çok nerelerde görülmektedir? Bu alanların ekolojik özellikleri nelerdir? Sizce ekolojik süreçler ile suç teşkil eden davranışlar arasında bir nedensellik ilişkisi var mıdır? Varsa nasıldır? Bknc.: Kesim 22.
- İçinde yaşadığımız toplulukta evlerin, kamusal binaların, sanayi yerlerinin, ticaret ve dinlenme kuruluşlarının ve hizmetlerin yerleri üzerinde bir inceleme yapınız. Herhangi bir doğal alan buluyor musunuz? Yersel ayrılma buluyor musunuz? Niçin?
- Bazı tür ticaret veya hizmet yerlerinin (bankalar, fabrikalar, tiyatro ve sinemalar, eczahaneler, parklar ve oyun alanları, vs.) içinde yaşadığımız topluluktaki dağılışıyla ilgili yeni verileri toplayınız ve bunları 5, 10, ya da 20 yıl öncelikli benzer ticaret veya hizmet yerlerinin dağılışıyla karşılaştırınız. Bunların yeniden dağılışının etkenleri nelerdir? Niçin? Bazı eğilimler görebiliyor musunuz? Gelecekte de yeni dağılımlar olacağını düşünüyor musunuz?

C. Ekolojik zonlar

Aşağıdaki dairelerin merkezi, içinde yaşadığımız kentin merkezi olsun. En dış daire de kentin sınırlarını temsil etsin. Aşağıdaki öğeleri kendilerine

uygun olacak yerlere koyunuz. Yeri, bu kesimde üzerinde durulan tek merkezli zon varsayımına göre belirlenen öğelerin altını çiziniz.

- Cinayet oranlarının en yüksek olduğu kesim.
- En ağır sanayinin bulunduğu yer.
- Kent Meclisi Binası.
- Dükkünler ve seraserler yatağı.
- Zencilerin yaşadığı yer.
- Kullanılmıy arnalar kesimi.
- En iyi evlerin yapılmakta olduğu yer.
- En yeni alışveriş merkezi.
- En çok işçi sınıfı çocuklarının devam ettiği okul.
- Profesörünüzün yaşadığı yer.
- En büyük mağaza.
- Arabayla girilen en popüler lokanta.
- En yüksek bina.
- Cemaati en geniş cami.
- En geniş belediye parkı.
- En geniş hastahane.

BİBLİYOGRAFYA

- Anderson, Nels, *The Urban Community: A World Perspective*, Holt, 1959.
 Bogus, Don J., *The Structure of the Metropolitan Community*, University of Michigan School of Graduate Studies, 1950.
 Dobriner, Millam, *The Suburban Community*, Putnam's, 1958.
 Frey, Walter, *Land Use in Central Boston*, Harvard University Press, 1947.
 Gibbs, Jack P. (derl.), *Urban Research Methods*, Van Nostrand, 1961.
 Hall, Paul K. and Reiss, Albert J. (derl.), *Cities and Society*, Free Press, 1957.
 Hawley, Amos H., *Human Ecology*, Ronald Press, 1950.
 Lynd, Robert S. and Helen M., *Middletown in Transition*, Harcourt, Brace, 1937.

- Odum, Howard. *Southern Regions of the United States*, University of North Carolina Press, 1936.
- Poston, Richard W., *Small Town Renaissance*, Harper, 1950.
- Quinn, James A., *Human Ecology*, Prentice-Hall, 1950.
- Schmid, Calvin F., *Social Trends in Seattle*, University of Washington Press, 1963.
- Shannon, Lyle W., *Underdeveloped Areas*, Harper, 1957.
- Theodorson, George A. (derl.), *Studies in Human Ecology*, Row, Peterson, 1961.

BÖLÜM VI

TOPLUMSAL KURUMLAR

- I. GİRİŞ: KURUMUN SOSYOLOJİK ANLAMI
- II. GELENEKSEL TOPLUMDAN MODERN TOPLUMA
GEÇİŞTE KURUMLAR
- III. KURUMLARIN GÖREVSEL DEĞERLENDİRMESİ
- IV. KURUMLAR ARASINDA KARŞILIKLI İLİŞKİLER
- V. SONUÇ

KURUMLARIN NİTELİĞİ VE KARŞILIKLI İLİŞKİLERİ

I. GİRİŞ: KURUMUN SOSYOLOJİK ANLAMI

16.1 İnsan vücudu (başka her organizma gibi) sürekli değişme içinde devamlık gösterir. Liseye girdiğiniz zaman sizi meydana getiren fiziki maddenin yerini, üniversiteyi bitirdiğiniz zaman hemen tamamiyle farklı bir madde almış olacaktır. Ama yine de hiç kimse sizin gerçek anlamda "aynı birey" olduğunuzdan şüphe etmez. Bileğinizin değişmesine rağmen, nasıl olup da kimliğinizin aynı kaldığı size sorulduğunda, şuna benzer şeyler söyleyebilirsiniz: "eski vücutlarınızın" yaşamış olduğu geçmiş olaylarla ilgili anılarınız; yıllarca önce, tamamiyle başka moleküllerden kurulu vücudunuzun edinmiş olmasına rağmen, bugün de hâlâ sürdürdüğünüz alışkanlıklar ve hünerler; yeni vücudunuzun aynı adı taşıması ve birçok tanıdık tarafından yıllarca önce hangi isme ait biliniyor idiyse, bugün de aynı isimle bilinmesi.

16.2 Bir birey organizması için doğru olan bu hususlar, birçok önemli bakımdan toplumlar için de doğrudur. A.B.D. diye bilinen ulusal toplum, yüz yaşını aşmış birkaç kişi bir yana bırakılırsa, yüz yıl önce mevcut olmayan 185 milyon kişiden kuruludur. Buna rağmen A.B.D. o zaman da mevcuttu ve bazı önemli bakımlardan değişmekle birlikte genel anlamda bugün de yine "aynı toplum"dur.

16.3 Kendisini meydana getiren üyeler tamamiyle değiştiği halde, nasıl oluyor da bir toplum var olmakta devam edebiliyor? Nasıl vücudumuzun aldığı besin maddeleri önceden kurulmuş bulunan biçime uyuyor ve sadece onun yıpranmış kısımlarının yerine geçiyorsa, bir toplumun da yapısı vardır ve her kuşakta bu yapıya giren yeni üyeler, kurulmuş bulunan düzene aşağı yukarı uydurulurlar. Şüphesiz toplumlar değişirler, fakat yapısal bir sürekliliğe de sahiptirler. Başka bir deyişle toplum, belli bir zamanda kendisine üye olan belli bireylerden bağımsız bir varlığa sahiptir.

16.4 Bütün insan topluluklarında iki temel düzen kaynağı vardır: eylem düzenleri ve kuralsal düzenler. Esas olarak sosyologlar tarafından kültür konusu içinde incelenen kuralsal düzen, insanların nasıl davranıp nasıl davranmaması gerektiğini belirten ortak anlayışları —rol gereksinimleri, görenekler ve yasalar gibi— sağlar. İnsanların gerçekte nasıl davrandıklarını anlatan eylem düzeni ise toplumsal örgütlenmeyi, ya da insanları eşgüdümlü toplumsal mevkiler örgüsü içinde biraraya getiren bağları sağlar (1.18-1.21).

16.5 Toplumlar yeni üyelerini, önceden mevcut örgütsel yapı içindeki mevkilere az veya çok rahat bir biçimde yerleştirmekte kalmazlar; aynı zamanda onlar için belirli davranış, düşünüş ve tepki biçimlerini de belirlerler. Amerikan toplumunda, herhangi bir yol üzerinde herhangi bir şoförün yolun sağından gideceğini düşünmek, oldukça güvenilir bir varsayım olur. İngiltere'de, Japonya'da veya İsveç'te ise yolun solundan gideceği varsayımlanır. Her iki düzenin de işlediği görülmektedir, fakat düzenlerden biri veya öteki üzerinde belirli ölçüde bir toplumsal anlaşma yoksa trafik yürüyemez.

16.6 Demek oluyor ki, belli bir toplum için belirli bir kalıp kurumlaşmaktadır. Yani çok sayıda kimseler trafiğin akışını yöneten kuralları özümlemişlerdir. Bu kurallar yalnız resmi yasaları değil, aynı zamanda park yapmada veya güç durumunda bulunan otomobillere yardım etmede nezaket kuralları gibi gayri resmi beklmeleri de içermektedir. Bu kurallar yaptırımlarla desteklenmiştir; yani grubun kuralları ve beklmeleri onlara uyanlara armağan vadetmekte, uymayanları ise ceza ile tehdit etmektedir.

16.7 Belli bir toplumda veya bu toplumun bazı kesimlerinde pek çok uygulamalar ve toplumsal ilişkiler kurumlaşmaktadır. Örneğin büro memurları arasında kahve dinlenmesi ve Noel partisi, birçok mesleklerde kıdem düzeni ve herşeyin "kraliçesinin" seçilmesi konusunda yarışlar (Elma Çiçeği Güzeli, Amerika Güzeli, Dünya Güzeli gibi) vardır. Ancak sosyoloji esas olarak her toplumda insanların temel ihtiyaçlarına hizmet eden başlıca görevler çevresinde bütünleşmiş bulunan kural dizileriyle ilgilenir. Örneğin her toplumda çocuk doğurma ve yetiştirme, mal ve hizmetleri üretme ve dağıtma, düşmanlara veya felâketlere karşı korunma araçlarını içine alan doğa-üstüne ve toplumsal denetime uyma konularında geniş kapsamlı kurallar vardır.

Çizelge 31. Bir toplumun başlıca kurumlarıyla birlikte gelen görevler ve yapısal öğeler.

Görev	Kurum	Başlıca Roller	Fiziki Özellikler	Simgesel Özellikler
Çocuk yapma ve büyüme	Aile	Baba Anne Çocuk	Ev Mobilya	Yükük Düğün Eziz
Yiyecek, giyemeli ve barınak sağlama	Ekonomik	Patron İşçi Tüketicisi	Fabrika Yasakane Dükkan	Yeterlik belgesi Amblem Marka
Yasa, kural ve işlemlerin uygulanması	Siyasi	Yönetici Yönetilen	Kamusal binalar Kamu hizmetleri	Bayrak Yasalar Anayasa
İşbirliğini, inanç, umudu ve iyilikseverliği pekiştirme	Dinsel	Din adamı Cemaat üyesi	Katedral Tapınak	Haç Mihrap İncil
Kişileri toplumun temel değerlerine ve uygulamalarına hazırlama	Eğitim	Öğretmen Öğrenci	Okul Fakülte Kitaplar	Diploma Dereceler

16.8 Bu temel görevlerin herbiri aile, kilise, okullar ve hükümet gibi belli bir örgütsel yapı aracılığıyla yerine getirilir. Bu rol ve mevki yapıları ve bunların simgesel uzantıları (bayrak, haç, rozet, marka, vs.) ile maddi uzantıları (ev, fabrika, daire, tapınak, vs.), açıklık ve biçimsellik dereceleri değişen kural dizileri aracılığıyla birbirlerine bağlanmış ve düzenlenmişlerdir. Devletlerin anayasaları, yasaları, andlaşmaları, mahkeme kararları ve idari yönetmelikleri olduğu gibi, yurttaşlar arasındaki gayriresmi, fakat kamusal nitelikteki ilişkileri düzenleyen yazılı olmayan kurallar, ilkeler, uygulamalar ve yorumlamalar da vardır. Aile ilişkilerinin temelinde ailenin kuruluşunu, bilesimini ve devamını yöneten türlü yasalar bulunduğu gibi, kariyla koca ve ana-babalarla çocuklar arasındaki ilişkileri yöneten bir dizi gayri resmi beklmeler de vardır. En geniş sosyolojik anlamında bir kurum, toplumun yapısı ve temel değerlerinin korunması bakımından zorunlu sayılan, nisbeten sürekli kurallar topluluğunu anlatır.

16.9 Bu kesim toplumun aile, din, eğitim, ekonomi ve siyaset kurumlarının yapısı ve görevlerini konu alan gelecek beş kesimin başlangıcı niteliğindedir. Böylece toplumu başlıca kesimlerine ayırmış oluyoruz. Kurumsal çözümlemenin sosyoloji bakımından önemi

şurada yatmaktadır: bir toplumun hem açık, hem gizli yapısı ve görevleri en etkin biçimde, onun başlıca kurumlarının ve aralarındaki ilişkilerin tasvir edilmesi yoluyla anlaşılabilir. Kurumsal çözümlenme, örneğin herhangi bir aile veya herhangi bir hükümet üzerinde değil, belli bir aile veya belli bir hükümet üzerinde odaklaşır. Bundan dolayı bir toplumsal davranış düzeni içindeki kuralsal ve örgütsel öğeler kadar, kalıpları ve parçaları ile bütün arasındaki karşılıklı ilişkileri de düşünmeğe hazır olmalıyız.

16.10 Bir sosyoloji dersinin ilk saatinde profesör öğrencilerinden "üniversite nedir?" konusunda kısa bir deneme yazmalarını istemişti. Öğrencilerin çok değişik olan cevapları, farklı derecelerde olmakla birlikte, şu noktalar üzerinde toplanmaktadır:

- Üniversiteye gitmeyi gerektiren bazı nedenler — hüner bellemek, olguları öğrenmek, toplum hayatına yetenek kazanmak gibi.
- Fiziki yapı — binalar, stadyum, ders araçları.
- Toplumsal mevkiler — öğrenciler, profesörler, yöneticiler, tematik işçileri.
- Üniversitenin önde gelen ikincil grupları — fakülteler, bölümler, öğrenci örgütleri, mezunlar dernekleri, öğretim üyesi kulüpleri, arkadaşlık hihipleri.
- Faaliyet türleri — inceleme, araştırma, deney, atletizm, toplumsal ilişkiler.
- Norm türleri — kurallar, yönetmelikler, istemler.
- Gelenekler, bağışklar, törenler ve bunların renk, amblemi, kupa ve maskot gibi yollarla simgeleştirilmesi.

16.11 Bazı kavrayışlı öğrenciler bir üniversiteyi toplumsal, maddi ve simgesel öğelerden kurulu bir kalıp veya bir karmaşık sayarak yukardaki noktaların birçoğunu biraraya getirmeğe çalışmışlardır. Böylece bir üniversitenin bir "davranış düzeni", karşılıklı olarak birbirine bağlı bulunan kesimlerin kesinlikle düzenlendiği işleyen bir örgüt sayılabileceği düşüncesini geliştirmeğe başlamışlardır; bu önemli sosyolojik düşünceye göre söz konusu örgüt, istikrarı koruyucu mekanizmalar gibi değişmeleri benimseme mekanizmalarını da içermektedir. Böylece öğrenciler bir üniversitenin, öğrencileri ve öğretim üyeleri çok sürekli olmadığı halde, çok uzun süreyle yaşama yeteneğine sahip olduğunu anlamaktadırlar. Kısacası bu öğrenciler, dikkatlerini karmaşık örgüt içinde kişileri birbirine bağlayan genel kurallar ve beklentiler üzerinde odaklaştırarak, toplumsal kurumların temel özelliklerinden bazılarını kavramaya başlamışlardır.

II. GELENEKSEL TOPLUMDAN MODERN TOPLUMA GEÇİŞTE KURUMLAR¹

16.12 Yerel topluluk insan toplumunun beşiği ve toplumsal örgütlenmenin yatağıdır. Kurumlar önce, bütün başlıca toplumsal tatminlerin elde edilmesini kolaylaştırmak üzere düzenlenen gayriresmî kayıtlar ve uyarılar düzeni olarak belirirler. Övgü, yergi, eleştiri, küçük düşürme, dedikodu, afaroz etme ve kamu oyu, sapmaları cezalandıran ve uymayı teşvik eden yaptırımlardır. Resmî kurumlar insanlık tarihinde daha sonra ortaya çıkmışlar ve en büyük gelişmelerini, toplumsal denetimde yüzyüze ilişkilerin çok önemli olmadığı ikincil grup toplumlarında göstermişlerdir.

16.13 Topluluk, "normal olarak yüz yüze ilişkiler içinde birarada yaşayan kişilerden kurulu en geniş grup" olarak tanımlanmıştır². Topluluk, daima ikamet edilen yerin yakın olması ve akrabalık, iktisadi işbirliği, ya da siyasal örgütlenme gibi birliği güçlendirici başka bağlar üzerine kurulu bir yerel gruptur (15.3). En küçük topluluk bile birçok aileden kuruludur, çünkü yeryüzünün hiçbir yerinde bireysel aileler tek başlarına yaşamazlar. Topluluğun bir iç düzeni, toplumsal dayanışması ve bir ortak kültürü vardır. Topluluk, bireylerin normal olarak daha önemli toplumsal tatminlerinin pek çoğunu elde ettikleri gruptur.

16.14 Topluluk biçim bakımından temel ekonominin türüne göre değişir (15.5-15.17). Temel geçim araçlarının avcılık, toplayıcılık veya hayvancılıkla sağlandığı yerde topluluk, birlikte yer değişip kamp kuran ve göçebe grup oluşturan bir aileler yığıdır. Geçimin geniş ölçüde bahçecilik veya tarıma dayalı olduğu yerde yerel grup, en iyi balık avlama veya tarım yapma alanına bitişik elverişli bir yerde kurulan devamlı bir köy biçimini alır. Barış şartlarında nüfus, işlenen alana yayılabilir ve toplu bir köy yerine dağınık bir komşuluk grubu oluşturan, topraklarının yakınında yer alan birbirinden uzak çiftlikler ortaya çıkabilir.

¹ Bu kesimdeki verilerin büyük kısmı, George P. Murdock, "Feasibility and Implementation of Comparative Community Research," *American Sociological Review*, December, 1950, s. 713 - 720'den alınmış ve uyarlanmıştır.

² G. P. Murdock, C. S. Ford, A. E. Hudson, R. Kennedy, L. W. Simmons and J. W. M. Whiting, "Outline of Cultural Materials," *Yale Anthropological Studies*, Yale University Press, 1945, cilt 2, s. 29.

16.15 Birkaç yıl önce Profesör W. F. Ogburn'un telkiniyle yapılan karşılaştırmalı bir araştırmada Goodenough, bir topluluğun ortalama nüfusunun göçebe kavimlerde yaklaşık olarak 50, yerleşik tarımcı köylerde ise 300 kadar olduğunu göstermiştir³. Adı geçen araştırmacı, karmaşıklığını arttıracak etkenlerin bulunmadığı halde nüfusun bin veya ikibini nadiren aştığını da göstermiştir. Öyle görünüyor ki bu rakam, düzenli olarak yüz yüze ilişkiler sürdürülebilecek bir insan grubunun en geniş nüfus sınırıdır. Başka verilerde bu en geniş sınırı aşan nüfus yığınlarının, yalnız aşağıdaki üç özel şarttan birinin veya birden çoğunun gerçekleşmesi halinde ortaya çıktığını göstermektedir: (1) son derece elverişli iklim, topografya ve toprak şartları altında yapılan yoğun sulu tarım; (2) geniş ölçüde yapılan ticaret; (3) ileri ölçüde sanai uzmanlaşma. Bu şartlardan herhangi birinin aşağı-yukarı onbin yıl öncesine gelinceye kadar dünyanın hiçbir yerinde gerçekleşmemiş olduğu söylenebilir. Bu tarihten itibaren geniş kasaba ve kentler gittikçe daha yaygın ölçüde görülmeğe başlamıştır.

16.16 Yukarıda tanımlanıp sınırlandırıldığı biçimiyle topluluğun en önemli özelliği, gerçek bir etkinlikte işliyen, gayriresmî toplumsal denetim mekanizmalarına sahip bir grup olmasıdır. İster bir ilkel Avustralya kabilesinde, isterse A.B.D.'ndeki bir tarımsal yerleşme yerinde olsun, her bireyin davranışını kayıtlıyan ve biçimlendiren şey esas olarak hergün yüz yüze ilişki kurduğu kimselerin kanaatleri ve tepkileridir. Bütün başka toplumsal tatminleri için birey bu ilişkilere dayanır ve bu ilişkilerin kesilmesi veya bu yolda yapılan bir tehdit yaptırımların en etkinidir.

16.17 Öyleyse insan gruplarında resmî denetimler nasıl ortaya çıkmıştır? Teknolojik ve ekonomik ilerlemenin sonunda insanlar kendilerini ilk defa olarak nüfusu binin çok üstünde yerel topluluklar içinde bulduklarında, gayriresmî toplumsal denetim mekanizmalarının toplumsal düzeni korumaya artık yetmediğini gördüler. Artık herkesle yüzyüze ilişkiler kurulamıyor, bu tür ilişkiler küçük akra ve yakın komşu gruplarıyla sınırlı kalıyordu. Kurallara uymayan bireyler ilk defa olarak bir seçim imkânına kavuşuyorlardı. Artık eski ilişkileri kesebilir ve kusurlarını bilmiyen veya hoşgörüle karşılayan kimselerle yeni ilişkiler kurabilirlerdi. Böylece toplum-

³ W. H. Goodenough, "Basic Economy in the Community," yayınlanmamış, 1941.

sal denetimden kaçma imkânı beliriyor ve bir ölçüde toplumsal çözülmeye ve buna karşı el yordamıyla çare bulma çabalarına yol açıyordu.

16.18 İnsanın son onbin yıllık kültür tarihi içinde değişik yer ve zamanlarda bu soruna bulunan en yaygın çözüm yolu bir devlet, yani dar anlamında hükümet, ya da siyasal kurumlar kurmak olmuştur. Kendisine gayriresmî toplumsal denetim yerine, fiziki zor kullanma yetkisi ve gücü tanınan özel bir örgüt meydana getirilmiştir. Arapaho, Chyenne ve öbür Ova-Kızı Derili Kabileleri bunun mükemmel örnekleridir. Bu insanlar yılın pek büyük kısmı boyunca, birer gerçek topluluk olan ve resmî siyasal, ya da yasal normlar olmadan da gayet doyurucu biçimde işliyen küçük zümreler halinde ovalarda yaban sığırlarının arkasından göçerlerdi. Ancak her yaz birkaç hafta için kabilenin bütün zümreleri yıllık güneş danslarını ve ortak avlanmalarını yapmak üzere bir noktada toplanırlardı. Bu toplanmalar arasında özel partilerin kendi başlarına avlanmaya çıkmalarını önlemek çok önemli olurdu, çünkü böyle hareketler yaban sığırlarını korkutup civardan tamamen uzaklaştırabilirdi. Bu yüzden Büyük Ova Kabileleri polis yetkilerini bu süre içinde özel bir askeri kuruluşa devredilerdi. Bu kuruluşun, müsaadesiz her av partisini atlarını öldürerek, çadırlarını yıkarak ve hatta gerektiğinde idam ederek cezalandırmak ödev ve yetkisi vardı.

16.19 Aynı sorun başka bir biçim altında, insan tarihinin tam başlarında Eski Dünya'nın bereketli Nil, Dicle-Fırat ve İndüs vadilerinde, Yeni Dünya'da da Meksika ve Peru gibi benzer bölgelerde ortaya çıkmıştır. Buralarda yerel insan toplulukları binin çok üstünde nüfuslara ulaşmıştır. Geçimleri için hepsi de ortak bir sulama kaynağına bağımlı olduklarından, suyun dağılımını düzenlemek ve bu düzenlemeleri uygulamak üzere özel organlara yetki devretmek zorunda kalmışlardır. Böyle başlangıçlardan şehir-devletleri ve en sonunda da büyük imparatorluklar oluşmuştur. Şüphesiz en az bunun kadar sık rastlanan bir hükümet biçimi de fetihlerden ve yenilenlerin yenilere bağımlı olmalarından doğan hükümet biçimidir. Ancak bütün durumlarda sonuç aynıdır. Özel bir örgüte iktidar verilmekte veya böyle bir örgüt iktidarı elde etmektedir. Toplumsal düzeni koruma aracı olarak gayriresmî toplumsal denetim mekanizmalarını örgütlenmiş güç tamamlamakta veya onların yerini almaktadır. O zamana kadar gerçek bir siyasal örgütün bulunmadığı yerlerde hükümet ortaya çıkmaktadır.

16.20 Geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş nüfus sayısındaki bir artıştan ibaret olmamıştır ve olmamaktadır. Bundan daha önemli olarak kurumların yapısında ve işleyişinde ve onların karşılığı olan örgütlerde temel bir değişme söz konusudur. Basit geleneksel toplumun geniş kapsamlı kuralları yığını, karmaşık bir örgütsel mekanizmaya ve usullere ihtiyaç göstermemekteydi. Normlar (= gayriresmi beklentiler) doğrudan doğruya ve geniş ölçüde kendiliğinden, bütün topluluğun kesin gücü arkalarında olarak işlerdi. Modern topluma geçiş, görevlerin genişlemesi, türleştirilmesi ve bir kurumsal alandan bir başkasına geçmesi demek oldu. Bu gelişmeler artan teknolojik buluşların, toplumsal temasların yoğunlaşmasının, görevlerin uzmanlaşmasının ve kişiler arasındaki karşılıklı bağımlılığın artmasının yol açtığı isteklerin sonuçlarıydı.

III. KURUMLARIN GÖREVSSEL DEĞERLENDİRMESİ

16.21 Toplumun veya genel toplumsal düzenlerin görevsel yapısını şöylece açıklanabilir: etkileşimle birlikte, toplumun kesimleri bir bütün olarak düzene olumlu katkılarda bulunurlarken, toplumsal görevler de yerine getirilmiş olur. Yani sosyologlara göre belli bir uygulama, bir hanlıyö, bir örgüt veya bir dizi kuralları gibi toplumun kısmi yapıları veya öğeleri, eğer toplumun devamlılığına, bütünlüğüne, ya da durağanlığına katkıda bulunuyorlarsa görevseldirler. Öte yandan toplumun herhangi bir ögesi, düzenin gereklerinden biri veya birkaçının yerine getirilmesini engelliyorsa, bu ögenin görevsel olmadığı söylenir¹.

16.22 Görüldüğü gibi belli bir uygulama veya kural, toplumun bir kesimi veya ikincil düzeni bakımından görevsel iken, aynı zamanda ve yerde bir başka kesimi veya ikincil düzeni bakımından görevsel olmayabilir. Siyasal katılma konusunu ve bir siyasal mekanizma olarak "rüşvet düzeni"ni incelerken bu noktaya yine karşılatacağımız (21.28-21.37 ve 21.12-21.17). Bunun bir başka örneğini yeterli ve yetenekli lise öğrencilerinin neden mezun olmadan okulu terk ettikleri üzerine yapılan bir incelemede bulmaktayız². Araştırma göstermektedir ki, toplumsal normlar herkese tam bir eğitim

¹ Robert K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Free Press, 1937, s. 19-84.

² Alvin L. Bertrand, "Social Attendance and Attainment: Function and Dysfunction of School and Family Social Systems," *Social Forces*, March, 1962, s. 228-233.

öngördüğü halde, aşağı toplumsal-ekonomik düzeydeki ailelerin gayriresmi beklentileri, gençleri okulu bitirmeğe veya okula devam ederken etkin bir biçimde öğrenime katılmağa zorlamamaktadır. Araştırma, aileye uyma bakımından görevsel olan şeyin, ulusal eğitim düzeninin egemen değer yönelimleri bakımından görevsel olmadığına sonucuna varmaktadır.

16.23 Kurumsal görevler üzerine yapılan sosyolojik araştırmalarda bir başka ayırımı da yararlı olduğu görülmüştür. Kasıtlı ve bilinçli olarak öngörülen görevsel-olma ve olmama durumları açık, böyle olmayanlar ise gizli diye nitelenmektedir. Parasız kamusal eğitimin açık görevleri arasında okur-yazarlığın geliştirilmesi, üniversiteye hazırlama, mesleki rollere yetiştirme ve toplumun temel değerlerini benimsetme yer alır. Fakat parasız kamusal eğitimin statü kazandırma, güçlü arkadaşlık bağları geliştirme ve küçük yaşta nüfusu iş piyasasının dışında tutma gibi gizli görevleri de vardır. Ya da başka bir örnek alalım: kütle haberleşmesinin toplum için açık görevi, tehlikeler ve fırsatlar hakkında bilgi iletmek, toplumsal anlaşmayı kolaylaştırmak, toplumsal ve siyasal katılımı arttırmak ve eğlendirmek olabilir³. Bununla birlikte kütle haberleşmesinin açıkça zayıflatıcı olan yanları da vardır: birincil grup bağlarını zayıflatmak, siyasal kayıtsızlığa yol açmak, yaratıcılığı zayıflatmak ve kahraman modellerini bozmak gibi⁴. Daha somut bir örneği, televizyonun açık ve gizli görevlerinde bulabiliriz. Akılsız bir anne için televizyonun, çocuklarına "bakıcılık yapmak" gibi bir açık görevi bulunabilir. Bunun yanında televizyon kelime bilgisini geliştirmek gibi gizli bir görev de yapabilir veya okul ödevlerini, müzik derslerini, ya da başka çocuklarla yaratıcı oyunlar oynamayı aksatmak gibi gizli bir görevsel-olmama niteliği de taşıyabilir (9.66-9.72).

16.24 Görüldüğü gibi nasıl görevsel olma ve olmama durumları son derece görelidir, bunların açık ve gizli biçimleri de öylesine görelidir. Bir görev, topluma katılanların bir kısmına göre açık, başka bir kısmına göre ise gizli olabilir. İşte araştırmacıları, bazan önemli sosyolojik bilgiler elde ettikleri sorun-alanlarına çeken şey de, doğ-

³ Bkz.: Charles R. Wright, *Mass Communication*, Random House, 1959, s. 16-20.

⁴ Bu listedeki son madde, Orrin E. Klapp, *Heroes, Villains, and Fools*, Prentice-Hall, 1962, s. 142-156'da ayrıntılı biçimde incelenmektedir.

rudan doğruya böyle bileşimlerin mümkün oluşudur. Açık görevleri inceleyen bir araştırmacı, belli bir amaçla girilmiş olan bir uygulamanın gerçekten bu amaca ulaştırıp ulaştırmadığını belirlemeğe çalışır. Fakat gizli görevler kavramıyla da donanmış olan araştırmacı, beklenmeyen veya plânlanmamış bulunan toplumsal sonuçları da inceler. Bu yönde yapılan kurumsal çözümler çok defa bizi sağduyusal beklentilerin ötesine götürür ve hayatımızın dokusunun karşılıklı güçlerden örülmüş bir ağ olduğunu, toplumsal yapıdaki hiçbir çözümlenin tek nedenden ileri gelmediğini, bütünü daha yüksek bir düzeyde yeniden intibak ettirilmesinin de basit çarelerle mümkün olmadığını bize hatırlatır.

IV. KURUMLAR ARASINDA KARŞILIKLI İLİŞKİLER

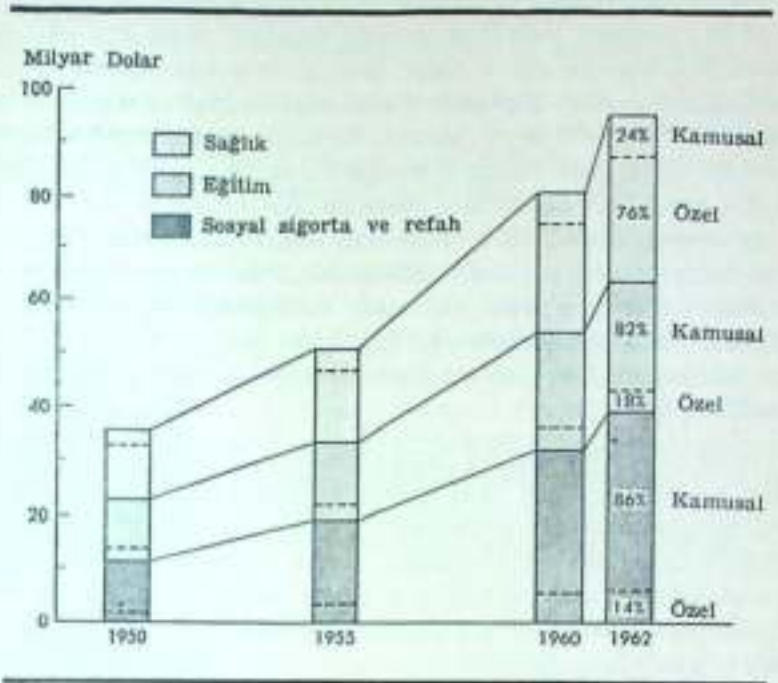
16.25 Kurumların birliği ve böylece toplumun durağanlığı, geleneksel topluluklarda hemen hemen otomatik olarak sağlanırdı. Modern toplumlarda ise kurumlar işleyişleri bakımından geniş ölçüde birbirinden farklılaşmış ve uzmanlaşmışlardır; böylece etkin bir toplumsal anlaşmanın sağlanması sorunu sürekli dikkat istemektedir. Modern toplum durağanlığını, geniş ölçüde farklı kurumlar arasındaki az veya çok nazik intibak-durumuna borçludur. Durağanlığın sağlanması karmaşık bir iştir; çünkü, gelecek kesimlerde göreceğimiz gibi, kurumların pek çoğunun birden çok görevi vardır. Kurumlardan birinin etkileri üzerinde büyük etkisi bulunabilir. Bir kurumdan öbürüne görev geçişi de vardır. Bütün bunları ortaya çıkaran ve toplum denilen bu karmaşık kalıbı belirleyen örnek örgü, ülkeye şöylece anlatılmıştır:

Türlü kurumlar arasındaki karşılıklı ilişkiler bir araba tekerleğine benzetilebilir: yapısal ve görevsel bakımdan bir karşılıklı bağımlılıklar bütünü. Merkezde yer alan ve hreyin karşılaştığı ilk kurum olan aile bu tekerleğin göbeğidir. Tekerleğin parmakları eğitim, din, hükümet ve ekonomik kurumlar olabilir. Tekerleğin çevresi, içinde türlü kurumların yaşadığı topluluktur. Aile örgütleri, adı geçen beş kurumu kendi içlerinde ve aralarında birbirlerine bağlar. Bu örgüt ve birlikler, bir veya daha çok kurumu destekleyen çok eski geçmişe sahip örgütlerden, kısa ömürlü önemsiz gruplara kadar büyük bir türklük gösterirler.

16.26 Bu simgesel araç büyük önem taşıyan karşılıklı-bağımlılık tasarımını doğru bir biçimde iletmekle birlikte içerik, etkiler ve

* R. W. O'Brien, C. C. Schrag and W. T. Martin, *Readings in General Sociology*, Houghton Mifflin, 1957, s. 360.

KURUMLARDA DEĞİŞME VE DURAGANLIK

ŞEKİL 30. A.B.D.'de sağlık, eğitim ve toplumsal refah için yapılan kamusal ve özel masraflar, bu üç kurumsal alandaki hem değişmeyi, hem de durağanlığı yansıtmaktadır. Şu noktalara dikkat ediniz: (1) Kısa bir dönem içinde masraflarda büyük bir artış olmuş, 10 yıl kadar bir zaman içinde masraflar iki kattan daha fazla artmıştır; (2) alanlara göre masraflarda görece bir değişim olmuştur: 1950'de her bir alan toplam masrafların 1/3 kadarını alırken, 1962'de toplumsal refah harcamaları, sağlık ve eğitim harcamalarının üstüne çıkmış, sağlık harcamaları da eğitim harcamalarından fazla olmuştur; (3) bu üç alandaki özel harcamalarla kamusal harcamaların birbirine göre oranı zaman içinde nispeten sabit kalmıştır. (Kaynak: U. S. Department of Health, Education, and Welfare.)

İlişkilerdeki değişim konusunda bize hiçbir şey söylememektedir. Toplumsal kurumların görevlerinde ve karşılıklı ilişkilerinde değişimler, sosyologların uğraşmak zorunda oldukları en önemli sorunlardan biridir. Chapin'in deyişiyle:

Bugün, işbirliği ve karşılıklı-bağımlılık halindeki toplumsal ilişkilerin karmaşık ve nazik dengesinden kurulu bir çağda yaşamaktayız. ... Bireyler olarak içinde ahlak bulduğumuz ilişkiler düzeni nazik ve hareketli bir denge ortamıdır. Naziktir, çünkü durağan olduğu kadar yastıdır da. Hareketlidir, çün-

kü küçük ayrıntıları bakımından sürekli bir değişime içindedir. Dengelidir, çünkü her insan çok yanlı ilgileri ve ilişkileri olan bir kişiliktir⁹.

16.27 Değişen ilişkilerin ortaya çıkardığı sorunların bir kısmını ekoloji konusu içinde daha önce görmüş bulunuyoruz (15.44-15.45). Kurumlar ve örgütlerle fiziki doğa ve insanın doğal çevresi arasındaki ilişkilerde denge sorunu üzerinde durulmuştu. Toplumsal çevredeki değişimler bütün kurumlarda da değişimler doğurabilir. Örneğin sanayi toplumlarında bunalım gibi ekonomik dalgalanmalar, evlenme, doğum, ölüm, boşanma, suç ve intihar oranları üzerinde derin etkiler yapabilir. Ekonomik kurumların ahşılmış işleyişindeki bozulma, siyasal kurumlar ve hükümet, dinlenme ve eğlenmenin miktar ve türleri, okulların ders programları ve topluluk hayatının bütün öbür yanları üzerinde köklü veya devrimci etkilerde bulunabilir.

16.28 Belli bir kurum başka alanlardaki kurumlar üzerinde hâkim bir etki yapabilir. Max Weber'in, onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda gelişen biçimiyle Protestan mezhebi ve kapitalizm arasındaki ilişkiler üzerine yaptığı çözümleme bunun klasik örneğidir¹⁰. Weber bir topluluğun dinsel inançlarıyla pratik ahlâkı ve bu ikisi ile ekonomik düzenin mahiyeti arasında doğrudan bir ilişki bulunduğunu göstermiştir.

16.29 Bir kurumdan öbürüne görevlerin geçmesi de karşılıklı ilişkiler olgusunun önemini arttırmaktadır. Bir kurum belli bir ihtiyacı karşılayamaz duruma düştüğünde çok defa başka bir kurum bu görevi üzerine alır. Bazan bu görev geçmesi, her iki kurumsal alanda çözülmeyi durdurur ve toplum bütünü içinde dengenin yeniden kurulmasına yardım eder. Ancak bir kurumun bir başkasına nüfuz etmesi çözümlere de yol açabilir. Tumin'in aile ile ekonomi arasındaki bağ üzerine yaptığı inceleme bu duruma bir örnek getirmektedir. Bu inceleme ekonomik davranış kurallarının, aile hayatının niteliğini renklendirerek aile alanını istilâ etmek yönünde artan bir eğilim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu değişime bir çok biçimde belirmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:

1. Çocuklara sağladıkları mal ve hizmetler bakımından ana ve baba arasında yarışma.

⁹ F. Stuart Chapin, *Contemporary Social Institutions*, Harper, 1935, s. 11-12.

¹⁰ Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Allen and Unwin, 1930.

2. Karının, kocasının yeterliliğini sağladığı "geçim düzeyi" ve mesleğinin prestiji açısından değerlendirilmesi.
3. Çocuklara başarı derecelerine göre sevgi gösterilmesi.
4. Ailelerin, değeri ekonomik kaynaklarla ölçülen bir yaşama biçimine özenmeleri.
5. Çocukların, ana-babalarının yeterliliğini sağladıkları ekonomik düzey açısından değerlendirilmeleri.
6. Aile gruplarının birbirinden ekonomik sınıf özelliklerine göre, ikamet yeri, toplumsal ve eğitimsel özellikler bakımından ayrışmaları¹¹.

16.30 Mesleki yapıdan ve gelir ve meslek ile prestij arasındaki ilişkiden doğdukları ölçüde, bu eğilimlerin ekonomik alandan ithal edildiği söylenebilir. Ekonomik norm ve değerlerin aile hayatına böylece girmesinin sonuçları nelerdir? İncelemeye göre bu sonuçlar çözümlene ifade eden sonuçlardı ve bunların etkileri yalnız aile içinde duyulmakla kalmıyor, genel toplum yapısına da uzanıyordu. Ekonomik normların istilâsı, ailenin kişiliğinin gelişimindeki rolünü azaltmış, acıları ve gerginlikleri arttırmış, anlaşmazlıklar doğurmuş ve iş hayatındaki verimliliği tehdit etmiştir. Bundan başka toplumsal uyumun tehdit altına girmesi ve aile durağanlığının azalması gibi sonuçlar da doğmuştur¹².

16.31 Gelecek kesimde görüleceği gibi bu tehditlere rağmen aile kurumu büyük bir uyma ve yaşama yeteneği göstermiştir. Bazı noktalarda aile, yapısı ve işleyişi bakımından bugün eskiye oranla daha az resmi olan tek kurumdur. Bu da bazı görevlerin aileden başka kurumlara geçmesinin ve temel görevin (= duygusal ilişkilerin ifadesi) daha büyük bir önem kazanmasının sonucu olabilir.

V. SONUÇ

16.32 Bu kesim, bundan sonra gelen beş kesimin genel girişidir. Bu kesimlerde aile, din, eğitim, ekonomi ve siyaset kurumlarının yapısı ve görevsel yanları incelenecektir. Dikkatimiz (a) kurumsal davranışı ortaya çıkaran kısımlar arasındaki düzen ve (b) bu düzenlerle birlikte giden süreçler ve sonuçlar üzerinde toplanacaktır. Odak noktamız, kısımların bir bütün olarak topluma hangi katkılarda buldukları sorunu olacaktır.

¹¹ Melvin M. Tumin, "Some Dysfunctions of Institutional Imbalances," *Behavioral Science*, July, 1956, s. 218-223. Başka bir örnek de, din kurumunun ekonomik kurumu derin bir biçimde etkilediği Amiş toplumunda bulunabilir (5.27-5.44).

¹² *Ibid.*, s. 220-221.

16.33 Toplumun incelenmesinde en önemli işlerden biri kurumlar arasındaki karşılıklı ilişkileri anlamaktır. Bu hususun anlaşılması büyük pratik değer taşıyabilir. Sosyolojik bilgi insanı, bir kurumda bilinçli olarak girilen veya olayların doğal akışı içinde ortaya çıkan değişmelerin sonuçlarına karşı önceden hazırlar. Böyle bir anlayıştan yoksunluk ise, yüzeydeki belirtileri belki giderebilen, fakat bunun dışındaki düzinelerce sorunu daha da ağırlaştırılan eylemlerde bulunmaya yol açabilir. A.B.D.'nde alkolü içkileri yasaklayan resmi kurallar denemesi böyle bir denemeydi. Daha birçok örnek kolaylıkla bulunabilir. Bundan dolayı gelecek kesimlerde yalnız ayrı ayrı kurumlar ve onların gizli ve açık görevleri ile değil, aynı zamanda bu kurumlar arasındaki karşılıklı ilişkilerle de ilgilenmeliyiz.

16.34 Belli bir kurumsal düzenleme yalnız belirli ölçülere göre değerlendirilebilir. Bazı ölçülere göre tek-eşlilik (monogami) çok-eşlilikten (poligami) veya çok-eşlilik tek-eşlilikten "daha iyi" olabilir. Bunun gibi bazı ölçülere göre bir din, ekonomik düzen, siyasal düzen veya dinlenme biçimi başkalarından daha iyidir denilebilir. Şüphesiz bu ölçülerin kendileri de bilimsel incelemeye başlıbaşına birer konudurlar. Türü ahlaki ve estetik düzenlerin nasıl doğdukları, geliştikleri ve toplumların hayatını nasıl etkiledikleri incelenebilir. Bundan başka kurumlar arasındaki ilişkiler konusunda mevcut bilgilere dayanılarak, belli bir toplumda hangi değer düzenlerinin bulunacağı ve gelişeceği öngörülebilir.

16.35 Benimsenen ölçülerin bazıları her toplum için aynı olabilir. Eğer nüfusun korunması ailenin bir görevi sayılacak olursa, nüfusun azalmasını önlemeye yetecek düzeyde bir doğum oranı, bütün toplumlara uygulanabilecek bir ölçü olur. Eğer kişisel mutluluk veya tatmin bir başka ölçü olarak benimsenirse, bu takdirde belli bir toplumda ailenin bu görevi yerine getirme derecesini, bu kültürdeki insanların kendi aile biçimlerine karşı tutumlarını inceliyerek belirlemek gerekir. Böylece insan, bir toplumdaki tek-eşliliğin bir başka toplumdaki çok-eşliliğe oranla daha büyük bir tatmin (arzu edilen türden) sağlayıp sağlamadığını araştırabilir. Bilimsel amaçlar için, tek-eşliliği çok-eşliliğin uygulandığı bir toplumun değer düzeyine göre yargılamak yerine, böyle görece bir tutum benimsenmiştir. Ekonomik, dinsel ve başka tür kurumlar da aynı biçimde ele alınabilir.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki kelimelerin herbirinde yer alan iki kavramı tanımlayarak ve örnek vererek birbirinden ayırdınız:
  - a. Kurum — örgüt
  - b. Resmi kurallar — gayresmî beklentiler
  - c. Görevsel — görevsel olmayan
  - d. Gizli görevler — açık görevler

B. Kurumlar arasındaki karşılıklı ilişkiler

1. Aşağıdaki iki haberi okuyunuz.
  - a. Her birinde tanımlanan kurumlar nelerdir?
  - b. Her iki haberde tanımlanan kurumlar başka kurumlarla aynı biçimde mi ilişkilidirler? Fark nedir? Özellikle resmi kurullarla gayresmî beklentilerin işleyişine dikkat ediniz.
2. Bu kesimdeki Çizim 31'e, çağdaş toplumdaki yeni kurumsal alanlardan birinin (dinlenme-eglenme, refah, bilim, vs.) görevleri, başlıca rolleri, fiziki ve simgesel özellikleriyle ilgili bilgiler ekleyiniz.
3. Bir sonraki sayfada yer alan "mezuniyet toplantıları" ile ilgili gazete haberini okuyunuz.
  - a. Bu haber kurumsallaşma sürecini nasıl ve ne ölçüde göstermektedir?
  - b. Hangi açık ve gizli görevler ve çözümler görülebilir veya çıkarılabilir? Kimler için görevseldirler, kimler için çözümler anlatıyorlar?
  - c. Hangi rol istemleri gösterilmektedir? Hangileri resmi kurullardır, hangileri gayresmî beklentiler?

KRALİÇEYİ SELAMLADIĞI İÇİN BAŞI DERDE GİREN DOUKHOBOR

TRAIL, B. C., 12 Temmuz (CP) — Özgürlüğün Oğulları Doukhobor tarikat önderleri, tanınmış bir mensuplarını ve başka dört üyelerini, Kraliçe ile Prens Philippe'i bayrak salıyarak selamladıkları için kınanmıştır.

Tarikat önderleri bir bildiri yayınlıyarak, Özgürlüğün Oğulları inançlarının baskı altına alındığını il-

eri sürdürdükleri bir grubu tanımak suretiyle inançlarına ihanet eden John Lebedeff'in tarikatten atıldığını bildirmişlerdir.

Tarikatın önderi olarak tanınmak isteyen Lebedeff, Kraliçe ve eşi Vernon'u ziyaret ettiklerinde onlara bayrak salıyan ve alkışlayan Özgürlüğün Oğulları arasında bulunuyordu.

Özgürlüğün Oğulları kralığa karşı herhangi bir bağlılık ödevi ile yükümlü olmadıklarını savunmaktadır.

MAHKEME SINAGOGLARDA ERKEKLERLE KADINLARIN AYRI AYRI OTURMASINA KARŞI

New Orleans, 15 Şubat, (AP)—Louisiana Yüksek Mahkemesi bugün, Ortodoks Yahudi sinagoglarının birkaç yüzyıllık eski bir geleneği olan erkeklerle kadınların ayrı yerlerde oturmasını yasalara aykırı bulmuştur.

Sinagoglarda kadın ve erkeklerin ayrılması, Ortodoks Yahudiliğin geleneklerinden biridir. Fakat 1957 de Chevra Thilim sinagogunun müdürler kurulu ailece oturmaya müsaade etmiş, bu sorun o tarihtenberi mahkemelerde dava konusu olmuştur.

Kaynak: Seattle Times.

LISELERİN MEZUNİYET PARTİLERİ OKUL-AİLE BİRLİĞİ TÜZÜĞÜNE TABİ

Seattle'deki devlet liselerinden mezun olunurken yapılacak bütün geniş kapsamlı toplantılar, Okul-Aile Birliğinin titiz kılavuzluğu altına girecektir.

Seattle Okul-Aile Birliği Konseyi geçen kış liseler şubesinin yönetimi altında, bu tür toplantıları düzenleyecek bir "davranış" yasası hazırlamış bulunmaktadır.

Bu gubenin müdürü olan Bayan Albert W. Cramer bütün liselerin bu yıl bu yasaya uyacaklarını söylemiştir.

Bayan Cramer bu yasanın çıkarılması nedenlerini şöylece anlatmıştır: 1. Okullar böyle geniş toplantılarda birbirleriyle yarışmaya başlamışlardı ve bu, bazı son-sınıf öğren-

Aşağı düzeydeki iki mahkeme müdürler kurulu kararının aleyhinde hüküm vermiş, fakat Yüksek Mahkeme bugün aşağı mahkemelerin kararını bozmuştur.

Normal olarak mahkemeler dinsel tartışmalar konusunda karar vermezler; fakat bu davada sinagogla ilgili bir vakıf taraflardan biri olduğundan, ortaya bir medeni hukuk davası çıkmıştır.

Hakim yardımcısı Frank Summers, "ailece veya kadın-erkek karışık oturmaya müsaade etmek, sinagog tüzüğüne verdiği yetki içindedir ve söz konusu vakıfların şartlarına aykırı değildir" demiştir.

çilerinin megru toplantılara katılma isteğini sayıyordu.

2. Balo ve sabahtara kadar süren eğlenceler, her türlü denetimin dışına çıkmak eğilimi gösteriyordu.

Uzun süredenberi izlenen bir politika gereğince devlet liseleri, okul saatleri veya okul sınırları dışında hiçbir mezuniyet eğlencesine ne müsaade etmekte, ne de bunları desteklemektedir.

Konsey ve Lise müdürleri Derneğine tasvip edilmiş bulunan Okul-Aile Birliği tüzüğü, gezilere veya başka balo faaliyetlerine müsaade etmemektedir.

Mezuniyet kahvaltıları, merkezi bir yerde yapılabildiği takdirde, yukarıdaki hükümün dışında tutulmaktadır. Mezuniyet eğlencelerini desteklerken Okul-Aile Birliği yarı-resmî kıyafet istemektedir. Tüzük bu toplantıyı, herkesin mali inkamının

sınırları içinde kalmasını sağlayacak hükümleri de koymuştur.

Mezuniyet töreninden sonra kabbullere izin verilmektedir. Gezilere müsaade edilmemektedir. Ana-babalar eskiden son sınıf öğrencilerini bir geceliğine gezilere götürmekteydiler.

Okul-Aile Birliği, eğlenceler veya müsaade edilen başka toplantılardan sonra öğrencilerin evlerinde yap-

tıkları ve gerektiği ölçüde denetlenen özel partileri ne denetleyebilir, ne de bunlara itirazda bulunabilir.

Seattle dışındaki bazı okulların son sınıf öğrencileri, bütün gece dışarda kalma müsaadesine hâlâ sahipler. Bu eğlenceler ana-babalarca düzenlenmekte, iyice denetlenmekte ve mezun verecek sınıfın bütün öğrencilerine açık bulunmaktadır.

Kaynak: Seattle Times.

BİBLİYOGRAFYA

- Aron, Raymond, *The Century of Total War*, Doubleday, 1954.
 Chapin, F. Stuart, *Contemporary American Institutions*, Harper, 1935.
 Cooley, Charles H., *Social Organization*, Scribner's, 1909.
 Davis, Kingsley, *Human Society*, MacMillan, 1949.
 Durkheim, Emile, *The Division of Labor in Society*, Free Press, 1950.
 Hertzler, J. O., *American Social Institutions*, Allyn and Bacon, 1961.
 Hughes, E. C., "Institutions," Lee, A. M. (derl.), *Principles of Sociology*, Barnes and Noble, 1953.
 Truman, David B., *The Government Process*, Knopf, 1951.
 Weber, Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, G. Allen, London, 1930.
 Williams, Robin, *American Society*, Knopf, 1960.

- I. GİRİŞ
- II. DEĞİŞİK TOPLUMLARDA AİLE HAYATI
  - A. Hopi Ailesi
  - B. Hindu Ailesi
  - C. Amerikan Ailesi
- III. EVLENME BİÇİMLERİ VE KURALLARI
- IV. AİLENİN TEMEL GÖREVLERİ
  - A. Cinsel Davranışın ve Türün Üretimini Düzenlenmesi
  - B. Çocukların Bakımı ve Yetiştirilmesi
  - C. İşbölümünden Çıkan Rol Modelleri
  - D. Birincil Grup Tatminleri
- V. AİLENİN ÇÖZÜLMESİ
  - A. Boşanma
  - B. Aile-içi Uyumun Öngörülmesi
- VI. SONUÇ

AİLENİN YAPISI VE GÖREVİ

I. GİRİŞ

17.1 Ailenin başta gelen insan kurumu olarak görülmesinin iki nedeni vardır. Birincisi, ailenin görevlerinden biri insan türünü üretmek ve devam ettirmektir. İkincisi, aile başka kurumların da kaynağı olmuştur: ekonomik faaliyetler, toplumsal denetim, eğitim, eğlence ve dinlenme ve daha başka özel toplumsal davranış kalıpları önce aile içinde gelişmiştir. İlk aile nisbeten tam bir toplumdur. Ailenin bir toplumsal kurum halinde oluşması, böyle kendine-yeterli bir örgüt olmaktan çıkıp yavaş yavaş genişleyen toplum içinde özel görevleri olan bir birim haline gelmesiyle olmuştur.

17.2 Adetler ve kurallar ailenin hem üyelerini, hem de üyelerin aile içindeki rollerini belirler. Bunlar modern toplumlarda olduğu gibi, ilkel toplumlarda da büyük değişimler gösterirler. Bazı toplumlarda çocuklar, teyze ve dayılarını, anneannelerini ve onun erkek ve kız kardeşlerini içine alan geniş bir ailede anneleriyle birlikte yaşarlar. Böyle bir ailede baba, kendi çocukları üzerindeki etkisi kızkardeşlerinin çocukları üzerindeki etkisinden daha az olan ve pek sık uğramayan bir ziyaretçi durumundadır. Başka bazı toplumlarda aile yaşlı bir erkek, karısı veya karıları, evlenmemiş çocukları, evli oğulları ve bunların karı ve çocuklarından kurulu olabilir. Böylece üç kuşaktan kurulu aileler tek bir çatı altında veya bitişik evlerde yaşarlar. Evli bir erkekten, karısından ve çocuklarından kurulu olan ayrı çekirdek aileye çağımızda geniş ailelerden daha az raslanmaktadır. Aile sınırlarındaki değişimler kuşaktan kuşağa iletilen toplumsal tanımlamalarla belirir. Aile önemli biyolojik görevler görmeye birlikte, bir iç güdü, ya da kalıtım temeline dayanılarak anlaşılabilir ve açıklanamaz. Ailenin bir toplumsal düzen ve bir kültürel ürün olarak düşünülmesi gerekir.

II. DEĞİŞİK TOPLUMLARDA AİLE HAYATI

A. Hopi ailesi¹ (20.8-20.10)

17.3 Arizona'nın Hopi kızılderiileri arasındaki işbütümüne göre erkekler mısır tarlalarıyla, koyun ve sığır sürülerine bakarlardı (20.9). Bez dokur, ayakkabı, bebek ve süs eşyası yaparlardı. Kadınlar ise bahçelere bakar, sepet ve çömlek yapar ve bunlara ek olarak ev işlerinin de pek çoğunu yaparlardı.

17.4 Hopiler, koca, karısı ve çocukları, baldızları, onların kocaları ve çocukları, evlenmemiş kayınbiraderleri ve ana tarafından hayatta kalan büyükanne ve büyükbabalarından kurulu geniş aileler içinde yaşarlardı. Koca evlendikten itibaren karısının ailesiyle birlikte yaşamaya gider. Kendisinin de en küçük yaştan beri en sıkı toplumsal ilişkileri annesinin evinde geçtiğinden, karısının evinde genellikle bir misafir olarak görünür. Buna karşılık karısı, içinde yetişmiş olduğu evde kalır. Bir aile anlaşmazlığı halinde koca genellikle yalnız kalır, karısı ise kardeş ve bacıları tarafından geniş ölçüde desteklenir. Karı ve kardeşleri normal olarak ailenin başkanları sayılırlar. Çocukların bakımı ve yetiştirilmesinde bunların egemen bir etkisi vardır.

17.5 Çocuklar ilk ergenlik yıllarında, ayrıntılı bir törenle yetişkinlik statüsüne geçirilirler. Tören, topluluğun yaşlılarından birinin denetimi altında yapılır. Bu yaşlılar tören sırasında maske takar ve gizlenirler; yetişkinlik statüsüne geçecek olan ergenler bunların tanrı olduklarına inanırlar. Tören sırasında bunların kimlikleri söz konusu ergenlere açıklanabilir. Ama buna rağmen ergenler törene olan inançlarını korurlar. Törenin temel bir parçası, maskeli tanrıların uyguladığı 'kütile önünde kırbaqlama'dır. Bu cezayı çeken gençlerin, yetişkin kişilerin hak ve ödevlerini taşımaya hazır oldukları düşünülür (6.56).

17.6 Bu yetişkinliğe geçiş töreninden sonra Hopi gençleri kız arkadaş edinirler ve evlenebilirler. Erkek çocuklar, yetişkin erkeklerin yatakhanesinde yatmaya başlar ve böylece seçtiği kızla onun evinde bir gece geçirmek fırsatını bulur. Bazan erkek çocuklar gece maceraları sırasında maskeyle gizlenirler. Fakat bir genç erkek ve

¹ Coğrafi ve siyasal bakımdan Hopiler Amerikalı olmakla birlikte, yaygın Amerikan aile tipinden tamamiyle farklı bir aile örgütüne sahiptirler.

kızın buldukları görüldüğünde onlara hiçbir ceza verilmez; çünkü ana ve babalar genellikle bu tür ziyaretlerden haberdirlirler. Genellikle evlenebilecek yaştaki bir kızın birkaç sevgilisi vardır. Sonunda hamile kalır. Bu takdirde sevgililerinden en çok beğendiğini belirtir ve derhal evlenirler. Bu evlenme yolu, genç erkekleri, evlenme niyeti olmadan herhangi bir kızla arkadaşlık etmekten sakınmaya yöneltir.

17.7 Evlenme töreni çok ayrıntılıdır ve tamamlanması bir kaç haftayı alabilir. Bir çift evlenmeye karar verdiğinde, erkek niyetini kızın ana ve babasına açıklar. Eğer onlarca kabul edilebilecek bir kişiye, evlenme planını kendi ana babasına bildirmesi istenir. Kız müstakbel damadın evine armağanlar (genellikle kendi yapmış olduğu ekmek) gönderir. Erkeğin ana babası armağanı reddettiği takdirde evlenme planları derhal durdurulur. Eğer armağanlar kabul edilirse, evlenme töreni sonuna kadar devam ettirilir.

17.8 Düğün gününden üç gün önce müstakbel gelin aşğının evine taşınır. Gelinle damat birbirlerini serbestçe görebilirler; fakat cinsel temastan sakınmak zorundadırlar. Kız müstakbel kaynanası için bazı ev işleri yapar, aileyle birlikte yemek yer ve aile üyesi gibi aralarındaki konuşmalara katılır. Burada kaldığı süre içinde damadın halaları eve hücum ederler; kıza hakaret eder ve bazan da ona çamur fırlatırlar. Bu yapılırken, damadın anası ve kızkardeşleri kıza korur ve ithamların yalan olduğunda ısrar ederler. Bütün bu sahneye biraz da mizah karışır ve yeni evlilere piring fırlatmak ve onları "kaçıran" arabaya eski ayakkabı ve tenekeler bağlamak gibi bir biçim alabilir. Durum ne olursa olsun, damadın halaları en sonunda kızın yeğenleri için kabul edilebilir bir eş olacağına kanaat getirir ve kız da kaynana, kayınbaba ve görümcülerinin kendisini nasıl savunduklarını görüp bundan şüphesiz etkilenir.

17.9 Son tören, kızın damadın evinde geçirdiği dördüncü günün sabahında cereyan eder. Bu tören sırasında kızın akrabaları damada banyo yaptırır ve saçlarını yıkarlar; aynı sırada damadın akrabaları da geline aynı şeyi yaparlardı. Bundan sonra çift, karı ve koca olarak tanınır.

17.10 Hopi çocuğu doğduğu zaman küllerle ve beyaz çiçek tozlarıyla yıkanır ve bir battaniyeye sarılır. İlk gün boyunca çocuk güvenli bir biçimde beşiğe bağlanır; beşik, baş tarafında hasırdan bir korunma tertibi bulunan düz bir tahtadır. "Boğa boyunlu" olma-

ması için boynunun altına bezlerden yapılmış bir yastık bırakılır. İlk üç ay boyunca çocuk, temizlenmesi veya yıkanması dışında daima bu beşikte tutulur. Bütün insan toplumlarında olduğu gibi, Hopiler arasında da çocukların bakımı ve yetiştirilmesi, onların yetişkin kimseler olarak kendilerine düşen rolleri oynayacak biçimde hazırlanması amacıyla yönelmiştir.

17.11 Aşağı-yukarı bir yaşına geldiğinde, Hopi çocuğunun yürümeye ve konuşmaya başlaması beklenir. Aşağı-yukarı aynı zamanda tuvalet eğitimi de başlar. Başka cezalandırma biçimi azalmaktadır, fakat huysuz çocuğa özellikle dayıları tarafından dayak cezası verildiği de olur. Erkek çocuk, aşağı-yukarı altı yaşlarında, babasına işinde arkadaşlık etmeye, tarlalara ve sürülere bakmaya, kaçan hayvanları kovalamaya ve odun kırmaya başlar. Gücü ve hüneri arttıkça ödevleri ve sorumlulukları da artar. Güçlü ve dinç olmayı teşvik etmek için erkek çocukların sabahları erken kalkması, uzaktaki bir su kaynağına kadar koşması, buz gibi sularla banyo yapması ve daha köy uyanmadan evine dönmesi beklenebilir.

17.12 Kızlar su taşıyarak, mısır öğütürerek ve küçük çocukların bakımını yaparak ev işlerinde annelerini taklit ederler. On iki yaşlarına geldiklerinde, yetişkinler arasına sokulmaya hazırdırlar.

17.13 Hopili yetişkin, topluluk içinde türlü yollarla prestij kazanır veya yitirir. Prestij ile topluluk içindeki sorumluluk birlikte gider. Sorumluluklar, aile ve topluluk faaliyetlerine —özellikle birçok dinsel törenlere— sürekli ve etkin bir biçimde katılmakla ve birlikte bulunduğu kimselerin iyi niyetini kazanmakla elde edilir. Yetişkinlikten yaşlılık çağına geçişte, hiçbir geçiş töreni veya ayini yapılmaz. Birey yavaş yavaş çok yaşlanıp zayıf düştükçe, sorumluluklarını daha genç ve daha dinç kişilere devreder.

17.14 Hopili öldüğünde çabucak gömülür; çünkü topluluğun hayatta kalan üyeleri, ölümle ilgili herşeyden nefret eder ve korkarlar. Ölüm ayini ölen kişinin saçının, vücudunun gömülmesinden önce yakılmasını gerektirir. Gömülmeden sonra ruh üç gün süreyle mezar üzerinde dolaşır durur ve ondan sonra yeraltı dünyasına doğru uzun gezisine başlar¹.

¹ Bu bilgiler, S. A. Queen and J. R. Adams, *The Family in Various Cultures*, 1952, Leppincott, s. 23-43'den alınmıştır. 16 ülkede aile kurumu üzerine yapılmış başka bir inceleme için bkz.: W. F. Ogburn (derl.), "International Issue on the Family," *Marriage and Family Living*, November, 1954, s. 291-404.

B. Hindu ailesi

17.15 Geniş aile tipinin başka bir örneği, 18. yüzyıldaki biçimiyle Hindu ailesidir. O tarihte Hindistan, bir tarım ve el sanatları toplumdur. Nüfusun büyük çoğunluğu kendi kendine yeten köylerde yaşardı. Hepsisi birbirine sıkıca bağlanmış bulunan başlıca üç toplumsal kurum, geniş aile, kast (12.62) ve köyün kendisiydi. Aile, kardeşler, onların karıları ve oğulları ile evlenmemiş kızlarından kurulu bir gruptu. Bunların hepsi, ya ortak bir evde veya birbirine bitişik birçok binada yaşarlardı. Aynı çatı altında yaşasınlar veya yaşamasınlar, ailenin üyeleri birlikte çalışır ve bütün grubun geçimine katkıda bulunurdu.

17.16 Hindu toplumunda evlenme zorunluymuş ve ana babalar tarafından düzenlenirdi. Çocuklar genellikle ana-babalarının kendileri için yapmış olduğu eş seçimini sorgu-sualsiz kabul ederlerdi. Eş seçimleri bir dinsel ve kast-denetimleri düzeniyle katı biçimde sınırlanmıştı ve ana babaların çocuklarına eş bulmak üzere gösterdikleri aşırı çabaların sonucu olarak, çok defa bebeklik veya çocukluk sırasında söz kesilirdi. Evlenme sözleşmesi, iki kişi arasında değil, fakat iki aile arasında yapılmış bir anlaşma sayılırdı. Genel olarak kız çocuğu ergenlik çağına ulaşır ulaşmaz düğün yapılırdı.

17.17 Bu şartlar altında romantik aşk, eş seçimine bir temel olmuyordu. Kur yapma yoktu. Gerçekten evlenecek taraflar, nişandan önce nadiren buluşabiliyordu. Genç Hindu, potansiyel bir eşin çekiciliğine tutulmak yerine, ülküsel bir eşin nasıl olması gerektiği konusunda toplumsal bir tasarım edinmektedir. Evlendiği zaman, kendisi için seçilmiş olan eşine karşı nasıl davranması gerektiğini geniş ölçüde bu tasarım belirler. Romantik aşk evlilikten doğabilirdi, fakat evliliğin nedeni olamazdı. Eşin ana-baba tarafından seçilmesi yolu, bireysel güdülerini denetliyor, aşk ve eş seçimini grup amaçlarına ve değerlerine tabi kılıyordu.

17.18 Evlenme zorunlu olduğu gibi bozulması da mümkün değildi. İkinci evlenmeler, özellikle kadınlar bakımından, korkunç birşey sayılır ve dullar devamlı bekârlığa mahkum edilirdi. Bunun sonucu olarak, bazan dul kalan kadın, *satti* denilen intihar yoluna başvurarak kendisini kocasının cesedinin yakılacağı ateş üzerine atardı. Evlenmeler genellikle çok erken yaşta olduğundan, çocuk denilecek yaşta pek çok dul kadın vardı ve bunlar hayatlarının geriye kalan kısmını kocasız geçirmeye mahkûmdular. Bu kadınlar, ölen

kocalarının aileleriyle birlikte yaşarlardı, fakat çocuk sahibi olmadıkları takdirde statüleri aşağı yukarı bir hizmetçi statüsüydü.

17.19 Genelev-kadınlarının varlığı erkeklere —ama normal olarak kadınlara değil—, bozulması imkânsız olan evlilik bağının katı sınırları dışına kaçmak imkânı veriyordu. Çok karılığa ve metres tutmaya da müsaade vardı, fakat az kimsenin ailesini bu yolla genişletmeye gücü yeterdi.

17.20 Evli çift, kocanın ailesiyle birlikte yaşardı. Gerçekten nişanlı kız, çok defa olgunluğa ulaşmadan çok önce müstakbel kocasının hanesine taşınırdı. Orada yaşlı kadınlar için türlü ev işleri yapardı. Yukarı kastlarda kadınlar, evin gerisinde kapalı bir yerde yaşarlardı. Koca dışında kalan erkekler, bir kadının kesimine giremezdi. Bu "ikamet kuralları" (17.61), Hindu kadınının aşağı statüsünü açıklayıcı niteliktedir. Kız çocukları erken yaşta baba evini terkedebeklerine göre, erkek çocuklar kadar yüksek değer taşımıyorlardı. Genç kadınlar, kocalarının evinde de aynı aşağı mevkilerde bulunuyorlardı. Bir erkek çocuk doğuruncaya kadar kadın, kocasının akrabalarından saygı görmezdi. Bundan sonra oğluya övünmek, onun başlıca duygusal ilgi kaynağı olurdu; fakat kocasına hizmet etmek yine onun başta gelen ödeviydi.

17.21 Genç kadının, erginliğe ulaştıktan mümkün olduğu kadar kısa zaman sonra çocuk doğurması beklenirdi. Hindu dini her erkeğin, sülalesini devam ettirebilmek için en az bir oğlu ve bir erkek torunu olmasını gerektiriyordu. Bir erkeğin ruhunun kurtuluşu, yalnız oğulun veya erkek torununun yapabileceği bazı törenlere bağlıydı. Bu törenler yapılmadıkça bir erkeğin ruhu, defalarca yeniden dirilip ölür, böylece cennete doğru ilerlemesi önlenirdi. Ölüm oranları çok yüksek ve beklenen ortalama ömür otuz yıldan az olduğundan, her erkek, öldüğünde en az bir oğul ve bir erkek torun bırakabilmek için çok sayıda çocuğu olmasını arzu ederdi. Bundan dolayı Hindular arasında doğum oranı son derece yüksekti ve şartların her elverdiğinde nüfus hızla artıyordu.

17.22 Çocuksuzluk büyük bir felâket sayılıyordu. Çocuksuzluğun, kadının bir önceki hayatı sırasında günahkâr bir hayat yaşamasının sonucu olduğuna inanılıyordu. Öte yandan söz konusu talihsizlik, erkek çocuğun olmamasıydı, kız çocuğun değil. Kız çocuğu doğurmak yas tutmak için bir nedendi ve bazı durumlarda çocuk ölümüne terk edilirdi.

17.23 Hindu ailesi, baba-kanalından sülale üzerine dayalıydı (17.57-17.60). Çocuklar baba ailesinin adı ve bağlılıklarıyla bilinirdi. Mülkiyet bireylerin değil, ailenin malı olduğu halde, kuşaktan kuşağa geçişi babanın ailesi içinde olurdu. Erkekler kast konseylerinde aileyi temsil ederler, ailenin ekonomik işlerini yürütürler ve dış dünyayla ilişkileri sağlarlardı. Daha iyi eğitim görmek ve daha geniş kişisel özgürlüğe sahip olmak bakımlarından da kadınlardan daha ayrıcalıklı idiler. Erkeklerin egemen durumunu, kadınların genel olarak kapalı kalması daha da güçlendiriyordu.

17.24 Hindu aile düzeni, toplumsal ve fiziki hareketliliğin çok az, işbölümünün basit, statünün kast sınırlarıyla tesbit edilmiş, bilimin ilkel ve âdetlerin de hemen hemen değişmez olduğu bir tarım toplumunun türlü özelliklerini yansıtmaktaydı. Bu aile düzeni, toplumsal statünün akrabalık durumuyla belirlenmesini gerektiriyordu; akrabalık kişisel çaba ve başarılarından bağımsız bir öge olduğundan, bu düzenin sonucu durağan bir toplumdur.

17.25 Hindu ailesinin yukarıda değinilen özelliklerinden bir çoğu, geçen iki yüzyıl içinde değişmiştir. Değişiklikler geniş ölçüde bazı alanlardaki artan sanayileşme ve fiziki hareketliliğin ve özellikle Hint halkıyla dünyanın başka kültürleri arasındaki ilişkilerin artmasının (14.71-14.72) sonucu olmuştur².

C. Amerikan ailesi

17.26 Amerikan aile düzeninin özellikleri, Hopi ve Hinduların aile örgütleriyle kesin bir çelişme göstermektedir. Geçen iki yüzyıl içinde sanayi toplumunun büyüüp gelişmesi, Amerikan ailesinde, onun bileşiminde, görevlerinde ve hatta genişliğinde bazı önemli değişmelere yol açmıştır. Aile düzeni Amerikan toplumunun başlıca özelliklerini yansıtmaktadır: ince bilimsel ve sanai teknoloji, nazik dengeli ve değişen işbölümü, toplumsal denetim aracı olarak resmi kurallara önem verilmesi, büyük fiziki ve toplumsal hareketlilik, büyük kent merkezlerinin gelişmesi, rahat toplumsal değişmeler ve geçici heveslerin, modaların, ikincil grup derneklerin ve kütle haberleşmesinin davranışları etkilemesi ve geleneklerin öneminin azalması. Bu geniş toplumsal doku içinde Amerikan aile düzeninin beş ayırdedici özelliğini belirlemek mümkündür.

² Hindu ailesiyle ilgili veriler Kingsley Davis, *Human Society*, Mac Millan, 1949, s. 418-422'den alınarak uyarlanmıştır.

17.27 (1) Genellikle koca, karı ve birkaç çocuktan kurulu olan çekirdek aileye büyük önem verilmektedir. Amerikan nüfusu içindeki evli insanların oranında oldukça sürekli bir artış olmuş ve bu oran dünyadaki en yüksek oranlar arasına girmiştir*. Çocuklar evlenir evlenmez baba evini terkederler. Evlenme, grup amaçlarına hizmet etmek yerine, kısa sürede kişisel tatminler, cinsel ihtiyaçların giderilmesi, sevgi ve arkadaşlık sağlama amaçlarına yönelmiştir. Ailenin öbür geleneksel görevleri —refah ve sağlık hizmetleri, sakat ve kötürümlerin korunması, dinsel eğitim, ekonomik üretimde işbirliği, dinlenme ve eğlenme, küçüklerin eğitimi— geniş ölçüde başka birçok kurumlar ve örgütlere geçmiş bulunmaktadır. Kayınların veya büyükanne ve büyükbabalar dahil başka akrabaların ailede yaşaması, yalnız talihsizlik sayılmaktadır. Aynı hane içinde birden çok ailenin birlikte yaşaması, yalnız işsizlik, çalışamayacak kadar yaşlı veya sakat olma, ya da mesken azlığı gibi ekonomik baskılar altında ortaya çıkmaktadır.

17.28 (2) Evlenmede eş seçimi kuramsal olarak, yakın akrabalarla evlenme tabusu ile birçok eyalette ırklararası evlenmeleri yasaklayan yasalar istisna edilirse, grup denetiminden bağımsızdır. Aile düzeni, tek-eşli aile düzenidir. Fakat birçok eyaletlerde bozulması oldukça kolaydır ve yeniden evlenmelere izin verilir. Eş seçiminde "serbest rekabetin" uygulandığı görülmektedir. Eş seçimi kültürel denetlemelerden nisbeten kurtulduğunda, cinsel çekicilik ve kişisel uyuma büyük önem kazanabilir.

17.29 Amerikan toplumunda karşılıklı çekiciliğin ifadesi, "romantik aşk"ı düzenleyen kurallar ve görenekler altında oldukça standartlaşmıştır. Ergenler, bir kimsenin âşık olmasının "anı bir vuruş" ile olduğunu öğrenmektedirler. "Gerçek aşk"a karşı ne direnilebilir, ne de bunu reddetmek mümkündür. Karşılıksız aşk felâketlerin en büyüğüdür. Romantik aşk filmlerde, popüler edebiyatta, türkülere, oyunlarda ve "en güzel melodi"lerde kutsallaştırılmaktadır. Karşı cinsten gençlere, türlü toplumsal faaliyetlere yaşlı bir kimsenin denetiminde olmaksızın katılmak veya özel apartman dairesi tut-

* 1960 nüfus sayımı 14 ve daha yukarı yaşlardaki nüfus içinde evli olanların oranının yüzde 67,4 ile rekor bir düzeye çıktığını göstermiştir. 1950 için bu rakam yüzde 66,6, 1940 için de yüzde 59,6 idi. Bu bulgular, heri yaşlara kadar birlikte hayatta kalan evli çiftlerin oranının yavaş yavaş artması ve 1940'ların sonlarına doğru evlenme oranlarının çok yükselmesi ve 1950'ler boyunca da oldukça yüksek kalması ile tutarlı bulgulardır.

mak, ya da otomobilde "öpüşme partileri" düzenlemek imkânı veren kur yapma düzenlemeleri - "buluşma" düzeni - romantik aşk imkânını en yüksek ölçüye çıkarmaktadır. Yaşlılar genellikle bu uygulamaları üzüntüyle karşılamakta, fakat topluluk bunları önlemek için hiçbir ciddi çaba göstermemektedir. Romantik aşkın ükülleştirilmesi ve boşanmaların kolaylığı, çekirdek ailenin bağımsızlığını, akraba denetiminden özgürlüğünü, sevgi ve arkadaşlığa verilen önemi güçlendirmektedir.

17.30 Çekirdek ailenin özerkliği, eş seçiminde özgürlüğü teşvik etmektedir. Evli çift geniş, inceden inceye örülmüş bir akrabalık grubuna uymak zorunda değildir. Yeni evliler ayrı bir yerde ikamet etmekte, kendileriyle ana-babaları arasındaki fiziki ve toplumsal mesafe, karşılıklı bağımlılıkları en aza indirmektedir. Böylece toplumsal hareketlilik ve hızlı kültürel değişme de, çekirdek ailenin bağımsızlığını arttırmaktadır.

17.31 (3) Çekirdek aile bir ekonomik tüketim birimidir, üretim birimi değildir. Uzmanlaşmış ve teknik hizmetler için özel bir eğitimden geçmeyi gerektiren modern sanayi, ev dışında bir işbölümü geliştirmiştir. Birer çalışma birimi olarak akrabalık grupları, tarım ve bazı küçük perakende ticaret kuruluşları dışında ortadan kalkmıştır. Amerika'nın kuruluşu döneminde aile çiftlikleri, dükkanlar ve atölyeler yerlerini fabrikalara, kütle üretimine, dev şirketlere ve uzmanlaşmış mesleklere bırakmışlardır. Malların yapımında ve dağıtımında uzmanlaşma, yetismeleri, çıkarları ve geldikleri çevreler birbirinden önemli ölçüde farklı olan insanları türlü yollardan işbirliğine zorlamaktadır. Nüfusun birbirinden farklı ögeleri arasındaki temaslar, özel-çıkarcı gruplarının gelişimini teşvik etmekte ve insanları ekonomik, siyasal, dinlenme-eğlenme ve dinsel faaliyetlere katılmak üzere evlerinin dışına çıkarmaktadır. Bunun sonucu olarak görevlerin başka kurumlara geçmesi, akrabalık grubunun gücünü azaltmakta ve böylece yine bağımsız, çekirdek aileyi desteklemektedir.

17.32 (4) Ailenin adı erkeğin sülalesi kanalıyla gelmekle birlikte, kadınların statüsü aşağı yukarı erkeklerinkine eşittir ve süllele nisbeten önemsiz sayılır. Statü, genellikle aile gelenekleri üzerine değil, bireysel çaba ve başarı üzerine kuruludur. Şüphesiz terbiye ve geleneğe önem veren bazı "eski aileler" vardır; fakat bunlar birer istisnadırlar. Bundan başka bu ailelerin "aile adı" üzerinde genel

bir ilgi toplama çabaları, nüfusun çoğunluğunun direnci ile karşılaşmaktadır.

17.33 Normal olarak ilk doğan çocuk, toplumsal mevki veya prestij bakımından kardeşlerine oranla daha büyük avantaja sahip değildir. İlk doğan çocuk gibi, daha küçük çocuklar da mal ve mülkten miras alabilirler. Ana-babayla çocuk arasındaki ilişkileri belirlemede, karşılıklı sevgi ve uyuşma gelenek ve göreneklerden daha önemlidir. Sevgi ve sempati üzerine kurulu bir toplumsal düzen, yasa veya gelenek üzerine kurulu bir düzenin durağanlığından farklı olarak, insan duygularının kapislerine maruzdur. Amerikan ailesinde duygu ve sevgi ilişkilerine verilen önem, romantik aşka, özgürlüğe ve aile üyeleri arasında eşitliğe karşı beslenen inancı güçlendirmekte ve eş seçiminde bağımsızlığı teşvik etmektedir.

17.34 Geçen iki yüzyıl içinde kadınların statüsündeki değişimler, özgürlük ve eşitlik ülküsünün bir örneğidir. Kadınlar oy vermekte, kamusal mevkilere geçebilmekte, mahkemede dava açabilmekte, ev dışında bir meslek veya ücretsiz iş yapabilmekte, fakülte ve üniversitelere devam etmekte, atletizm yapmakta, bar ve dans salonlarına devam edebilmekte ve erkeklerin giyimini taklit edebilmektedir. Birçok faaliyet alanında eşitliğe ulaşmışlardır. Bununla birlikte Amerikan kültüründe kadının başta gelen rollerini, anneliğe ve ev kadınlığına ayıran önemli etkiler vardır. Örneğin kadınlara, aynı işleri yapan erkeklerden daha az ücret ödenmektedir. Kadınlar genellikle hemşirelik, öğretmenlik, toplumsal klavuzluk ve türlü el sanatları alanlarında çalıştırılmaktadırlar. Erkeklerle aynı temel işlerinden işe alınmamaktadırlar. Ekonomik zorluk dönemlerinde, kadınları "ait oldukları eve geri göndermek" yönünde büyük toplumsal dirençler görülmektedir. Görüldüğü gibi erkeklerle kadınlar arasındaki rekabet, ailenin bir kurum olarak yıkılmasına yol açacak nitelikte değildir.

17.35 (5) Amerikan çocukları, gördükleri bakım ve eğitimin sonucu olarak, ana-babaları ve başka kimselerle ilişkilerinde özgürlük, eşitlik ve bağımsızlık gösterirler. Başka toplumlardan gözlemcilere, Amerika'daki tipik orta sınıf gençleri, asi ve disiplinsiz değilse bile, aşırı ölçüde muhteris, büyüklerine karşı saygısız, saldırgan ve iddiacı görünebilir. Bu özellikler Amerikan çocuklarının son yirmi-otuz yıl içinde "ilerici" bir eğitimin büyük etkisi altında yetişme biçimlerini yansıtmaktadır. "İlerici" eğitimciler, yasaklarla kar-

şı karşıya bırakılan ve otorite, ya da gelenekle bağlanan, ihtiras ve saldırganlıktan yoksun kalan çocuğun, Amerikan toplumunda anlaşılan biçimiyle yetişkinlik sorumluluklarını yerine getirmekte güçlük çekebileceğini ileri sürmektedirler. Yeni yöntemlerin eleştiricileri ise, eski usulle, yani "ilerici" eğitimin ortaya çıkmasından yüzyıl veya daha önce Avrupa toplumlarının orta ve aşağı sınıflarında uygulanan usullerle yetiştirilmiş olan Amerikalıların, ileri sürülen bakımlardan gereksiz yasaklamaları çevrili olmadıklarını belirtmektedirler.

17.36 Evlenme sırasında bir Amerikalı ana-babasının doğrudan denetimlerinden hemen tamamen bağımsızdır. İş yerinde kitle üretimi yapan bir makinenin dişlilerinden yalnızca bir tanesi olabilir. İşlendikten sonra üzerinde çalıştığı hammaddeleri veya sadece bir kesimini monte ettiği bitmiş ürünleri nadiren görüyor olabilir. Yalnız çalışanlar olarak tanıdığı kimselerle birlikte çalışır, daha önce hiç görmediği ve bir daha da hiç görmeyebileceği kimselerle oynar. Sevgisi ve sempatisi en çok karısı ve çocuklarına dönüktür. Böyle bir durumda yetenek, çaba, ihtiras ve saldırganlık en büyük erdemler sayılabilir ve çocuk eğitiminin, bu özelliklerin geliştirilmesine yöneltmesi şarttır değildir.

17.37 Bugünkü Amerikan aile kurumunun yukarıda özetlenen özelliklerine bakılarak, bu kurumun ulaşmak istediği amaç ve değerlerin neler olduğu varsayılabilir. Albrecht, *True Stories, True Confessions, Saturday Evening Post, The American, The Atlantic* ve *The New Yorker*'da yayımlanan haberler ve olgusal veriler üzerine geniş kapsamlı bir inceleme yaptıktan sonra, aşağıdaki listenin "Amerikan ailesinin on düşüncesi, ya da değerini" meydana getirdiği sonucuna varmaktadır:

1. Evlenme, kadınlar kadar erkekler için de hayatın baş amacıdır.
2. Evlilik, kişisel sevgi ve bireysel seçim üzerine kurulu olmalıdır.
3. Aile, kendi evine sahip, küçük bir bağımsız birim olmalıdır.
4. Cinsel ilişkiler, nikâh sınırları içinde tutulmalıdır.
5. Başarılı evliliğin ölçüsü, koca ve karısını kişisel mutluluğudur.
6. Evlilik tek-eşli ve sürekli olmalıdır; ama eğer eşler çok mutsuz iseler boğannmaya müsaade edilir.
7. Koca ve karının aile içindeki rolleri, cinsel bir iğbölümüne dayanmalı, fakat erkeğin statüsü daha yüksek olmalıdır.
8. Sevginin güçlü olması gerekirse de, bireysel değerlere aile içinde saygı gösterilir.

9. Çocuklar bir çocuk dünyası içinde yetiştirilmeli ve yetişkinlerin dert ve sıkıntılarına çok erken yaşta katılmaktan korunmalıdır.
10. Hayatın en iyi yılları gençlik yıllarıdır ve gençlik özellikleri en çok arzu edilen özelliklerdir².

III. EVLENME BİÇİMLERİ VE KURALLARI

17.38 Çiftleşme fizyolojik bir olaydır. Cinsel ilişkileri bazı kimseler için zorunlu, bazıları için müsaade edilir ve geriye kalanlar için de yasak kılan çok değişik kültürel denetimler altındadır. Çiftleşme evlenme ile karıştırılmamalıdır. Şüphesiz evlenme olmadan çiftleşme, çiftleşme olmadan da evlenme görülebilir. Evlenme, koca ve karının birbirleri, çocukları, akrabaları ve genel olarak toplum karşısındaki haklarını, ödevlerini ve ayrıcalıklarını tanımlayan resmi kurallardan meydana gelir. Görenek ve normların yönettiği bir toplumsal düzenlemeden ibarettir. Başka bir deyişle evlenme, aileyi meydana getiren toplumsal ilişkileri biçime kavuşturup sağlamlaştıran, sözleşmeye dayalı bir anlaşmadır.

17.39 İkel veya uygar, her kişi kendisine bir eş seçeceği zaman birçok kurallarla karşılaşır. Sevgi ve kişisel uyuma, daima topluluğun çıkarı için evliliği düzenliyen konvansiyonlarla bağlıdır. Örneğin dıştan-evlenme (egzogami), kişilerin üyesi oldukları belli bir grubun içinden evlenmelerini yasaklayan bir kuraldır. Ana ile oğulun, baba ile kızın, ya da kardeş ile bacının evlenmeleri hemen hemen bütün dünyada yasaklanmıştır. Evlenme yasağı, belli bir toplumsal sınıf, kabile veya etnik grup içinden evlenmeye de uygulanabilir. A.B.D.'nde üvey kardeşlerle ve birinci dereceden yeğenlerle evlenme 29 eyalette yasa dışı kılınmıştır. Üvey ana veya babalarla üvey çocukların evlenmesini yasaklayan yirmi üç mahkeme kararı vardır³. Bunun gibi Çinliler de aynı soyadı taşıyan kimselerin evlenmelerine müsaade etmemektedirler. İnsanların kendi aileleri, klanları veya etnik grupları dışından evlenmelerini istemekle dıştan-evlenme düzeni, bir toplumun türlü kesimleri arasında haberleşme ve işbirliğini arttırmakta ve böylece bazı tür çatışmaları ve farklılaşmalarını azaltmış olmaktadır.

² Milton C. Albrecht, "Does Literature Reflect Common Values?" *American Sociological Review*, December, 1956, s. 722-729.

³ Clifford Kirkpatrick, *The Family*, Ronald Press, 1955, s. 390-391.

17.40 İçten-evlenme dıştan evlenmenin tersidir. İçten evlenme bir kimsenin, üyesi olduğu belli bir grubun içinden evlenmesini gerektirir. İçten evlenme, belirli bir grubun dışından bir kimseyle evlenmeyi önliyerek, grubun uyumunu korumaktadır. İçten evlenmenin yürürlükte olduğu toplumların başta gelen örneği, birbirlerinden evlenmeleri yasaklanmış olan ikibin kalıtsal kastın bulunduğu Hindistandır. Bununla birlikte A.B.D.'nde de içten-evlenme uygulanmaktadır; çünkü eyaletlerin hemen yarısında ırklararası evlenme yasaları önlenmiştir. İçten-evlenmenin yaygın bir görevi, evlenmeler yoluyla iki aile arasında kurulmuş bulunan bağları güçlendirmek ve sürekli kılmaktır. Bunu türlü yollarla sağlayabilir. Bazı toplumlarda bir evli erkek öldüğünde, erkek kardeşinin dul kalan karısı ile evlenmesi ve ondan ve çocuklarından sorumlu olması beklenir. Evli bir kadın öldüğünde de, kocasının, ölen karısının kızkardeşi ile evlenmesi beklenir. Birinci uygulamaya levirat, ikincisine de sororat denir. Levirat ve Sororatu düzenliyen kurallar büyük değişmeler gösterirler. Bazı toplumlarda ölen kimsenin yalnız küçük kardeşlerinin evlenme sorumluluklarını üzerine alabileceği düşünülür. Levirat ve sororatin değişik biçimlerine ikel toplumlarda raslanır. Bu düzenlemeler, bir kimsenin akrabasının karısına karşı olan yükümlülüklerine önem verir. Ölen kimsenin eşi, çocukları, malı ve toplumsal ayrıcalıkları akrabalık grubu içinde tutulabilir. Bu evlenme ile kurulan toplumsal ve ekonomik bağları korur ve eş seçimi ile çocukların, ailenin önemli bir üyesinin ölümü üzerine kötü durumlara düşmesini önler.

17.42 Evlenme ile ilgili düzenlemeler, yalnız eşin seçilmesiyle ilgili değildir. Evlenme grubunun genişliği de aynı ölçüde önemlidir. Kuramsal olarak dört türlü evlenme vardır. **Tek evlilik** (monogami), bir erkekle bir kadının evlenmesini anlatır. **Çok evlilik** (poligami), bir erkeğin birden çok kadınla evlenmesini, anlatır. **Çok evlilik**, iki türlü olmaktadır: (a) **Çok karınlık** (Polijini), bir erkeğin birden çok kadınla evlenmesini, (b) **çok kocalılık** (polyandri) de bir kadının birden çok erkekle evlenmesini anlatır. Son olarak **grup halinde evlenme**, birçok erkekle birçok kadının evlenmesini anlatır. Yalnız tek evlilik ve çok karınlık yaygın ölçüde uygulanmaktadır.

17.43 Tek-eşli evlenmeler, çok karınlığın tercih edildiği yerlerde bile, hemen daima çok karılı evlenmelerden daha çok görülür; bunun nedeni kısmen cinsiyet oranıdır (14.10). Doğumlarda er-

kekler kadınlardan az ölçüde fazladır. Ancak erkekler arasında ölüm oranları da genellikle yüksektir ve çocuk-öldürme uygulamalarının, ya da göçlerin etkileri bir yana bırakılacak olursa, evlenebilecek çağdaki nüfusta erkeklerle kadınların oranı aşağı yukarı birbirine eşittir. Bunun sonucu olarak iki karılı her erkeğe karşılık bir erkeğin, kuramsal olarak, karısız olduğu düşünülebilir. Kadın için girilen rekabet, kadınlarda evlenme yaşını düşürür, erkeklerde evlenme yaşını geciktirir ve gelinin fiyatını türlü yollarla arttırır. Pek az erkeğin ekonomik kaynakları birçok aileyi geçindirmeye yeter. Çok karılı bir toplumda birden çok karısı olanlar, esas olarak daha yaşlı, daha zengin ve daha yüksek statüde olan erkeklerdir. Geriye kalanların bir karısı vardır veya hiç karısı yoktur. Bundan dolayı, fizyolojik cinsel dürtüler kadar ekonomik etkenler ve cinsiyet oranı da tek eşli evlenme biçimini teşvik eder.

17.44 Antropolog G. P. Murdock, toplumları kültürel normların müsaade ettiği ve kamu oyunun teşvik ettiği evlenme biçimlerine göre sınıflandırmış ve şu sonuçları elde etmiştir:

Evlenme biçimi	Toplum sayısı	Yüzdə
Tek eşli evlenme	43	17.2
Çok karılı evlenme	193	77.2
Çok kocalı evlenme	2	0.8
Grup halinde evlenme	0	0.0
Bilimsiyen	12	4.8
Toplam	250	100.0

Bu veriler, tercih edilen evlenme biçimi olarak çok karılılığın incelemeye dahil edilen 250 toplumda bütün öbür evlenme biçimlerinden daha çok yaygın olduğunu göstermektedir⁷. Bununla birlikte 193 çok karılı toplumun 61 inde, yukarıda sözü edilen toplumsal ve ekonomik baskılardan dolayı, birden çok karısı olan erkekler beş kişide bir kişiden daha azdır⁸. Açıkça görülüyor ki birden çok karılı olmak yaygın ölçüde tercih edilmekle birlikte, bütün dünyada tek eşlilik çok karılılıktan daha sık görülmektedir.

17.45 Çok karılı evlenme, karılar arasında kavgalar, cinsel kıskançlık ve ev içinde iş bölümü nedenleriyle birçok uyum sorun-

⁷ G. P. Murdock, *Social Structure*, Macmillan, 1949, s. 28.

⁸ *Ibid.*

ları ortaya çıkarır. Bu sorunlara karşı birçok kültürel çözüm yolları bulunmuştur. Afrika'nın Sudan kabilelerinde her karıya ve çocuklarına ayrı kulübelere veya yemek pişirme ve yatma yerleri sağlanmaktadır⁹. Başka bir çözüm yolu, karılardan birine genellikle birincisine, üstün prestij ve statü vermek ve böylece onu diğerlerine ev işlerini dağıtmakla sorumlu kılmaktır. Birden çok olan karılar kızkardeş iseler, güçlük biraz hafiflemektedir; çünkü bunlar baba evlerinde birbirlerine kişisel uyma kalıpları geliştirmiş olabilirler.

17.46 Cinsel kıskançlık, kocanın her karısına eşit zaman ayırmasını sağlayan bir programa göre bir karıdan öbürüne gitmesi geleniyle giderilmekte veya azaltılmaktadır. Koca yaşlı ve daha az çekici karılarıyla veya dargın olduklarıyla cinsel münasebette bulunur veya bulunmaz. Ama yine de program gereğince onların kulubesinde uyur. Aile durağanlığını sağlamak bakımından her karının statüsünü korumak büyük önem taşır.

17.47 Çok karılılık ilkel topluluklarda yaygın olmakla birlikte, tek eşlilik yalnız uygar toplumlarda görülen bir husus değildir. Bir çok ilkel topluluklar ya tercih, ya da zorunluluk sonucu olarak tek eşlilik düzenini uygulamaktadırlar. Malay'daki Semang'lar tek eşlilikle sınırlandırılmış olmakla birlikte, bazı Batı kentlerindeki bazı sınıf insanlar arasında olduğu gibi, birbiri ardından birçok kadınla evlenirler (arka arkaya tek evlilik). 19. yüzyıl kuramlarının tersine, evlenme biçimlerinin ilkel topluluklardaki yakın akrabalarla evlenme tarzından çağdaş tek evliliğe doğru bir evrimden geçtiğini gösteren herhangi bir belge yoktur.

IV. AİLENİN TEMEL GÖREVLERİ

17.48 Aile hayatının özel biçimleri toplumdan topluma büyük farklılıklar göstermekle birlikte, bu kurum bütün toplumlarda bazı görevler görmektedir. Niçin aile bütün toplumlarda yasalarla değilse bile gelenekler, görenekler ve kamu oyuyla desteklenip korunmaktadır? Niçin modern toplumlarda evlenme ve meşruluk yasaları öylesine sıkı bir biçimde uygulanmaktadır? Çünkü aile, bazı gereklerin yerine getirilmesi bakımından zorunlu sayılmaktadır. Eğer türün üretilmesi olmasaydı, çocuklara bakılmasaydı ve eğer insanlar

⁹ W. D. Hambley, *Source Book for African Anthropology*, Field Museum of Natural History Publication, Cilt 26, Bölüm 2, 1937, s. 415-419.

birbirleriyle haberleşme ve işbirliği yapmayı öğrenmeselerdi toplum var olamazdı. Fakat aile ilişkileri içine giren insanların, her zaman ve her yerde toplumu korumak gibi soyut düşüncelerle hareket ettiklerini tasarlamak güçtür. Kısa süreli veya kişisel tatminler de söz konusu olmadıkça, genel refah ve toplumun yaşaması düşünceleri normal olarak davranışları önemli ölçüde etkilememektedir. Bundan dolayı ailenin evrenselliği, esas olarak üyeler arasındaki sıkı ilişkilerden elde edilen kısa süreli tatminlere bağlıdır. Aile türün üretilmesini düzenlemekte ve haberleşme ve işbirliği eğitimi vermektedir. Aynı zamanda hayatın fiziki zorunluluklarını, korunmayı, sevgiyi, cinsel tatmini ve toplu ihtiyaçların tatminini işbirliği yaparak sağladığı gibi, yüksek değer verilen kısa süreli hizmetleri ve tatminleri de sağlar. Ailenin bu görevleri ayrı ayrı çözümlenebilirse de, gerçekte bunlar birbirine sıkı sıkıya bağlı olup her aşamada birbirlerini güçlendirirler.

A. Cinsel davranışın ve türün üretimini düzenlenmesi

17.49 Bir toplumun cinsel davranışları bazı kayıtlara alması ne kadar önemliyse, cinsel uyarı ve cevaplara yeterli imkân sağlaması da o kadar önemlidir. Çok sert kayıtlamalar doğum oranını düşürebilir ve nüfustaki eksilmelerin giderilmesini tehlikeye sokabilir. Aşırı ölçüde katı bir cinsel davranış yasasının doğurduğu gerginlikler ve yasaklar, kişilik intibaksızlıklarına yol açabilir ve toplumsal ilişkileri bozabilir. Bundan dolayı, cinsel ilgileri denetlemek için olduğu gibi, teşvik etmek için de bir çok kültürel olaylar düzenlenmiştir. Efsaneler, destanlar, törenler ve ayinler cinsel konularla doludurlar. Giyim biçimlerinde ve kişisel süslenme yöntemlerinde cinsel düşünceler ön planda yer tutar. Pek çok toplumda cinsel konuları hatırlatıcı semboller, şehvet yayımları, şakalar veya "kirli hikâyeler" bulunur. Küçük çocuklarla cinsiyet ve kur yapma konularında şakalaşılır veya "evcilik oynamak" ve ana-baba veya gelin, ya da damat rollerini oynamak öğretilir. Bu adetler, bireyi cinsel konulara ve toplumun bu konuları düzenlemek için başvurduğu araçlara cevap verecek biçimde yetiştiren toplumsal denetim yöntemleridir.

17.50 Evli eşler arasındaki ilişkilerde aynı meskende yaşamak, çocuklara bakmak ve bir ev ile bir aile hayatı sürdürmenin gerektirdiği günlük faaliyetlerde bulunmak dolayısıyla girilen sıkı ilişkiler, kültürel denetimleri güçlendiren karşılıklı alışkanlıklar yaratır.

Cinsel ilişkiden önce kur yapma, konuşma, karşılıklı hediye verme, yardımlaşma ve türlü fiziki temaslarda bulunma gelir. Görüldüğü gibi cinsel davranış, yalnızca güçlü bir fizyolojik dürtüyü ifadeye kavuşturma veya hafifletme aracı değildir. Aynı zamanda toplum hayatında edinilmiş birçok zevkleri de giderir ve kendisinden önce yer alan davranışları güçlendirir. Böylece cinsel ilişkiler, aile içindeki toplumsal ilişkileri de güçlendirir ve ailenin bütün dünyada en güçlü birincil grup olmasına yardım eder.

17.51 Amerikan kültürü evli olmayanlar arasında cinsel ilişkileri yasakladığı ve cezalandırdığı halde, böyle geniş kapsamlı kayıtlamalar başka yerlerde yaygın değildir. Bir çok toplumlar evlilik öncesi veya evlilik dışı cinsel ilişkileri hoşgörmekte veya teşvik etmektedir. Çizelge 32, hakkında yeterli bilgi bulunan 118 toplumdan yalnız üçünde evlilik dışı cinsel ilişkilerin genel olarak tabu sayılıp yasaklandığını göstermektedir. Öbür toplumlar evli olmayan kişiler arasında özellikle kendilerine eş arıyan türlü akrabalar ve kişiler arasında bazı cinsel haklara ve ayrıcalıklara müsaade etmektedirler. Yeryüzündeki halkların % 5'inde bile evlilik öncesi veya evlilik dışı cinsel ilişkilerin genel ölçüde yasaklandığı söylenemez¹⁰.

17.52 Evli kişiler arasındaki ilişkiler sıkı bir biçimde denetlenmektedir. Çizelge 32'de söz konusu edilen 250 toplumun yarısında evli bir erkekle başka birinin karısı arasında cinsel ilişkiler yasaklanmıştır. Yalnız 24 toplumda bu hoş görülmektedir¹¹. Ancak, eş olmayan evli kişiler ve belki akraba olmayanlar arasında evlilik dışı ilişkiler genel olarak yasaklanmış olmakla birlikte, evli olsun olmasın akrabalar arasında buna çok defa müsaade edilmektedir. Araştırmaya göre toplumların çoğunda evli bir erkek kadın akrabalarıyla, özellikle baldızlarıyla cinsel ilişkiler kurabilir. Cinsel tatmin evlilik ilişkileriyle sınırlı değildir.

17.53 Birçok toplumda evlenme öncesinde cinsel özgürlük yaygındır. Evlenme öncesi yasaklar en çok kadınlar içindir ve genellikle bir ahlaki gerek olmaktan çok, nikâhsız çocuk doğurmaya karşı alınmış bir ihtiyat tedbiridir. Görülüyor ki cinsel düzenlemelerin hedefi, cinsel ilişkilerin önlenmesi değil, çocuk doğurma, akrabalık ve miras gibi evlilikle ilgili başka olayları denetlemek veya toplumsal statü ve serveti korumaktır. Çizelge 33, dünyanın 250 toplumunda ev-

¹⁰ Ibid., s. 204.

¹¹ Ibid., s. 6.

lenme öncesi çiftleşmeler konusunda mevcut verileri özetlemektedir. Şekil 51'de Kinsey ve arkadaşları, 5000 kadar Amerikalı erkeğin evlenme öncesi cinsel ilişki durumunu göstermektedir. Bu veriler, karı-koca arasındakiler hariç bütün öbür cinsel ilişkilerin, hiç olmazsa kuramsal olarak, âdetler ve yasalarla yasaklandığı bir toplumda da, evlenme öncesi çiftleşmelerin seyrek olmadığını göstermektedir. Rol ifâsı, rol gerekleriyle ve özellikle resmi kurallarla uyusmamaktadır.

Çizelge 32. 250 toplumda cinsel tabular

Tabunun Türü	İncelenen Toplumların Sayısı
Hakkında yeterli bilgi bulunan toplumlar	115
Genel bir cinsel tabu	3
Evlenme öncesinde cinsel ilişkilere müsaade eden toplumlar	49
Zinaya müsaade eden toplumlar	3
Başka ayrıcalıklara (özellikle ahrî akrabalarla) müsaade eden toplumlar	23
Evlilik öncesi ilişkilere ve/veya zinaya ve/veya başka ayrıcalıklara müsaade eden toplumlar	40
Hakkında yeterli bilgi bulunmayan toplumlar	132
İncelenen toplum sayısı	250

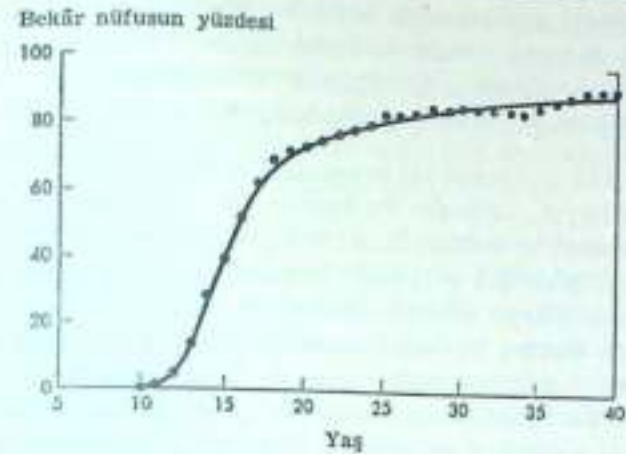
Kaynak: G. P. Murdock, *Social Structure*, s. 263'den alınarak uyarlanmıştır.

Çizelge 33. 250 toplumda evlenme öncesi çiftleşmeleri denetleme türleri

Denetim	Sayı	%
Tamamen müsaade edilmektedir (Yakın akrabalar arası cinsel ilişkiler hariç)	65	26.0
Belli şartlar altında müsaade edilmektedir	43	17.2
Yumuşak bir biçimde kınanmaktadır	6	2.4
Yasaklanmaktadır	44	17.6
Yeterli veri yok	92	36.8
Toplam	250	100

Kaynak: G. P. Murdock, *Social Structure*, s. 263'den alınarak uyarlanmıştır.

BEKÂR ERKEKLERDE EVLENME ÖNCESİ CİNSEL İLİŞKİLER

ŞEKİL 51. Yukarıdaki veriler, kız arkadaşlar ve genelev kadınlarıyla girişilen evlenme öncesi cinsel ilişkileri içermektedir. (A. C. Kinsey ve diğerleri, *Sexual Behavior in the Human Male*, Counters, 1948, s. 551'den alınmıştır.)

17.54 Değişik toplumlarda cinsel düzenlemelerin farklılık göstermesine rağmen, bir kural vardır ki bütün toplumlarda uygulanmaktadır. Bu, yakın akrabalar arasında cinsel ilişkileri yasaklayan tabudur (5.78). Bilinen hiç bir toplumda, aynı çekirdek ailenin karı ve koca dışındaki üyeleri arasında cinsel ilişkilere müsaade edilmemektedir. Yani bu kuralın kapsamına giren kişiler arasında evlenme yasaklanmıştır.

17.55 Yakın akrabalar arasındaki cinsel ilişkilerin yasaklanmadığı istisnai durumlar, bu konudaki tabunun evrenselliğini yalanlamamakta, tersine önemini daha iyi belirtmektedir. Örneğin bazı Azand asilleri kızlarıyla evlenebilmektedirler; eski Mısır, İnka ve Havaî krallık aileleri içinde de kardeşlerle bacıların evlenmesine müsaade ediliyordu. Bazı toplumlarda böyle yakın akrabalar arasındaki cinsel ilişkilerin, ahlâki veya dinsel gerekçeleri vardır. Basilliler ikiz doğan kardeş ve bacının evlenmesine müsaade etmektedirler; çünkü bunların daha doğmadan birbirleriyle gereğinden fazla samimi olduklarına inanılmaktadır. Ana rahminde ortaya çıkan günahkârlığın affettirilmesi için, ikizlerin bazı temizlenme ayinlerinden geçmeleri gerekir. Bundan sonra evlenmelerine müsaade edil-

lır. Afrika'da Tonga kabilesinin önde gelen avcıları, önemli bir av partisine çıkmadan önce kızlarıyla cinsel münasebette bulunurlar. Bunun dışındaki her durumda böyle bir ilişki iğrenç sayılır. Bütün bu durumlarda yakın akrabayla cinsel ilişkilere, yalnız kesinlikle tanımlanmış olan durumlarda müsaade edilmektedir. Ve ihtirastan değil, ödevden doğmaktadır; gruba karşı bir yükümlülüktür.

17.56 Yakın akrabalar arasındaki cinsel ilişkilere genellikle müsaade edilseydi, kardeşler ve bacılar veya ana-baba ve çocuklar arasında rekabet ve kıskançlık ailenin çözülmesine yol açardı. Ailenin duygusal görevleri —üyeleri arasında işbirliği, sevgi ve "biz duygusu"— tehlikeye düşerdi. Nesep ve sülâle çok karmaşık bir durum alırdı. Kardeş ve baci arasındaki bir evlenmeden doğan çocuğun "baba"sı aynı zamanda "dayı"sı, "anne"si de aynı zamanda "hala"sı olurdu. Babayla kız arasındaki bir evlenmeden doğan erkek çocuk, aynı zamanda "anne"sinin "kardeşi" ve "baba"sının "torun"u olurdu. Bundan başka çocuğun topluma hazırlanması, yetişkin kimselerin rollerine hazırlanması biçiminde olacak yerde, ana veya babasının kişisel cinsel ilgisine konu teşkil ederdi. Cinsel ilişkiler üzerinde aile içinde bir tekel kuruluması, ana-babaların aile dışından kimselerle ilişkileri önlemesine veya böyle ilişkilerden gücenmesine yol açardı. İnsanların evlenmek için kendi aileleri dışından eş aramaları gerekli olmazdı. Aileler arasında temas ve işbirliği üzerine kurulu olan topluluk hayatı, aynı aile üyelerinin birbirleriyle evlenmesinin yasaklandığı yerlerdeki gibi gelişmezdi. İşte bu nedenlerle yakın akrabalar arasındaki evlenmenin yasaklanması, aile düzeni bakımından görevseldir.

B. Çocukların bakımı ve yetiştirilmesi

17.57 Ailenin, topluma hazırlanma süreci içindeki büyük öneminin nedenleri şöylece sayılabilir: (a) Aile, çocuğun ilk yıllar boyunca yaşadığı deneyler üzerinde bir tekele sahiptir. Çocuk başka kurum ve örgütlerle daha sonra karşılaşır. Bunlar karşısındaki tutumları, ailesi içinde yaşadığı toplumsal ilişkilerden geniş ölçüde etkilenir. (b) Aile bütün dünyada en uyumlu birincil gruptur. Samimiyet ve sevgi aile üyeleri arasında "bizlik duygusu" geliştirir ve böylece ana-babalardan çocuklara alışkanlık ve tutumların iletmesini teşvik eder ve onlar arasındaki haberleşmeyi kolaylaştırır. (c) Aile çocuğun hayatında en sürekli etkidir. Arkadaşların, öğretmenlerin, oyun arkadaşlarının ve birlikte bulunulan başka kişile-

rin etkileri nisbeten geçicidir. (d) Ailenin üyeleri, topluluğun hayatında belli bir rolü olan toplumsal bir birim olarak belirlenir. Önde gelen bir ailenin çocuğu ise, topluluk onun toplum işlerinde önemli bir rol oynamasını bekler. Düşük statüde bir aileden gelen çocuk, prestij ve ünü yüksek bir mevkiye gelmede güçlüklerle karşılaşabilir. Görüldüğü gibi aile, çocuğun alışkanlıkları, tutumları ve yaşadığı toplumsal deneyimleri üzerinde başka her gruptan daha sürekli, derin ve kalıcı etkilerde bulunmaktadır.

17.58 Aile ilişkileri hiçbir zaman kültürel denetimlerden bağımsız değildir. Toplum, türlü yollarla aile bağlıklarını ve deneyimlerini düzenler. Nesep kuralları bir kimsenin mensup olduğu aileyi ve topluluktaki başka bireylerle ilişkilerinin derecesini belirler (5.11-5.12). Normal olarak bir nesep kuralı, kişiyi daha doğuştan belli bir toplumsal gruba, yani ana-babasının ailesine üye yapar ve bu grubu onun bakımı ve yetiştirilmesinden sorumlu kılar. Toplumsal olarak tanımlanmış bir ana veya babanın, çocuğun biyolojik ana veya babası olması zorunlu değildir. Madagaskar'daki ilkel kabilelerde boşanmış bir erkek, eski karısının başka bir kocadan doğurduğu çocuklar üzerinde hak iddia edebilir. Batı kültüründe ana babalar, başka insanların çocuklarını meşru olarak evlat edinebilir ve onlara karşı sorumluluk altına girebilirler. İşlem tamamlandığında, yeni yasal ana-baba, söz konusu çocukları üzerinde tam yetkiye sahip olur. Biyolojik ana-babanın ise bu çocuklarla ilgili olarak artık hiçbir ayrıcalıkları, hakları veya ödevleri kalmaz. Görüldüğü gibi önemli olan toplumsal bağdır, biyolojik bağ değil.

17.59 Başlıca üç türlü nesep düzenlemeleri vardır: (1) **Ba-basal nesep**, kişiyi, daha önce Hindu ailesinde gördüğümüz gibi, erkeğin akrabalık grubuna bağlar. (2) **Anasal nesep**, Hopiler arasında gördüğümüz gibi, kişiyi kadının akrabalık grubuna bağlar. (3) **İki yanlı nesep** ise, kişiyi her iki cinsin akrabalık grubuna bağlar.

17.60 Bu tür kurallar, kişinin en sık ve en yakın temaslarını hangi akrabalarıyla kurması gerektiğini belirler. Çekirdek ailede üyeler birbirlerinden özel hizmet ve yardımlar isteyebilir. Fakat nesep kuralları, sevgi ve sempati bakımından geniş topluluk içinde bazı öncelikler belirtir. Örneğin bir kimse kendisini, akrabası olmayan bireylerden çok, eşinin ve ana-babasının kardeşlerine yakın hisseder. Ailesinin sağhyabileceğinden daha büyük bir yardıma ihtiyaç duyan kimse, yakın akrabalarına başvurur ve ancak en son olarak toplulu-

ğün öbür üyelerine gider. İkel toplumların pek çoğunda refah, beden ve akıl sağlığı ve suç sayılan davranışlar gibi sorunlarla en başta akrabalık grupları uğraşır. Nesep kuralları sempati ve sevgi kurallarını denetlemek suretiyle, geniş topluluğun güçlüğüle baş edebileceği birçok istisnai sorunların, etkin ve hemen hemen otomatik bir biçimde çözümlenmesini sağlar.

17.61 Aile yapısıyla ilgili olan ve topluma hazırlanma sürecini etkileyen ikinci bir kurallar dizisi daha vardır. Bunlar yeni kurulan bir ailenin oturduğu ve yaşadığı yeri belirleyen ikamet kurallarıdır. Karı ile koca birlikte yaşayacaklarsa, ikisinden birinin baba-evini terketmesi gerekir. Bazı toplumlarda âdet, karının kocasının evine gitmesini gerektirir. Baba-evinde oturma denilen bu uygulamayı Hindu ailesinde görmüştük. Hopiler arasında gördüğümüz gibi, kocanın karının ailesiyle birlikte yaşamasını gerektiren düzene de ana-evinde-oturma denilmektedir. Çiftin her iki tarafın ana-babasından ayrı yaşaması da beklenebilir. Yeni-ev düzeni denilen bu yol da, Amerika'da yaygındır. Değişik toplumlarda bunlardan ayrı daha birçok ikamet düzenleri gözlemlenmiştir. Yeryüzünün hemen her bölgesinde en yaygın olan düzen ise baba-evinde-oturma düzenidir. Murdock'un incelemesi, 250 toplumun ikamet düzenleri bakımından şu dağılımı gösterdiğini ortaya koymaktadır:

İkamet düzeni	Toplum sayısı	%
Baba-evi	146	58.4
Ana-evi	38	15.2
Yeni-ev	17	6.8
Başka	49	19.6
Toplam	250	100.0

Kaynak: G. P. Murdock, Social Structure, Macmillan, 1949, s. 17.

17.62 İkamet kuralları, belli bir hane içinde geniş bir ailenin kurulması sonucunu verebilir. Birlikte oturma, sıkı ilişkileri kaçınılmaz kılar. Akrabalar arasında temas genellikle sevgi doğurur ve gençleri, yaşlıların gelenek ve göreneklerini benimsemeye teşvik eder. İkamet kuralları, gençlerin temaslarını ve toplumsal deneyimlerini düzenlemek suretiyle, topluma-hazırlama süreci içinde baba akrabalarının mı, yoksa anne akrabalarının mı başlıca rolü oynayacağını

belirler. Genellikle, çocukla temasları en erken başlayan ve en sık olan kimseler, onun bakımı ve yetiştirilmesi ile görevlendirilirler. Ancak bazı toplumlar, çocuğun disiplin altına alınması ve cezalandırılması sorumluluklarının çoğunu en yakın akrabalarından almakta ve bunu daha uzak akrabalara veya kabilenin önderlerine vermektedirler. Amerikan Komançileri, başlıca disiplin sağlama yetkisini yaşlı kadınlara vermekteydiler (6.29). Bunun sonucu olarak genç Komançilerin düşmanlıklarının çoğu yaşlı kadınlarla yönelmekteydi. Böylece ana-babalarla çocuklar arasındaki ilişkiler daha uyumlu oldu; çünkü ana-babaların disiplin verme sorumluluğu yoktu ve çocukların yaptığı kötü işlerden dolayı ayıplanmaktan geniş ölçüde kurtulmuş bulunuyorlardı. Daha karmaşık toplumlarda ise ciddi saldırı, kavga ve münakaşa durumlarında tarafsız hakem devlet olmaktadır.

C. İşbölümünden çıkan rol modelleri

17.63 Fizyolojik farklılıkları dolayısıyla bir kadınla bir erkek, ekonomik işbirliği için etkin bir takım meydana getirirler (20.35). Erkek, daha üstün güce sahip olduğundan ve gebelik veya çocuk bakımı yükleri altında bulunmadığından avlanmak, bahk tutmak, sürü beslemek ve ticaret yapmak üzere daha uzaklara gidebilir. Kadın ise çocuk bakmak, yemek pişirmek, elbise yapmak, yamalamak ve yıkamak gibi işleri yerine getirmekle elverişsiz bir durumda değildir. Değişik yerlerde değişik işlerin yapılması gerekse, erkek ağır işleri yapmak üzere evden ayrılabilir ve evine döndüğünde rahat bir ocak başı bulup giysilerini değiştirebilir. Kadının evde işleyebileceği yiyecek maddelerini ve başka hammaddeleri bulmak üzere uzak mesafelere seyahat edebilir; kadın ise, çocukları sürekli bakım istediğinden evden ayrılamaz. Bu ekonomik işbirliğinin ayrıntıları çevre ve kültür şartlarına göre değişir; fakat bütün toplumlarda cinsiyet farkları üzerine kurulu bir işbölümü vardır.

17.64 Eşler deneyim yoluyla kendi özel işleri alanında hünerler edinirler. Bu hünerleri, ev içindeki toplumsal ilişkileri niteliyen sıkı temaslar ve gayri resmi mükâfat ve cezalandırmalar yoluyla çocuklarına iletebilirler. Evde yetiştirme etkin olabilir, çünkü çocuk ilk sekiz veya on yıl süreyle, ihtiyaçlarının karşılanması için esas olarak ana-babasına muhtaçtır. Bu bağımsızlık doğumdan başlayarak yavaş yavaş azalır; değişik toplumlarda değişik hızla devam eden bu azalma, belli bir en-düşük noktaya kadar sürer. Fakat hiçbir

toplumda aileden başka hiçbir grup çocuğun refahına bu ölçüde katkıda bulunmaz. Çocuğun bedeni rahatlık, sağlık bakımı, ruhsal güvenlik, eğitim, dinlenme-eğlenme ve yol gösterme ihtiyaçlarının karşılanması, pek çok toplumda esas olarak ana-babanın ve en yakın akrabaların sorumluluğudur. Çocuğun bedeni, toplumsal ve duygusal mutluluğu en başta büyüklerinin özen, dikkat, sevgi ve anlayış göstermesiyle sağlanır. Ana-babalarla çocukları arasındaki ilişkileri, şüphe yok gelenek ve görenekler etkiler. Çocuk, yetişkin olduğunda kendisinden beklenecek tutumlara, inançlara ve davranışlara sahip olacak biçimde bir eğitim görür. Gençlerin aldıkları eğitim onları yetişkin rollerine hazırlamıyorsa, uzun sürede toplumun çözülmesi beklenebilir.

D. Birincil grup tatminleri

17.65 Ana-baba ile çocuk arasındaki ilişkilerin yararları tek yanlı değildir. Ana-babanın çocuğun bakımı ve eğitilmesindeki karşılıklı çabaları ve özellikle büyüyen çocuğun kötülüklerinden, talihsizliklerinden ve mutsuzluklarından duydukları ortak üzüntü ve sevinçleri, onları birbirlerine daha çok yaklaştırabilir. Çocuklar onlara neğelendirici olduğu kadar, sinir bozucu deneyler de yaşatabilirler. Ana-baba, eğlenme ve dinlenme zamanlarının büyük kısmını küçük çocuklarıyla oynayarak geçirebilirler. Altı veya yedi yaşlarındaki çocuklar, bazı ev işlerini yapabilir ve böylece ana-babalarına büyük yardımlarda bulunabilirler. Bazı toplumlarda çocuklar, yetişkinlik ve evlenme çağına gelmeden önce önemli birer ekonomik kaynak olurlar. Birçok toplumlarda ana-babaların topluluk içinde prestij ve şöhretini arttırarak, yaşlılık çağında onları destekliyerek, aile servetini ve mirasını arttırarak veya evlenme zamanında başlık getirerek ana-babalarına türlü ekonomik kârlar sağlarlar.

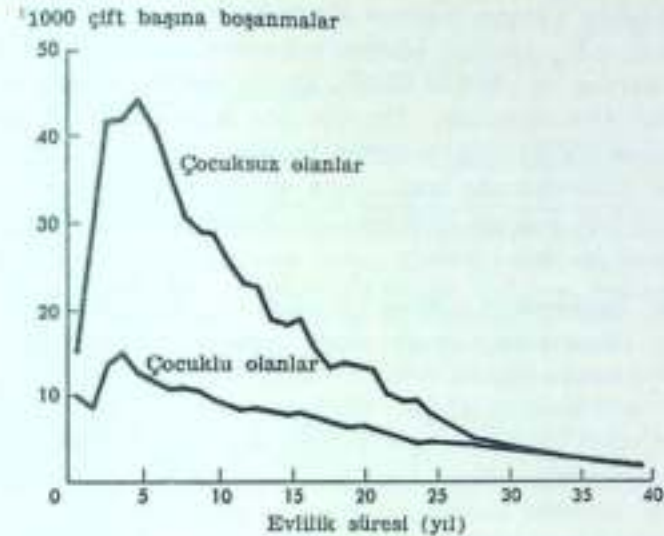
17.66 Ailenin görevlerinin hepsi yukarıda belirtilenlerden ibaret değildir. Evrensel bir birincil grup olarak aile, birçok yardımcı amaçlara da hizmet eder. Statüyü belirleyen önemli bir öge olabilir. Çünkü toplumsal mevki, çok defa bireysel başarılarından çok ailenin başarılarına dayanmaktadır. Yasalardan doğan haklar ve mülkiyet hakları, çok defa aile ile ilgili konulardır. Dinlenme-eğlenme, dinsel eğitim, ya da tapınma bazan aile içinde toplanır. Bu tür yardımcı görevler, toplum içindeki etki alanını genişleterek ve özellikle ana-babalarla çocuklar arasında cinsel, duygusal ve ekonomik faaliyetler sırasında kurulan karşılıklı alışkanlık ve tutumları güçlendirerek, ailenin güç ve önemini arttırabilir.

V. AİLENİN ÇÖZÜLMESİ

A. Boşanma

17.61 Boşanma, aile işlerinin düzenlenmesinde yeni bir buluş değildir. Modern veya ilkel, hemen her toplumda, talihsiz veya istikrarsız bir ailenin çözülmesiyle ilgili kurallar vardır. 271 ilkel toplumdaki boşanma adetlerini inceleyen bir araştırmada, kabilelerin

BOŞANMA ORANLARI

ŞEKİL 53. Grafik, 18 yaşından küçük çocukları olan ve olmayan evli çiftleri, evlendikten sonra kırk yıl içinde incelemektedir. Bir ailede çocuk bulunmasının boşanmayı güçleştirici bir etken olduğuna geniş ölçüde inanılmaktadır. Ancak çocuklu ve çocuksuz eşler arasındaki boşanma oranı farklılıkları, bütün evlilik hayatı boyunca aynı biçimde kalmamaktadır. Boşanma evliliğin ilk yıllarında çocuğu olmayanlar arasında çok daha sık görülmekte ve bu fark bundan sonra hızla azalmaktadır. Çocuksuz çiftlerin boşanma oranı ilk üç-dört yıl içinde 1000'de 44'e fırlamaktadır. Çocuksuzlar arasındaki boşanma oranı, bu zirveden sonra çok daha büyük bir hızla düşmektedir. İki grubun boşanma oranları arasındaki fark, dört yıllık evliler arasında 3,5 iken, 10 yıllık evliler arasında 3'e, 20 yıllık evliler arasında da 2'ye düşmektedir. 30. evlenme yıl dönümünden sonra, her iki grup içindeki boşanma oranları hemen hemen birbirinin aynısıdır (Şekil ve bilgiler Paul H. Jacobsen, "Differentials in Divorce by Duration of Marriage and Size of Family," American Sociological Review, April, 1950, s. 243'den alınmıştır.)

yalnız %4'ünün boşanmaya hiçbir suretle karışmadığı, %24'ünün belirtmiş nedenlerle buna müsaade ettiği ve %72'sinin de eşlerin karşılıklı rızasına dayandığı takdirde boşanmaya izin verdiği görülmüştür¹¹.

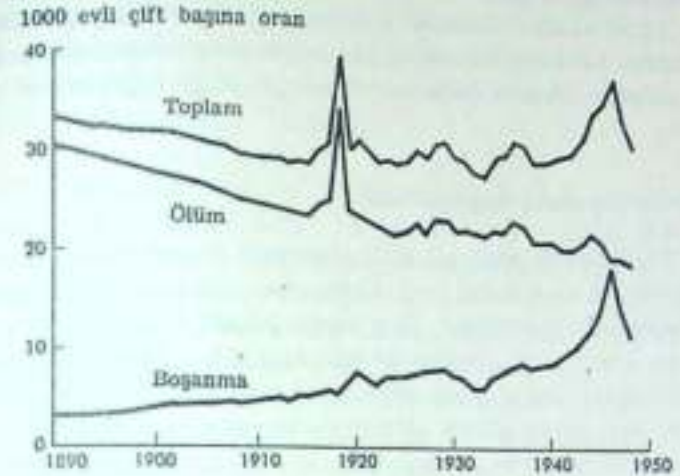
17.68 İlkel halkların pek çoğunda boşanma yaygın ve basit bir iştir. Boşanmaya taraf olan aileler arasında —özellikle evlenmede başlık veya çeyiz söz konusu olduğu hallerde— ekonomik bir anlaşmaya varılması dışında, ilkel ailenin çözülmesi genellikle kolay bir iştir ve duygusal yanı yoktur. Çocuklar, genellikle başka bir evlenme yapmada güçlük çekmeyecek olan anneleriyle birlikte giderler. Çünkü boşanan kadının geçimini akrabalarının sağlayacağı varsayılabilir ve çok geçmeden yeniden evlenmesi olasılığı yüksek olduğundan, nafaka da nadiren ödenir. Bunun sonucu olarak boşanma işi çabucak tamamlanabilir. Örneğin ana egemenliğinin bulunduğu Hopiler arasında kadının, yalnızca kocasına ait eşyayı kulübülünün önüne çıkararak onu boşamasına müsaade edilmektedir. Ancak toplumların pek çoğunda, boşanma işini başlatmak bakımından daha özgür durumda olan erkektir.

17.69 Boşanmanın ortaya çıkardığı başlıca sorun, çocukların bakımındır. Geniş aileden farklı olarak çekirdek aile, boşanmış ana-babaların çocukları için güvenli ve istikrarlı bir yuva sağlayamaz. Bir baba veya annenin istikrar sağlayıcı etkisinin yokluğu ve ayrılmanın yarattığı toplumsal ve ekonomik sorunlar, çocuğun kendisinden beklenen alışkanlıkları, inançları ve tutumları öğrenmesini engelliyebilir. Topluma hazırlanma sürecine müdahale eden herşey çocuk üzerinde önemli etkilerde bulunabilir: Endişe, mutsuzluk, suç sayılan davranışlar ve evlenmeye karşı duyulan kızgınlık eğer bu sonuçlarla karşılaşırsa çocuğun kendisi için gireceği evlenme teşebbüslerinin başarı şansı daha az olacaktır. Birçok yerlerde yasal boşanmalardan çok daha sık görülen yasa dışı ayrılma veya eşini terk etme hallerinde ise durum çok daha ciddi olabilir.

17.70 İkinci dünya savaşını izleyen yıllarda Amerikan ailelerinin bozulma oranı çok yüksek bir noktaya ulaşmış ve her üç evlenmeden bir tanesi boşanmayla sonuçlanmıştır. Bu tarihlerden sonra boşanma oranı biraz düşmüştür. Boşanmaların çoğu çocuksuz eşler arasında olmaktadır (Şekil 52). Boşanma evliliği izleyen ilk iki

¹¹ L. H. Hobhouse, C. G. Wheeler and M. Ginsberg, *The Material Culture and Social Institutions of Simpler Peoples*, Chapman and Hall, 1930, Kesim 3.

ÖLÜM VE BOŞANMADAN DOĞAN EVLİLİK BOZULMALARI

ŞEKİL 53. Pek az duraklamalar bir yana bırakılırsa, boşanma oranları bütün A.B.D. tarihi boyunca sürekli olarak artmıştır. Öte yandan, en azından geçen 60 yıl boyunca ölüm oranlarındaki sürekli azalmaya, boşanma oranlarındaki artıştan daha yüksek olduğu iyi bilinmemektedir. Gerçekten eşlerden birinin ölümünden dolayı ortaya çıkan evlenme bozulmalarının yıllık oranı 1890'da 1000'de 30 iken 1948'de 1000'de 19'a düşmüştür. Sonuç olarak ölüm ve boşanmalardan meydana gelen toplam evlilik bozulmaları oranı bugün yüzyılımızın başında olduğundan biraz daha düşüktür. (Şekil ve bilgiler Paul H. Jacobsen, "Differentials in Divorce by Duration of Marriage and Size of Family," *American Sociological Review*, April, 1950, s. 237'den alınmıştır.)

veya üç yıl içerisinde ortaya çıkma eğilimi göstermektedir. Eşlerden birinin ölümü nedeniyle evliliğin bozulması oranı sürekli olarak düşmekle birlikte, yine de boşanma nedeniyle görülen bozulmaların oranından daha yüksektir (Şekil 53).

17.71 Boşanma oranlarının artması karşısında halkın duyduğu büyük endişe mübalağalı olabilir¹². Evlenmelerin kolay bozulması,

¹² Profesör Murdock, çağdaş Amerikan toplumunda olduğu gibi, Avrupalı olmayan 40 toplumda da aile hayatının istikrarı konusunu incelemiş ve şu sonuçta varmıştır: "Kişilerarası karşılaştırmalı incelemeler açıkça göstermektedir ki, modern Amerikan ailesi yalnız görel bir anlamda istikrarsızdır, mutlak bir anlamda değil. Karşılaştırmalı bakış açısından . . . aile kurumumuz hâlâ etnografik yelpazenin istikrarlı ucuna doğru yönelmiş bulunmaktadır. Bugünkü eğilimler, toplumsal çözüme korkusu hakkı nedenlere dayanıncaya

ailenin sevgi, yakınlık, arkadaşlık ve cinsel tatmin gibi temel görevlerini yerine getirmesini güçleştirmez, kolaylaştırır. Başka bir deyişle Amerika'da boşanma, aile yapısında ciddi bozulmalara yol açmamakta, yalnızca karmaşık bir kentleşmiş ve sanayileşmiş toplumun, ailenin görevlerinde meydana getirdiği değişimleri yansıtmaktadır.

B. Aile-içi uyumun öngörülmesi

17.72 Modern kent ailesinin duygusal görevlerine artan bir ilgi gösterilmesi nedeniyle, toplumbilimciler aile mutluluğunun etkenlerini incelemeye başladılar. Bazı incelemelerde başarılı evlilikler boşanmayla son bulan evliliklerle karşılaştırıldı. Evlilik hayatlarının mutlu olduğunu kabul eden çiftlerle, tatmin edici değil, hayâl kırıcı olduğunu ileri süren çiftler birbirleriyle karşılaştırıldı. Birçok çiftlerin nişanlılık dönemindeki uyuşmaları ile evlenme-sonrası dönemdeki uyuşmaları karşılaştırıldı. Bu incelemelerin sonuçları, evlilikte mutluluğun gelişigüzel ve öngörülmiyecek bir olay olmadığını göstermektedir. Mutluluk, evlenen tarafların fiziki, toplumsal ve kültürel bakımlardan birbirleriyle bağdaşabilir olmaları temeline dayanır.

17.73 Evlenecek eşler, resmi evlenmeden önce birbirleriyle bağdaşabilir olup olmadıklarını saptarlar. Daha önce gördüğümüz gibi bütün kültürlerde gelenek ve görenekler, evlenecek eşlerin seçilmesini düzenlemektedir. Amerikan ailesinde bu görevi, kur yapma ve buluşma uygulamaları görmektedir. Kur yapma kuralları, erkek ve kız çocukların hangi şartlarda biraraya gelmelerine müsaade edileceğini, genel ve özel yerlerdeki ilişki ve faaliyetlerini, görünüş ve giyim biçimlerini ve bir buluşma sonunda nasıl vedalaşılacağını belirtir. Bu uygulamalar kişiden kişiye ve durumdan duruma bazı değişimler gösterir. Eğer bir çift nişanlandıklarını açıkça ilân etmişlerse, bunlar arasındaki özel ve samimi ilişkilerin derecesi konusunda kurallar daha az sınırlandırıcı olur. "Sevişen" kişilerin,

kadar, daha uzun bir süreyle aynı yönde devam edebilir. Ancak böyle bir noktaya ulaşmadan çok önce, bir kısmı bugünden ortaya çıkmış bulunan otomatik düzenleyici etkenler etkilerini göstermiş olacaklar ve zamanın değişen toplumsal şartlarına tatmin edici biçimde uymayı temsil eden görel bir denge durumu oluşacaktır." G. F. Murdock, "Family Stability in Non-European Cultures," *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, November, 1950, s. 201.

yalnızca "arkadaş" olan, ya da bir defa buluşan kimselerden farklı davranışları beklenir. Sevgi ve arkadaşlığın değerli sayıldığı karmaşık bir kent toplumunda kur yapma ile ilgili kuralların toplumsal faydası, evlenmesi muhtemel eşlerin evlenmeden önce birbirleriyle bağdaşabilir olup olmadıklarını güvenilir bir biçimde saptamalarına ne ölçüde yardım ettiğine bağlıdır.

17.74 Evlilikte başarıyı öngörme incelemeleri eşlerin bağdaşabilir olup olmadığını bilimsel bir biçimde saptıyabilir. Böyle incelemelerde izlenen yollar, bildiğimiz araştırma yöntemleridir. İlk adım, mutluluk veya uyuşmanın ölçüsünü tanımlamaktır. İkinci olarak, bu uyuşma ölçüsüyle evlenecek eşlerin türlü fiziki, toplumsal ve kültürel özellikleri arasındaki ilişkiler hususunda varsayımlar ortaya konur. Üçüncü olarak, belli bir nüfus içinden tesadüfi örneklerle evli çiftlerin bir örnekleme seçilir. Örnekleme içinde söz konusu ölçü bakımından yüksek puan alan, ya da "başarılı" olan çiftler gibi, düşük puan alan, ya da "başarısız" olan çiftler de bulunmalıdır. Dördüncü olarak, eşlerin söz konusu ölçü bakımından aldıkları puanlarla, öngörmeyi sağlayacak özellikler bakımından aldıkları puanlar arasında korrelasyonlar hesaplanır; bu korrelasyonlar, varsayımların doğru veya yanlış olduğunu gösterir ve örneklemin alındığı nüfus için aile mutluluğunun ne ölçüde başarıyla öngörülebileceğini anlatır.

17.75 Türlü incelemelerde, evlilikte uyuşma konusunda birçok ölçüler kullanılmıştır. Boşanma, eşlerin mutlu veya mutsuz olduklarını söylemeleri, arkadaş ve akrabaların eşlerin uyuşması konusundaki değerlendirmeleri, türlü kanaat ve tutum ölçükleri, bu ölçülerin bazı örnekleridir. Değişik incelemelerin sonuçları, oldukça güvenilir genellemeleri mümkün kılacak kadar birbirine benzemektedir. En önemli genellemeler şunlardır:

1. Çocuğun evindeki atmosfer ile evlendiğinde sağlayacağı başarı ve mutluluk arasında önemli bir ilişki vardır. Mutlu bir evlenme yapan ana-babaların çocukları da mutlu evlenme yaparlar.
2. Eşler arasında sevgi ve tatminle birlikte giden cinsel ilişkiler, çifti istikrarlı ve sürekli bir ilişki içinde birbirine bağlayan güçlü bir araçtır.
3. Çocukların varlığı veya yokluğu, ya da sayısı ile, evlilikte mutluluk arasında hiçbir yakın ilişki yoktur.
4. Evlilikte uyuşma, tartışmalarda taviz vermeye hazır olma, çabuk sınırlanmama veya başka kişilere tahakküm etmekten kaçınma yeteneği gibi kişilik çizgileriyle ilişkilidir.

5. Basit soru-kâğıtları kullanılarak ölçülen biçimiyse sevgi gösterme ve kazanma yeteneği, evlilikte mutlu olmayla ilişkilidir.
6. Topluma uymak yeteneği, evlilikte başarıyla ilişkilidir. Arkadaş seven, türlü dernek ve örgütlere üye olan kişilerin mutlu evlenme yaptıkları görülmektedir.
7. Dinsel davranış ve bağlılıklar, evlilikte başarıyla birlikte gitmektedir. Kiliseye devam eden kişiler arasında yapılan evlenmeler, başarılı olmak eğilimi göstermektedirler.
8. Sevgi ve arkadaşlık görevlerini yerine getiren evlilikler başarılı olmaktadır. Yakın temaslar, sevgi belirtisi olan anlayış gösterme, karşılıklı çıkarlar, eşe saygı ve aile-içi tartışmalarda eşitlik, evlilikte başarıyı sağlayan öğelerdir.
9. Ekonomik güvenlik ve istikrar, karının aileyi geçindirmek için kocasının gösterdiği çabaları takdir etmesi ve kocanın da karısının ev kurma çabalarına görüp bülmesi, evlilikte mutlulukla birlikte giden hususlardır.
10. Karının ev dışından gelir sağlamak üzere çalışması ile ailenin mutluluğu, ya da mutsuzluğu arasında hiçbir ilişki yoktur.
11. Kısıtlanmış kişiler ve boşanmış kadınlar, sonraki evlenmelerinde tatmin edici bir uyuma gösterebilirler. Mevcut verilere göre böyle kimseler, yalnız bir defa evlenmiş olan kişiler kadar mutlu evlenme yapabilmektedirler¹⁴.

17.76 Kirkpatrick, evlilikte uyumla en çok ilişkili olduğu görünen evlenme-öncesi ve sonrası etkenleri seçmiş ve bir araya koymuştur. Bilimsel doğrulanma derecesine göre sıralanmış olan 10 evlenme-öncesi etken şunlardır:

1. Ana-babanın evlilik hayatlarında mutlu olmaları.
2. Yeterli süreyle tanışma, kur yapma ve nişanlı kalma.
3. Çocuklukta cinsel konularda yeterli bilgi edinme.
4. Çocuklukta kişisel mutluluk.
5. Evlenmenin ana-baba ve başkaları tarafından tavsiye edilmesi.
6. Nişanlılık sırasında uyuma ve evlenmeye karşı normal güdülere sahip olma.
7. Etnik ve dinsel benzerlik.
8. Yüksek toplumsal ve eğitsel statü.
9. Olgun ve benzer kronolojik yaş.
10. Çocukluk sırasında ana-babayla uyumlu bir sevgi içinde bulunma¹⁵.

Kirkpatrick daha sonra uyumla ilişkili beş genel ve etkili evlenme-sonrası etkenleri, bilimsel doğrulanma derecesine göre şöyle sıralamaktadır:

1. Erken ve yeterli orgazm olma yeteneği.
2. Evlilik sevgisine güvenme ve gösterilen sevgiyle tatmin olma.
3. (Özellikle kocanın rolü bakımından) evlilik ilişkilerinde ataerki değil, eşitlikçi davranışlar.
4. Aklî ve beden sağlığı.
5. Ortak ilgiler üzerine kurulu uyumlu bir arkadaşlık ve evliliğe ve eşe karşı olumlu bir tutum¹⁶.

17.77 Bu bulguların deneme niteliğinde olduğu gözönünde tutulmalıdır. Evlilik konusunda yapılan araştırmalar, bireysel durumlarda gerçekçi öngörmelerde bulunma imkânını verecek kadar güvenilirlik ve geçerliliğe ulaşmış değildir. Ancak, evlilikte mutlulukla birlikte giden etkenleri teker teker ele alan bilimsel incelemelerin uzun süreli kâğıtları, ailenin gelecekteki istikrarı bakımından önemli olabilir. Başarılı evlilikle birlikte giden etkenler konusundaki araştırmalar, kişilere eşlerini seçerken ve aile hayatlarını plânlarırken yardımcı olacak bilgiler geliştirebilirler.

VI. SONUÇ

17.78 Aile, başlıca görevi insan türünün üretilmesi ve sürdürülmesi olan temel bir kurumdur. Bu görevin yerine getirilmesi, cinsel ilgi ve faaliyetlerin düzenlenmesini gerektirir. Âdet ve gelenekler her zaman ve her toplumda, evlenecek eşlerin seçimini düzenler ve onların birbirleri, çocukları ve içinde yaşadıkları topluluk karşısındaki hak ve sorumluluklarını belirler. Cinsiyet konusu hiçbir zaman yalnız kişisel bir sorun sayılmamış, insanlık tarihinde "cinsel komünizm" de hiçbir zaman görülmemiştir.

17.79 Evlenme, toplulukça tanınan ve aileyi meydana getiren toplumsal ilişkileri tanımlayan, biçimlendiren ve istikrara kavuşturan bir sözleşmedir. Evlilik ilişkisi, çok değişik geleneksel ve resmi toplumsal denetimler aracılığıyla geliştirilir ve korunur: (1) Yakın akrabalarla cinsel ilişki konusundaki tabu, kardeşler arasında ve ana-baba ile çocuklar arasında cinsel ilişkileri yasaklamaktadır. (2) Grup içinden ve grup dışından evlenme kuralları, kimin kimle evlenebileceğini ve eşlerin hangi gruplardan seçilmesi gerektiğini belirler. (3) Nesep ve ikamet kuralları, çocukların bakımı ve eğitiminden, özellikle onlara bir dünya görüşü ve disiplin verilmesinden kimin sorumlu olduğunu belirler. (4) Boşanma uygulamalarından, hangi şartlar altında bir evlilik anlaşmasının bozulabileceğini ve

¹⁴ Harvey J. Locke, *Predicting Adjustment in Marriage*, Holt, 1951, s. 359-360.

¹⁵ Kirkpatrick, *op. cit.*, s. 350.

¹⁶ *Ibid.*, s. 354.

bu bozulma konusunda izlenmesi gerekli kamusal usulleri gösterir. Bu kurallar ve düzenlemelerin ayrıntıları kültürden kültüre ve zamandan zamana değişir; fakat hiçbir toplumda birey cinsiyet, evlenme ve aile faaliyetleri bakımından sıkı toplumsal kayıtlardan özgür değildir.

17.80 Cinsiyet konusunu ve türün üretilmesini düzenleyen âdet ve gelenekler, ana-babaların çocukların bir ev kurma ve sürdürme konusundaki karşılıklı çabalarıyla güçlenir. Bütün toplumlarda ev içinde, hiç olmazsa cinsiyet ve yaş üzerine kurulu ilkel bir iş bölümü vardır. Karşılıklı ekonomik çabalar, ortaklaşa oyun ve eğlenceler ve küçükler, yaşlılar, ya da hasta ve limitsiz kişiler için gereken özel bakımlar, aile yapısını güçlendiren sevgi ve arkadaşlığın önemli bir ikincil ürünüdür.

17.81 Karmaşık kent toplumlarında ailenin eski görevlerinden birçoğu, başka ve daha uzmanlaşmış kurumlara geçmiştir. Eğitim, sağlık ve refah gittikçe daha geniş ölçüde devletin sorumlulukları arasına girmektedir. Malların üretim ve dağıtımını ekonomik kurumlar yürütmektedir. Dinsel davranışları kilise düzenlemekte, eğlence faaliyetlerini de kulüpler ve ticari örgütler denetlemektedir. Görüldüğü gibi ailenin geriye kalan en önemli görevi sevgi ve arkadaşlığın düzenlenmesidir. Kent toplumlarında aile yapısında ve kur yapma, evlenme ve boşanma konularını düzenleyen kurallarda ortaya çıkan önemli değişimler, sevgiye verilen önemdeki artışı yansıtmaktadır. Bu değişimler, aile kurumunun çöküşünün belirtileri olmayıp, cinsler arasındaki ilişkileri düzenlemenin ve insanların arkadaş ve sevgi ihtiyaçlarını daha etkin bir biçimde gidermenin aracı olarak aileyi güçlendiren hususlardır.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

- Aşağıdaki şıkların herbirinde yer alan iki kavramı tanımlayarak ve örnek vererek birbirinden ayırdınız.
  - Evlenme — aile
  - Geniş aile — çekirdek aile
  - Çok karılılık — çok kocalılık
  - Nesep kuralları — ikamet kuralları
  - İçten-evlenme — dıştan-evlenme
- Orta-sınıf Amerikan ailesi içindeki şu üç türü yöneten görenek ve âdetleri belirtep anlatınız: (a) buluşma ve kur-yapma davranışı (evlenmede eş-seçimi); (b) nesep kuralları; (c) ikamet kuralları; (d) evlenme biçimleri; (e) evliliğin bozulması.

3. Paragraf 17.62'yi yeniden okuyunuz. Bu paragrafta Amerikan Romançileriyle ilgili olarak anlatılan uygulamanın modern toplumdaki karşılığı ne olabilir? Bu karşılık aynı görevleri mi görmektedir?

4. Aşağıdakileri görevsel (16.21) bakış-açısından çözümleniz:

- Yakın akrabalar arasında cinsel ilişkileri yasaklayan tabu.
- Buluşma.
- Boşanma.
- Nesep kuralları.

Bunların açık ve gizli görevlerini (16.23) birbirinden ayırdınız.

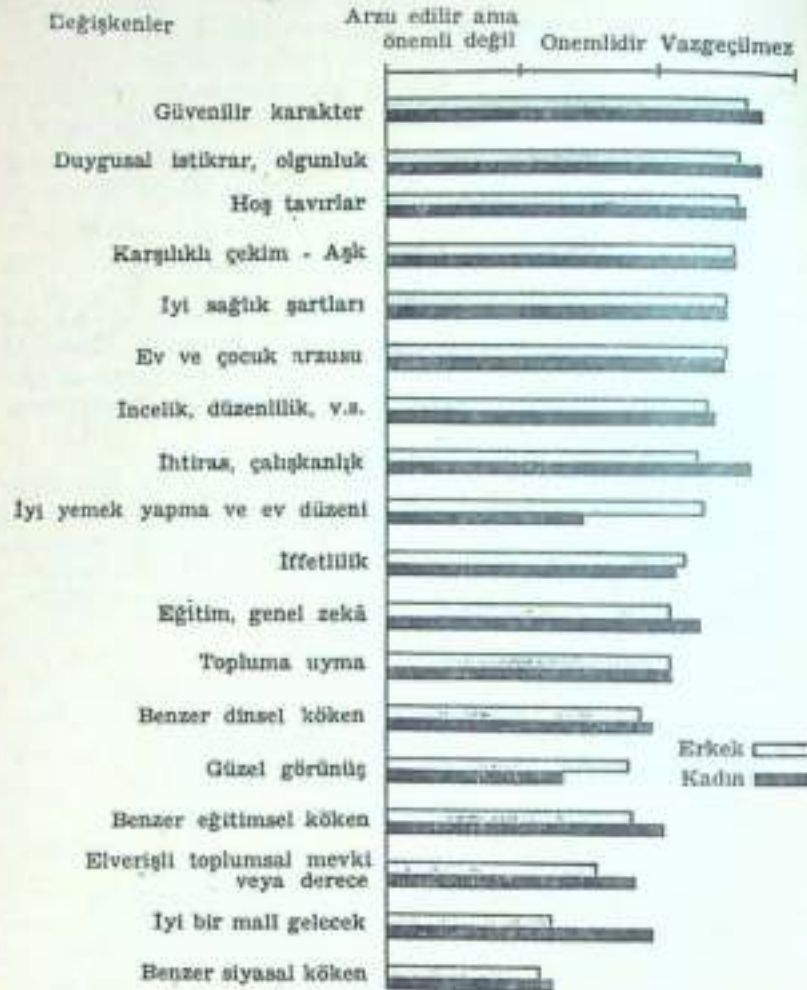
B. Aileyle ilgili temel sorunların çözümlenmesi

- Evlenme imkânı: Evlenme imkânlarını belirleyen başka öğelerden biri güpheşiz cinsiyet oranıdır. Bu oran kadınların evlenme imkânı bakımından nerede en elverişli düzeydedir: çiftliklerde mi, köy ve kasabalarda mı, yoksa kentlerde mi? Nüfusumuz içindeki yaş grupları arasında cinsiyet oranı bakımından farklılık var mıdır?
- Aile genişliği: Çağdaş toplumda ailenin genişliği aile geliriyle göre değişmekte midir? İncelemeler, aile genişliği ile gelir arasında ters bir orantı bulunduğunu ve çocuksuz ailelerin oranının yüksek gelirli aileler arasında, düşük gelirli aileler arasındakinden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Aşağıdaki grafik bu incelemenin verilerinden bazıları göstermektedir.

Çocuksuz aile başına düşen ortalama çocuk sayısı	Gelir sınıfları	Çocuksuz aileler
2.98	\$1-499	22%
2.73	\$500-999	22%
2.57	\$1,000-1,499	23%
2.17	\$1,500-1,999	24%
2.17	\$2,000-2,499	27%
2.11	\$2,500-2,999	30%
2.01	\$3,000-4,999	32%
2.12	\$5,000 and over	28%

Gelire Göre Amerikan Ailesinin Genişliği. Şekil, aile başına 35-44 yaşları arasında olan ve 18 yaşından küçük çocukları bulunan aileleri göstermektedir. Bu veriler, nüfus ve yaşama standartları konusunda söylediklerimizle (14.55-14.71) tutarlı mıdır? Neden? (Ruth S. Cavan, The American Family, Crowell, 1963'den alınmıştır.)

3. Ešte bulunması arzulanan nitelikler. Evliliğin başarılı olması için ešte hangi niteliklerin bulunması önemli sayılmaktadır? Bu soruya bir cevap elde edebilmek için aşağıdaki gemayı yorumlayınız.

Üniversite Öğrencilerinin Eşlerinde Ençok Arzuladıkları Nitelikler. Öğrencilerin bu sıralamasına katılıyor musunuz? Başka toplumsal grupların bu nitelikleri farklı bir biçimde sıralaması mümkün müdür? Sınıf arkadaşlarınızla bu nitelikleri sıralayınız ve elde ettiğiniz sonuçları Hill'inkilerle karşılaştırınız. (H. Hill, "Campus Values in Mate Selection," Journal of Home Economics, November, 1945, s. 557'den alınmıştır.)

4. Evlilikte uyuşmanın öngörülmesi: Aşağıdaki çizelge, Burgess ile Cottrell'in evlilikte uyuşmayı öngörme yolundaki girişimlerinin sonuçlarını göstermektedir. Begyüzden fazla çift, evlilikte uyuşmayla önemli ölçüde ilişkili olduğuna inanılan türü fiziki, toplumsal ve kültürel özellikleri bakımından puanlanmıştır. Her çiftte ayrıca bir de evlilikte-uyuşma puanı verilmiştir. Çizelge bu iki dizi puanlar arasındaki ilişkileri göstermektedir. Öngörme Puanları ile Evlilikte Uyuşma Dereceleri Arasındaki İlişki

Evlendirme-öncesi Öngörme puanı	Evlilikte — uyuşma puanı				Sayı
	Çok düşük %	Düşük %	Yüksek %	Çok yüksek %	
700-779	0.0	10.0	10.0	80.0	10
620-699	1.5	12.1	25.8	60.6	66
540-619	5.8	21.9	29.2	43.1	137
460-639	27.6	39.4	25.9	17.1	170
380-459	39.8	31.1	15.1	14.0	93
300-379	57.2	25.7	11.4	5.7	35
220-299	75.0	25.0	0.0	0.0	8
Toplam					519

Kaynak: Ernest W. Burgess and Leonard S. Cottrell, Jr., Predicting Success or Failure in Marriage, 1939, Prentice-Hall, Inc., s. 284.

- Öngörme puanı 700'ün üstünde olan kişilerin yüzde kaçının evlilikte-uyuşma puanı çok yüksektir?
- Öngörme puanlarının hangi kategorisi başarılı evlenmeleri başarısız evlenmelerden ayıran "kesit-noktası"dır?
- Öngörme puanları 460 ile 539 arasında olan çiftler için evlilikte uyuşma derecesi sizce ne olabilir?
- Burgess ile Cottrell'in inceledikleri grup için yapacağımız böyle bir "öngörme"de ne kadar sık yanlışlıyoruz?
- Burgess-Cottrell öngörme-çizelgesinin etkinliği ile Terman, Locke ve Burgess-Wallin'in yaptıkları öngörme-çizelgelerinin etkinliğini karşılaştırınız. (Bu kesimin sonundaki bibliyografyaya bakınız.)

BİBLİYOGRAFYA

- Burgess, E. W. and Cottrell, L. S., Predicting Success or Failure in Marriage, Prentice-Hall, 1939.
- Burgess, E. W. and Locke, H. J., The Family, American Book, 1955.
- Burgess, E. W. and Wallin, Paul, Engagement and Marriage, Lippincott, 1953.
- Frazier, E. F., The Negro Family in the United States, University of Chicago Press, 1939.
- Goode, William, J., After Divorce, Free Press, 1956.

- Goodsell, W., *A History of Marriage and the Family*, Macmillan, 1934.
- Himes, Norman, *Medical History of Contraception*, Williams and Wilkins, 1936.
- Kinsey, A. C., et al., *Sexual Behavior in the Human Female*, Saunders, 1953.
- Kinsey, A. C. et al., *Sexual Behavior in the Human Male*, Saunders, 1948.
- Kirkpatrick, Clifford, *The Family*, Ronald Press, 1955.
- Locke, Harvey J., *Predicting Adjustment in Marriage; A Comparison of a Happily Married Group*, Holt, 1951.
- Malinowski, B., *The Sexual Life of Savages in Northwestern Melanesia*, Liveright, 1929, 2 cilt.
- Mead, Margaret, *Male and Female; A Study of the Sexes in a Changing World*, Morrow, 1949.
- Ogburn, W. E. and Nimkoff, M. F., *Technology and the Changing Family*, Houghton-Mifflin, 1955.
- Terman, L. M. et al., *Psychological Factors in Marital Happiness*, McGraw-Hill 1938.
- Westermark, E., *The History of Human Marriage*, MacMillan, 1921, 3 cilt.
- Woods, Francis J., *The American Family System*, Harper, 1956.

I. GİRİŞ

II. DİN KALIPLARI

- A. Fetişizm
- B. Totemizm
- C. Ruha Tapma
- D. Kahramana Tapma
- E. Tanrılı Dinler
- F. Hümanist Dinler

III. DİNSEL KURUMLARIN GÖREVLERİ

- A. Gönül Rahatlığı
- B. Toplumsal Denetim ve Yol Gösterme
- C. Refah ve Eğlenme-Dinlenme
- D. Değerlerin İfade Edilmesi, Beslenmesi ve Yayılması

IV. SONUÇ

TOPLUMDA DİN

I. GİRİŞ

18.1 Bütün insan toplumlarında, şu veya bu biçimde, bir din olmuştur. İnsanlar korunmak veya takdis edilmek için ayinleri ve tapınma biçimlerini mükemmelleştirmek yönünde büyük güç ve yaratıcı çaba göstermişlerdir. Bu süre içinde sonsuz sayıda dinsel gruplar insanları birbirlerine bağlamışlardır. Bireylerin dinsel deneyimleri şüphesiz büyük farklılıklar gösterir. Her zaman için, "ileri" toplumlarda olduğu kadar ilkel toplumlarda da, mevcut dinsel kalıplara karşı şüphecilik, kayıtsızlık, uymazlık ve inançsızlık görülmüştür. Bununla birlikte dinsel kurumlar ve inançlar, insanların davranışlarını çok derin bir biçimde etkilemiştir ve önemi üzerinde ne kadar durulsa azdır. Bundan başka dinsel uygulamalar ve kurumlar değişimlerden geçmekle birlikte, dinsel inançların zayıfladığını gösteren herhangi bir kesin belge yoktur.

18.2 Niçin bütün toplumlarda dinsel davranışlar görülmektedir? Böylesine değişik uygulamalar karşısında, din için ortaklaşa bir görev teşhis edilebilir mi? Bu sorulara Profesör Edward Sapir şu cevapları önermektedir:

Din insanın, günlük yaşamın anlaşılmasız ve tehlikelerle dolu ortamı içinde gönül huzuruna götüreceği yolu bulmak üzere giriştiği bitip tükenmeyen bir çabadır. Bu huzurun nasıl elde edileceği, son derece değişik ayrıntıların konusudur. Böyle bir huzur ihtiyacının çok güçlü bir biçimde duyulduğu yerde dinsel öğretilerle karşılarız; böyle bir ihtiyacın bulunmadığı yerde ise dinsel davranış, inançlarla jestlerin estetik bir karmaşısından veya toplumsal olarak yaptırma bağlanmış bir biçiminden başka birşey değildir. Uygulamada dinsel duyguyu resmi dinsel davranıştan ayırdetmek imkânsızdır; fakat bu duygunun gerçekleştiğini daha açık bir biçimde gösterebilmek için bu ikisini birbirlerinden ayırdetmekte fayda vardır.

Gönül huzurunun ne olduğu sorusu her kültür ve her topluluk için, son tahlilde her birey için, ayrı ayrı cevaplandırılması gereken bir sorudur. Kültür, her toplum için, içinde yaşadığı dünyayı tanımlar. Bundan dolayı herhangi bir dinden, bu belli dünyaya özgü olan bir tehlike ve bireysel çaresizlik duygusunu uyandırmaması ve gidermesinden daha fazla birşey bekleyemeyiz. Orijinalizasyonunun en yüksek düzeydeki soruları, içerik bakımından modern bili-

me bağlanmış ve eğitim görmüş bir icinsenin bu tür sorularından farklarıdır. Fakat her ikisi için de din, (a) tam olarak kavranması mümkün olmayan bir dünyada, son tahlilde karşılaşılan güçsüzlüğün sürekli olarak farkedilmesini ve (b) sorgu-sualsiz ve tamamiyle akıl-dışı olarak, insanın kendi kendisini hiç bir zaman bilinemez olan bir şeyle özdeşleştirerek mistik bir güvenlik elde etmesinin mümkün olduğuna inanılması anlatır¹.

18.3 Görüldüğü gibi Sapir'e göre bütün kültürlerde dinin görevi, "günlük hayatın anlaşılabilir ve tehlikeli ortamı içinde gönül huzuruna götürecektir bir yolun bulunması"dır. "Gönül huzuru" ne demektir? Aynı şey için kullanılan daha yaygın bir deyim "iç rahathığı" dır. Fakat her iki deyim tam olarak nasıl bir durumu anlatmaktadır? Profesör Sapir bu sorunun "her kültür ve her topluluk için ayrı ayrı cevaplandırılması gerektiğini" söylemektedir. Burada birlikte dinin karşılar görüldüğü temel ihtiyacın genel mahiyetini hakkında bazı şeyler söylemektedir: "tam olarak kavranması mümkün olmayan bir dünyada son tahlilde karşılaşılan güçsüzlüğün sürekli olarak farkedilmesi ve sorgu-sualsiz ve tamamiyle akıl-dışı olarak insanın kendisini hiçbir zaman bilinmeyecek olan bir şeyle özdeşleştirerek mistik bir güvenlik elde etmesinin mümkün olduğuna inanılması." Demek oluyor ki dinsel özdeşme, hayatın sırlarıyla uzlaşmanın bir aracıdır. Dinsel kurumlar nasıl yaşanması gerektiğini gösterir ve ölüm karşısında insanlara güven verir.

18.4 Din konusunun incelenmesinde karşılaşılan temel güçlüklerden biri, hemen herkesin kendi dininin hakiki din olduğunu, bütün öbür dinlerin ise din olmayıp din-dışı şeyler olduğunu veya dine aykırı olduğunu ileri sürmesidir. Genellikle bu sözler yalnızca, konuşan kişinin kendi dininden başka dinleri tasvip etmediğini anlatır. Fielding'in *Tom Jones* adlı romanındaki kişilerden birinin dediği gibi, "Din dediğim zaman Hıristiyan dinini kastediyorum; yalnız Hıristiyan dinini de değil, Protestan dinini kastediyorum; yalnız Protestanlığı da değil, İngiltere Kilisesi'ni kastediyorum"². Başka bir romanın kişilerinden biri de şöyle demektedir: "İlk dikkat ettiğim husus çocuğun ahlakıdır; tanrısız veya Presbiter olmasındansa bir ahmak olmasını tercih ederim"³.

¹ Edward Sapir, "The Meaning of Religion," *American Mercury*, September, 1928, s. 72.

² R. H. Lowie, *Primitive ve Religion*, Liveright, s. X.

³ *Ibid.*, s. XI.

18.5 Din konusunda sosyolojik bir bakış açısı, daha tek-yanlı tepkiler doğurmak tehlikesini taşır; çünkü pekçok kişinin alışık olmadığı geniş bir din kavramından hareket eder. Bütün dinsel davranışların en azından bir ortak özellikleri vardır: hepsi de mensuplarının, hayatın sırları ve bilinmezlikleri karşısında, —olağanüstü veya Doğa üstü karşısında— duydukları heyecan duyguları ve tutumlarının bir karmaşığıdır. Dinsel tutumun içeriği, her toplumun özelliğine ve gelişme aşamasına göre büyük değişimler gösterir. Bazı dinsel davranışlarda korku ve endişe hâkim olduğu halde, başka bazılarında saygı, umut ve sevgi hâkim bulunabilir. Daha sık görülen durumda ise din, her zaman olmamakla birlikte, çok defa doğa-üstü varlıklarla ilgili olan veya tanrıya inanma biçiminde beliren böyle duygu ve tutumların bir karmaşığıdır.

18.6 Yukarıda anlatılan duygu ve tutumlar bütün dinlerde görülen bir öge olmakla birlikte, değişik dinlerdeki önemi büyük değişimler göstermekte, hatta belli bir dinin mensupları da bu duygu ve tutumlara değişen önemler vermektedirler. Bu tür tutumlarla ilgili inanç ve uygulamalar bunu yansıtmaktadır. Temel Hıristiyan inançlarından biri hakkında yetişkin insanların kanaatlerini inceleyen bir uluslararası araştırmanın aşağıya alınan sonuçları, böyle değişimler olduğunu göstermektedir:

Ölümden Sonra Hayatın Varlığına İnanma Ölçüsü

Ülke adı	Evet	Hayır	Bilmiyorum
A.B.D.	% 74	% 14	% 12
Norveç	71	15	14
Kanada	68	19	13
Hollanda	63	27	10
İngiltere	56	36	18
İsviçre	55	27	18
Batı Almanya	38	29	33

Kaynak: American Institute of Public Opinion, December, 24, 1961. Gallup Kurumunun geçen 25 yıl boyunca yaptığı incelemeler, A.B.D.'nde yetişkin nüfusun yalnız % 2'sinin tanrıya inanmadığını göstermiştir.

18.7 Görüldüğü gibi sosyolog için din, önce bazı tür toplumsal ilişkilerin kutsal veya ahlaken emredici olduğu varsayımı üzerine

kurulu bir tutum, inanç ve kurallar düzenidir; ikinci olarak da bu düzenlerin yönettiği veya etkilediği faaliyetlerden kurulu bir yapıdır. Türlü dinlerin doktrinleri, törenleri ve kuralları içinde birçok toplumsal inanç ve uygulamalar bulunur. Bu inanç ve uygulamalar arasındaki karşılıklı bağımlılık, bunları sosyolojik çözümlenmeye konu yapmaktadır.

II. DİNSEL KALIPLAR

A. Fetişizm

18.8 Dil gelişirken ilkel din biçimleri de ortaya çıktı. Bu ilk dinsel uygulamaların, insanı çevreleyen esrarlı güçlerle uzlaşmayı sağlama bakımından değerli olduğuna inanılmaktaydı. Bu uzlaşma özelliği, en ilkelinden en ilerisine kadar bütün dinlerin ortak bir özelliğidir. Dinin belki de en basit biçimi fetişizmdir. Fetiş, iyilik veya kötülük yapabilecek esrarlı güçlere sahip olduğuna inanan herhangi bir nesnedir. Bu nesneye sahip olmanın veya onunla temasta bulunmanın uğur getirdiğine veya uğursuzluğu, ya da tehlikeleri önlediğine inanılırdı. Hemen her nesne bir Fetiş olabilir - tuhaf biçimli bir sopa veya taş, bir tavşanın ayağı, bir boğanın boynuzları veya taşıyanın dileklerini yerine getirme gücüne sahip olduğuna inanılan çok değişik nuskalar, tılsımlar, resimler, vs.

18.9 Bir fetişin özü, bazı ilkel halkların mana dedikleri esrarlı bir güce sahip olduğuna inanılmasıdır. Fetiş, genellikle cansız bir nesnedir. Bununla birlikte yıldırım çarpan ağaçlar, tuhaf bitkiler veya bazı insanlar da böyle esrarlı bir güce sahip sayılabilirler. İnsanlar böyle güçlere sahip olduklarında, onlara büyücü, tılsımcı veya hekim denir.

18.10 Fetişizmin kaynağının ve bazı özel nesnelere esrarlı güçlere sahip sayılması sürecinin ne olduğu kesinlikle bilinmemektedir. En büyük ihtimalle, iki şey aynı anda veya birbirini ardından ortaya çıktığı için, biri ötekinin nedeni sayılmış ve böylece fetişizm ortaya çıkmış olabilir. İnsanlar mutlu veya mutsuz deneyimlerinin hangi şartlar içinde ortaya çıktığını gözlemlerler. Dünya şampiyonasında oynayan bazı beyzbol oyuncularının, takımları yendiği sürece belli bir oyun fanilasını değiştirmedikleri söylenmektedir. Yani belli bir giysinin, silâhın veya herhangi bir nesnenin varlığı veya yokluğu, sporda, savaşta veya herhangi bir işte talihli olmakla tesadüfen bir

arada gitmektedir. Bu durumda böyle bir nesneye sahip olan kimse bu nesneye esrarengiz bir güç izafe edebilir. Ailesi ve kabilesi de aynı şeyi yapabilir ve bu inanç yüzyıllarca sürebilir; çünkü böylesine uzun bir süreyle bu kadar çok insanın inanmış olması, o nesneye prestij kazandırır ve etkinliğinin bir nevi doğrulama işleminden geçmiş olduğuna inanılır.

BÜYÜLÜ KARE

1	15	14	4
12	6	7	9
8	10	11	5
13	3	2	16

ŞEKİL 54. Büyülü kareye tapınma eski dünyanın her yanında görülmüştür. Her sıranın, sütunun ve verinin toplamının 34 olduğunu görüyorsunuz. Bu rakam evrenin altı günde yarattığı inancını ve ay takvimine göre de bir ayın 30 gün sayılmasını göstermekte ve ilâhî düzenin mükemmelliğini anlatmaktadır. 16. yüzyıla ait bir gümüş tepsi üzerine işlenmiş olan bu karenin, sahibini vebadan koruyacağına inanılıyordu. Bu tür tedavi yöntemleri, yalnız mikrobik hastalıklar için kullanılmamaktaydı. Ruh hastalıkları için de kullanılabilirdi. (Lancelot Hogben, Mathematics for the Million, Norton, 1943, s. 184).

18.11 Böylece tesadüfle veya iki olayın birarada cereyan etmesi üzerine ortaya çıkan bir inanç, aradan zamanın geçmesiyle artan ölçüde doğru sayılabilir. Bu inancı paylaşılan kimseler, onu doğrulayan bütün durumları dikkatle tesbit ederler. Fakat bu inancı doğrulamayan ve aynı ölçüde sık görülen durumları ise farketmezler. Bu husus yaygın bir yanlışlama yolu olduğundan, fetişizmin eski toplumlarda olduğu kadar çağdaş toplumlarda da geniş ölçüde uygulanmakta olması şaşırtıcı değildir. II. Dünya Savaşı sırasında çok sayıda as-

kerin türlü nuskalar, tılsımlar taşıdıkları ve bunların kendilerini kurşunlardan, ya da savaşın tehlikelerinden koruyabilecek güçleri olabileceğine inandıkları söylenmektedir¹.

B. Totemizm

18.12 Totemizm ile fetişizm arasında başlıca fark, totemin ortak bir dinsel nesne olmasıdır. Fetiş genellikle bir tek bireye aittir veya hiç olmazsa yalnız bu birey için güce sahiptir; totemin ise aynı tür güce bütün klan veya kabile için sahip olduğuna inanılır. Aynı zamanda totem, fetiş gibi mana denilen sihirli güce sahipse de, fetişten daha kişiseldir. Totem kendisini kabul eden grubun bir nevi üyesidir ve türlü merasimlerle "kan kardeşi" edinilebilir.

18.13 Çok defa totem, gruba özellikle dost sayılan gerçek veya hayali bir hayvandır. Bazan totemin, onu benimsiyen ve adını taşıyan grubun bir akrabası veya atası olduğuna inanılır. Hayvan totemlerden başka cansız nesnelerin veya güneş-ışığı, ya da ebe-kuşağı gibi olayların da totem sayılması mümkündür. Genellikle totem, üyesi sayılan grubun üyeleri lehinde etkilerde bulunduğu inanılan bir nesne, bitki veya hayvandır. Fakültelerin, spor takımlarının, dostluk kulüplerinin ve daha bir çok örgütlerin maskotları, modern hayatta benzer görevler görüyor olabilir.

C. Ruha tapma

18.14 Fetişizm ve totemizm ile ruha tapma arasındaki fark, ruhların belli kişiler olarak düşünülmesidir. Ruhlara inanma çok değişik kaynaklardan doğmuş olabilir. Rüyalardan doğmuş olabilir. Rüya anlatan bir kimse, uyurken yaptığı tuhaf gezintilerden ve deneyimlerden sözeder. Grubun öbür üyeleri de benzer durumla karşılaşmışlardır. Aynı zamanda bütün bunlar olurken çadırlarının dışına bir adım bile atmamış olduklarını da bilmektedirler. Daha ileri bir rüya kuramı bulunmadığından insanlar, kolaylıkla görülmeyen bir benlikleri olduğu ve bu benliğin, öbür benlik ocağın yanbağında uyurken dışarıya çıkmak ve her türlü faaliyetlerde bulunmak gücüne sahip bulunduğu sonucunu çıkarırlar. Bunun gibi vücut öldüğü zaman da öbür benliğin, ya da ruhun, vücudu terkettiği ve başka bir yerde varlığını sürdürdüğü varsayımları.

¹ S. A. Stouffer et al., *The American Soldier*, Princeton University Press, cilt 2, 1949, s. 172-191.

18.15 Fiziki kişilerle yakından ilişkili olan, ama yine de onlardan bağımsız bir varlıkları bulunan ruhların başka esrarlı görüntüleri de vardır: vücudun gölgesi, soğuk günlerde insanın ağzından veya burun deliklerinden gelen nefesin görülmesi, gibi. Bu tür görüntüler ilkel insanlara, kişilerde görünmez bir ruhun bulunduğu düşüncesini vermiş olabilir. Örneğin ses yankısı, fiziki bireyin ağızma veya çağrı sesini tekrarlayan bir ruh-kişilik gibi görülebilir.

18.16 Doğanın kişisel olmayan güçleri hakkında yeterli bilgi bulunmadığı için, bu dünyanın hem elverişli, hem de elverişsiz olaylarının kişilerin eseri sayılması belki de kaçınılmazdı. Bunun gibi ilkel insanın dünyasını çok sayıda ve değişik ruhlarla dolu bir yer olarak düşünmesi ve bu ruhlardan her birinin belirli olaylardan sorumlu olduğunu tasarlaması da mantıksız değildir. Her türü hastahklar ve özellikle ruh ve sinir bozuklukları için en akla yakın açıklama, kötü-ruhların hastaya hâkim oldukları görüşüydü. Eğer hastalık belli günlerde veya dikkati çekici bazı olaylar sırasında bazı yiyeceklerin yenilmesinden sonra ortaya çıkıyorsa, sorunları ruhlarla açıklamaya alışmış olan insanlar bu yiyecekleri yemenin onlarla ilgili ruha veya ruhlara bir teeavüz teşkil ettiğini kolaylıkla düşünebilirlerdi. Söz konusu davranış yasaklıyan tabular böylece ortaya çıkabilir ve yüzyıllar boyunca kabul edilebilirdi. Aynı şekilde ruhların hoşuna giden davranışlar olarak folklor ortaya çıkar. Bu davranış da teşvik edilir, ya da güçlendirilir.

18.17 Bu olguda din ile ahlak arasındaki bağın basit başlangıçlarını buluyoruz. Eğer davranışın hem elverişli, hem de elverişsiz sonuçları kendisine yaranılan veya kızdırılan ruhlarla açıklanıyorsa, bu durumda âdetler, sapmaları cezalandıran ve uymayı mükâfatlandıran ruhların emirleri olarak görülecektir. Konunun bu açıdan görülmesi, âdetlerin uygulanmasını geniş ölçüde kolaylaştırmaktadır; çünkü ruhlar görülmez ve her yerde hazır ve nazır bir özelliğe sahiptirler. İnsanın davranışlarını polislerden, din adamlarından, şeflerden, hekimlerden ve âdetleri uygulamakla görevli olan genel topluluktan kaçırmaması ve saklamaması mümkündür. Fakat ruhlar, kendilerine izafe edilen özelliklerden dolayı adatazılamaz, yanıtılamazlar.

18.18 Ruhlara inancın esas olarak ilkel halkların dinlerinin bir özelliği olduğu düşünülmeğe de, bütün kültürlerdeki çocukların ve çağımızdaki uygar insanların alışkanlıklarında ve duygusal davranışlarında ruhlara inanma yönelimini yansıtan bazı çizgilere rastlamaktayız. Bir yazar şöyle yazmaktadır:

Bütün hayatım boyunca etrafımdaki nesnelere ezmişimdir. Bununla nesnelere bilmeden ve yanlışlıkla ezdiğimi söylemek istemiyorum. Demek istiyorum ki nesnelere —makinelere, cihazlara, kaldırım taşları, keskin virajlar, alçak tavanlar gibi— çalışmadığı, işlemmediği, beni tökezlettiği veya beni sinirttiği durumlarda onlara güzel bir tekme yerleştirir veya cansız nesnelere layık olduğu başka cezaları veririm... Hiçbir tavan direği, sivri çıkıntılar, ya da alçak tavan kafama vurmadan edememiştir. Ben de hemen aynı şeyi iade eder ve daha hızlı vururum — başımla veya yumruğumla değil, en yakınımda bulunan silah neyse onunla*.

D. Kahramana tapma

18.19 İnsanın ruhlara inanmasıyla yakından ilişkili olan bir başka husus da, ölmüş erkek ve kadın kahramanların ruhlarının sürekli bir etkide bulunduğu inanmalarıdır. İnsanlar yaşayan kahramanlara bile, hiçbir kişinin sahip olamayacağı tanrısal nitelik ve yetenekler izafe ederler. Ancak kahramanlara inananlar, kısmen böylesine dikkate değer bir önderle ilişki kurmak kendi prestijlerini de arttıracığı için, kısmen de kahraman ne kadar çok dikkate değer ise insanlar kendi yüklerini o ölçüde güvenle onun sırtına yükleyebilecekleri ve onun sürekli koruyuculuğuna güvenebilecekleri için, kahramanlarının bu niteliklere sahip olduğuna inanırlar. Eğer söz konusu kahraman çok eski bir geçmişe ait bir karakter ise, insanlar yalanlanma korkusu duymadan ona böyle dikkate değer nitelikler izafe edebilirler. Homeros, Herkül, Jason ve daha başkaları böyle kişiliklere örneklerdir. Kendilerine izafe edilen karakter ve özelliklerin, tarihte gerçekten yaşamış olan kişilerde ne ölçüde bulunduğunu belirlemek imkânsızdır. Şüphesiz bu husus, böyle efsanevi karakterlerin önemini ve onlara inanan insanların düşünce ve davranışları üzerindeki etkilerini değiştirmez.

18.20 Kahramana tapınma, geniş ölçüde bir derece meselesidir. Bunun örneklerini eski çağlarda olduğu gibi modern çağlarda da bir ölçüye kadar gözlemlemek mümkündür. Geniş halk kütlelerinin Lenin ve Hitler'e karşı davranışları şüphesiz böyle bir davranıştı. Bu önderler de ideoloji yaratıcıları olarak dikkate değer kimselerdir. Böyle kahramanlara doğa-üstü özellikler izafe edilebileceği gibi edilmeyebilir de. Örneğin günümüzün dinlerinden biri, önderi olan kutsal babanın "tanrı olduğunu" söylemektedir. Bazı kültürlerde dikkate değer tarihi kişileri, genellikle ölümlerinden sonra, küçük veya büyük

kutsal varlıklar mevkiine yükseltmek için kesin süreçler, ayinler ve merasimler vardır. Bu uygulama Eski Yunanlılar arasında vardı ve günümüz Katolik kilisesinde de, öldükten sonra olağanüstü erdemlere sahip olduğu anlaşılan bireylerin zaman zaman azizler listesine alınması biçiminde uygulanmaktadır.

E. Tanrılı dinler

18.21 Tanrılı dinler üç tip içinde sınıflandırılabilirler: (1) Çok-tanrılılık, (2) henoteizm, (3) tek-tanrılılık. Çok tanrılılık, şüphe yok, yukarıda anlatılan dinlere en yakın olanıdır; çünkü tek bir tanrı değil, çok sayıda tanrılar burada da söz konusudur. Çok-tanrılılığın düzenli biçimlerinde, tanrılar genellikle bir yetki hiyerarşisine tabi tutulurlar ve herbirine belirli görevler verilir. Örneğin Zeus Eski Yunanlıların başta gelen tanrısıydı; Hermes ticaret, icat ve atletizm tanrısıydı; vs. Aynı zamanda bu tanrılar kendilerinden önce yaşamış ruhların yerine geçiyor sayılmamaktadırlar. Önceki ruhlar, tanrıların yanında eski görevlerini yapmaya devam ederler. Örneğin Yunan tanrılarının efsaneleri, bunların çoğunun oldukça mütevazî bir başlangıçtan hareket ettiklerini göstermektedir. Ancak türlü etkinlik biçimleriyle statülerini yükseltebilirler. Böylece toplumlar, kendi özelliklerini itaat ettikleri tanrıların toplumuna yansıtmak eğilimini gösterirler. Kısacası insanlar, tanrıların kendi zihinlerinde ve kendi toplumlarının kalıbına göre yaratmak eğilimi gösterirler.

18.22 Çok-tanrılılığın hafifçe değişik bir biçimine göre ne kadar halk, kabile veya ulus varsa o kadar çok tanrı vardır; fakat bunların her birisi için yalnız bir tanrı bulunur. Buna Henoteizm denilmektedir. Henoteizm tek-tanrılılıktan şu bakımlardan ayrılmaktadır: Tek tanrılı dinlere göre bütün insanların hâkimi bir tek tanrıdır ve bu inanç Henoteizmde olduğundan çok daha yaygın bir alanda benimsenmektedir. Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık tek tanrılı dinlerin en belirgin örnekleridir.

18.23 Bununla birlikte çağdaş dinlerin bu kategoriler içinde sınıflandırılması sorunu güç bir sorundur. Örneğin Hindu dininde sonsuz ruhu temsil eden ve Brahma denilen bir tanrı vardır. Fakat bu dinde daha az önemli 330 milyon başka tanrılar da vardır. Öyleki her aile, evindeki türbeyi şereflendirmek için istediği tanrıyı seçebilmektedir. Bazı Hindular bütün bunların ayrı birer tanrı olduğuna inanmaktadırlar. Fakat hem çağdaş filozoflar, hem de eski Hindu fi-

* Parke Cummings, "Philosophy of Punitive Action," Harper's Magazine, August, 1938, s. 331-332.

BAŞLICA DİNLERİN KUTSAL SİMGELERİ

HİNDU DİNİNİN
KUTSAL KELİMESİ
"OM"

MÜSLÜMANLARIN
TANRININ BİRLİĞİNE
İNANCI

BUDİZMİN YASA
TEKERLEĞİ

YAHUDİLİĞİN
DAVUT YILDIZI

ÇİNLİLERİN KOZMİK
GÜÇLERİ GÖSTEREN
SİMGELERİ

HİKRİSTİYANLIĞIN
HAÇI

RESİM 16.

lozofları, bunların bir tek olan Brahma'nın sonsuz yanlarından ibaret olduğunu söylemektedirler. Nitekim Uzak-Doğu dinlerinde tanrının mahiyeti ile ilgili düşünceler hiçbir zaman önemli sayılmamıştır. Budizm, tanrılardan çok ahlaki yaşayışla ilgilenmektedir. Çin filozofları da esas olarak bir insanın yaşama biçimiyle ilgilenmektedir. Taoizmin özü olan Tao "yol" demektir. Çin filozoflarının belki de en büyüğü olan Konfüçyüs, kendi başına tanrıyı öğretmemiş, fakat daha çok iyi davranış düzeniyle ilgilenmiştir. Hristiyanlığın Üçlü Görüşünün tek tanrılılıkla bağdaşmadığı ileri sürülmektedir. Kısacası, tam

anlamıyla tek tanrılılık, dinsel ve ahlaki ükü olarak önemli etkilerde bulunmakla birlikte, halk kitleleri için tam olarak gerçekleşmemiştir.

18.24 Dinsel deneylerin çok değişik türleri, insanların böyle deneyimlere olan ihtiyaçları ve bunlardan etkilenme dereceleri bakımından büyük farklılıklar göstermektedir. Bunun sonucu olarak yeryüresi insanların dinsel tutum ve inançları bakımından sınıflandırmak çok güç ve nazik bir iş olmaktadır. Dünya dinlerinin mensupları üzerine istatistikler, yalnızca kaba tahminlerden ibaret bulunmaktadır. Hristiyanlık dışında hemen hiçbir din istatistik kayıtları tutmamaktadır. Protestanlar ve Katolikler bile üyelerini saymada farklı yön-

Çizelge 34. Başlıca dünya dinlerinin tahmini üye sayısı :

Din	Üye sayısı	
	Sayı	Yüzde
Hristiyan	888.803.026 (a)	31.1
Müslüman	430.325.000	15.0
Hindu	332.470.700	11.6
Konfüçyüs	300.290.500	10.5
Budist	151.810.000	5.3
İkel	121.150.000	4.2
Şinto	50.500.000	1.8
Taoist	50.053.200	1.8
Yahudi	12.335.500 (b)	0.4
Zoroastriyan	140.000	—
Başka dinler ve dinesizler	524.335.074	18.3
Toplam	2.862.213.000	100.0

Kaynak: Britannica Book of The year, 1961'den alınmış ve uyarlanmıştır.

(a) Bu rakamın değişik mezheplere şu biçimde bölündüğü tahmin edilmektedir: Katolik % 60,5; Protestan % 24,1 ve Doğu Ortodoksları % 15,4.

(b) Bu rakam Sinagoga bağlı olsun olmasın bütün Yahudi nüfusun toplamıdır.

temler kullanılmaktadırlar. Kural olarak katolik kilisesinde vaftiz edilen herkes, yaşı ne olursa olsun, kilisenin üyesi sayılmakta, pekçok protestan kiliselerinde ise yalnız kilise ayinlerine filen katılanlar üye sayılmaktadırlar. İstatistik tutulmasını daha da güçlendiren bazı et-

kenler vardır: Çin'de bir kimse aynı zamanda hem bir Konfüçyüscü, hem bir Taoist ve hem de bir Budist olabilir. Japonya'da da bir kimse hem bir Budist, hem de bir Şintoist olabilir. Bu güçlükler rağmen başlıca dinlerin herbirinin üye sayısını tahmin etmek üzere bazı çalışmalar yapılmıştır. Çizelge 34, başlıca dünya dinlerinin mensuplarının sayısını tahmini olarak vermektedir. Görüldüğü gibi dünya nüfusunun 1/3 kadarı Hristiyandır. Bütün bu rakamların kaba olduğunda şüphe yok ise de, başlıca örgütlenmiş dinlerin önderlerinin bu dinlere inanan geniş kitleler üzerindeki etkisi, şüphesiz din alanında olduğu kadar siyasal, ekonomik ve dinlenme-eğlenme gibi alanlarda da duyulmaktadır. Bu bakımdan dinlerin mensuplarının sayısı hakkında yapılan yaklaşık bir tahmin bile bir ölçüye kadar değer taşır.

18.25 Bu değişik dinlerin tam resmi doktrinleri, ilgili din adamları tarafından kapsamlı bir biçimde işlenmiş ve teoloji denilen geniş bir düşünme yapısı ortaya çıkmıştır. Her dinde din adamlarının koruduğu ve yorumladığı temel belgeler çok değişik dinsel uygulamaları öngörmüştür. Örneğin Hristiyanlık gibi bir tanrılı dinde, kurulu otorite bakımından ve kilise yönetiminin olduğu yollar bakımından büyük değişimler görülmektedir. Bununla birlikte geniş dinsel amaçları bakımından büyük tanrılı dinler ortak bir temele sahiptirler*. Hepsisi de tanrılarında iyilik görmek istemektedirler. Hayatın tehlikelerine karşı dinsel bir korunma özlemi içindedirler. İnsanlar arasında bir ruh ortaklığı arzulamaktadırlar. Çatışma saati geldiğinde cesaret, üzüntü saatinde teselli vermesi için ve günlük sorunlar konusunda yol göstermesi için tanrıya dua ederler. Ve, hepsi değil ama pek çoğu, şu veya bu biçimde bir ölümsüzlük umarlar.

F. Hümanist dinler

18.26 Benimsenen dinin geniş tanımlanmasına göre, herhangi bir davranış kalıbı, bazı duygu ve tutumların bulunup bulunmaması açısından dine uygun sayılır. Bunun sonucu olarak aynı davranış kalıbı veya ideolojisi, doğrudan doğruya onu benimsyenlerin tutumlarına bağlı olarak bir din sayılır veya sayılmazlar. İşte bu temel üzerinedir ki bazı insanlar için hümanizm, ulusçuluk, emperyalizm, uluslararasılık, faşizm, komünizm, demokrasi ve bilim gibi doktrinler birer din sayılabilirler. Mensuplarının bazıları için bu düzenler

* İleri süren Paul Hutchinson, "How Mankind Worships," *The World's Grate Religions*, Sinoia and Schuster, 1958, s. 12.

şüphe yok hayatın en yüksek ülkülerini temsil etmektedirler. Bunlar sık sık örgütlere, tören kurallarına ve uzmanlaşmış bir önderlik grubuna da sahiptirler. Bireyde, temsil ettikleri değerler düzenine karşı bir kendi-kendini adama duygusu uyandırır. İnsanları kendilerine bağlamak için başka dinlerle yarışır. Önemli bazı bakımlardan, daha geleneksel olan ve genel bir biçimde tanınan dinlere benzerler.

18.27 Bir doktrin, ideoloji veya tarikatın bütün üyeleri, onun dinsel bir ton taşıyan sakinlik, saygı veya sevgi gibi tutumlarını paylaşmazlar. Çok sayıda insanlar toplumsal örgüt veya ideolojileri tamamiyle akılcı nedenlerle tutar veya destekler; yani onlar için bu örgüt veya ideolojiler, belli şartlar altında ve bilgilerimizin bugünkü durumunda arzu edilen amaçlara ulaşmak için elde bulunan araçların en iyisini temsil etmektedirler. Bir doktrine bu biçim bir katılma, ona karşı tamamiyle görelî ve deney niteliğinde bir tutum beslenmesini anlatır; arzu edilen amaçları gerçekleştirmek için daha üstün başka yollar mümkün olur olmaz bu doktrin de terkedilecektir. Öte yandan dinsel bir tutum içinde olanlar genellikle söz konusu doktrin, ideoloji veya örgütü, insanın bütün çabalarının en üstün amacı, yani en üstün değeri olarak görürler. Spiritüalizm, Din felsefesi, Yeni Düşünce, Ahlâki Silâhlanma, Yogizm vs. gibi türlü inanç ve hareketlerin de, aynı nedenlerle mensuplarının bazıları için birer din sayıldığını söylemek gerekir*.

18.28 Bazılarına göre —bunların sayısı gittikçe artmaktadır— bilim üstün bir değerdir; bu kimseler hayatlarını buna adamaktadırlar. Birçok bilim adamı, büyük dinlerin türlü mezheplerine katılmakta ve doktrinlerinde, bilimin yalnızca bir araç olarak ulaşılmasına hizmet ettiği üstün değerlerin bulunduğu inandırmakta iseler de, bilimin kendisinde ve yöntemlerinde dinsel bir sakinlik ve saygı duygusu uyandıran nitelikler bulunduğu inananlar da vardır. Albert Einstein'ın şu sözlerine bakınız:

Bilimsel düşünce alanında başarılı ilerlemeler elde eden herkes, varlığın yapısındaki akla-uygunluk karşısında derin bir saygı duymaktadır. Anlama yoluya, kişisel umut ve arzuların çalkantılarından çok geniş ölçüde kurtulmayı başarmakta ve varlıkta cisimleşen aklın büyüklüğü önünde alçak-gönlü bir tutum kazanabilmektedir. Bu akıl, en derin yanlarıyla, insanın kav-

* Bkz.: William R. Cotton, Jr., "What Kind of People Does A Religious Cult Attract?" *American Sociological Review*, October, 1957, s. 561-566; Leon Festinger et al., *When Prophecy Fails*, University of Minnesota Press, 1956.

ıyamıyacağı bir şeydir. Ancak böyle bir tutum, bana göre kelimenin en yüksek anlamında bir dindir*.

18.29 Birçok kişiye göre Einstein'ın ifade ettiği tutum, yukarıda üzerinde durduğumuz başka dinlerin içerik ve davranışından o kadar farklı ve o kadar uzaktır ki, her iki türlü deneyimi anlatmak için aynı kelimenin kullanılması saçma olmaktadır. Ancak Einstein'ın kendisi de bir ruh, bir tanrı veya başka bir kişiye karşı değil, fakat "varlıkta kendisini gösteren akla-uygunluk" karşısında "derin bir saygıyla sarıldığını" önemle belirtmektedir. Yine Einstein "geniş kapsamlı bir kurtuluşun," ilâhî bir varlığın önünde değil, "derinliklerinde insan zihninin kavrayamayacağı bir varlıkta cisimleşen aklın büyüklüğü önünde takınılan alçak-gönüllü tutumdan" söz etmektedir. Ve "bu tutumun, kelimenin en yüksek anlamıyla bir din olduğunu" söylemektedir. Böylece seçkin bir bilim adamı, dinsel eylemin temel ögesi olan aynı sakinme ve saygı duygularını ifade etmektedir.

18.30 Din için yukarıda belirtilen örnekleri kapsıyacak genişlikte bir tanım verildiğinde —hem seçkin din adamları, hem de seçkin bilim adamları böyle bir tanımlama yapmağa yetkilidirler— bu tanım, "din ile bilim arasında bulunduğu ileri sürülen çatışma" ile ilgili geleneksel sorunların bir kısmını önemsiz kılmaktadır. Şüphesiz farklı dinlere bağlılığın toplumsal sonuçlarıyla ilgili birçok sorun ortada durmaktadır; —nasıl farklı ekonomik, siyasal ve aile kalıplarının sonuçları tartışılabilir—, ancak, belki bunların hepsi belli şartlar altında ve belli kültürel çevrelerden gelen insanlar için bazı arzu edilen amaçların gerçekleşmesine katkıda bulunmaktadır. Bu bakış çerçevesinden bakıldığında Einstein'ın dininin ilkel insanın ihtiyaçlarına yaramıyacağı veya bu ihtiyaçları gideremeyeceği görülebilir; bunun gibi ilkel insanın dini de Einstein'ın ihtiyaçlarını gideremez. Ama ikisi de, bilinmeyen karşısındaki tutumlarında ortak bir duygusal tatmin elde etmektedirler. Başka bir deyişle, ekonomi veya aile alanındaki davranış kalıpları gibi, din de hizmet etmesi beklenen insanların ihtiyaçlarına uymak eğilimi göstermektedir.

* Albert Einstein, "Science and Religion," Science Newsletter, September 21, 1940, s. 152. Bilim adamlarının bu noktada Einstein'la aynı görüşü paylaşmaması, bireysel bir değerlendirme ve duruma sorunu gibi görülmektedir. Örneğin karşı bir görüş için bkz.: Felix Mainx, "Foundations of Biology," International Encyclopedia of Unified Science, cilt 1, No: 9, University of Chicago Press, 1955, s. 81-84.

18.31 Genellikle Hümanistler yaşamının amacının, bütün insanlarda daha asil ve daha kibar kişiliklerin geliştirilmesi olduğuna inanırlar. İnsan, bilimin yardımıyla kendisi için daha üstün bir toplum yaratmalı ve bunu yapması için tanrıya bağlanmamalıdır. Hümanist kişi tanrı, cennet, cehennem, ölümsüzlük vs. gibi dinsel inançları bir yana bırakmakta veya bunları dinsel evrimin ilk aşamaları saymaktadır. Hümanist kişi için tanrı, insanın arttırmaya çalışması gereken üstün değeri, hayatın iyiliğini anlatır. Cennet, yeryüzündeki üstün toplumdur. Cehennem de içinde savaşların, hastalıkların, cehaletin, haksızlığın, sömürünün ve daha başka kötülüklerin yayılıp genişlediği bir toplumdur. Ruh kişiliktir. Ölümsüzlük, bir kimsenin yaşarken olduğu gibi, öldükten sonra da başka kişiler üzerinde etkili olması demektir. Bu etki, bir uçta aptal veya cani bir kişinin etkisinden, normal kişilerin etkilerine ve öbür uçta da İbrahim, Musa, İsa, Muhammed, Aristo, Lincoln, Gandhi gibi çağların büyük kişiliklerinin etkilerine kadar nitelik, nicelik ve süre bakımından büyük değişimler gösterir. Hümanist kişiler için din hemen hemen ahlâkla aynı şeydir. Hümanist kişi başka dinlerin inançlarını tamamiyle reddetmez; fakat bunların kısmi görüşler olduğunu düşünür. Hümanist gruplar, "daha asil ve daha kibar kişilik" ve "daha üstün bir toplum" ile ne demek istediklerini belirtirken, hristiyanlığın ahlaki ilkelerine geniş ölçüde dayanmışlardır.

III. DİNSEL KURUMLARIN GÖREVLERİ

18.32 Dinsel kurumlar topluluk hayatında ne gibi görevler görürler? Genellikle dinin etkileriyle bütün öbür kurumların görevleri arasında sıkı bağlar vardır. Örneğin kilise çok defa doğum ve ölümlerin kaydedilmesi, vergilerin toplanması, yoksullara yardım, eğitim, krallara taç giydirme ve ölüleri gömme gibi yurttaşlık görevleri ve siyasal görevlerle görevlendirilmiştir. Bazı toplumlarda bu faaliyetler dar anlamda dinsel uygulamalarla iç içe geçmiş olabilir; başka bazıları ise bunlar tamamiyle bu dünyaya ait toplumsal işler sayılabilir. Kurumlar daima toplum kültür kalıbının bir parçasından ibaretler. Ancak çözümleme yapmak amacı için toplum kültür kalıbının bazı parçalarının ayırdedici görevlerini tek başlarına ele almakta fayda vardır*.

* Karmaşık toplumlarda dinin görevleri konusunda bkz.: A. W. Elster, "Religious Institutions in Complex Societies: Difficulties in Theoretic Specification of Functions," American Sociological Review, August, 1957, s. 387-391.

A. Gönül rahatlığı

18.33 Sapir'e göre dinin en genel görevi, birey için bir gönül rahatlığı sağlamaktır¹⁰. Belirsizlikler, tehlikeler ve mutsuzluklarla dolu bir dünyada teselli ve güvenlik ihtiyacı şüphe yok ki çok büyüktür. Değişik kültürlerdeki insanlar gibi, farklı gelişme aşamalarında olan insanlar da bu güvenlik duygusunu, ya da ruh sükûnunu çok değişik yollardan elde ederler. Şüphe yok insanların büyük çoğunluğu dünyanın tatmin edemediği birçok ilgiler, istekler ve dilekler beslerler. İnsanın bu eksiklikleri neden hoggörmesi gerektiği noktasında bulunacak akla yakın bir açıklama, hayatı daha dayanılır kılar. Koyu dindar kimselerin çok büyük talihsizliklere ve acılara cesaretle ve dengeli bir biçimde katlandıkları görülmüştür. Şüphesiz bunlar dinsel törenin orada bulunanların duyguları üzerine ne kadar derin etkilerde bulunduğu ve topluluğun böyle durumdaki desteğinin, saygısının ve dayanışmasının yaşlı kişiler için nasıl büyük bir teselli kaynağı olduğu kolaylıkla görülebilir. Birey veya topluluk için sevinç verici olaylar olduğunda da geleneksel törenler ve topluluğun katılması bu sevinci artırıcı etkide bulunur.

18.34 Örgütlenmiş din birey için en genel nitelikteki görevini ne ölçüde yerine getirmektedir? Bu soruya cevap vermemizi sağlayabilecek kapsamlı veya düzenli veriler yoktur. Türü dinsel örgütlere mensup olan çok sayıda insanlar gibi, hiç bir dinsel örgüte mensup olmıyan çok sayıda insanların da, dinin sağlamayı amaç edindiği ruh sükûnuna, ya da gönül rahatlığına sahip olmadığını gösteren bazı veriler vardır. Bunların yanında, gönül rahatlığını geniş ölçüde dinsel inanç ve uygulamalarından elde eden çok sayıda insanlar da vardır. Sosyolojik araştırma yollarından biri olan kanaat yoklamaları, akıllı ve kapsamlı bir biçimde kullanıldığı takdirde çok zengin, ilginç ve önemli veriler sağlayabilir. Nüfusun temsil edici örneklemeleri inceleyerek, dinin bu insanlara karşı görevlerini ne ölçüde yerine getirdiği tesbit edilebilir. Böyle veriler de dinsel kurumların düzeltilmesi ve gençleştirilmesi çalışmalarına temel olabilir ve böylece türlü dinsel örgütler ve bunların üyeleri bu çalışmalardan geniş ölçüde yararlanmış olurlar.

¹⁰ Bu demek değildir ki bütün insanlar dinde aradıkları gönül rahatlığını bulmaktadırlar. Din gönül rahatlığını bozucu da olabilir. Fakat bu nokta hristiyanlığı yayanlarca veya muhtemel dönemlerde dinin temeli olarak pek seyrek ileri sürülmektedir. Yine bkz.: Fulton J. Shinn, *Peace of Soul*, Perma Books, 1954.

18.35 Dinsel kurumlara sık sık izafe edilen başka bir görev de toplumsal denetim ve toplumsal eylem programlarında klavuzluk görevidir. Dinin bu yanının da önemi dinlere, yere ve zamana göre büyük değişimler göstermektedir.

B. Toplumsal denetim ve yol gösterme

18.36 Âdetler insanların deneyimlerinden gelişir. Genellikle ve uzun sürede insanların yararına oldukları görülen deneyimler, "iyi ve ahlâki" diye —yani yapılması gereken şeyler diye— benimsenmeye başlar. Genellikle ve uzun sürede insanların zararına oldukları görülen deneyimler ise, ahlâka aykırı ve kötü —yani yapılmaması gereken— şeyler olarak görülürler. İnsanların neleri yapıp neleri yapmamaları gerektiği hususundaki bu yol gösterici kurallar her kültürün âdetlerinde yer alırlar. Bu davranış kuralları, insanın hayatını sürdürmesi ve refahı bakımından önemli oldukları için topluluk bu hususlara büyük bir dikkat ve saygı gösterir. Aynı nedenlerle topluluk yeni kuşaklara da bu âdetlere uygun davranış alışkanlıklarını kazandırmağa büyük önem verir.

18.37 Topluluğun sağladığı din adamları ve polisler gibi elle tutulur uygulama mekanizması, duygusal çağrılar, ülkücülük, esrarlı güçler, kahramana tapınma ve ruh dünyasının başka öğeleriyle güçlendirilebilirse, kuralların uygulanması da büyük ölçüde kolaylaştırılmış olur. Bunun gibi eğer önerilen toplumsal eylem programları, dinin çok sayılan önderleri, güçleri ve örgütleri tarafından tasvip ediliyorsa, bu bir teşvik edici öğe olur ve zahmet ve masraflarına katlanılır.

18.38 Görevlerin uzmanlaşması, ya da işbölümü sonucu olarak yalnız dinsel nitelikte hizmetler gören din adamları ortaya çıkar. Her grupta bazı üyeler, bireylerin kaderiyle ilgili olduğuna inanılan güçler veya ruhlarla meşgul olabilecek özelliklere sahiptirler veya sahip olacak biçimde yetiştirilirler. Bu özel niteliklere sahip olan bireyler grubun tamamı için dinsel görevler görürler. Bu görevler için gerekli sayılan özel nitelikler, toplumdan topluma ve dinden dine büyük farklılıklar gösterirler¹¹. Fakat hemen bütün dinler zorunlu, arzu edilir ve

¹¹ Örneğin bkz.: Bryan R. Wilson, "The Pentecostalist Minister: Role Conflict and Status Contradictions," *American Journal of Sociology*, March, 1959, s. 494-504.

duygusal tatmin sağlayıcı olduğuna inanılan görevlerin yapılması işi- ni özel bir sınıfa vermiştir.

18.39 Din önderliği görevi bazan teknik hünerler ve uzun bir yetiştirme gerektirir. Bundan dolayı genel olarak toplumsal sınıfların kaynağı, ortaya çıkması, görevleri ve kayboluşu konusunda söylene- bilecek olan herşey (12.7-12.8), pek çok dinin din adamları sınıfına da uygulanabilir. Sosyolojik bakış açısından din-adamlığı da başka bir toplumsal sınıftır. Din adamlarının ayrıcalıkları ve statüleri ile bunların karşısında sorumlulukları ve yükümlülükleri vardır. Faali- yetlerinin ve yükümlülüklerinin çoğu, dar anlamda dinsel görevlerin görülmesinin çok ötesine geçer. Gençlerin eğitimi, kültürün gelenek, değer ve âdetlerinin benimsenmesi, çok defa din adamları sınıfının başlıca toplumsal görevleridir. Uzmanlaşmış bilgi ve tekniklere sahip olan din adamları, birçok yerlerde de değişik zamanlarda bilim-ada- mı olarak hizmet görmüşlerdir. Birçok kültürde din adamları aynı zamanda siyasal, yargısal ve yönetsel görevler de görürler. Resmî ve gayriresmî toplumsal denetim de her zaman dinin başka bir görevi sa- yılmıştır¹².

C. Refah ve eğlenme-dinlenme

18.40 Dinsel örgütler çok defa, üyelerinin ve topluluğun refahı- na hizmet eden geniş yardımlaşma, sanat, eğitim ve toplum faaliyetle- rinde bulunurlar. Bu faaliyetlerin bir kısmının dinlenme-eğlenme de- nilen geniş ve evrensel faaliyet biçimiyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Dinlenme-eğlenme ile öbür davranış biçimleri arasındaki başlıca fark, ne ölçüde kendi başına bir amaç olduğu noktasındadır. Müzik ve baş- ka sanatlara çok yoğun bir biçimde katılma dahil, her türlü kendin- den-geçercesine-uygulamalar, son derece tatmin edici duygusal de- neyimlere, dinlenmeye, tazelenmeye ve canlanmaya yol açar. Bu tat- minler, bazan dinsel uygulamalarda bulunduğuna inanılan doğa-üstü etkinlikten tamamiyle ayrı birşeydir. Dinlerin bu dinlendirici ve eğ- lendirici görevi görüp benimsedikleri, programlarını konferanslar, ti- yatro, dans, atletizm, konser, sanat sergileri ve her türlü kurumlaş- mış eğlence yönünde gittikçe daha çok geliştirmelerinden de anlaşıl-

¹² C. Y. Glock and B. B. Ringer, "Church Policy and the Attitudes of Ministers and Parishioners in Social Issues," *American Sociological Review*, April, 1956, s. 148-156; yine bkz.: B. B. Ringer and C. Y. Glock, "The Political Role of the Church as Defined by Its Parishioners," *Public Opinion Quarterly*, Winter, 1954-55.

maktadır. Topluluğun dinlenme-eğlenme ve sanat hayatının çok geniş bir kısmı, eski zamanlarda birçok yerlerde sanat, ayin, tören, tiyatro ve müzik üzerinde tam bir tekele sahip olan dinsel uygulamalarla içiçe geçmiş durumdadır.

18.41 Dinsel örgütlerin refah ve eğlendirme-dinlendirme faali- yetleri nüfusun bazı kesimleri için, öbür kesimlerine oranla daha önemli olabilir. Yeni yapılmış bir araştırma bu tür faaliyetlerin, sa- yıları toplulukta gittikçe artmakta olan yaşlı kimseler için özel bir önem taşıyabileceğini göstermektedir¹³. Bununla birlikte bu inceleme, din ve kilisenin yaşlı kişiler için yalnız dinlenme-eğlenme sağlamakta kalmadığını göstermektedir. Kilise yaşlı kişilere arkadaş ve yoldaş edinmek imkânları sağlamakta, aynı zamanda onların temel ihtiyaç- larını da gidermekte ve ölüm korkusu, yalnızlık, eşin ölümü ve başka felâketler gibi yaşlılık dönemi sorunlarını karşılamaya ve çözmeye hazırlanmaktadır.

18.42 Din kurumu, temel değerleri ve ahlâk kurallarını yaymak gibi bir genel görev daha yapmaktadır. Değer düzenleri bir grubun, nelerin arzuya değer olduğu hakkındaki anlayışlarını, dileklerini, umutlarını ve ülkülerini temsil eder. Değerler, açık davranışları derin bir biçimde şartlandırır.

D. Değerlerin ifade edilmesi, beslenmesi ve yayılması

18.43 Birçok toplumsal sorunlar insanların değerlerinin çatış- masından doğarlar. Değer çatışması, beş kurşunu dondurmaya mı, yoksa şekere mi vermesi gerektiğini kararlaştıran çocuğun içinde bu- lunduğu sıkıntıdan tutunuz, bireysel şizofreninin bütün aşamaların- dan etnik, ulusal ve uluslararası çatışmalara varana kadar çok büyük değişimler gösterir. Northrop'un dediği gibi "bir ulus veya kültürün makul ekonomik ve siyasal ilkeler olarak gördüğü şeyi, öbürü kötü ve geçici diye mahkûm edebilir"¹⁴. Böyle değerler üzerinde asgari ve geçici diye mahkûm edebilir¹⁵. Böyle değerler üzerinde asgari ve geçici diye mahkûm edebilir¹⁶. Böyle değerler üzerinde asgari ve geçici diye mahkûm edebilir¹⁷. Böyle değerler üzerinde asgari ve geçici diye mahkûm edebilir¹⁸. Böyle değerler üzerinde asgari ve geçici diye mahkûm edebilir¹⁹. Böyle değerler üzerinde asgari ve geçici diye mahkûm edebilir²⁰.

¹³ Robert M. Gray and David O. Moberg, *The Church and the Older Person*, William B. Eerdmans, 1962.

¹⁴ F. S. C. Northrop, *The Meeting of East and West: An Inquiry Concerning World Understanding*, Macmillan, 1956, s. IX.

zenleriyle ilgili düşünceler bulunmaktadır. Bunun gibi değer düzenlerinin karşılıklı olarak birbirlerini tanıyıp birbirleriyle uzlaşmaları da, birincil gruplarda olsun, ulusal ve uluslararası gruplarda olsun, grupların içinde ve arasında toplumsal uyumun temelini oluşturur.

18.44 Din, örgütlenmiş kurumları aracılığıyla çok defa değer düzenlerinin tanımlanmasında başta gelen bir etkide bulunur. Değerler ve ahlakın mahiyeti ve kaynağı konusunda hangi kuram benimsenmiş olursa olsun, dinin bu görevi genellikle kabul edilmektedir. Değerler genellikle, en üstününden en aşağıdakine doğru giden bir hiyerarşi içinde bulunur ve görevlerini görürler. İnsanların değerlerini incelemenin birçok yolları vardır. İnsanların değerlerini, en çok onların günlük davranışlarından çıkarırız. Günlük davranışların tutumlarla ilgili kökeni —değerlerin mantığı, düzeni ve hiyerarşisi— konusunda bilgiler, genellikle elverişli şartlar altında yapılan mülakat ve konuşmalardan elde edilir¹⁶. Değerlerin incelenmesinde iki genel sorun ortaya çıkar: (1) Bireylerin ve grupların bütün davranışları, onların konuşmalarında dile gelen değer düzenleri hakkındaki bilgilere bakılarak ne ölçüde öngörülebilir? (2) Mevcut değer düzenleri ne ölçüde çelişkili, gerçek dışı, hayali ve sinir bozucudur?

18.45 Bu sorulara verilecek cevaplar, herhangi bir kültürde mevcut olan değerler hakkında geniş kapsamlı bilgiler sağlar ve aynı zamanda insanların beklmeleri ile gerçekleştirdikleri şeyler arasında ne ölçüde bir farklılık bulunduğunu gösterir. Bu farkın genişlik derecesi, topluluk içindeki gerginliğin de derecesini temsil eder. Bu konudaki kesin bilgiler kamu politikalarına yön verilmesinde önemli olabilir ve toplumsal davranışla ilgili bazı varsayımların doğruluk denemesinden geçirilmesine de imkân verir. Bunun bir sonucu olarak bir topluluktaki dileklerin birbirlerini ne ölçüde dışarda bıraktıkları, başka bir deyişle ne ölçüde uzlaşmaz oldukları hakkında bilgi elde edilir. Böyle bir bilgi, ulaşılmaz daha kolay olan hedeflerin geliştirilmesine temel olabilir.

18.46 Birçok nedenle değerlerin düzenli bir biçimde incelenmesi ihmal edilmiştir. Örneğin bir kimse veya bir grubun temel değerlerinin, nesnel araştırma yollarıyla yaklaşılamayacak kadar öznel

¹⁶ Sven Z. Vogt and John M. Roberts, "A Study of Values," *Scientific American*, July, 1956, s. 25-31.

olduğu varsayımlanmıştır. Bunun gibi yüksek veya üstün değerler arasında bir hiyerarşi veya derecelenme olamayacağı, çünkü tanımı gereği üstün değerlerin derecelenmeye müsaade etmeyeceği varsayımlanmıştır. Bununla birlikte din adamları bile, üstün sayılan birçok değerleri önem sırasına koymaları istendiğinde, oldukça tutarlı bir biçimde cevap vermişler ve aşağıdaki önem sırasını göstermişlerdir:

1. Tanrıya tapma ve tanrının iradesini kabul etme.
2. İnsanın ahlaki karakterinin en tam anlamda gelişmesi.
3. İnsan hayatının kendisi.
4. İnsan kardeşlerimizle, herkes için daha mutlu bir hayat sağlamak üzere sağlam bir işbirliği.
5. İnsan zekâsının ve yeteneklerinin en tam anlamda gelişmesi.
6. İnsanın yaratıcı başarıları (sanat, demokrasi, felsefe gibi)¹⁷.

Birçok mezhepten papazlar arasında yapılmış olan bu araştırmanın verdiği sonuç şöyleydi: "Bazı yetkili kişilerin paha biçilmez değerinde saydıkları dahil insanların değer ölçüleri, tamamen başka sözlü davranışlar gibi, birbirlerine göre ölçülebilirler..."¹⁷.

IV. SONUÇ

18.47 Başka toplumsal kurumlar gibi din de, insanın dünyasının başlıca bir yanına intibak etmek üzere kullandığı bir araç olarak ortaya çıkmıştır. İnsan ve toplum dahil, doğanın nasıl ve niçin bugünkü biçimde olduğunun sırları ve karmaşıklığı, genellikle hayatın dinsel tutumlara, duygulara ve davranışlara yol açan özelliklerinde yatmaktadır.

18.48 Bu karmaşıklıklar ve sırlar, değişik zaman, yer ve şartlarda, değişik insanlar için, değişik ölçülerde bulunduğundan, tek başına hiçbir dinin bunların hepsini tatmin etmesi beklenemez. Dinsel inanç ve biçimlerin çok büyük değişimler göstermesi bundandır. Korku ve üzüntü karşısında, eğri bir çubuk üzerine büyülü sözler mırıldıyan Kongolu yerlinin olayları ile, doğanın araştırmalardan ortaya çıkan büyüklüğü karşısında saygı ve sakinme duyan bilim adamlarının olayları birbirinden çok farklıdır. Çok değişik nitelik-

¹⁶ William R. Catton, Jr., "Exploring Techniques for Measuring Human Values," *American Sociological Review*, February, 1954, s. 49-55. Yine aynı yazarın "A Retest of the Measurability of Certain Human Values," *American Sociological Review*, June, 1956, s. 357-359.

¹⁷ *Ibid.*, s. 357.

teki dinsel uygulamalar arasında en azından bir ortak öge vardır: bilinmeyen karşısında korku, üzüntü, sakınma, saygı, sevgi, zevk ve kendinden-geçme gibi duyguların bir veya bir kaçını içeren belli bir tutum.

18.49 İnsan, doğanın surlarını ve olaylarını yönettiğine inandığı güçleri veya nesnelere etki, ya da denetim altına almak için, bazan büyü, bazan ayın, bazan da tören denilen ve söz konusu duyguları arttırarak onlara tasvip edilmiş bir ifade kanalı sağlıyan davranış kalıpları icad eder. Böyle davranış kalıplarına, çekicilikleri bireylere göre büyük farklılıklar göstermekle birlikte, pek çok toplumda son derece yüksek bir değer verilir.

18.50 Herhangi bir belli zaman ve yerde görülen dinsel inanç ve uygulamaların türünü insanların içinde yaşadığı şartlar biçimlendirdiğine göre, din de başka kurumlar gibi değişen hayat şartlarıyla birlikte değişme eğilimi gösterecektir. Artık toplumun ihtiyaçlarını karşılamayan bir dinsel inanç ve uygulamadan bu ihtiyaçlara daha uygun düşen bir başkasına geçişi sağlayacak yöntemin bulunması, öbür toplumsal kurumlar için olduğu gibi din için de başta sorun oluşturmaktadır.

18.51 Din kurumu ile din adamları sınıfının, temel değerlerin ve ahlak kurallarının kabul edilen kaynağı ve yapıcısı olmak gibi genel bir görevi vardır. Bunlar çok defa toplulukta eğitim, dinlenme-eglenme, hastalara bakma, sanat ve bilimlere geliştirme ve toplumsal denetim gibi birçok din dışı görevler de görürler.

18.52 Bir bütün olarak dinsel kurumların toplumsal etkisini anlamamızı sağlayacak pek az güvenilir bilgi vardır. Bir sosyolog, kilise mallarının üç milyar dolardan daha yüksek değerinde olduğu A.B.D.'nde milyonlarca kilise üyesi bulunmasına rağmen, bu geniş kapsamlı kaynak ve uygulamaların toplumsal sonuçlarını kesinlikle tetkik etmek üzere pek az çaba harcamış olduğunu söylemektedir¹⁵. Kilise malları genellikle vergiden muaf, yeminler İncil üzerine yapılır, papazlar askerlik hizmetinden muaf tutulurlar ve cemaatler kiliseleriyle övünürler. Bu uygulamalar toplulukça desteklendiği öl-

¹⁵ Clifford Kircpatrick, "Religion and Humanitarianism: A Study of Institutional Implications," Psychological Monographs, No: 304, 1949, s. 1. Bu konuda yine bkz.: David O. Moberg, "Some Suggestions for Research in the Sociology of Religion," Alpha Kappa Delta, Winter, 1956, s. 22-30.

çüde, söz konusu dinsel örgüt ve faaliyetleri destekliyenlerin bunlardan tatmin duydukları ve hizmet gördükleri düşünülebilir.

18.53 Yapılmış olan birkaç dağıtık araştırma, dinsel faaliyetlerin yol açacağına kesinlikle inanılan sonuçların pek çoğunun şüpheli olduğunu göstermiştir. Örneğin bu araştırmaların bazıları, belli türde dinsel bağlılıklar ile, zekâ, yaratıcılık, suçluluk ve bununla ilgili olaylar arasında herhangi bir önemli ilişki bulunduğunu göstermemektedir. Öte yandan belli dinlere mensubiyet ile evlilik hayatında intibak ve kişilik bütünlüğü gibi etkenler arasında açık bir ilişki bulunduğu görülmektedir.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki şıkların herbirinde yer alan iki kavramı tanımlayarak ve örnek vererek birbirinden ayırd ediniz:
  - a. Din — bilim.
  - b. Fetişizm — totemizm.
  - c. Tanrı dinler — hümanizm.
  - d. Tapınma — tarikat — kilise.
  - e. Dinlenme-eglenme — değerler.

B. Dinsel inançlar

1. Sınıf arkadaşlarınızla, dinsel doktrinle ilgili şu soruları cevaplandırınız?
  - a. Tanrı dünyadaki her kişiyi bilir ve sık sık düşünür mü?
  - b. Ölenler, başka bir hayat yaşamağa devam ederler mi?
  - c. İsa mı dünyayı yarattı?
  - d. Biz de İsa kadar tanrının çocukları mıyız?
  - e. İncilin (veya Kur'anın)* söz ettiği herşey, gerçekten anlatıldığı biçimde mi olmuştur?
  - f. İnsan türü, daha ilkel hayat biçimlerinden oluşarak mı ortaya çıkmıştır?
2. Sınıfınızın verdiği cevapları, Şikago'da bir araştırmaya tabi tutulan 1039 protestan papazın cevaplarıyla karşılaştırınız. Papazların cevapları şöyledir:

Soru	Evet %	Hayır %	Emin değilim %
A	87	3	10
B	92	3	5
C	43	54	3
D	42	44	14
E	29	66	5
F	46	39	15

Kaynak: Horneil Hart, "Religion," American Journal of Sociology, May 1942, s. 897.

(*) Çeviren.

C. Kiliseye devam ve evlilikte uyuma

Burgess ve Cottrell, *Predicting Success or Failure in Marriage* adlı eserlerinde, kiliseye devam ile evlilikte uyuma arasındaki ilişki konusunda şu verileri vermektedirler:

Ayrı kiliseye devam ortalaması	Evlilikte uyuma derecesi		
	Zayıf %	Orta %	İyi %
Koca			
Hiç	39.7	27.8	32.5
Hiç, ama kiliseye üye	32.4	27.0	40.5
Bir defa veya daha az	27.1	27.7	45.2
İki veya üç defa	11.9	31.0	57.1
Dört defa	17.6	30.4	52.0
Karı			
Hiç	37.1	27.4	35.5
Hiç, ama kiliseye üye	37.5	17.9	44.6
Bir defa veya daha az	28.1	29.6	42.3
İki veya üç defa	25.0	31.3	41.7
Dört defa	22.3	30.5	46.9

Kaynak: Ernest W. Burgess and Leonard S. Cottrell, *op. cit.*, s. 293.

1. Kiliseye devam ile evlilikte intibak arasında bir ilişki var mıdır? Nasil?
2. Kiliseye devam koca için, karı için olduğundan daha önemli midir?
3. Kiliseye devam ile evlilikte intibak arasındaki ilişkiyi nasıl açıklarsınız?

BİBLİYOGRAFYA

- Braden, Charles S., *These Also Believe*, Macmillan, 1949.
- Cantril, Hadley, *The Psychology of Social Movements*, Wiley, 1949.
- Douglas, H. P. and Brunner, E. de S., *The Protestant Church as A Social Institution*, Harper, 1935.
- Glock, C. Y., "Sociology and Religion, 1945-1955," Zetterberg, Hans (derl.), *Sociology in the United States of America*, Paris, UNESCO, 1956, s. 84-86.
- James, William, *Varieties of Religious Experience*, Longmans, Green, 1902.
- Leibman, Joshua L., *Peace of Mind*, Simon and Schuster, 1946.
- Lowie, Robert H., *Primitive Religion*, Roni and Liveright, 1924.
- Moberg, David O., *The Church as A Social Institution*, Prentice-Hall, 1962.
- Niebuhr, Reinhold, *Christianity and Power Politics*, Scribner's 1948.
- Wach, Joachim, *Sociology of Religion*, University of Chicago Press, 1944.
- Weber, Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, G. Allen Co., 1930.
- Yinger, J. Milton, *Religion in the Struggle for Power*, Duke Uni. P. 1946.
- Yinger, J. Milton, *Religion, Society and the Individual*, Macmillan, 1957.

I. GİRİŞ

II. RESMİ EĞİTİM

- A. Genel Amaçlar
- B. Öğrenci Değerleri
- C. Açık Görevler
- D. Saklı Görevler
- E. Öğrenim Dalları

III. EĞİTİM KURUMLARINA GEREÇ VE GELİR TAHSİSİ

IV. ÖĞRENCİLERİN OKULLARA DAĞITILMASI: OKULA KİMLER GİTMEKTEDİR?

V. ÖĞRENCİ KÜLTÜRÜ VE KİŞİLERARASI İLİŞKİLER

VI. SONUÇ: EĞİTİMDE TEMEL SORUNLAR

EĞİTİM SOSYOLOJİSİ

I. GİRİŞ

19.1 Geniş gayriresmi yönleri ile eğitim bu kitabın çeşitli yerlerinde ele alınmış bulunmaktadır. Öğrenme topluma hazırlanma, kültür benimsemesi, inançlar, değerler ve kültür yayılması ise temel anlamda eğitimin çeşitli yönlerini teşkil eder. Hangi şekli ile olursa olsun, eğitim topluma katılmanın en belli başlı süreçlerinden birisidir. Bu bölümde, çoğu zaman eğitim anlamına kullanılan kültürün örgütlü bir şekilde yayılması tartışılacaktır. Bu bölümde bütün ilgi yoğunlukla okullara devredilmiş olan eğitim süreci üzerinde toplanmış bulunmaktadır.

19.2 Tarih boyunca eğitim her zaman örgütlenmemiş, büyük ölçüde özel ve hattâ gelişigüzel olagelmıştır. Gerek çocukların gerek yetişkinlerin günlük yaşayışlarında ve toplum faaliyetlerinde birbirleriyle karşılıklı ilişkiler kurma yoluyla edindikleri bilgi büyük bir önem taşır. Bu süreçler bireye birlikte yaşamının şartlandırıcı temel öğelerinin büyük bir kısmını sağlar. Ancak karmaşık bir toplumda insanların günlük yaşantılarının bir kısmı olarak tâbi buldukları bu plânsız ve gelişigüzel eğitim süreçleri, etkili bir sosyal katılma için arzulanan kültürel muhtevayı kendi başına yeterince karşılayamaz.

19.3 Kurumsal eğitim başlangıçta dinsel törenler aracılığıyla gizli toplulukların ve yaşlıların öğretilerini kapsamaktaydı. Bu kaynaklardan da daha resmi okullar gelişmiştir. Resmi okullar çok eski zamanlardan beri var olagelmıştır. Tıpkı Orta Çağ Avrupa'sında olduğu gibi eski Mısır, Babil, Suriye, İran, Hindistan ve Çin'in, İbranilerin, Yunan ve Romalıların da kendilerine özgü okulları vardı. Bunların büyük bir kısmı yüksek sınıflara özgü saray okulları, öğreticileri de çoğunlukla bilge din adamları idi. Bu tür başlangıçlara dayanan okullar ve okul sistemleri geçen yüzyıl boyunca hızla gelişmiş ve yayılmıştır. Bugün, hiç olmazsa Batı'da okula devam

çocukların ve ergenlerin zamanlarının büyük bir kısmını kapsamaktadır.

19.4 Eğitimin bir kurum olarak sistemli bir çözümlenmesine girişilecekse, şu beş nokta üzerinde durmak gerekecektir:

1. Kurumsal eğitimin amaçları ve kapsamı.
2. Kurumun tümüne ve çeşitli örgütsel dallarına gereç, para veya diğer imkanların tahsisi.
3. Kurumun çeşitli makam ve mevkilerine personel yetiştirilmesi ve sağlanması.
4. Kurumun üyeleri için uygun diğer roller ve tutumlar.
5. Kurumsal eğitimin yan sonuçları¹.

II. RESMİ EĞİTİM

A. Genel amaçlar

19.5 Toplum üyelerini, gelişmelerinin çeşitli aşamalarında kendilerinden beklenen rolleri yeterince gerçekleştirecek şekilde eğitime yetkisi eğitim örgütüne verilmiştir. Bilgi ve hünelerinin uygulanması alanındaki uyarma, aynı zamanda mensup olunan topluluğa, günlük ahlak anlayışına, daha soyut etik ilkelerle inançlara bağlılığı da telkin etmelidir. Kısacası, eğitimin genel amacı topluluğun yücelttiği idealleri mümkün olduğu kadar çok benimseyen kişiler yaratmaktır. Ancak çeşitli sınıfların ve toplulukların değerleri, idealleri ve tercihleri çeşitli yer ve zamana göre değiştiğinden, eğitimin amaçları da bunlara göre değişecektir².

19.6 Şüphesiz eğitimin her yer ve zaman için değişmeyen bir amacı, toplumsal mirasın bir kuşaktan diğerine iletmek olmuştur. Bu, insanda eğitimin ana amacının geleneksel kültürü korumaktan ibaret olduğu samsım yaratabilir. Ancak bundan eğitimin, mutlaka tutucu nitelikte olduğu sonucuna varılmamalıdır. Nitekim, bir toplum eğer icatlara, buluşlara ve yeniliğe değer veriyor ve toplumun varlığını sürdürebilmesinin bu gibi yeniliklere bağlı bulunduğuna inanıyorsa, üyeleri arasındaki yeni fikirlere karşı esneklik ve sem-

¹ Orville G. Brim, Jr., *Sociology and the Field of Education*, Russel Sage Foundation, 1958, s. 12-13.

² Bkz.: N. Freeman Butts, *A Cultural History of Western Education*, McGraw-Hill, 1955 ve James A. Mulhern, *A History of Education*, Ronald Press 1946.

patiyi bilinçli bir şekilde destekleyebilir. O zaman insanlar da eski kalıpları kolayca terkederek, zamana uygun yenilerini yaratma yoluna gidebilirler. Gerçekten de ana ve babalar çocuklarının yalnız kendi öğrenmiş olduklarıyla kalmıyarak, çevrelerinin o andaki anlayışını aşan konu ve görüşleri de öğrenmelerini isteyebilirler. Bir topluluk belirli bir zamanda üyelerince benimsenmiş değer ve idealere dayanan "tutucu" veya "ilerici" bir eğitim şeklini destekleyebilir. Hızlı değişme ve geçiş zamanlarında ilerici görüşün çok sayıda izleyicisi olabilir; buna karşılık oldukça kararlı zamanlarda ise tutucu görüş üstünlük kazanabilir.

19.7 Geniş anlamda ele alındıkta, ilk ve orta okulların toplumsal mirasın değer ve hünelerinin iletilmesiyle ilgilendikleri söylenebilir. Bilimsel araştırma faaliyetleriyle fakülte ve fakülte-sonrası uzmanlık okulları ise, muhtemelen büyük ölçüde yenilikler, buluşlar ve icatlar peşinde koşarlar³. Heterojen toplulukların geleneksel amaçları terke, homojen topluluklara oranla daha eğilimli olduklarını gösteren bazı kanıtlar vardır⁴. Örneğin, topluluk içindeki grupların değerlerinin ve ideallerinin çok çeşitlilik gösterdiği durumlarda, özel okullar karşıt grupların değerlerini ve ideallerini desteklemek üzere ortaya çıkmaktadır. Çizelge 35'in gösterdiği üzere, A.B.D.'nde özel grupların çabaları, eğitimin yalnız ilk ve orta düzeyinde değil daha yüksek düzeyinde de ortaya çıkmaktadır.

Çizelge 35. A.B.D.'nde resmi ve özel okullar

Denetim Tipi	Okullar			Öğrenciler		
	İlk	Orta	Yüksek	İlk	Orta	Yüksek
Resmi	89.3	87.0	35.2	86.2	89.3	53.3
Özel	10.7	13.0	64.8	13.8	10.7	43.7
Toplam yüzde	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Toplam sayı	117.210	30.061	1.852	28.176.000	7.096.000	2.996.000

Kaynak: Statistical Abstract of the U.S., 1960, s. 117 ve 121.

³ Charles, S. Johnson, "Education and the Cultural Process. Introduction to Symposium," *American Journal of Sociology*, May 1943, s. 629-632; George D. Spindler (ed.), *Education and Anthropology*, Stanford University Press, 1955.

⁴ Burton W. Kreitlow ve James A. Duncan, *The Acceptance of Educational Programs in Rural Wisconsin*, University of Wisconsin, Bulletin 525, 1936.

B. Öğrenci değerleri

19.8 Eğer bir toplumda bir eğitim sistemi varsa, bu eğitim amaçları üzerinde uyumaya işaret sayılır. Ancak üzerinde uyulan amaçları gerçekleştirecek bir ders programı ve eğitim tekniği nasıl belirlenecektir? Bu alanda kapsamlı araştırmalar bulunmadığına göre, tutulacak en iyi yol, muhtemelen eğitimcilerin ve eğitim örgütlerinin tavsiyelerini izlemek olacaktır. Ancak eğitimcilerin amaçları ile öğrencilerin amaçları arasındaki farklar nelerdir? Bazı kanaat yoklamaları bu konuya kısmen ışık tutmaktadır. Amerikalı üniversite öğrencilerinin değerleri üzerindeki Cornell araştırmaları gerçekten aydınlatıcı olmuştur. Çeşitli on üniversitede 4.500'ü aşkın öğrenciyle yapılan mülakatlarda⁶, öğrencilerin üçte ikisinden çoğu, yüksek eğitimin en önemli görevinin öğrenciye ya temel genel kültür ya da meslek ve teknik bilgi sağlaması olduğunu belirtmiştir. Küçük bir oram ise, öğrenimi başka insanlarla iyi ilişkiler kurma şeklinde anlamaktadır. Esas itibariyle aynı bulgular, Slocum'un üniversiteye hazırlanan orta okul öğrencilerinin orta öğrenime ilişkin görüşleri üzerindeki geniş örneklemeyle dayanan araştırmasında da ortaya çıkmaktadır⁷.

19.9 Öte yandan, Purdue Kanaat Yoklaması 1957'de üç grupta toplanan öğrencilerin lisede ne öğrenilmesi gerektiği sorusuna verdikleri cevapların şöyle sıralandığını göstermekteydi: Öğrencilerin yüzde 36'sı başka insanlarla iyi ilişkiler kurmağa birinci derecede önem vermekte, yüzde 33'ü disiplin ve sorumluluk duygusunda ısrar etmekte ve yalnız yüzde 17'si İngilizce veya toplum

⁶ President's Commission on Higher Education, vol. 1 of *Higher Education for American Democracy*, U. S. Government Printing office, 1947 ve Harpet, 1947.

⁷ Örnek için bkz.: Elmo Roper, "Higher Education: The Fortune Survey," Supplement to *Fortune*, September, 1949, Neal Gross, *Who Runs Our Schools?* Wiley, 1958.

⁸ Edward A. Schuman, "The Values of American College Students" in *Long Range Planning for Education: Report of the 22nd Educational Conference* American Council on Education, Washington, 1958.

⁹ Walter, L. Slocum, *Occupational and Educational Plans of High School Seniors from Farm and Non-Farm Families*, State College of Washington, Institute of Agricultural Sciences, Pullman, Washington, 1956. Ayrıca bkz.: National Opinion Research Center, *The Public Looks at Education*, University of Dewey, Rapor No: 21, 1944, ve Elmo Roper, op. cit.

Çizelge 36. Amerikan gençlerinin (13-19 yaş) eğitim hakkındaki değerleri.

SORU: Size göre aşağıdakilerden hangisi, gençlerin liseden öğrenmeleri gereken en önemli şeydir?

	Mart 1959 Yüzde	Nisan 1961 Yüzde
Meslekî hünerler	10	10
İngilizce, fen bilimleri ve matematik gibi konularda temel bilgiler	37	47
Disiplin ve sorumluluk duygusu	25	27
İnsanlarla iyi ilişkiler kurma	27	14
Cevap vermeyen	1	1
Toplam (S=2.000)	100	100

Kaynak: P. D. Franklin, H. H. Remmers, *Youth's Attitudes Toward the Peace Corps, National Security and Education*, Poll No. 63, the Purdue Opinion Panel, August, 1961, s. 3.

hakkında bilgi veren konular üzerinde durmaktaydı⁸. O tarihteki bulgulara bakılırsa, orta ve yüksek öğrenim kurumlarındaki öğrencilerin görüşlerinde aşırı bir değişme olduğu düşünülebilir. Gerçekten değişen şartlar bu görüşleri de kısa bir süre içerisinde değiştirmiş bulunmaktadır. Gençlerin görüşleri hakkındaki daha yeni iki Purdue Kanaat Yoklaması da üniversiteye girişte gittikçe artan rekabetle karşılaşan gençlerin temel derslere, önceye oranla daha çok önem verdiklerini ortaya koymuş bulunmaktadır (Bknz.: Çizelge 36).

19.10 Bir okulun veya eğitim sisteminin amaçları resmi ifadesini resmi eğitimin muhteva ve ders programında bulur. Karmaşık ve heterojen toplumlar için bu alanda ortaya çıkan sonuç ise, resmi eğitimde ortaya sürülen amaçlar ve araçlar arasında çok büyük farklılık bulunduğuudur. Ancak belirli bazı konularda, aşağıda sıralananları eğitimin dört genel görevi olarak kabul hususunda yeterli bir anlaşmaya varıldığı görülmektedir.

C. Açık görevler

19.11 Her aşama için eğitimin ilk görevi, söz konusu toplumun değerlerini ve toplumsal kurallarını (yapılması istenen ve istenme-

⁹ H. H. Remmers ve D. H. Radler, *The American Teenager*, Bobbs-Merrill, 1957.

yen hususları için kurallar) öğretmektir. Bu, "doğru" alışkanlık ve davranışların geliştirilmesini de kapsar. Akla uygun davranışın dayanağı gerçekler, ilkeler ve doğru düşünme yolu da eğitim aracılığıyla elde edilir. Bundan başka eğitim kişiye öğrenim, uygulama, gelişme ve disiplin duygusu da sağlar. Eğitim sürecinin büyük kısmı yaş ve cins gruplarındaki belirli rollerin ve bütün bir hayat süresince gereken öbür bütün topluluğa-katılma-rollerinin nasıl ifa edileceğinin öğrenilmesine yönelmiştir. Aynı süreç, gruba zararlı olabilecek antisosyal etkenlere karşı koymayı da amaç edinmiştir.

19.12 Eğitimin her aşamadaki ikinci temel görevi toplumsal mirasın birikimini ve sürdürülmesini sağlamaktır. Her kuşak, bu miras yoluyla, kültür birikimi sürecini önceki kuşağın bıraktığı yerden devralarak sürdürebilmektedir. Dil, deneyim ve bilgi aracılığıyla bu miras birikimi için gereken zamandan çok daha kısa zaman içerisinde bir sonraki kuşağa iletilebilmektedir. Komuşma yeteneği olmayan yaratıkların aksine, insan, yüzyılların değerli deneyimlerini okulda veya özel öğrenim yoluyla birkaç yılda öğrenebilmektedir.

19.13 Üçüncü olarak, eğitim yalnız kültürel mirası iletmekle kalmaz; ulaştığı en yüksek aşamasında araştırmalar, yenileştirmeler, buluşlar aracılığı ve yaratıcı san'atlar ve teknolojinin yardımıyla hem yeni hem de tam çözümlenememiş eski sorunlara da yeni ve yeterli çözüm şekilleri bularak kültürel mirasa katkıda bulunur. Son olarak, eğitimin başka bir görevi de, topluma bir birlik ve dayanışma ruhu kazandırmasıdır.

D. Saklı görevler

19.14 Eğitimin resmen tanınan görevlerinin yanında, bu temel görevlerin sonuçları sayılan bir takım saklı görevleri de vardır. Örneğin, modern Amerikan eğitiminin çocukları büyüklerin ayakları ve otomobil tekerleklerinin altında ezilmekten kurtaran koruyucu görevi —yani bir çeşit kurumlaşmış çocuk bakıcılığı— bunlardan biridir. Diğer saklı bir görevi ise uygun eş seçme olanaklarını hazırlamaktır. Şöyle ki, öğrenciler kendi aralarında evlenmek eğilimindedirler; bunun sonucu olarak da, bu gençlerin çoğu, eğitim kurumlarının sağladığı olanaklardan yararlanarak kendilerine benziyenler-

le evlenmektedirler¹⁰. Eğitimin üçüncü saklı bir görevi de, dost çevresini büyük ölçüde genişletmesi (11.17) ve öğrencilere ilerde mesleklerinde yükselmelerine yardımcı olabilecek her türlü anlaşma ve işbirliği olanaklarını hazırlamasıdır. Askerî eğitimle ilgili araştırmasında Janowitz, askerî akademilerde gelişen teklifsiz dostlukların, ilerdeki atanmalarda ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır¹¹. A.B.D.'nde eğitimin zorunlu olmasının dördüncü ve en önemli bir yan sonucu da yaşı 14'ün üzerinde olan oniki milyon kadar gencin iş piyasasından uzak tutulması olmuştur. Son olarak, bir statü kazanma yolu olarak eğitimin değeri geniş ölçüde tanınmış bulunmaktadır. Nitekim, kişinin edindiği eğitim derecesi, onun sınıf durumu ve toplumsal hareketliliği ile çok yakından ilgilidir. Bu yalnız A.B.D. için değil Japonya, Almanya, Sovyetler Birliği ve başka toplumlar için de açık bir gerçektir¹². Ampirik araştırmaların gösterdiği üzere, A.B.D., İngiltere ve bir dereceye kadar İskandinav ülkelerinde eğitim, yüksek statülere tırmanmakta başta gelen bir "hareketlilik merdiveni" haline gelmiş bulunmaktadır¹³.

E. Öğrenim dalları

19.15 Çağdaş iki büyük ülkedeki resmi eğitimin muhtevasını kısaca gösterme bakımından Çizelge 37 gerçekten ilginçtir (Bknz.: Bölüm 6, Alıştırma E). A.B.D. ile S.S.C.B. arasındaki ideoloji farkına rağmen, çizelge her iki ülkenin benzer fakültelerinden derece alanların sayıları bakımından bir karşılaştırma yapmağa elverişli olduklarını ortaya koymaktadır. Çizelge, her iki ülkedeki çeşitli öğrenim alanlarına verilen önem arasındaki farklılığı da göstermektedir. A.B.D.'nde sosyal bilimler, temel bilimler ve beşeri bilimler alanındaki fakülte öğrencilerinin sayısı Sovyet Rusya'dakinden dört kat fazladır. S.S.C.B.'nde ise mühendislik eğitimi gören öğrencilerin sayısı A.B.D.'nden üç kat, tıp alanındakiler ise dört kat fazladır.

¹⁰ Örnek için bkz.: Paul H. Landis ve Katherine H. Day, "Education as a Factor in Mate Selection," *American Sociological Review*, August 1945, s. 558-560; Ruben Hill, "Campus Values in Mate Selection," *Journal of Home Economics*, November, 1945, s. 556-557.

¹¹ Morris Janowitz, *The Professional Soldier*, Free Press, 1960, s. 127-145.

¹² Alex Inkeles ve Peter H. Rossi, "National Comparison of Occupational Prestige," *American Journal of Sociology*, January 1956, s. 329-339.

¹³ Kaare Svalastoga ve Gösta Carlsson, "Social Stratification and Social Mobility in Scandinavia," *Sociological Inquiry*, Winter, 1961, s. 45.

Çizelge 37. 1939 yılında A.B.D. ve S.S.C.B.'nde Fakülte ve Üniversitelerin vermiş oldukları lisans diplomaları ve ilk meslek dereceleri.

Öğrenim Dalları	(S=385.200 diploma)	(S=338.000 diploma)
	A.B.D.	S.S.C.B.
Mühendislik	10.5	32.1
Matematik, fen bilimleri	10.3	6.2
Sosyal bil., temel bil. ve beşeri bilimler	26.2	7.6
Öğretmen yetiştirme	22.8	27.1
Güzel sanatlar, mimarlık	3.7	0.7
Sağlık bilimleri	4.3	0.7
Tıp	1.8	8.0
İşletme, hukuk, ekonomi	18.4	7.4
Tarım ve d.b.	2.0	10.2
Toplam yüzde	100.0	100.0

Kaynak: Nicholas De Witth, *Time*, January 26, 1962, s. 69.

19.16 Bu rakamları, her iki ülkedeki hizmetlerin yeterliliği hakkında doğru göstergeler olarak alıp karşılaştırırken çok dikkatli davranmak gerekir. Çünkü, az sayıda olmakla beraber yeterince örgütlenmiş yetişkin personel, yetersizce örgütlenmiş çok sayıdaki yetişkin personelden çok daha etkin olabilir. S.S.C.B.'nde mühendisliğe verilen değer, hızlı bir endüstri gelişmesi devresinde ortaya çıkan geçici bir ihtiyacı karşılamaya yönelmiş bir çabayı ifade edebilir. Bunun gibi, her iki ülkede yetiştirilen doktor veya sağlık hizmetleri görevlilerinin sayısına bakarak, sağlığın bir ülkede diğerinden daha iyi korunduğu veya sağlığa daha çok önem verildiği sonucunu çıkarmak da hatalı olacaktır.

19.17 Ancak ortaya çıkan gerçek şudur ki, A.B.D.'ndeki yüzde 25'e karşı S.S.C.B.'nde fen bilimleri, mühendislik, tıp ve tarım alanındaki lisans diplomalarının oranı yüzde 57'dir. Çizelgede gösterilmeyen diğer bir gerçek de Sovyet Rusya'daki mühendislik öğrencilerinin üçte birinin kadın olmasına karşılık, bu alandaki kadın öğrencilerin A.B.D.'nde yüzde 1'in altında bulunduğudır. Bundan başka doktora adaylarının yüzde 40'ı, Sovyet Rusya'da ise yüzde 75'i fen bilimleri, mühendislik, tıp ve tarım alanlarına gitmektedirler¹¹.

19.18 Çizelge 37'nin başlıca özelliği çeşitli öğrenim dallarındaki öğrenci yüzdeleri arasındaki farklılıkta değil, belki de benzerlik

¹¹ *Time*, op. cit.

—öğretmen yetiştirmede olduğu gibi— belirtilerinde ortaya çıkmaktadır. Başka benzerlikler de yıllar ilerledikçe belirebilir. İdeolojileri yönünden ülkelerin zıt kutuplarda bulunmalarına rağmen, endüstriyel toplumların eğitim konusundaki temel istemleri belki de gittikçe birbirine benziyecektir. Bu benzerlik belki de ilk öğretimde daha çok göze çarpacaktır. Örneğin, Sovyetler Birliğinde yürürlükte olan "İlk Okul Çocukları İçin Yönetmelik" komünist olmayan ülkelerde olduğu gibi çalışkanlık, itaat, temizlik, dik duruş, dili düzgün kullanma üzerine ağırlık vermektedir¹².

III. EĞİTİM KURUMLARINA GEREÇ VE GELİR TAHSİSİ

19.19 Toplumdaki kurumlar maddi kaynaklar ve personel için birbirleriyle yarışır. Ancak bu kaynaklar yeterli olmayabilirler. Bundan dolayı çeşitli kurumlar gözönüne alınarak, toplumun, ihtiyaçları en iyi karşılayacak şekilde kaynak tahsisleri üzerinde devamlı olarak kararlar alması gerekir. Eğitim kurumlarına ayrılan maddi kaynak ve personel miktarındaki büyük artış, günümüzde kamunun dikkatini çekmektedir. Bu durum yüksek öğrenim kurumları kadar ilk ve orta okullar için de söz konusu olmaktadır.

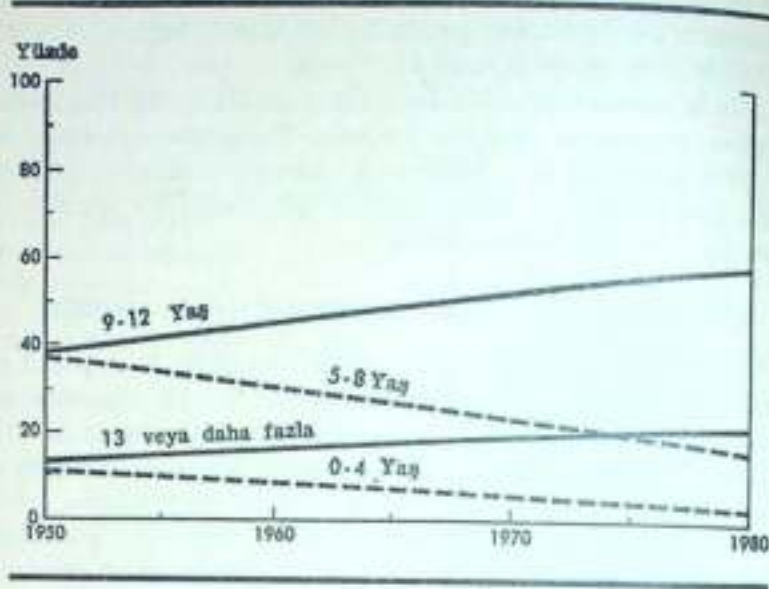
19.20 Öğrenci yaş gruplarına ilişkin demografik araştırmalar eğitim olanaklarının büyük ölçüde artırılması gereğine işaret etmektedir. (Bknz.: Şekil 55). A.B.D.'ndeki eğitim kurumlarının üzerlerine yüklenmiş olan istemleri bugünkü düzeyde karşılamaları isteniyorsa, yüksek öğrenim harcamalarının iki kat çoğaltılması gerekecektir. Resmî eğitime ayrılan maddi olanakların kapsam ve niteliğine ilişkin bazı rakamlar söz konusu sorunun önemini açığa çıkaracaktır.

19.21 A.B.D.'nde Ulusal Eğitim Birliği, 1962 yılında yalnız ana okulundan başlayarak onkinci sınıfın bitimine kadar olan eğitim için 18 milyar dolarlık harcamadan söz etmişti. A.B.D.'nde her beş kişiden biri devlet okullarına kayıtlıydı. Bu öğrencilerin herbiri için yıllık ulusal harcama carî değeri üzerinden 414 dolar tutmaktaydı. Bu harcamanın yüzde 4'ü federal hükümetten, yüzde 40'ı eyaletlerden ve yüzde 56'sı da yerel kaynaklardan sağlanıyordu.

19.22 Bu rakamlar ulusal ortalamalar olup, eyaletten eyalete, bölgeden bölgeye görülen dengesizliğin büyüklüğünü yansıtmamak-

¹² R. P. Yesipov ve N. K. Goncharov, *I Want to Be Like Stalin*, (Çev. George S. Counts ve Nucia P. Lodge) John Day, 1947.

EGİTİM HEDEFLERİ 1950-1980

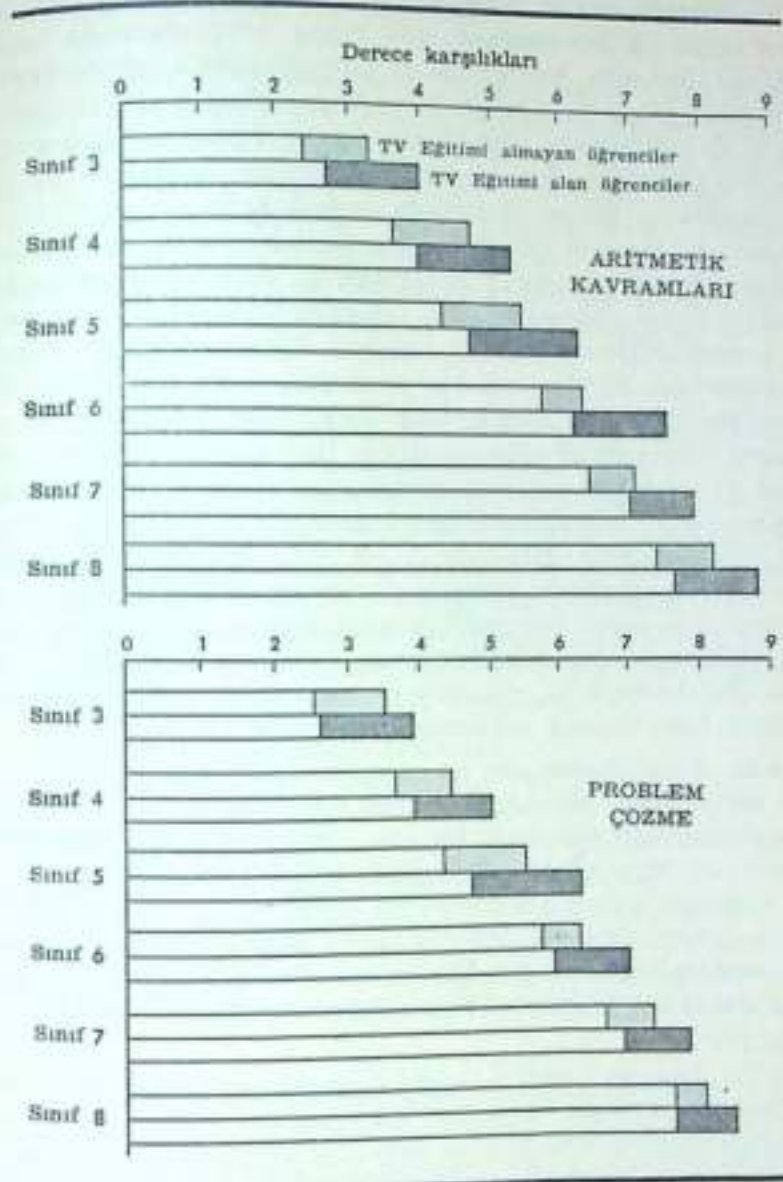
ŞEKİL 55. 1960'da tahminen 51.6 milyon kişi (nüfusunun yaşı 15 veya daha büyük olan yüzde 41.7'si) lise mezunu; 8.1 milyonu (nüfusunun yaşı 20 veya daha büyük olan yüzde 7.3'ü) fakülte mezunu idi. 1980'de lise ve fakülte mezunlarının sayısı yüzde 84 oranında artabilecektir. 1960'da kadınların yarısından çoğu lise ve beşte ikisi de fakülte mezunu idi. Bazen "fonksiyonel cahiller" diye nitelenenler yaşı 25 veya daha büyük olup da 5 yıldan az resmi öğrenim güremlerinin oranı, gelecek yirmi yıl içerisinde yüzde 8.1'den yüzde 4'e düşecektir. (Health, Education, and Welfare Trends, U.S. Government Printing Office, 1960, s. 62).

tadır. Örneğin her öğrenci için New York \$ 650, Alaska \$ 529, Illinois \$ 502 harcama yapmaktaydı. Terazinin diğer kefesinde ise her öğrenci için Mississippi \$ 3650, Arkansas \$ 3614 ve Güney Carolina \$ 3760 harcamalarla yer almaktaydı.

19.23 Öğretmenlerin ortalama ücretlerine gelince, önceki yılla (1961) karşılık \$ 252 artarak yıllık \$ 5527'a yükselmışti. Öğretmenlerin yıllık ücretleri Alaska'da \$ 7300, California'da \$ 7025, New York'ta \$ 6700, Mississippi'de \$ 3650, Arkansas'ta \$ 3614 ve Güney Carolina'da \$ 3760 olarak değişmekteydi¹⁰.

¹⁰ National Education Association, Estimates of School Statistics, 1961-62, Christian Science Monitor, January 9, 1962, s. 4'de yayınlanmıştır.

EGİTİM TELEVİZYONUNUN GÜCÜ

ŞEKİL 56. Washington County Closed-Circuit Educational Television Project Progress Report, Board of Education, Hagerstown, Maryland, 1969, s. 25.

19.24 Bu rakamlar eğitim standartları, amaçları ve tekniği şimdiki durumda kaldığı takdirde, yakın bir gelecekte öğrenci, öğretmen sayısı ile harcamalarda çok büyük artış olacağına işaret etmektedir. Bununla beraber, gerek eğitimde gerek eğitim örgütlerinde geliştirilmiş bir tekniğin kullanılması ihtimali, sorunun çözümünü kolaylaştırabilecek gibi gözükmektedir. Örneğin, radyo ve televizyonun olanaklarından, büyük bir ihtimalle, henüz pek az yararlanılmaktadır. Eğitim örgütünde verimlilik ve yeterliğin artırılmasında ve tekniğin geliştirmesinde önemli yararları dokunabilecek kapsamlı araştırmalar da yapılmaktadır. Şekil 56'da ortaya konan kapalı-devre televizyonunun olanakları Maryland eyaletinde 3. ve 8. sınıflardaki öğrencilerin aritmetik öğrenmedeki ilerlemelerinin araştırıldığı bir incelemeden alınmıştır. Şekil 56'nın her bir sütunu televizyonlu ve televizyonsuz sınıflardaki öğrencilerin matematikteki ilerlemelerini göstermektedir. Her gurubun öğrenim yılının baş ve sonundaki durumu rakamlarla gösterilmiş olup sütunların açık ve koyu noktalı kısımlarının uzunluğu da ilerlemenin derecesini belirlemektedir. Hepsinde de en fazla ilerleme televizyonlu öğrenim gören gruplarda olmuştur. Bu aracın sınırlayıcı özelliklerini öğrenmek ve ondan tam yararlanmaya geçmek için daha pek çok incelemeler yapılmalıdır. Ancak her ne olursa olsun, bugünkü standartlar desteklenmek ve yükseltilmek isteniyorsa, eğitim kurumlarına daha fazla kaynak sağlamak gerekmektedir.

19.25 Bazı araştırmalar da yetenekli öğrencilerin yüksek öğrenim kurumlarına yöneltilmelerindeki başarısızlığı ve bundan dolayı toplumun uğradığı esaslı kayıpları göstermektedir¹⁷. Öğrenime devam etmek isteyen yetenekli kişilerin büyük bir kısmı bunu parasızlık nedeniyle yapamamaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak da eğitim gelirlerinde değişiklik yapılarak burslar tahsis edilmektedir ki, bunların toplam değeri 1962'ye kadar uzanan beş yıl içerisinde iki kat artmış bulunmaktadır. Fakat sağlanmış olan burslar halâ yeterli değildir.

19.26 Amerikan eğitim sisteminin başka bir zayıf yönü de öğretmenleri görevlerinde tutmadaki başarısızlığıdır. Öğretim mesleği için yetiştirilenlerin üçte biri bu alana hiç atılmamaktadır; gerçek öğretim yapanların oranı ise beşte ikiden fazla değildir. Bunun da başlıca nedeni büyük bir ihtimalle ücretlerin düşüklüğüdür.

¹⁷ Elmer D. West (ed.), *Background for A National Scholarship Policy*, American Council on Education, Washington, 1956.

IV. ÖĞRENCİLERİN OKULLARA DAĞITILMASI: OKULA KİMLER GİTMEKTEDİR?

19.27 Batı dünyasında okula devamı zorunlu kılan kanunlar gereğince 7-14 yaşları arasındaki hemen her çocuk çeşitli okullara kaydolmaktadır. Her ne kadar ders günleri ile ders yılı sürelerinde bazı farklılıklar var ise de, okula devamın en genel örneği her gün için yaklaşık olarak altı saat ve her yıl için de dokuz aydır. Bunun yanında büyük bir çeşitlilik gösteren "ev-ödevi" uygulamaları da yer almaktadır. Şekil 57, 1960 yılında bu alanda beş ülkedeki —Fransa, İngiltere, Batı Almanya, Norveç ve A.B.D.— durumu özetlemektedir.

19.28 İlkokul ve özellikle lise sonrası resmi eğitimde karmaşık bir seçilme süreci göze çarpmaktadır ki, bunun A.B.D. yönünden sonuçları şöyledir: Okula devam edenlerin çoğunu kadınlar, beyazlar, şehirliler, güneyli olmayanlar ve küçük çocuklar teşkil etmektedir. Ayrıma yol açan etkenler arasında ise etnik, mesleki ve ekonomik olanları sayılabilir. Pennsylvania'da ikibin kadar genç üzerinde yapılan ve üniversiteye gidenlerle gitmeyenlerin özelliklerini karşılaştıran bir araştırma, öğrenime devam eden gençlerin şu özelliklere sahip olduklarını ortaya koymuştur.

- Zekâ testinde yüksek ortalama tutturmak.
- Uyumlu bir kişiliğe sahip olmak.
- Yaşça küçük olmak.
- Küçük aileye mensup olmak.
- Resmi öğrenci derneklerine mensup olmak.
- Öğrenci derneklerinde yönetici olmak.
- Çok kitap ve ciddi eserler okumak.
- Babasının bir beyaz-yakalı işçi olması.
- Beyaz-yakalı işleri tercih ile bunu en yüksek statü olarak kabul etmek.
- Topluluktaki içerisinde başarılı, faal ve saygıdeğer tanınan ailelere mensup olmak.

19.29 Öteyandan zorunlu eğitim, okula devamın çeşitli sorunlarını çözümlenememiştir. Bunların başında, kişinin kendisini derslerine vermesinde olduğu gibi, okuldaki rollerin yeterince yerine getirilmesindeki teşvik sorunu gelmektedir. İkinci olarak da kendine düşen rolü yerine getirmeyi reddeden öğrencilere nasıl muamele edileceği sorunu yer almaktadır. Gallup ve Hill'in beş ülkede 4142 öğrenciyle yaptığı mülâkatlarda bu konuya ilişkin verilere rastlan-

AMERİKAN ÇOCUKLARI YETERİNCE ÇALIŞIYORLAR MI?

ON YAŞINDAKİ ÇOCUKLARIN ÇALIŞMA DURUMU

Her yıl okulda geçen saatler	Her yıl ev-ödevlerine ayrılan saatler	Okul çalışmalarına ayrılan sürenin yıllık toplamı
FRANSA 1153	BATI ALMANYA 297	BATI ALMANYA 1334
İNGİLTERE 1089	NORVEÇ 289	FRANSA 1226
BATI ALMANYA 1037	FRANSA 173	NORVEÇ 1205
NORVEÇ 1025	A.B.D. 106	İNGİLTERE 1128
A.B.D. 969	İNGİLTERE 29	A.B.D. 1073

Yukarıdaki rakamların en yükseği ile karşılaştırıldığında, on yaşındaki Amerikalı çocuğun sınıfta geçirdiği zaman yüzde 16, evödevlerine ayırdığı zaman yüzde 64, tüm çalışmalar için ayırdığı zaman yüzde 19 oranında daha düşüktür.

ONDÖRT YAŞINDAKİ ÇOCUKLARIN ÇALIŞMA DURUMU

Her yıl okulda geçen saatler	Her yıl ev-ödevlerine ayrılan saatler	Okul çalışmalarına ayrılan sürenin yıllık toplamı
FRANSA 1175	FRANSA 308	FRANSA 1683
BATI ALMANYA 1158	BATI ALMANYA 211	BATI ALMANYA 1469
İNGİLTERE 1092	NORVEÇ 308	NORVEÇ 1337
NORVEÇ 1029	A.B.D. 212	İNGİLTERE 1242
A.B.D. 1024	İNGİLTERE 159	A.B.D. 1236

Yukarıdaki rakamların en yükseği ile karşılaştırıldığında, ondört yaşındaki Amerikalı çocuğun sınıfta geçirdiği zaman yüzde 13, evödevlerine ayırdığı zaman yüzde 58, tüm çalışmalar için ayırdığı zaman yüzde 27 oranında daha düşüktür.

Beş Ülkede Normal bir Okul Gününde Ev-ödevine Ayrılan Zamanın Toplamı

ON YAŞINDA		ONDÖRT YAŞINDA	
Evödevleri için ayrılan ortalama zaman	Hiç evödevi yapmayanlar	Evödevleri için ayrılan ortalama zaman	Hiç evödevi yapmayanlar
B. ALMANYA . . . . . 84 dak. . . . . % 1		B. ALMANYA . . . . . 39 dak. . . . . % 1	
NORVEÇ . . . . . 69 . . . . . % 6		FRANSA . . . . . 131 . . . . . % 7	
FRANSA . . . . . 52 . . . . . % 12		NORVEÇ . . . . . 91 . . . . . % 11	
A.B.D. . . . . 52 . . . . . % 30		A.B.D. . . . . 73 . . . . . % 16	
İNGİLTERE . . . . . 14 . . . . . % 72		İNGİLTERE . . . . . 50 . . . . . % 41	

ŞEKİL 57. Öğrenimin bir ölçüsü de öğrenmeye harcanan zamandır. Diğer etkenler eşit olduğunda, çalışmaya daha fazla zaman ayıran çocuk daha iyi öğrenir. Birçok Amerikan eğitimcisi, çocuklarımızın okula devan süresi daha fazla olduğu için, Amerikan okul sistemini daha iyi bulmaktadır.

Ancak, okulda geçen yıllar, yemek saatleri, hastalık süresi ve diğer nedenlerden beri gelen devamsızlıklar çıkarılıp da okulda geçen gerçek zaman bulunduğunda takdirde bir karşılaştırmaya konu olabilir. Bundan sonra evödevlerine ayrılan zamanı da ekleyebilirsek, Amerikalı çocuğu Avrupa'lılarla karşılaştırmak istatistiklere sahip olabiliriz. Gallup ve şubelerinin beş ülkede yaptığı araştırmalardan alınan yukarıdaki rakamlar Amerikalı çocuğun evödevleri ve okula devam süresi bakımından sonuncu ve evödevleri yönünden İngiliz çocuğundan üstün olup dördüncü sırada yer aldığını göstermektedir (George Gallup, Evan Hill, "Is European Education Better than Ours?" Saturday Evening Post, December 24-31, 1961 s. 63. The Curtis Publishing Company.)

maktadır. Amerikalı çocuklar Avrupalı çocuklarla karşılaştırıldığında şu sonuçlar göze çarpmaktadır.

- Bir ders yılında Amerikalı çocuğun okulda geçirdiği zaman daha azdır.
- İngiliz çocuğundan sonra en az ev ödevi yapandır.
- Öğretmenlerine daha çok güçlük çıkartmaktadır.
- Fen derslerinde çok iyi, dünyaca ünlü kişileri tanımada en zayıf, coğrafyada orta, aritmetikte zayıftır.
- Kendisi gibi televizyon tarafından büyülenen İngiliz çocuğu dışında, zamanın çoğunu televizyon ve telefon başında geçirmektedir.
- Az kitap okumaktadır.
- Norveçli çocuk dışında çok az deneme yazar.
- Herkesten daha az esberler¹⁵.

Bunlara ek olarak, Gallup ve Hill Amerikalı çocuğa ilişkin şu özellikleri de belirtmektedirler:

- Avrupalılara kıyasla daha uzun süre okulla kalmak ister.
- Fransız'dan sonra öğretmen olmakta ikinci gelir.
- Yüksek notlar almaya, sınıfın en beğenilen ve sevilen kişisi olmaya tercih eder.
- Fransız çocuğu dışında, sınav sonuçları için daha çok endişe duyar.
- Çok az film seyredir.
- Kiliseye devanında, Fransızdan sonra ikinci gelir.
- Daha fazla ev işi yapar.
- İngiliz çocuğu dışında, öğretmenlerinden daha çok bedeni ceza görür.
- Alman çocuğu dışında, ana babasından daha çok bedeni ceza görür.
- Okuldaki gece eğlencelerine katılmada İngiliz ve Norveçli çocuklardan daha çok sınırlandırılmıştır¹⁶.

19.30 Her ne kadar yüksek öğrenime devamda, öğrencinin zekâsı en önemli etkenlerden biri ise de (14.27), incelemeler, zekâ da hesaba katıldıkta, öğrencilerin mensup oldukları toplumsal sınıflardan ve etnik temellerden (12.43) ileri gelen önemli bir değişkenin bu alanda rolü olduğunu ortaya koymaktadır¹⁷. Sibley'in ve başka bazıların yüksek öğrenimle ilgili araştırmaları, lise öğrencisinin hem zekâsının hem de babasının mevkisinin onun göreceği eğitim derecesi ile yakından bağlı bulunduğunu göstermiştir¹⁸. Zekâ gelişip,

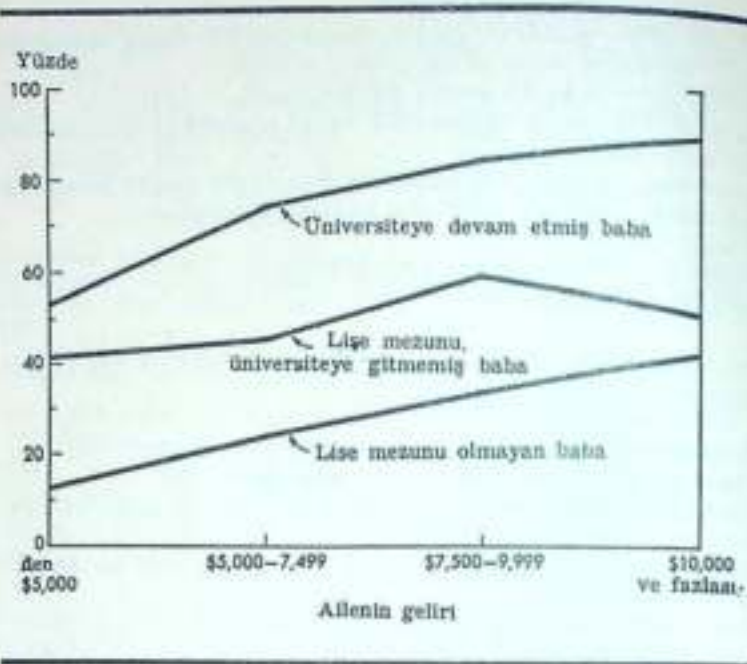
¹⁵ Paul B. Wilson ve Roy C. Buck, "The Education Ladder," *Rural Sociology*, December, 1960, s. 404-413.

¹⁶ George Gallup ve Evan Hill, "Is European Education Better than Ours?" *Saturday Evening Post*, December 24-31, 1960, s. 63.

¹⁷ C. M. Allen, *Combating the Drop-Out Problem*, Science Research Association, Chicago, 1956.

¹⁸ Elbridge Sibley, "Some Demographic Clues to Stratification," *American Sociological Review*, June, 1942, s. 322-330.

A.B.D.'NDE ÜNİVERSİTEYE DEVAM

ŞEKİL 58. 1960'da yaşları 20-24 arasındaki Amerikalı erkeklerin, babalarının öğrenimi ve ailenin gelirine ilişkin olarak üniversiteye devamları (Indicators, U.S. Department of Health, Education, and Welfare, February, 1962, s. 6).

babanın mevkii yükseldikçe öğrencinin yüksek öğrenim kademelerini tamamlama şansı da artmaktadır. Orta veya daha aşağıdaki öğrenim düzeyinde ise, zekâ öğrencinin gerçek öğrenim aşaması ile daha yakından ilgilidir. Yüksek öğrenimdeki başarı ise, babanın mesleğine bakılarak daha iyi kestirilebilmektedir.²² Bu konuyla ilgili bir gösterge A.B.D. Census Bureau'nun 1960 yılında yapmış olduğu bir araştırmada kullanılmıştır. Bu araştırmaya göre 20-24 yaş arasındaki 4.700.000 erkeğin yüzde 36'sı üniversiteyi bitirmiş veya

²² Bu ilgili A.B.D. Sağlık, Eğitim ve Refah Bakanlığı, Eğitim Dairesinin Cooperative Research Monograf, No. 5'de gösterildiği üzere, "Üniversiteye devam"la ilgili etkenler şunlardır: "Lise son sınıf öğrencilerinin babaları:

(a) Yönetici veya meslek sahibi olan, (b) bir işin sahibi veya yöneticisi olan veya (c) büro veya satış işleriyle uğraşanların üniversiteye gitme ihtimalleri, babaları (a) çiftlik sahibi veya yöneticisi olan, (b) fabrika işçisi olan veya (c) çeşitli sanatlarla uğraşanlardan daha fazladır.

bir süre üniversiteye devam etmiştir. Bunların öğrenim dereceleri, gerek babanın öğrenimi gerekse ailenin geliri ile çok yakından ilişkilidir. İşte bu ilişki Şekil 58'de gösterilmiştir. Öğrenim alanında yüksek bir statünün sağlamış olduğu avantajlar, zekâ testi 150 puanın üzerindeki yetenekli çocuklar için dahi geçerli olmaktadır.²³

19.31 Aşağı statülü öğrencilerin yeteneklerine uygun olarak öğrenimlerini sürdürememelerinin akla gelen en açık nedeni parasızlıktır. Bu açıklama bir dereceye kadar doğrudur ve bursların artırılması da geçim sıkıntısını halletme yönünde bir çabayı ifade etmektedir. Ancak bazı incelemelerin gösterdiği üzere yarı-yetişkin ve yetişkin olmayan toplumsal kökenlere mensup olup da federal yardım gören GI Bill of Rights öğrencilerinin sayısı çoğaldığı halde, yüksek öğrenim olanaklarından aynı oranda, tam olarak yararlanamamaktadırlar.²⁴ Bundan başka, geçim sıkıntısının "yetenek kaybı"nın tek nedeni bulunmadığı hususundaki kanıtlar, aynı sosyal sınıfa mensup dinsel ve etnik grupları karşılaştıran araştırmalarda da ortaya çıkmaktadır. Mulligan'ın gösterdiği gibi, eyaletteki tahmini sayıları esas alınıp hesaplandığında üniversitedeki işçi sınıfına mensup grupların dini bileşimleri, protestanlar ortada yer almak üzere, yüzde 1'i katolik ve yüzde 61'i yahudidir.²⁵

19.32 Öte yandan, ekonomik ve zekâ düzeyleri arasındaki eşitsizliğin giderildiği durumlarda da yukarı sınıfların eğitime aşağı sınıflardan daha fazla değer verdikleri görülmektedir.²⁶ Sewel ve arkadaşlarının incelemeleri, özellikle, zekâyı denetim altına aldıktan sonra, lise öğrencilerinin öğrenim konusundaki dileklerinin mensup oldukları toplumsal sınıflarınkiyle birlikte yükseldiğini göstermesi bakımından değer taşımaktadır.²⁷

²³ Lewis M. Terman and Melita H. Oden, *The Gifted Child Grows Up*, Stanford University Press, 1947.

²⁴ Raymond A. Mulligan, "Socio-economic Background and College Enrollment," *American Sociological Review*, April 1951, s. 188-196.

²⁵ Raymond, A. Mulligan, "Social Characteristics of College Students," *American Sociological Review*, June 1953, s. 305-310.

²⁶ Herbert H. Hyman, "The Value Systems of Different Classes. A Social Psychological Contribution to the Analysis of Stratification," Reinhard Bendix ve Seymour M. Lipset (ed.), *Class, Status and Power*, Free Press, 1953, s. 426-422. Ayrıca bkz.: David C. McClelland, Alfred L. Baldwin, Urie Bronfenbrenner, ve Fred L. Strodtbeck, *Talent and Society*, Van Nostrand, 1958.

²⁷ William H. Sewell, Archie O. Haller ve Murray A. Strans, "Social Status and Educational Aspiration," *American Sociological Review*, February 1957, s. 67-73.

V. ÖĞRENCİ KÜLTÜRÜ VE KİŞİLERARASI İLİŞKİLER

19.33 Acaba toplumun öğrencilere yüklediği görev nedir? Öğrencilerin, okul içersinde öğretmenleri, yöneticileri ve arkadaşları, okul dışında da daha geniş topluluklarla ilişkilerinin nasıl olmasını istenmektedir? Bu soruların cevapları, nüfus ne kadar heterojen ise o derece çeşitli olacaktır. Örneğin, Charles Dickens'in anlattığı ve Puriten geleneğince çizilen katı otorite ve sıkı disiplin buna bir cevaptır. Öte yandan en aşırı şeklini —bütün kurallara sırt çevirerek, yaşları 7-17 arasındaki kız ve erkek çocuklara sigara içmelerine, küfretmelerine, sevgimelerine, yalınayak dolaşmalarına, kirli gezmelerine ve canları istediği zaman çalışmalarına izin veren— Londra yakınlarındaki Burgess Hill School'da bulan modern ilerici okul ise, şüphesiz başka bir cevap teşkil etmektedir²³. Bu aşırı uçlar arasında ise o derece çeşitli tutumlar yer almaktadır ki, bunlardan herhangi birisinin genellikle en iyi ve en doğru olduğu savunulamaz.

19.34 Örneğin, öğrencinin en mutlak ölçülere göre en iyiyi başarması gerektiği konusundaki isteme karşı yer alan kendi yetenekleri ölçüsünde çalışması istemi arasındaki çok bilinen farkı ele alalım. Acaba bu konuda eğitimcilerin, öğrencilerin ve ana-babaların tutumu ne olacaktır? Kişisel yetenek ölçüsü ağır gelse, Amerikan kültürünün yukarıya doğru hareketlilik ve yüksek başarıya ulaşma konusundaki geleneksel yöneliminin gelecek kuşak için sonuçları acaba ne olur? Öğrenciden ne yapması istenmektedir ve bu isteklerin toplumdaki dağılımı nasıldır? Eğitimcilerin öğrencilerin nasıl davranmaları gerektiği hakkındaki görüşleri, daha çok standart eğitim kuramına ve yöntemine ilişkin kitaplarda yer almaktadır. Ancak bütün bu konularda büyük görüş farklılıkları vardır. Henüz hiç kimse eğitimcilerin öğrencinin durumuna —örneğin, uysallık, dinleme, yükselme hırsı, kendi başına karar verebilme yeteneği, sorumluluk v.b. gibi— ilişkin fikirlerinin sistemli bir örneklemesini yapmamıştır. Bazı araştırmalar, öğretmenlerin çocuğun çevreye uyamamasının belirtileri olan saldırgan ve benzeri davranışlara fazla önem verdiklerini, buna karşılık çocuğun çekingenlik ve içe kapanıklığının gösterdiği önemi küçümsediklerini ve hattâ bunları daha iyi bulduklarını ortaya koymuştur²⁴. Başka bir araştırma da

²³ Bu okulda tutulan faaliyetler için bkz.: "School Without Rules," *Time*, March 9, 1962, s. 62.

²⁴ J. C. Mitchell, "A Study of Teachers and Mental Hygienist's Ratings of Certain Behavior Problems of Children," *Journal of Educational Research*, 26, 1943, s. 292-307.

öğretmenlerin öğrencilerine uysal ve yumuşak başlı davranış örneklerini aşılamağa çalıştıklarını göstermektedir²⁵. Bütün bu tutumların okuldan okula, öğretmenden öğretmene ne derece değişiklik gösterdiğini bilememekteyiz.

19.35 Öğrencinin sınıftaki davranışları konusunda topluluğun ve öğrencilerin kuralları da aynı şekilde dağıtmış ve noksanıdır. Purdue Kamu oyu yoklaması, lise öğrencileri arasında kendilerine daha fazla yetki verilmesi (örneğin öğrenci kuruluşlarında) gereği kanısında göze çarpan bir artış bulunduğunu göstermektedir²⁶. Bu kanıda olan öğrencilerin oranı, sosyo-ekonomik durumları ve okulda geçirdikleri yıllarla birlikte artmaktadır. Öte yandan, eğitimcilerle topluluk temsilcilerinin öğrenciler için konan rol kuralları ve onlardan istenilen davranışlar sorunu üzerinde çok defa uyuşamadıkları görülmektedir. Örneğin, bir araştırmanın ortaya koyduğuna göre, bir kısım okul yöneticilerinin yüzde 67'si sınıfta düzen ve disiplinden çok kendi kendine karar verebilme yeteneği ile yaratıcılığa daha çok değer vermektedir. Bu yöneticilerden ancak yüzde 26'sı disiplin ve düzeni daha üstün tutmaktadır. Basın temsilcileri söz konusu olduğu zaman ise, bu rakamlar tersine dönmektedir. Çünkü bunların yüzde 30'u kendi kendine karar verebilme yeteneği ile yaratıcılığa, yüzde 56'sı disiplin ve düzene önem vermektedir²⁷. Başka bir inceleme de her sınıfa mensup Amerikalı ana-baba ile bütün ülkeyi temsil edecek şekilde seçilmiş lise müdürlerinin fikirlerini karşılaştırmıştır. Bunlara şu soru sorulmuştu: "Size göre günümüzdeki resmi okulların öğrencilerden beklediği çalışma çok mudur yoksa az mıdır?" Cevapların dağılımı şöyle olmuştur:

19.36 Eğitim sisteminde öğrencinin rolünün önemli ikinci bir yönü de onun kendi yaş grubuyla olan ilişkisidir. Öğrencinin, öğreniminin büyük bir kısmını edindiği sınıf dışındaki öğrenme çevresi acaba nedir? Her okulun kendisine özgü değerleri, statüleri, rol kurallarını, yeni üyelerin öbürleriyle kaynaştırılmasını kapsayan bir öğrenci kültürü vardır. Böyle bir kültüre katılmanın sonucu her ne kadar pek az biliniyorsa da, çok önemli olabilir ve öğrencinin karakter

²⁵ Jules Henry, "Attitude Organization in Elementary School Classrooms," *American Journal of Orthopsychiatry*, 27, 1957, s. 117-133.

²⁶ H. H. Remmers ve D. H. Radler, *op. cit.*

²⁷ Neal Grass, *The School and the Press*, New England School Development Council, Cambridge, Massachusetts, 1956.

Cevaplar	Ana-baba	Müdürler
Çok az	51	90
Çok fazla	6	1
Yeterince	33	9
Fikrim yok	10	—
Toplam yüzde	100	100

Kaynak: American Institute of Public Opinion, April 9, 1958.

ri üzerinde sınıftaki resmi eğitimden daha çok etki yapabilir³². Orta öğrenim düzeyinde, öğrenci kültürünün mensup olunan toplumsal sınıfla birlikte nasıl farklılaştığı Hollingshead'ın (12.44) araştırmasında gösterilmiştir³³. Coleman da liselerdeki toplumsal ortam üzerindeki incelemesinde kişiye statü kazandıran ve akranlarınınca beğenilen karakter özelliklerini göstermiştir³⁴. Bütün öğrenciler, fakat özellikle kızlar için "iyi insan" ve "arkadaş canlısı" olmak, "yönetici grub"un üyeliğini kazanmada en başta gelen özellikler olarak nitelendirilmektedir. Kızlar için ise güzel görünüm, güzel giysiler ve iyi ün sahibi olma ikinci derecedeki en önemli özelliklerdendir. Öğrenciler için iyi ün sahibi olma ve atletizmde sıvırılma çok önemli özelliklerdir.

19.37 Genellikle, öğrenciler arasındaki karşılıklı beğenilere ilişkin araştırmaların gösterdiği üzere okuldaki klikler ve teklifsiz gruplar, topluluğun ekolojik çizelgesindeki toplumsal sınıf yapısıyla birlikte gelişmektedir. Beğenili eğlence tipleri ile iyi bir akademik mevki sahibi olmaya karşı duyulan ilgi de, ilişki kurulacak kişilerin seçimini etkilemektedir. Her ne kadar öğretmenler arasında göze çarpan bir değişkenlik varsa da, bunların öğrencilerin sınıftaki ilişkileri hakkındaki yargılarının pek de geçerli olmadığına dair bazı işaretler görülmektedir. Örneğin, bazı kanıtlara göre, öğretmenler, çocukların beğendikleri seçme statülere fazla önem verme, buna karşılık çocukların beğenmediklerini de küçümseme eğilimindedirler.

³² Orden Smucker, "The Campus Clique as an Agency of Socialization," *Journal of Educational Sociology*, 21, 1947, s. 163-168.

³³ August B. Hollingshead, *Elmtown's Youth*, Wiley, 1949.

³⁴ James S. Coleman, "Academic Achievement and the Structure of Competition," *Harvard Educational Review*, Fall 1959, s. 330-351, ayrıca *The Adolescent Society*, Free Press, 1961.

VI. SONUÇ: EĞİTİMDE TEMEL SORUNLAR

19.38 Resmi eğitim kurumlarının belki de en belirgin özelliği son derece yaygın olmalarıdır. Nitekim eğitim kurumları yüzyıldan az bir zamanda, bütün şehirlere ve ülkedeki hemen hemen her köy, kasaba ve tarımsal topluluklara kadar girmiş bulunmaktadır. Bu gelişme eğitimin her kötülük ve hastalığa karşı hem bir çare hem de bunlara karşı bir savunma aracı olduğuna dair büyük bir inancı yansıtmaktadır. Bu inanç güvenilir ampirik temellere dayanmaktadır. Örneğin, parasız resmi eğitim, düşük statüye sahip göçmenlerle, sosyo-ekonomik durumları fakir grupların çocukları için başdöndürücü statü yükselmelerinde basamak olagelmıştır. Şurası muhakkaktır ki, pek çok ana-babamın değer cetvelinde en başta çocuklarının kendilerinden çok daha iyi bir öğrenim görmeleri hakkındaki dilekleri yer alır. Çizelge 38'de belirtildiği üzere, yalnız ekonomik görüş açısından ise eğitim açıkça "gelir" ile ilgilidir.

Çizelge 38. A.B.D.'nde çeşitli eğitim düzeylerindeki kişilerin geliri.

Okulda geçen yıllar	45-54 yaşları arasındaki erkeklerin ortalama geliri	Tahmini "Ömrü boyunca" gelir
Hiç	\$ 1.588	\$ 58.000
İlk		
1-4	1.927	72.000
5-7	2.507	93.000
8	3.112	116.000
Lise		
1-3	3.588	135.000
4	4.519	165.000
Üniversite		
1-3	5.473	190.000
4 veya daha fazla	7.907	268.000

Kaynak: Paul C. Glöck, Herman Miller, "Educational Level and Potential Income," *American Sociological Review*, June 1956, s. 308, 310.

19.39 Resmi eğitimin göze çarpan ikinci bir özelliği de amaçlar, gereçler, eğitim programı ve öğretim yöntemleri yönünden gösterdiği büyük çeşitliliktir. Bu yüzden, James B. Conant Amerikan eğitim sistemini —birindeki pekiyinin diğerindeki ortaya eşit sayılabileceği kadar ölçü farkı gösteren 35.000 bağımsız okulun mutlu

bir birleşmesini ifade ettiğinden— "Nuh'un Gemisi" diye nitelemektedir". Bu çeşitlilik, eğitimin görevinin ne olması gerektiği konusunda şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Bazıları, okulların kendilerini temel bilgilerin —okuma, yazma, aritmetik ve belki de ek birkaç konunun— öğretilmesine hasretmeleri gereğine inanmaktadır. Diğer bazılarının görüşüne göre, okullara ister ders programları ister ders dışı çalışmalar yoluyla olsun, topluma hazırlama ve kişisel uyum alanında sorumluluk yüklenmelidir. Duygusal eğilim de daha çok bu ikinci yönde olsa gerektir. Nitekim okullar "çocuk-yetiştirme" külfetinin gittikçe daha büyük kısmını üzerine almaktadır. Ayrıca okul, ana okullarına düşen koruyuculuk sorumluluğunu da daha çok yüklenmektedir. "Okul hayatı" gerek derslerle gerek ders dışı faaliyetlerle çocuğun uyanık geçen saatlerinin büyük kısmını kapsamaktadır. Artık okul, tıpkı Orta Çağ Kilisesi gibi, toplulukların çoğunda topluluk merkezi haline gelmiş bulunmaktadır.

19.40 Okulun eğitim programı üzerindeki tartışma, iyi bir eğitim sorununun aile, kilise, oyun grubu ve diğer topluluk araçlarıyla geleneksel şekilde yürütülmekte olan çocuk yetiştirme sorumluluğunun, çeşitli görüşlere göre, okullar tarafından yüklenilmesi veya yüklenilmemesinden ibaret olmadığı kabul edilecek olursa, kendiliğinden çözümlenebilecektir. Büyük bir ihtimalla, okulların her şeyden önce eğitim kurumları (dar anlamda zekânın eğitimi) olduğu kamısına karşı konmaktadır. Bugün büyük kentlerdeki okulun eğitici olmaktan çok koruyucu durumuna geçtiği söylenebilir. Eğer bu koruyucu görev ağırlık kazanıyor ve topluluk halen çok küçük çocuklara uygulanmakta olan koruyucu bakımın okullarca sağlanmasını diliyorsa, bu çözüm şeklinin, topluluğun dilettiği ölçüde benimsenmemesi için makul bir neden kalmıyor demektir. Aynı şey yetişkinlerin eğitimi, meslek eğitimi ve serbest zaman değerlendirme için de söz konusudur. Liseler ve yüksek okullar, eğilim ve ilgileri ne olursa olsun, 14-20 yaşlar arasındaki kitle için en çok istenen yerler değil midir? Yoksa, cebir, fizik veya sosyoloji öğrenmeyen ve öğrenemeyecek olan belirli kişiler, bu konuları bazı gençlik kuruluşlarının kendi beğenilerine göre sundukları şekilde mi öğreneceklerdir? Bütün bu faaliyetler topluluk hayatının önemli yönleri olarak kabul görmektedir. Şu halde bunlar, okullar gibi bazı kurumlarla işbirliği yapılarak en iyi şekilde ele alınmaz mı? İşte bu da bir karara bağlanması gereken pratik sorunlardan birisidir.

19.41 Eğer koruyucu, eğlendirici ve mesleğe hazırlayıcı amaçların büyük bir kısmı okullarca sağlanacaksa, ders programlarında yapılacak zecri değişiklikler şüphesiz, geleneksel eğitim muhtevasını öğrenemiyen veya öğrenemeyecek olan geniş grupların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde olacaktır. Ancak, aynı okul içerisinde veya başka okullarda hangi disiplinlerin ve faaliyetlerin en iyi şekilde yürütüleceği de gene pratik bir sorun teşkil etmektedir. Öğrencilerin başarı ve yetenek dereceleri yönünden sınıflandırılmaları ve diploma sahibi kılınmaları da, bugün lise ve fakülteden mezun olmağa temel teşkil eden sınavlardan daha kapsamlı ve bilimsel bir sınav sistemini gerektirecektir. Bu ölçüler sağlanabilir ve okullardaki öğrencilerle iş arayanlara da uygulanabilir.

19.42 Diplomalar ve dereceler, şimdiye kadar süregeldiği üzere, bunların sahiplerinin belirli bir okulda öngörülmesi olan bir süreyi doldurduklarını belirlemekle yetinmelidir. Notlara, derecelere, hüner veya başarının diğer kanıtlarına nelerin esas olması gerektiği üzerindeki tartışmalar da büyük ölçüde ortadan kaldırılmaktadır. Notların "yetenek" ile ilgili olarak "başarı"ya mı, "çaba"ya mı yoksa bazı istatistiksel grup kurallarına mı dayandırılacağı, açıkça görüldüğü üzere pratik bir sorun teşkil etmektedir. Bu üç ölçünün (ve çok sayıdaki başka ölçülerin) ayrı ayrı değeri olabilir. Her bir ölçünün anlamı tam bir açıklığa ulaştıracak olursa, bu not verme yöntemlerinin herhangi birine veya tümüne karşı herhangi bir itiraz söz konusu olmayacaktır.

19.43 Üzerinde hemen hemen tamamen uyuşulan bir nokta vardır ki, o da, okuldaki eğitimin toplumca desteklenmesi gereken iyi ve yararlı bir faaliyet olduğudur. Ampirik veriler bu görüşü desteklemekte ve hatta çok daha etkili kanıtlar teorik alanda ileri sürülmektedir. Toplumun teknolojik eğilimi her yerde açıkça görülmektedir. İş piyasasında artık sıradan işçi istenmemektedir. Boş zamanın artması işsizlik sorununu hem nitelik hem de serbest zamanın iyi değerlendirme yeteneği yönünden ağırlaştırmaktadır. İşte bütün bunlar hem maddi hem manevi nedenlerle eğitimin her çeşidine karşı büyük bir istem yaratmış bulunuyor.

19.44 Bütün bu istemlerle öbürlerini karşılamada, eğitim sistemi ne derece etkili olabilir? İşte bu alandaki bazı temel görüşleri gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bir kere eğitim, yükseltmeyi amaç edindiği toplumun üstünde ve dışında bulunan bir manivela de-

ğildir. Eğitim değiştirmeye çalıştığı o toplumun (ne kadar geri, bilgisiz ve batıl inançlı olursa olsun) içerisinde temellenen, onun tarafından desteklenen ve yönetilen bir süreçtir. Uzun sürede, eğitimden kaynağının çok üstüne çıkması beklenemez. Seçmenlerin, mütevellî heyetlerinin cahil, dar görüşlü ve cimri, öğretmenlerle okul yöneticilerinin de yetersiz oldukları yerde eğitim etkisiz kalacaktır. Eğitimin sorunların çözülmesine yardımcı olup olamayacağı ise, esas itibarıyla, öğretilerin doğruluk ve geçerliğine bağlı bulunmaktadır. Bilgi sürekli olarak denetlenip, araştırmalarıla zenginleştirilmediği, eğitim eski kuşakların hatalarının, ön yargılarının ve kurallarının iletilmesi sürecinden pek de öteye gidemeyecektir.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki kelimelerin herbirindeki kavramları tanımlayarak ve örnek vererek karşılaştırınız.
  - a. Eğitim — topluma hazırlama.
  - b. Eğitimin saklı — açık görevleri.
  - c. Eğitim amaçları — koruyucu amaçlar.

B. Eğitim amaçlarının yorumlanması

1. Kendi deneyimlerinizle dayanarak ilk okul, lise ve üniversitedeki eğitim amaçları arasında nasıl bir ayrım yaparsınız?
2. Kendi gözlemlerinizle dayanarak, ilk okul, lise ve üniversitedeki rol kuraları ile rol beklentilerinin işleyişini her grup için nasıl belirlersiniz? (6.20-6.21). Gözlemlemiş olduğunuz bu çeşitlilikler, size eğitim amaçları hakkında ne düşündürüyor?

BİBLİYOGRAFYA

- Brookover, W. A., *A Sociology of Education*, America Book, 1955.
 Clark, Burton R., *Educating the Expert Society*, Chandler Publication, 1962.
 Gordon, C. Wayne, *The Social System of the High School*, Free Press, 1957.
 Gross, Neal, *Who Runs Our Schools?*, Wiley 1958.
 Lazarsfeld, Paul F., Thielens, Wagner, *The Academic Mind*, Free Press, 1958.
 Lichter, Solomon O., et. al., *The Drop-Outs*, Free Press, 1962.
 Sanford, Nevitt (ed.), *The American College: A Psychological and Social Interpretation of Higher Learning*, Wiley, 1962.

20

TEKNOLOJİ, DEĞERLER VE EKONOMİK ÖRGÜTLENME

I. GİRİŞ

II. FARKLI TOPLUMLARDA EKONOMİK FAALİYETLER VE NORMLAR

- A. Güney Afrikalı Çalı Adamları
- B. Arizona'lı Hopi Kızılderilileri
- C. Güney Denizi Adalarında Yaşayan Raroryahlar
- D. Çağdaş Kent İnsanları

III. ÜRETİMİN GENEL TOPLUMSAL TEMELLERİ

- A. Kaynaklar, Normlar ve Örgütlenme
- B. Değerler

IV. BİR EKONOMİDE İŞBÖLÜMÜ

V. BİR EKONOMİDE TEŞVİK DÜZENLERİ

VI. TOPLUMSAL VE EKONOMİK ÖRGÜTLENME DÜZENLERİ

VII. ÖZET

TEKNOLOJİ, DEĞERLER VE EKONOMİK ÖRGÜTLENME

I. GİRİŞ

20.1 Herhangi bir hayat düzeyinde yaşamak, topluluğun bazı üyelerinin belli işler yapmasını gerektirir. İş, belli bir amaca ulaşacak araç olarak tamnan faaliyettir ve esas olarak kendi tatminleri için insanların giriştikleri faaliyetlerden ayrılır. Nüfusun ne kadar genişlikle bir oranının ve kimlerin hangi ekonomik faaliyetlerde bulunacağı, fiziki kaynakların varlığıyla, teknolojik gelişmenin durumuyla, örgütlenmenin etkinliğiyle, hâkim değerlerle ve yaşama düzeyi konusunda gösterilen titizlikle belirlenir. Sosyolojinin ekonomi alanıyla ilgisi, bu etkenlerin bazıları üzerinde öbürlerine oranla daha çok toplanmakta, fakat genellikle bu etkenler arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerinde odaklaşmaktadır.

20.2 Toplumsal ve kültürel etkenlerin bir ekonomi bakımından taşıdığı önem, Pennsylvania'lı Amişlerin yaşamı hakkında daha önce vermiş olduğumuz bilgilerden anlaşılabilir (5.14-5.50). Her ne kadar Amişler, Pennsylvania'daki öbür tarımcı halkia hemen tamamen aynı fiziki şartlar altında yaşamakta iseler de, ekonomik dayanışmaları bakımından onlardan çok farklıdır. Bunun gibi Sovyet Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri, geniş ölçüde, hem doğal kaynaklar bakımından zengin, hem de bilim ve teknoloji bakımından ileridirler. Her ikisi de ekonomik kurumlarından birçok bakımdan aynı türden tatminler beklerler. Ama bu kurumlar arasında birçok önemli farklar vardır. Bu kesimde ekonomik kurumların bütün toplumlarda gördüğü ortak görevler gibi, ekonomik düzen farklılıklarına yol açan toplumsal ve kültürel etkenler de incelenecektir. Bir hareket noktası olarak, birbirinden son derece farklı dört toplumdaki ekonomik faaliyetler anlatılacaktır.

II. FARKLI TOPLUMLARDA EKONOMİK FAALİYETLER VE NÖRMLER

A. Güney Afrika'lı Çalı-Adamları¹

20.3 Çalı-adamları küçük, siyah derili ilkel insanlar olup, kurak ve verimsiz bir bölgede yaşarlar. Onlar için hayat, misafirseven ve uzlaşır olmıyan bir çevre ile aralıksız mücadele etmek demektir. Vücutlarının ancak bir kısmını örten giysileri hayvan derisi parçalarıdır. Evleri, dört ayak yüksekliğinde, dal ve çubuklardan yapılmış, üstü otlarla örtülü dayanıksız barınaklardır. Yazlar çok sıcak ve kuraktır. Kış geceleri ise son derece soğuktur.

20.4 Çalı-adamlarının ekonomisi hayvan avlanma, bitki kökleri ve böcek toplama ve sınırlı olan su kaynaklarını koruma etrafında örgütlenmiştir. Yiyecek boldur. Karıncalar, yılanlar, kertenkeleler, kurbağalar, arılar, çekirgeler, bitki kökleri ve otlar yanında, fil, aslan, kaplan, sırtlan, yaban kedisi, çakal, karakulak, ceylan, zürafa, devekuşu, yabaneşegi, gergedan ve su aygırı gibi hayvanlar başlıca yiyecek kaynaklarıdır. Vahşi hayvanları yakalamak için Çalı-adamları tuzaklar, kapanlar, zıpkınlar ve zehirli oklar kullanırlar. Bazen ava daha ihtiyatlı yaklaşmak için devekuşu kafası ve tüyleri altında saklanırlar.

20.5 Çalı-adamları için yiyecekte çok su büyük sorundur. Kamplarını su çukurlarına çok yakın kuracak olsalar, avlarını ür-kütüp kaçırabilirler. Bu yüzden suyu koruma yöntemleri geliştirmiş ve uzun mesafelere taşımışlardır. Suyu, kabuğunda küçük delikler açılarak içi boşaltılan devekuşu yumurtalarında taşırlar. Delikleri tıkamak için ot kullanırlar. Kavun ve başka meyve suları da su ihtiyacı için kullanılır. Olağanüstü durumlarda su topraktan süzdürülür. Yer altındaki ıslak toprağı kump meydana çıkarmak için sopalar kullanılır. Su süzdürülür ve ilerde kullanılmak üzere devekuşu yumurtaları içinde saklanır.

20.6 Cinsiyet üzerine kurulu bir işbölümü vardır. Erkekler büyük avların yakalanmasında büyük yetenek ve dayanıklılık gösterirler. Erkek çocuklar bu konuda geniş ölçüde yetiştirilirler. Karı sahibi olabilmek için bir erkek, avcılık yeteneğini isbat etmek zor-

¹ Bu konuda geniş ölçüde S. Elridge, et al., *Fundamentals of Sociology*, Crowell, 1950, s. 516-517'den yararlanılmıştır.

rundadır; en başarılı avcılarının grup içindeki statüleri yüksektir. Kadınlar bitki kökleri, çilekler, böcekler, kertenkeleler toplar ve küçük avları yakalarlar. Bundan başka ateş yakmak için odun toplar ve su getirirler. Bununla birlikte avlanmaya çıkmış olan erkekler kavun, bitki kökü, karınca yuvaları ve "Çalı-adamı pirinci" diye bilinen büyük, beyaz karıncaların tırtılları gibi güzel, lezzetli şeyleri toplamakta tereddüt etmezler.

20.7 Toprak bireylerin malı değildir. Bir kabile veya grup belli bir alanı kendi avlanma alanı sayar; başka bir grubun üyelerinin bu alandan geçmesi, bu grupla dostça ilişkileri yoksa ve geldikleri de açıkça ve içtenlikle duyurulmamışsa, tehlikelidir. Bir çalı-adamı ailesi, avladığı ve topladığı yiyecekleri kendisi için kullanır. Bir arı kovana, deve kuşu yumurtaları yuvasına veya yenilebilir bitki köklerinin bulunduğu bir alana raslıyan erkek, buraya işaretli bir ok bırakarak bulduğu şey üzerinde hak iddia eder. Öteki Çalı-adamları onun bu mal üzerinde mülkiyet hakkını kabul ederler. Ancak büyük bir av hayvanı öldürülüp kampa getirildiğinde paylaşılır; başarılı avcı etin bölüşülmesini yönetir ve derisiyle sınırlarını kendine saklar. Ticaret ve değişim sık görülmez; bununla birlikte küçük partiler, bazan yiyecek ve deri karşılığında silah ve süs eşyası almak üzere komşu kampları ziyaret ederler.

B. Arizona'lı Hopi Kızılderilileri² (17.3-17.14)

20.8 Hopiler de çölde yaşarlar. Fakat onların çevrelerine intibak biçimleri çalı-adamlarınınkinden farklıdır. Ekonomileri yoğun tarım üzerine kuruludur. Hopiler için avlanma ekonomik bir faaliyet olmaktan çok dinsel bir davranıştır. Ceylan, tilki, çakal ve kuşlar sezdirmeden yakalanır veya kapana düşürülürler. Hindiyi tüyleri için evcilleştirmişlerdir, ama etini ve yumurtalarını yemezler. Battaniye ve giysi yapmak için pamuk da yetiştirirler. Yiyeceklerini esas olarak tarımdan elde ederler ve başlıca ekin mısırdır. Bununla birlikte kabak, günciçeği ve geftali de yetiştirilir. Böyle kurak bir çevrede tarım yapmak, Hopilerin çok hünerli ve sabırlı olmalarını gerektirir.

20.9 Erkekler kendilerinin ve ailelerinin bütün yiyeceklerini yaparlar. İplik eğirir ve battaniye, kuşak, hamaylı dokur, hatta bunları püskül ve nakışlarla süslerler. Bunlara ek olarak ava gider,

² Bu konuda da *Ibid.*, s. 517-518'den geniş ölçüde yararlanılmıştır.

yakacak ve yapı malzemesi toplar, bütün tarım işlerini yürütür ve dinsel ve yönetsel görevlerin pek çoğunu yerine getirirler. Kadınlar çocuklara bakar, yemek hazırlar, sepet ve çömlek yapar, çekirdek ve kök toplar, evleri yapar ve onarır ve komşularıyla ticaret yaparlar. Bazı kabileler, Hopi battaniyeleri almak veya tarım ürünleri karşılığında et ve yün değişmek üzere, Grand Canyon'un kıyımında yüzlerce mil katederler.

20.10 Hopi kültürü, kurumlar arasındaki karşılıklı bağımlılığa güzel bir örnektir. Toprağa her köyde ana-nesepli klanlar sahiptir ve her klan içinde de bazı topraklar aileler arasında bölüşülür. Toprak ve ürünleri, evler ve ev eşyaları kadınların malı sayılır. Görüldüğü gibi aile kurumu ile mülkiyet düzeni ve toprağın işlenmesi arasında sıkı bir ilişki vardır. Bundan başka din de, Hopilerin ekonomik ve ailevi davranışlarında önemli rol oynamaktadır. Yağmur yağdırma hiç şüphe yok ki dinsel törenlerin en önemlilerinden biridir ve Hopi tarımında her işlem bir yağmur yağdırma ayini ile birlikte yürütülür. Demek oluyor ki Hopi kültürünü korumak ve sürdürmek üzere dinsel, ailevi ve ekonomik faaliyetler karşılıklı ilişkiler içinde bulunmaktadır.

20.11 Çaltı-adamları ve Hopilerden farklı olarak Raroryahlar, yaşamak için zorunlu olan şeyleri kıskanılacak kadar kolaylıkla elde etmektedirler. Bengt Danielsson, Raroryahlar arasındaki gözlemlerini şöyle anlatmaktadır:

C. Güney Denizi adalarında yaşayan Raroryahlar³

... Rarorya'da bütün yıl yaz mevsimi hüküm sürer. Bu, hayatı basitleştirmekte ve ihtiyaçları geniş ölçüde azaltmaktadır. Herkes ev sorununu kılınacak kadar kolaylık ve çabuklukla çözümlenmekte, zevkine bağlı olarak Palmiye yaprakları, galvanize edilmiş demir, köknar ağacı ve sandık kapaklarını biraraya getirerek ev yapmaktadır. Sığ güllerde yıkanmak için bol su bulunur; içme suyu da bulutlardan bedava akar veya hindistan cevizlerinin edinilir. Yakacak ise, doğanın cömertlikle her yere dağıttığı Hindistan cevizinin lifleridir. İnsan 15 dakika içinde bir haftalık yakacağı toplayabilir. İdilim, yiyecek sorununun çözümlenmesine dolaylı bir yoldan da katkıda bulunmaktadır. Sığ güllerde yüzlerce tür bahk bulunur ve sabahleyin yapılacak kuzul bir bahk avı mutlak surette parlak sonuçlar verir. Gıyafetler de zorunlu olarak enaza inmiştir. Bir kısa pantolon ve bir don bir yıl için oldukça yeterlidir.

³ Rarorya, ünlü "Kon-Tiki" seferinin son noktasıydı. Yukarıdaki paragraflar Bengt Danielsson, Raroria, Happy Island of The South Seas, Rand McNally, New York, 1953'den alınmıştır.

20.12 ... Bazan köy sokaklarında terkedilmiş veya en beklenmeyen yerlerde biraraya yığılmış el arabaları ve bisikletler görerek şaşırıyorduk. Bunun nedeni, Raroryahların bunları istifi örtülü bir yere koymaktan üsenecek kadar tembel olmalarında buluyor ve çok geçmeden bu düşüncemizin son derece doğru olduğunun belgelerini görüyorduk. Bir gün komşumuz Tefau'nun akına, birdenbire, kendine ait küçük arazideki birçok çukurları doldurmak geldi ve el arabasını kapıp dışarı çıktı. Dalgaların yıkadığı, dalgınlaşabilecek en güzel beyaz bahçe kumlarının bulunduğu kıyıya birkaç sefer yaptı; fakat birdenbire gözden kayboldu. İlgilenip araştırınca, beklediğimiz gibi, el arabasının köy yolu üzerinde terk edilmiş olduğunu gördük. Günler geçti ve araba yerinde kaldı; Tefau hergün arabasının yanından en az üç defa geçtiği halde ne kendisi, ne de herhangi bir başka arabayı yerinden kopartmadı. Bir hafta kadar sonra Tefau yine beldenemedik bir biçimde bir sabah arabayı kavradı ve hiçbir şey olmamış gibi işine devam etti. Eklemek gerekir ki bu bir istisnai durum değildir; genel olarak Raroryahlar giriştikleri her işe karşı ancak bu kadar kaprialdirler. Tuhaf bir bahk veya ilginç bir başka şey gördükleri için birdenbire işlerini yüstü bırakırlar. Aita Peapea. Aceleyle ne lüzum var? Dalma bir yana vardır.

20.13 ... Tupuhoe, popua ülkesindeki —yani genellikle Avrupa ve Amerika'yı anlatan beyaz adam ülkesindeki— durumunu öğrenmek istedi. ... kendisine mümkün olduğu kadar gerçeğe uygun ve kapsamlı bilgi vermeğe çalıştı. Fakat bizden duydukları şeyler, en kötü şüphelerini doğruluyor gibiydi; çünkü dinleyenler üzerindeki etkiyi Rauri şöyle özetledi: "Fakat ayın Tahiti'de olduğu gibi, yalnız bir evde yaşamak için birçok kişi ücret ödemekte ve orada bahği satmaktadır." Dinleyiciler bu buruk sözleri duyunca gülmeğe başladılar. "Çok kimse ne zaman işe gideceklerini sante bakarak belirlemekte, başka bazılarının ise belki de yapacak işleri bulunmamaktadır. Buraya gelmekte alınlık etmişsiniz. Burada her zaman herkese yetecek kadar yiyecek bulunur ve insanlar yalnız istedikleri takdirde çalışırlar."

20.14 ... Ondokuzuncu yüzyıl ortalarında — Tahiti'den Tuomotu adalarına uskunalar gelmeğe başladı ve gemideki tuhaf yabancılar, sağ güllerde son derece bol olan ve herkesin hiçbir zahmete girmeden avılabileceği inci ve midyeler karşılığında elbise, bıçaklar ve başka değerli maddeler verdiler — Şüphesiz çok kimse yine de birkaç parça giysi veya bıçak için güneşin altında çalısıp ter dökmek gibi aptalca bir işi yapmayı reddetti, fakat zaman zaman birkaç hindistan cevizini koparmaya razı olan yerlilerin sayısı durmadan arttı. Kurutulmuş hindistan cevizli ticaretinin ilerlemesi inci-anam, midye ticaretinin de gelişmesine yol açtı ve birçok yerli dalgıçlık mesleğine girdi. Midye toplamak için dalmak, hindistan cevizli kurutmak kadar akıcı değildi ve karşılığında insanın rüyada göremeyeceği kadar çok içki ve giysi elde edebileceği kocaman, parlak bir inci bulma imkânı dalma vardı.

20.15 Çok geçmeden bazı kaptanlar adaya para getirmenin işleri kolaylaştıracağını düşündüler. — Ve ilk olarak şili dolarları geldi. Bunlar büyük, parlak, üzerinde kurtal resmi bulunan madeni paralardı. Bundan dolayı yerliler bunları "kuz parası" diye adlandırdılar. Bu parlak madeni paralar birçok Raroryahı ve akrabalarını öylesine büyülemişti ki, hepsi bunlardan yığın-

larla topladılar, bugün bile gizli sandık ve kutularda bol miktarda şunu dolan vardır. Başka bazıları bu paraların istedikleri şeyleri elde etmek için hem rahat, hem kullanışlı bir araç olduğunu gördüler ve içlerinde en girişken olanları gemilerle Tahiti'ye gelip buradan kavanozlar, et makineleri, mobilyalar, bako elbiseleri, Inciller, demir çubuklar ve binlerce çarşıcı ve şüphesiz nasıl kullanacağını bilmedikleri eşyalarla döndüler.

20.16 — Pek çok Raroryalı Tahiti'ye gelmiş ve onların daha iyi bükülerinin nasıl yürüdüğünü görmüştür. Bu, onlar üzerinde öylesine derin bir etki bırakmıştır ki, tamamen Tahitlileri taklit etmek için ellerinden gelen herşeyi yapmışlardır. Örneğin geçen 30-40 yıl boyunca her sığı değer Rarorya ailesi Avrupa usulü bir ev yaptırmak zorunda kalmıştır. Gerçek çam kerestelerinden yapılmış ahşap evler, doğal olarak en güzel evler olarak görülmüştür. Bundan sonra galvanize edilmiş demirden yapılmış evler ve siki sandıklarında yapılmış tahta kütübeler geliyordu. Değerler düşüşünün en altında ise, eski Polines üslubunda palmye yapraklarından yapılmış evler geliyordu.

20.17 — Güzel Avrupa evinin döşenmesi ise gereklidir ve standart düşeme, anlaşılması mümkün olmayan bir nedenle, bir kaç sandalye, bir demir karyola ve aynalı bir dolaptır. Bu makul görülmektedir; fakat gerçek bundan oldukça farklıdır. Ayna istisna edilecek olursa moda olan bu nesnelere hiçbir pratik bir amaçla hizmet etmemekte, yalnızca prestij güdüleriyle alınmaktadır. Çok eski zamanlarda atalarının yaptığı gibi, bütün Raroryalılar dalma yerde oturmayı ve uzanmayı tercih ederler, kilit altına almak istedikleri birkaç eşyalarını büyük tahta sandıklarda kururlar. Kısa zamanda anladık ki Raroryalılar sandalyelerini de hiçbir zaman kullanıyorlar ve kendilerine her ne kadar sık sık bizi ziyarete geldikleri zaman verdiğimiz sandalyelere otururlarsa da, kendi aralarında konuşmaz bir biçimde yerde oturuyorlar. Bağlantıda, her evde bulunan süslü başlıca geniş demir karyolalar konusunda biraz daha şüpheliydik; fakat bunların da yalnızca süs olduğunu anladık. Raroryalılar pandamustan yapılmış ve yere yerli gütelere üzerinde uyuyorlar, yani bağlarında ise gayet iyi yapılmış yataklar duruyordu. Önemli olan şey yatağa sahip olmaktır, kullanmak değil.

20.18 — Bisiklet bakımından da durum aynıdır. Raroryada en az 25 tane bisiklet vardır, hepsi de yeni ve parlaktır. Bir bisiklet parlaklığını yitire yitirmes veya kırılır kırılmaz bir tarafa atılır ve sahibi yeni bir bisiklet satın alır. Çünkü kimse onun nasıl parlatılacağını veya nasıl onarılacağını bilmez. Bu önemsiz olgudan çok daha önemli olan bir husus, Rarorya'da bisiklet kullanılmamasıdır. Bu güzel bisikletleri kullanmanın tek yolu, yalnız üçü yolda boyunda olan köy içindeki sokakta aşağı yukarı gidip gelmekten ibarettir. Bunun çok önemsiz ve biteviye olduğu düşünülebilir; fakat Raroryalılar için yetip artmaktadır bile. Gerçekten daha uzak bir mesafeye bisikletle gitmeyi sıkıca bulur; esasen önemli olan şey, bisikletin ne kadar güzel olduğunu göstermektir. Pazar başlıca resmi geçit günüdür; ayından sonraki saatlerde genellikle köy sokağı bisiklet sürerlerle doludur; bunlar bir aşığı bir yukarı neğeli ve vakur bir eda ile pedal çevirir ve gösterişsevirlikle sürerini çalarlar.

20.19 — Raroryalıların basit hayatı, onlara güvenlik ve tatmin sağlamakta. Günümüzde bütün bu grup içinde, yalnız yarım düzine yabancısı çiftlik sahibi bulunmaktadır ve istisnasız herkesin kendi toprağı vardır. Şüphesiz bazıların daha çok, bazıların daha azdır. Fakat örneğin Rarorya'da hiç kimse üzerinde ev yapabileceği bir arsa dan ve ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadar hindistan cevizinin bulunduğu bir arazi parçasından yoksun değildir.

D. Çağdaş kent insanları

20.20 — Yukarıdaki örneklere karşılık çağdaş kent insanının egemen ekonomik hayatı hakkındaki şu kısa açıklamaya bakınız (15.12-15.15).

Bir fabrika veya büroda çalışır; hizmetlerinin karşılığı para veya çek olarak ödenir; bu yolla elde ettiği para ile yiyecek, giyecek, mobilya ve başka zorunlu araç ve gereçleri satın alır; gelirin bir kısmını bir tasarruf bankasında biriktirir veya bir ev, ya da otomobil satın almak üzere bankadan ödünç para alır. Kendisi ve patronu, işsizlik ve yaşlılık sigortası üzere hükümete belirli bir miktarda para öder; bundan başka her yıl eyalet hükümetine ve devletine bir gelir vergisi öder. Kendi hayatını, evini ve arabasını da sigorta ettirebilir. Kira, gaz ve elektrik, yakıt, doktor, onarım ücretleri öder ve daha başka değişik masraflar yapar. Değumundan ölümüne kadar ekonomik düzenin ve bunu çevreleyen ekonomik kurumların çözülmez bir parçasıdır.

Çalışan adamı, Hopi kızıl derilisi ve Raroryalı da bu durumdadır; yalnız onların kalıpları çağdaş kent insanından daha basittir. Aşağıdaki paragraflarda çağdaş kent insanının ekonomik davranışını inceleyeceğiz.

20.21 Yukarıda sözü edilen toplumların ekonomik davranışlarının ayrıntıları değişmekle birlikte, her toplumun ekonomik kurumlarının başlıca sorunlarını ortaya koymaktadır: (a) Hangi mallar üretilmekte ve tüketilmektedir? Ne miktarda? Toplumun üretim kapasitesi ne oranda eğlence ve tatlmine, yani servet tüketici davranışlara, ne oranda tasarruf ve alet, makina, fabrika, teknik okullar ve eğitim programları gibi sermaye malları üretimine ayrılmaktadır? (b) Kimler ekonomik faaliyetlere katılmaktadır? Ne ölçüde? Erkekler, kadınlar ve çocuklar servet tüketici faaliyetlere olduğu kadar servet üretici faaliyetlere de katılmakta mıdır? Toplumda ki iş bölümü nasıldır? (c) Ekonomik mallar nasıl ve hangi âdet ve kurallara göre dağıtılmaktadır? Üretici çabanın mükafatı olarak güvenlik, refah, iktidar veya prestij gibi hangi teşvik edici öğeler

* Eldridge, op. cit. s. 55.

vardır? Mal ve hizmetlerin değişimini ne gibi kurallar yürütmektedir? Değişim oranı, yani mal ve hizmetlerin fiatı nedir? Her toplumda bu soruların cevabını, ekonomik kurum diye adlandırdığımız bazı gözlemlenebilir ve nisbeten istikrarlı davranış kalıplarında buluyoruz.

III. ÜRETİMİN GENEL TOPLUMSAL TEMELLERİ

20.22 Ne üretilmelidir? Ne miktarda? Doğal kaynaklar ve teknoloji, insanın ekonomik faaliyetlerini her zaman sınırlandırır. Her toplumda bir çok ekonomik davranış kalıpları mümkündür. Ne kadar ekonomik faaliyette bulunulacağını, en düşük düzeyde, hayatta kalmak için zorunlu olan hususlar belirler. Bu düzeyin üzerinde, türlü toplumlar değişik yaşama düzeylerine sahiptirler. Sekiz ulusun yetişkin nüfusu arasından seçilen temsil edici örneklerin cevaplarına dayalı olan Çizelge 39'un rakamları, insanların kendi yaşama düzeyleri konusundaki beklentileri arasında önemli farklar bulunduğunu göstermektedir.

A. Kaynaklar, normlar ve örgütlenme

20.23 Ekonomik faaliyetlerdeki değişikliklerin bazıları, herhangi bir gurubun içinde yaşadığı fiziki şartlardan ileri gelmektedir. Çaladami ve Hopili yalnız Hindistan cevizi ile geçinmemekte, Raroryalılar da yiyecek, giyecek ve barınak sağlamak için fazla zaman veya çaba harcamamaktadırlar. Öte yandan bir gurubun normları, sık sık insanların fiziki çevreye pek uymayan bazı faaliyetlerde bulunmalarını gerektirir. Çiftçiler yalnız otlak olmaya elverişli toprakları işleyebilirler. Hindular topraklarını ineklerini beslemek için işletirler, ama aynı zamanda ineğin yiyecek olarak kullanılmasını yasaklayan tabulara inanırlar. Şüphesiz bu onların yiyecek sorunlarını büyük ölçüde ağırlaştırır. Bunun gibi yeni ve daha üstün ürünler ve üretim yöntemleri, insanların alışkanlıkları, önyargıları veya âdetleri yüzünden uzun yıllar boyunca ihmal edilebilir.

20.24 Alışkanlıklar, gelenekler, fabrikalar, makineler, teknik kolaylık ve araştırma laboratuvarları gibi sermaye malları, yani üretim araçları ile yiyecek, giyecek, barınak ve eğlence gibi tüketim mallarına yöneltilen ekonomik faaliyetlerin miktarını da etkiler. Bu tür sorular genellikle, tüketimden elde edilecek bugünkü tatminler

ile, sermaye malları üretimine daha büyük önem verildiği takdirde gelecekte beklenebilecek tatminler arasında kurulacak bir dengeyle cevaplandırılır.

Çizelge 39. Yaşama standardı konusunda beklentiler, 1962.

Soru: Genel olarak yaşama standardınızın (= satın alabileceğiniz ve yapabileceğiniz şeyler) yükselmekte mi, düşmekte mi, yoksa aynı kalmakta olduğunu mu söylersiniz?

Ülke	Yükselmekte	Düşmekte	Aynı Kalmakta	Bilmiyorum
	%	%	%	%
A.B.D.	56	10	31	3
Hollanda	54	12	32	2
İngiltere	37	13	47	3
Finlandiya	36	15	44	5
Norveç	35	10	55	—
B. Almanya	29	19	46	6
Uruguay	19	43	32	6
G. Vietnam	6	70	24	—

Kaynak: American Institute of Public Opinion, 1962.

20.25 Toplumlar ticaret ve değişime giriştiklerinde, neyi ne miktarda üretmek gerektiğini belirleyen şartlar köklü bir değişime uğrarlar. Ticarete yönelik toplumlar, değişildiği takdirde üreticiye arzu ettiği şeyleri en büyük miktarda sağlayacak maddeleri üretirler. Pazarlar, para, fiatlar, krediler, borçlar ve ulaştırma kolaylıkları gibi geniş ve karmaşık ticaret mekanizmaları, sanayi toplumlarının hangi malları ne niteliklerde üretmeleri gerektiğini belirler. İnsanların mallara ödemeği kabul ettikleri fiatlar, belli fiata satılan belli miktardaki mal veya hizmetlerin lehinde verilmiş bir oyu temsil eder.

20.26 Bir serbest pazar, belli bir ürün için yapılan belli fiyat tekliflerinin (oyların) bir araya getirildiği merkezi bir takas yeridir. Serbest bir pazarda her mal veya hizmet üreticisinin neyi, ne miktarda ve hangi fiyata üretmesi gerektiği konusundaki kararını, tüketicilerin efektif talepleri (yani belli tür ve miktardaki mallar için belli fiatları ödemek yetenek ve arzusu) konusunda yaptığı tahmin belirler. Fiatları belirleyen toplumsal şartlar çok ayrıntılıdır. Bu şartların işleyişindeki aşamalar iktisatçıların geniş ölçüde dikkatlerini üzerine çeker.

20.27 Arz ve talep, düzenleme yetkisini yasalarla bazı resmi görevlilere tanıyan demokratik hükümetten, ne yapılacağını bir diktatörün kararlaştırdığı otoriter bir hükümete kadar değişen resmi düzenleme mekanizmaları aracılığıyla da ayarlanabilir. Bir hükümet veya önder, İngiltere'de II. Dünya Savaşında olduğu gibi, halkın hangi malları, ne miktarda arzu ettiğini belirlemek üzere geniş kapsamlı halkoyu yoklamalarına da baş vurabilir. Her türlü denetim altında bazı kararların alınması zorunludur: tereyağından çok top mu yapacağız; tüketim mallarından çok sermaye malları mı üreteceğiz, ve herbirinden ne kadar üreteceğiz? Böyle sorunları karara bağlamak üzere, serbest pazar ve kişi veya grubun diktatörlüğü şıkları arasında çok değişik resmi ve gayri resmi denetim mekanizmaları vardır. Her düzenin, hem kısa süreli ekonomik sorunlara bulunduğu cevaplar, hem de bireyin faaliyetlerini ve çalışma arkadaşlarını seçme özgürlüğü gibi toplumsal hayatın başka yanları üzerindeki etkileri bakımından elverişli ve elverişsiz yanları vardır.

B. Değerler

20.28 Görüldüğü gibi ekonomik üretimi belirleyen öğeler, (a) doğal kaynaklar, iklim, topoğrafya ve öbür doğal şartlar, (b) mevcut âdetler, kolaylıklar, hünerler, teknoloji ve toplumsal örgüt, ve (c) belli bir kültüre hakim olan amaçlar ve değerlerdir. Bunların hepsi arasında karşılıklı bir etkileşme vardır. Değerleri geniş ölçüde eğitim belirler. Bir toplumdaki eğitimin türünü ve kapsamını hayat şartları çok geniş ölçüde etkiler; hayat şartlarını da kaynaklar, teknoloji ve sermaye malları belirler. Şüphesiz doğa bütün ekonomik eğilim ve gelişmelere bazı sınırlar koymaktadır. Belli üretim dallarında bu sınırlara yaklaşıldıkça, bu dallarda daha ileri başarılar gittikçe artan bir dirençle karşılaşır. Genellikle maliyetlerin yükselmesi biçiminde ortaya çıkan bu direnç, insanların bazı şeylere karşı arzularını veya taleplerini değiştirerek değer verdikleri başka şeylere —zaman, eğlence ve en az çaba— yöneltir. İnsanların değerleri arasında kurulan bu denge, bir kültüre onun tauntacı değer ölçüğünü ve ayırıcı davranış kalıplarını kazandırır.

20.29 Küçük ve uyumlu bir toplumda insanların tercih ve değerlerinin ne olduğunu belirlemek oldukça kolaydır. Büyük bir sanayi toplumunda bu daha güçtür. Nitekim sanayi toplumlarında, özel teşebbüsler ve kamu kuruluşları çok geniş pazar araştırmaları yaparlar. Halkoyu yoklamalarında zaman zaman ekonomik değerler

karşısındaki tutumlarla ilgili sorular sorular. Örneğin A.B.D.'nde bir halkoyu yoklaması kuruluğu, işletmecileri ulusal ölçüde temsil eden bir örneğe şu soruyu sormuştur: "Günde iki veya üç saat daha çok çalışmakla gelirinizi iki misli arttırmamız mümkün olsaydı bunu yapar mıydınız?" Çizelge 40'da bu soruya verilen cevaplar görülmektedir. Görüşme yapılan işletmecilerin % 70'inden biraz çoğu, daha az çalışma saatinin daha çok ücret getirmesini tercih etmişlerdir. Düşük gelirli insanların bu soruya nasıl cevap verecekleri bilinmemektedir. Çizelge 41'de görüldüğü üzere Gallup enstitüsü tarafından ulusal düzeyde yapılmış başka bir inceleme, çalışma saatlerinin daha da kısaltılmasıyla ilgili öneriler karşısındaki daha genel tutumları biraz aydınlatılmaktadır. Yetişkin Amerikalılar içinde çalışma haftasının kısaltılmasına karşı olanlar 2/3'e yakın bir orana ulaşmaktaydılar. Kadınlar bu öneriye erkeklere oranla çok daha fazla karşıydılar; ayrıca meslek sınıfları arasında da bu bakımdan önemli farklılıklar vardı: öneriye en az sempati duyanlar çiftçilerdi. Günümüzde otomasyon, çalışma haftasının kısaltılması yönünde yeni bakışların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Çizelge 40. İşletme yöneticilerinin gelir ve çalışma saatleri karşısındaki tutumları

Soru: "Günde iki veya üç saat daha çok çalışmakla gelirinizi iki misli arttırmamız mümkün olsaydı, bunu yapar mıydınız?"	Cevapların Ulusal Ortalaması	Bölgesel cevaplar	
		Uzak-Batı	Güney
Evet	29.3	23.5	37.7
Hayır	70.7	76.5	62.3
Toplam yüzde	100.0	100.0	100.0

Kaynak: "The Quarter's Polls," Public Opinion Quarterly, Winter, 1946-1947, s. 614.

20.30 Bir başka incelemede lise öğrencilerinden ve fabrika işçileri veya kişisel hizmet yapan kişilerden seçilmiş bir örneğe, düşük ücretli fakat güvenli bir işi mi, yoksa yüksek ücretli fakat güvensiz bir işi mi tercih edecekleri sorulmuştur. Sonuçlar çizelge 42'de gösterilmektedir. Görülüyor ki bu grupta iş güvenliği yüksek gelirden daha değerli sayılmaktadır. Ayrıca işçilerin öğrencilere oranla iş güvenliğine daha yüksek bir önem verdikleri de görülmektedir.

Çizelge 41. Yetişkin Amerikalıların dört günlük çalışma safları önerisi karşısındaki tutumları

Soru: "Bazı sendika önderleri, işçilerin haftada dört gün ve günde 8 saat çalışmalarını önermektedirler. Ülkemizdeki sanayi yerlerinin pek çoğunda bu planın benimsenmesini ister misiniz?"

Cevaplar	Cinsiyete göre			Mesleğe göre			
	Genel ortalama %	Erkek %	Kadın %	Serbest meslekler %	Bayan yakutlar %	Çiftçiler %	Kol işçileri %
Evet	31	40	22	25	34	13	39
Hayır	61	54	67	66	38	76	55
Bilmiyorum	8	6	11	9	8	11	6
Toplam yüzde	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: American Institute of Public Opinion, July 31, 1957.

Çizelge 42. Öğrencilerin ve işçilerin iş güvenliği konusundaki tutumları.

Soru: "Aşağıda iki türlü iş gösterilmektedir. Bir seçim yapmanız gerekse hangisini tercih ederiniz?"	Yapılan seçimlerin yüzdesi		
	Fabrika işçileri	Kişisel hizmet yapan işçiler	Lise öğrencileri
Düşük ücretli, fakat güvenliği yüksek bir iş	55.2	67.2	47.0
Yüksek ücretli, fakat kaybetme ihtimali yüksek olan bir iş	27.2	23.4	29.5

Kaynak: "The Quarter's Polls," Public Opinion Quarterly, Summer, 1945, s. 319.

20.31 İş güvenliği yanında bireysel özgürlük ve yurttaşlık hakları, ekonomik ve siyasal değerlerimiz arasında en yüksek önemi taşımaktadır. 18-25 yaşlarındaki nüfus arasında yapılmış bir başka kanaat yoklaması bunu göstermektedir (Çizelge 43).

20.32 Yukardaki gibi kamuoyu yoklamaları, bize türlü toplumsal grup ve sınıfların zevklerini, isteklerini ve değerlerini gözlemlemek imkânı verir. Kamuoyu üzerine yapılacak becerikli yokla-

Çizelge 43. Bazı ekonomik ve siyasal değerlere verilen önem derecelerinin karşılaştırılması (% olarak)

Soru: "Aşağıdaki şeylerin birinden vazgeçmeniz gerekse, en çok rahatlıkla hangisinden vazgeçerdiniz?"	Cevaplar	
	Erkekler	Kadınlar
Elinizden geldiği takdirde yılda \$ 5.000'den daha fazla kazanmak hakkı	46	48
İstedığınız takdirde iş değiştirmek hakkı	15	15
Den özgürlüğü	8	5
Jüri önünde mahakeme edilmek hakkı	7	6
Seçim hakkı	5	6
Konuşma özgürlüğü	1	2
Hiçbir kanaat belirtmeyenler	18	18

Kaynak: "The Quarter's Polls," Public Opinion Quarterly, Spring, 1949, s. 156.

malar, ekonomik tutumlar konusunda eğilimleri belirlemek ve değişimleri önermek imkânını verebilirler. Bu yollarla sınıflar, uluslar veya kültürlerin değer düzenleri arasındaki farklılıklar —çatışma ve anlaşmazlıkların yaygın bir kaynağı— teşhis edilebilir ve daha uygun bir biçimde ele alınabilir.

IV. BİR EKONOMİDE İŞBÖLÜMÜ

20.33 Üretimi kimler yapmaktadır? Bütün toplumlarda iş bölümü bulunmakla birlikte, hangi ekonomik faaliyetlerin kim tarafından yapılacağını belirleyen evrensel kurallar yoktur. Yüzlerce sanayileşmemiş toplumda (6.25-6.26) türlü faaliyetlerin cinsiyete göre nasıl dağıldığını gösteren çizelge 44 bunu anlatmaktadır.

20.34 Her toplumda iş gücü, kadın ve erkek, bütün potansiyel işçilerden meydana gelir. Fiili iş gücünü bu potansiyelden ortaya çıkaran, kültürel tanımlamalardır. Kültürel tanımlamalar değişir. Eskiden çocukların çalıştırılmasıyla ilgili yasalar yokken, küçük çocuklar A.B.D.'nin iş gücünün etkin bir parçasıydılar. Bugün ise resmi olarak iş gücü, çalışan veya çalışmak isteyen 14 ve daha yukarı yaşlardaki kişiler olarak tanımlanmaktadır. A.B.D. iş gücünün bileşimindeki önemli değişimlerden biri, ev dışında gelir sağlamak üzere çalışan kadınların oranındaki nisbi artıştır. 1900'de kadınlar iş

gücünün % 18.8'ini oluşturmaktaydılar. 1960'da bu rakam % 32.1'e yükselmıştır. Bu rakamlar kadının Amerikan toplumundaki statüsünde meydana gelen değişmeyi kesinlikle göstermektedir.

Çizelge 44. Cinsiyete göre mesleki uzmanlaşma.

	Toplumların Sayısı				Yalnız kadınlar
	Yalnız erkekler	Hakım ölçüde erkekler	Erkek veya kadından	Hakım ölçüde kadınlar	
Denizlerde yaşayan memeli hayvanları yakalamak	34	1	0	0	0
Avlanmak	166	13	0	0	0
Kapan-kurmak	128	13	4	1	2
Balık tutmak	98	34	19	3	4
Kabuklu deniz hayvanlarını toplamak	9	4	8	7	25
Meyve, çilek, fındık toplamak	12	3	15	13	63
El ve halığı muhafaza etmek	8	2	10	14	74
Ot, bitki köklü ve çekirdek toplamak	8	1	11	7	74
Yemek pişirmek	5	1	3	28	158

Kaynak: George P. Murdock, "Comparative Data on Division of Labor by Sex," *Journal of Social Forces*, May, 1937, s. 552'den alınarak uyarlanmıştır. Çizelgeye alınan halkların hepsi avcılık yapan halklar değildir.

20.35 A.B.D. iş gücü içinde erkek ve kadınların ekonomik faaliyetlerini birbirinden ayıran başlıca çizgiler Çizelge 45'de gösterildiği gibidir. Burada da nisbeten kısa bir süre içinde önemli değişmeler ortaya çıkmıştır. Bu değişmeler toplumda artan kentleşmeyi yansıtmaktadır. 1950-60 arasında erkeklerin serbest meslekler ve yönetim işleri alanında, kadınların ise sekreterlik ve hizmet işleri alanında daha geniş yer tutması eğilimi devam etmiştir. Tarımın makineleşmesi geniş bir çiftçi nüfusuna olan ihtiyacı azaltmıştır; aynı gelişme kentli nüfusun iş hayatını da değiştirmektedir. Otomasyon ve uzmanlaşma, teknik eğitim ihtiyacını arttıracak ve aynı zamanda birçok işçileri uzmanlaşmış sekreterlik ve hizmet alanlarına kaydıracaktır. Şekil 59, işgücünde 1970'e kadar beklenen değişimleri göstermektedir.

20.36 Hayat şartları geri olan ilkel insanlar arasında hemen herkes ekonomik üretime katılır. Ancak genellikle aylıklık, dinlenme ve eğlenmeye ayrılan zaman ile ekonomik faaliyete ayrılan zaman grubun değerleri ve yaşama standartları belirler. İkel ihtiyaçlarının giderilmesinden öteye bir ekonomik faaliyeti pek gerekli görmeyen Raroryalılar örneği ile, başkalarından geri kalmamak ve "toplumsal mevkiini" yükseltmek için ekonomik mal ve hizmetleri gösterişli bir biçimde ve bazan da boşuna tüketen müreffeh bir Amerikalı, bu gibi konuların toplumlar arasında nasıl büyük değişmeler gösterdiğini anlatan örneklerdir.

Çizelge 45. 1950-1961 arasında Amerika'da çalışan kişilerin cinsiyetlerine göre meslek gruplarına ayrılması.

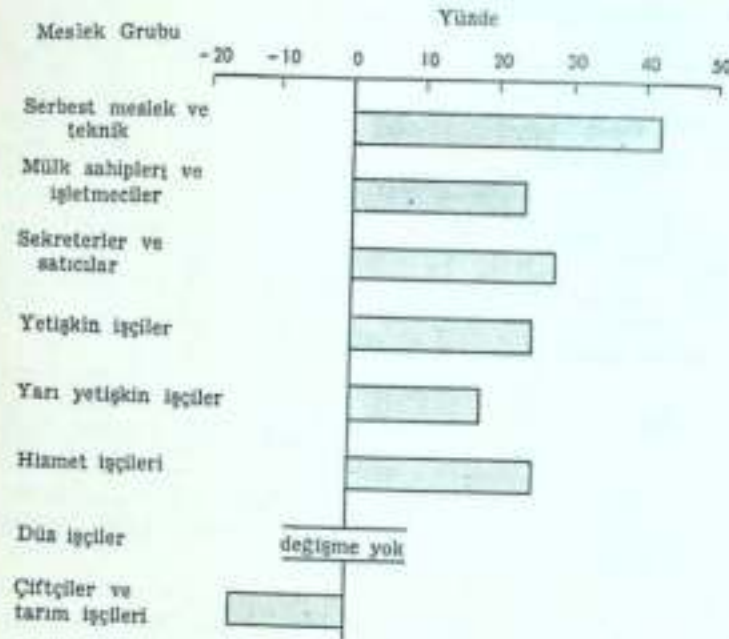
14 ve daha yukarı yaşlar	Toplamın yüzdesi			
	Erkek		Kadın	
	1950	1961	1950	1961
Serbest meslekler, teknik ve benzeri işlerde çalışanlar	7.1	11.2	11.9	12.2
Çiftçiler ve çiftlik işletmecileri	9.9	5.8	0.7	0.6
İşletmeciler, memurlar ve çiftçiler dışındaki mülk sahipleri	10.3	13.5	4.2	5.0
Sekreterler ve benzeri işçiler	6.3	7.0	26.7	30.0
Satıcılar	6.3	6.2	8.4	7.6
Zanaatkarlar, ustalar ve benzeri işçiler	18.6	19.0	1.5	1.0
Makineci ve benzeri işçiler	20.0	19.1	19.3	14.8
Özel ev işçileri	0.2	0.1	8.6	10.0
Özel ev işçileri dışındaki hizmet işçileri	5.9	6.6	12.2	15.0
Tarım işçileri ve ustaları	4.8	3.8	2.8	3.4
Tarım ve maden işçileri dışındaki beden işçileri	8.5	7.7	0.8	0.4
Mesleğini söylemeyenler	2.1	—	2.8	—
Toplam yüzde	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: 1950 verileri, U.S. Bureau of the Census, U.S. Census of Population: 1950, Cilt II, s. 101; 1961 verileri, U.S. Department of Labor, Monthly Report on the Labor Force, January, 1962, s. T-13.

20.37 Ekonomik girişkenliğin bir statü kazandırıcı öge sayıldığı yerlerde, rekabetçi ekonomik girişimlerde yalnız nisbeten başarılı olmak değil, aynı zamanda bu başarıyı tasvip edilen bir biçimde göstermek de gereklidir. Prestij amacıyla bir kimse ekonomik başarısını aylıklık yaparak veya en azından ekonomik nitelikte olma-

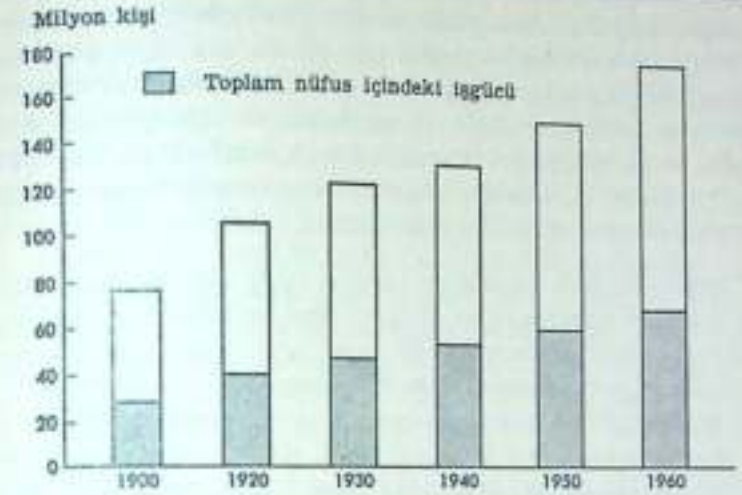
yan faaliyetlerde bulunarak ilân edebilir. A.B.D.'ndeki işgücü, nüfus artışıyla birlikte toplam sayı bakımından sürekli olarak artmıştır. Fakat geçen birkaç on-yıl boyunca toplam işgücünün toplam nüfus içindeki oranı oldukça sabit kalmıştır: % 40 kadar. Şekil 60, bunu göstermektedir. Bu demektir ki nüfusun yarısından fazlası, çalışan % 40'ın ekonomik üretimi ile yaşamaktadır. Ancak bu, kazançlı olarak istihdam edilmemiş olanların ekonomik önem taşımadıkları anlamına gelmez. Şüphesiz bu grup ekonomik mal ve hizmetleri tüketmekte ve böylece ne üretilmesi gerektiğini geniş ölçüde belirlemektedir. Ayrıca sayımların "kazanc sağlanan" işler arasında saydığı birçok faaliyetler (örneğin "ev kadını"), gerçekte ücretli hizmetçiler, öğretmenler ve benzeri iş yapan başka kişilerin faaliyetleri kadar büyük bir ekonomik önem taşır. "Üretici olmıyan" veya "aylak" denilen sınıfların, ekonomik olmıyan, ya da eğlence ile ilgili

AMERİKAN İŞGÜCÜNDE 1900-1970 ARASINDA BEKLENEN DEĞİŞMELER

ŞEKİL 59. A.B.D.'nde serbest meslek, teknik ve sekreterlik alanlarında çalışanlar, 10 yıl içinde %25-42 arasında artacak, düz işçiler için çalışma alanları ise aynı kalacak ve uzun sürede görece bir düşüş gösterecektir.

A.B.D.'NDE İŞGÜCÜNÜN GENİŞLİĞİ

ŞEKİL 60. 1900-1960 yılları arasında toplam nüfus içindeki işgücü.

faaliyetleri, birçok kültürde yüksek değer verilen güzel sanatlara, bilimlere ve hayatın güzelliklerine katkıda bulunabilir. Halk onları desteklemeye arzulu olduğu ölçüde, "aylak sınıf"ın faaliyetlerini ekonomik olmıyan üretimin bir biçimi saymak gerekir; bu faaliyetler için verilen mükâfat, para biçiminde olmamakla birlikte, statü bakımından çok büyük olabilir.

V. BİR EKONOMİDE TEŞVİK DÜZENLERİ

20.38 Türlü toplumlarda ekonomik başarıya verilen mükâfatlar, malları, hizmetleri, parayı, başka türlü gelirleri, ayrıcalığı, ünü ve —bunların biri veya birkaçı aracılığıyla da— iktidarı içerir (13.44-13.45). Gerçekten bunların hepsi birbirine benzer; çünkü içinde işledikleri toplumda yüksek bir değer taşırlar. İnsanlar bir ücret artışı için olduğu kadar, bir nişan, madalya, diploma, ünvan veya üniforma kazanmak için de çaba gösterirler.

20.39 Ekonomik mükâfatların dağıtımındaki mekanizmalar birçok bakımlardan farklılık gösterir. Bir çiftçi çiftliğinin sahibi olabilir ve ürettiğinin tamamının maliki sayılabilir; ortakçılık ya-

pabilir (yani ürettiğinin bir parçasını toprağın sahibine verebilir); ürünün tamamını kendisine ahkoyup toprak sahibine belirli hizmetler yapabilir yahut da toprağı parayla kiralayabilir ve sahibine belli bir kira parası ödiyebilir. Bunun gibi bir fabrika işçisi de, başka 19 işçiyile birlikte sahip oldukları ve işlettikler küçük bir işletmenin üretimini 1/20'sini alabilir. Veya kendi yaptığı iş daha tehlikeli olduğu, özel hünerleri gerektirdiği, daha kıdemli olduğu için 1/20'den daha büyük bir pay alabilir. Bu türü ayrıntılarda hemen sonsuz sayıda değişik çözüm yolları mümkündür.

20.40 Bir işçi, bir milyon ortağın sahip olduğu bir iş yerinden saat başına 2 dolarlık ücret alabilir. Hisse sahibi olan ortaklar, paralarını tüketim mallarına, eğlenceye veya hizmetlere harcayacak yerde, bu iş yerini kurmak için kullanmışlardır. Onları buna teşvik eden şey, iş yerinin hisseleri oranında paylaşacakları bir kâr sağlayacağı umududur. Yani hisse sahipleri, şimdi tüketime harcadıkları takdirde sağlayacakları tatminden daha büyük bir tatmini gelecekte sağlayacağına inandıkları için sermaye biriktirmişlerdir. Böyle bir iş yeri, hisse sahiplerinin ortak mülkiyeti olmakla birlikte, bunun "kamusal" değil, "özel" mülk sayılması gerektiği gelenek olmuştur. Teşebbüs, hisse sahipleri müdürler kurulunca atanmış kişiler tarafından işletiliyor olabilir. Bu işletmeciler, genellikle işçilerin amiri durumundaki ücretli müstahdemlerdir; ancak kârın paylaşılmasıyla ilgili türlü şemalara bağli olarak işletmenin kârından pay da alabilirler.

20.41 Yukardaki örnekte bir milyon hisse sahibinin yerine, vergiler vs. yoluyla bütün topluluk işletmenin kurulmasına katkıda bulunuyorsa, burada "kamusal", "hükümet malı", "sosyalist" veya "komünist" diye adlandırılan bir işletme karşısında demektir. Her hükümet teşebbüsünde yönetim son derece demokratik olabilir. İşletmeyi kurma kararı bir referandumla alınmış olabilir. Aynı usul, işletmeleri kurmak üzere sermaye artırma yöntemlerinin kararlaştırılmasında da kullanılabilir. Öbür uçta ise hükümet düzeni, böyle kararların bir hizip veya tek kişi tarafından alındığı bir diktatörlük olabilir.

20.42 Bununla birlikte her türlü örgütlenme biçiminde bazı gerekler aynı kalır. Toprağın, binaların, araç ve gereçlerin ve araştırma ve planlama fonlarının —sermaye— şu veya bu yöntemle sağlanması gereklidir. Yöntemler, kullanılmıyan ulusal kaynakların

kullanılmasından, mal ve hizmetlerin güç yoluyla kamulaştırılmasına kadar varan büyük değişiklikler gösterebilir. Halkı, tasarruflarını yeni teşebbüslerin kurulmasına yardımcı olacak biçimde kullanmaya teşvik etmek için daha başka birçok yöntemler vardır. Gönüllü katkıları sağlamak için faiz, kâr veya kâr-payı gibi teşvik öğeleri genellikle zorunludur. İşletmenin etkinliğini ve genel verimliliğini geliştirmek geniş ölçüde işçilerin moraline bağlıdır. Ücretlerin artırılması, kâr, kâr-payı, türlü zamlar ve refah ödemeleri, üretimi arttırmak için kullanılan teşvik yollarıdır. Fakat üretimin artması aynı zamanda yöneticilerin, araştırmacıların ve toplumsal örgütteki öbür uzmanların yetenek ve moraline de bağlıdır. Bu uzmanlara işçilerden daha yüksek ücret ödenmesi yerinde olur; çünkü onların özel hüner ve yetenekleri toplumda çok daha az miktarda bulunmaktadır. Fabrika ister bir özel kişinin, bir hisse sahipleri grubunun veya hükümetin olsun, bu düşünceler her üç durum için de geçerlidir. Yani fabrikanın üretimi, ya da daha açık bir deyişle ürünlerin satılmasından elde edilen kârı, üretim ve dağıtım katkıda bulunan her sınıftan insanlar arasında değişen ölçüler içinde paylaşılmalıdır.

VI. TOPLUMSAL VE EKONOMİK ÖRGÜTLENME DÜZENİ

20.43 Ekonomik kurumların, yani üretim, dağıtım, değişim ve tüketimin temel görev ve süreçleri, çok değişik toplumsal örgütlenmeler içinde cereyan eder ve etkinlik, birey özgürlüğü ve halk kitlelerine sağlanan tatminler bakımından farklı sonuçlar verir. Bu farklılıkların kültürün her yanına uzanan çok geniş kapsamlı etkileri vardır. Bunlar içinde her örgütlenme türünün verimlilik derecesi bulunduğu gibi, bu verimliliğin geleneksel değerler ve özgürlükler, ürünün dağılımı ve her türün bir bütün olarak gruba sağladığı toplum tatmin üzerindeki etkileri de vardır.

20.44 Her türlü ekonomik örgütlenme biçiminde üretimi arttırmanın bir şartı, aletlerin, teknolojinin ve işçilerin hünerlerinin bulunması ve geliştirilmesidir. Aletlerin ve teknolojinin geliştirilmesi, üretimin kısa süreli tüketim amaçlarından saptırılıp daha çok üretim yapılmasının bir aracı haline getirilmesi halinde mümkündür. Örneğin bir ok temreninin yapılması, su dolabının icadı veya modern bir çelik fabrikasının kurulması, bunlar yapılmadığı takdirde tüketime harcanabilecek olan zamana, enerjiye ve maddi kaynaklara ih-

tiyaç gösterir. Bunun gibi her toplum, enerji ve kaynaklarının ne kadarının üretimin gerçekleştirilmesi, geliştirilmesi ve yeni üretim dallarının planlanması amaçlarına ayrılacağını kararlaştırmak zorundadır. Bu şekilde ayrılan ekonomik mallara (para veya eşya) —tasarruflar— kâr, ücret veya vergi denilmesi, sermayenin temel mahiyetini değiştirmez. Sermaye mallarının yapılması, kapitalist toplumlarda olduğu kadar komünist toplumlarda da önemli ve tamamen aynı rolü oynar.

20.45 Görüldüğü gibi kuramsal olarak ekonomik malların üretim ve dağıtımını, bir uçta her erkek, kadın ve çocuğun topluluğun bütün üretimini eşit olarak paylaştığı komünizm biçiminden, öbür uçta herkesin yalnız kendisi için üretim yaptığı ve üretiminü hiç kimseyle paylaşmadığı bireycilik biçimine kadar varan büyük bir değişme göstermektedir. Gerçekte ise bu aşırı uçların hiçbirisi, hiçbir yerde uzun bir süreyle var olmamıştır. Yukarıda tanımlanan biçimiyle komünizmin gerçekleştirilmesine girilmiş, hatta ona biraz yaklaşılmıştır da; fakat bazı ilkel şartlar altında ve bazı topluluk "deneyimlerinde". Tamamen bireyci bir topluma gelince, bu da birçok nedenlerle imkân dışıdır: (1) İnsan toplumsal bir canlıdır ve tek başına hayatını sürdüremez. Her şey bir yana, insanlardaki uzun bebeklik ve çocukluk dönemi bir ailenin desteğini gerektirir. (2) İster büyük hayvanların avlanması olsun, isterse otomobil yapımı olsun, birçok üretim süreçleri, çabaların işbirliği içinde birleştirilmesini gerektirir.

20.46 Çağdaş dünyayı öylesine rahatsız eden komünizm-bireysel girişim sorunu, öbürlerini tamamen dışarda bırakan bir ekonomik örgütlenme biçiminin varlığını ileri sürdüğü ölçüde hayali bir sorundur. En bireyci, ya da kapitalist toplumlarda kamu (devlet) tarafından sahip olunan ve işletilen çok geniş mülkler bulunduğu gibi, sosyalizmin hakim olduğu toplumlarda da çok geniş özel mülk ve işletmeler vardır* Yukarıdaki tartışmayla ilgili sosyolojik sorun şu-

* "Vergiyse desteklenen ve kâr amacı gütmeyen eğitim, başlıca bir toplumsal kurum haline gelmiştir. Yol ve sokaklarımıza yapılan sermaye yatırımları bütün demiryolu yatırımlarına yaklaşmakta ve belki de geçmektedir. Sağlık hizmetlerinin 'sosyalleştirilmesi' daha gündemden oldukça ilerlemiş durumdadır. Ülkedeki hastahanelerin % 90 kadarı, hükümet kuruluşları ve başka kâr amacı gütmeyen örgütler tarafından işletilmektedir; hastahanelerdeki tıbbi bakım geniş ölçüde hasta bireyler için ücretsizdir. Bundan başka kamu sağ-

lık hizmeti, sağlık eğitimi ve tıbbi araştırmalar hemen tamamen sosyalleştirilmiştir.

dur: türlü ekonomik mallar hangi ilkelere göre ve hangi mekanizmalar aracılığıyla üretilip dağıtılmakta ve ne sonuçlar alınmaktadır? Hem "kapitalist", hem de "komünist" ülkelerde, en azından iyice tanımlanmış altı kategori insan bulmak mümkündür: (1) yöneticiler dışındaki memurlar; (2) yöneticiler, özellikle politikaları kararlaştırma sorumluluğu olan kişiler; (3) yatırımcılar; (4) mütevelliler; (5) yurttaşlar, başka bir deyişle kamuyu meydana getiren üyeler; (6) ekonomik işletmelerin kamuca işletilmesinden sorumlu olan hükümet görevlileri. Altıncı kategori, öbür beş sınıfa hizmet eden ve demokratik bir örgüt içinde onlara karşı sorumlu olması gereken türlü görevlilerden meydana gelir. Bütün bu kategoriler, işleyen bir ekonominin işgücü içinde genellikle bulunur.

20.47 Hiçbir toplum ekonomik faaliyetlerini, en düşük çaba karşılığında en büyük sonucu elde etmek anlamına gelen bir optimum etkinlikle yürütmemektedir. Her toplumda birçok ekonomik çabalar, bilgisizlik, boş inançlar, baskı, alışkanlık, âdet ve gelenekler gibi nedenlerle ısraf edilir. Fakat bu alışkanlık ve âdetler, ister "gerici", isterse "ilerici" olsunlar, onları benimseyenler bakımından önemli değerleri temsil edebilir, yahut da insanların nasıl kurtulacaklarını bilemedikleri baslıklar dolayısıyla devam ediyor olabilirler.

20.48 Bundan dolayı mevcut ekonomileri değerlendirirken veya ekonomik değişmeler önerirken, yalnız yeni bir makinanın veya yeni bir fabrika örgütlenmesi biçiminin bazı arzu edilen sonuçlar doğuracağını göstermek yetmez. Değişmenin insanların mevcut alışkanlıklarına ve hayat biçimlerine bağladıkları değerler bakımından doğuracağı sonuçların da düşünülmesi gerekir. Ancak halk veya

lgi hizmeti, sağlık eğitimi ve tıbbi araştırmalar hemen tamamen sosyalleştirilmiştir.

"Başka alanlarda da durum böyledir. Örgütlenmiş eğlenme-dinlenme kolaylıklarımızın yarıya yakın kısmını hükümet kuruluşları ve kâr amacı gütmeyen başka örgütler işletmektedirler. Federal hükümetin kredi kolaylıklarını yönetmesi ve denetlemesi, bu alanda özel kuruluşların önemli bir yeri olmakla birlikte, bütün bu kredi alanına hakim bulunmaktadır. Yaşlılık, işsizlik, iş kazaları ve başka kötü tesadüfler gibi durumlarda bulunan kişilerin mali bakımından desteklenmesi gittikçe daha geniş ölçüde hükümetin ve özellikle eyalet ve mahallî idarelerin denetimi altına girmektedir." Seba Eldridge, "Rival Social Systems," *American Journal of Sociology*, November, 1948, s. 192-193. Ayrıntılı bir rapor için bkz.: Seba Eldridge, et al., *Development of Collective Enterprise*, University of Kansas Press, 1943.

* Eldridge, "Rival Social Systems," *Op. cit.*, s. 191-195.

önderler, önerilen yeniliğin, eski usullerin terkedilmesinden doğacak sakıncaları fazlasıyla karşıladığına inandığı takdirde, değişikliğin gönüllü olarak kabul edilmesini bekliyebiliriz.

20.49 Yeniliklerin benimsenmesinde ve geleneklerin reddedilmesinde halk kütlelerine ne ölçüde danışıldığı yine söz konusu kültüre ve şartlara bağlıdır. Bir ölçüye kadar seçmenlerinden etkilenmeyen hiçbir önder uzun süre mevkiinde kalmaz (4.44). Görüldüğü gibi bir topluluğun komünizme ve bireyciliğe yöncime derecesi, bu ekonomik ve siyasal örgütlenme biçiminin etkilediği bütün değerler arasındaki dengeye bağlıdır. Eğer kullandığımız takdirde geçit üretti ödemek zorunda kalırsak, yol ve köprülerin özel şirketlerce yaptırılmasını ister miyiz? Yoksa bunlar, ister kullanalım ister kullanmayalım, vergi ödememizi gerektiren kamusal fonlarla mı yaptırılmalıdır? Her iki örgütlenme düzeni de kullanılmaktadır. Çocuklarımızı kamu okullarında eğitmekteyiz ve böylece öğretmenlerini, okuttukları dersleri, çalışma ve oyun saatlerini ve daha birçok ayrıntıları tayin etmek özgürlüğünden kendimizi yoksun kalmaktayız; oysa eğer her aile kendi çocuklarını eğitseydi bütün bu hususlar bizim denetimimiz altında bulunacaktı. Fakat özel eğitim kamusal eğitimden daha pahalıdır, daha güçlüdür, daha az teşvik edicidir ve çocuğun toplumsal gelişmesine daha az elverişlidir. Bu şartlar altında A.B.D.'nde bile insanların pek çoğu eğitimi komşuluk, kasa-ba veya eyalet düzeylerinde "sosyalleştirmek"ten yanadır.

20.50 Başka bir örnek olmak üzere hükümete, her kişinin nerede, hangi işte ve ne kadar ücretle çalışacağını kararlaştırma yetkisi verildiği takdirde işsizlik tehlikesinin geniş ölçüde azalacağını varsayımlyalım. İnsanlar şanslarını belli bir düzensizlik veya iş güvensizliği içinde aramayı mı tercih edeceklerdir? Yoksa hükümet denetiminin sağlayacağı istikrarı mı tercih edeceklerdir? İnsanlar servet ve gelirden eşitliği mi arzular, yoksa alışımamış çaba ve yetenekler için özel mükâfatlar mı isterler?

20.51 Servet ve gelirin dağılımı en çok ekonomik konularda dikkatleri üzerine çekmektedir. Bu konudaki ülküler, "güçlü yeten alsın ve güçlü yeten elinde tutsun" dan, "herkesten gücüne göre; herkese ihtiyacına göre"ye kadar büyük farklılıklar göstermektedir. Bu aşırı uçlar arasında çok değişik ekonomik düzenler bulunmaktadır. Eski Yunanlılar, nüfuslarının 2/3 kadarını teşkil eden kölelik üzerine kurulu yüksek bir uygarlık geliştirdiler. Raroryalılar

arasında ve daha birçok basit toplumlarda, en zengin bireyin en fakir bireyden pek az fazla şeyi vardır. Rusya'da mükâfatlarda eşitlik doktrini, sanayileşmenin başlıca amaçlarıyla bağdaşmaz olduğu görülünce terkedildi. Kısacası, servetin dağılımı bakımından toplumlar arasında çok değişik derecelerde eşitsizlik görülmektedir.

20.52 Bir toplumun, servetinin dağılışıyla ilgili olarak duyduğu tatminsizliklerin derecesi, şüphesiz mevcut dağıtım düzeninin bu toplumun ülkülerini ne ölçüde karşıladığına bağlıdır. Krain ve asillerin büyük servetinin ilâhi takdirin emri olduğuna inanılan yerde, en kaba eşitsizlikler karşısında bile pek az gücenme bulunur. Daha demokratik kültürlerde genel olarak mükâfatların, bireylerin ekonomik faaliyete yaptıkları katkılar arasındaki farkları karşılama gerektiği savunulur. Bu görüşe göre servet farklılıkları, insanların yetenek ve çabaları arasındaki farklılıklardan daha büyük olmamalıdır. Örneğin eğer bir alandaki en yetenekli kişinin, enaz yetenekli kişiden yalnız on defa daha çok yetenekli olduğu görülüyorsa, en yetenekli kişinin geliri enaz yetenekli kişinin gelirinden yalnız on defa daha yüksek olmalıdır.

20.53 Belli bir dağıtım düzeninin bir toplumun amaç ve hedeflerine —adalet duygusunu tatmin etme ve en büyük üretimi sağlama dahil— hizmet edip etmediği, bilimsel araştırmayla ortaya konabilecek bir husustur. Bununla birlikte dağıtım sorununa, yalnız bir toplumun benimsemekte olduğu değerler açısından bir cevap bulunabilir. Tutumların ölçülmesi ve kanaat yoklamaları alanlarında güvenilir tekniklerin gelişmesi, geniş toplumlarda bile, bu değerlerin neler olduğunu ve değişik toplumlar ve sınıflar arasında nasıl değişmeler gösterdiğini belirlemek imkânını vermektedir ... Önünde-sonunda, otorite veya ideolojik dogma değil, bu bilgiler servet dağılımını yöneten kamu politikalarının saptanmasına temel olacaktır.

V. ÖZET

20.54 İnsan toplulukları mevcut kaynakların, teknoloji ve servetin dağılımına karşı tutumlarını da içeren yaşama standartları bakımından büyük farklılıklar gösterirler. Buna uygun olarak ekonomik kalıplar arasında da büyük farklılıklar vardır. Çalı-adamları ve Hopi kızılderilileri arasında hemen hemen bütün yetişkinler, çok dü-

* Barrington Moore, *Soviet Politics*, Harvard University Press, 1950.

şük bir yaşama düzeyi elde etmek için bile uzun saatler boyunca çalışmak zorundadırlar. Buna karşılık Raroryahlar düşük bir yaşama standardına sahiptirler, ama elverişli iklimleri ve hazır kaynakları dolayısıyla çok az çalışmaktadırlar. A.B.D. zengin ve hazır kaynaklara ve son derece gelişmiş bir teknolojiye sahiptir. Bu şartlar yüksek bir yaşama standardı elde etmek amacı bir yana bırakılırsa, pek az çalışmayı zorunlu kılar. Halen yaklaşık olarak nüfusun % 40'ı "iş gücü"nü oluşturmakta, bu % 40'ın üretim faaliyetleri de haftada kırk saatle sınırlanmış bulunmaktadır.

20.55 İnsanın çalışmasındaki etkinliği aletler, teknolojik ve ekonomik örgüt geniş ölçüde artırır. Bazı insanlar türlü işlerde başkalarından daha yetenekli olduklarından iş bölümü doğar. Örneğin ok veya yay yapımcıları, doğrudan doğruya katılmadıkları halde, av ürününden pay alırlar. Herkes bu düzene razıdır, çünkü gelecek av hazırlanabilecek yeni ve daha iyi bir okun buluş sahibine veya yapana ödenecek masrafı fazlasıyla karşılayacağı bilinmektedir. İleri sanayi toplulukları da, sentetik kimya alanında yeni formüller geliştirmek üzere yıllar harcayan araştırmacılara karşı aynı tutumu takınmaktadırlar. Fabrika yöneticilerinin de, yalnızca masalarında oturmalarına, yazışma ve telefonları yönetmelerine ve iş atelyelerinde hiç görünmemelerine rağmen, kardan pay almağa hakları olduğuna inanılmaktadır. Herkes bunun makul bir düzenleme olduğunu kabul etmektedir; çünkü fabrikanın geliştirilmesi, yeni aletlerin bulunması ve bütün işletmenin daha etkin bir biçimde örgütlenmesi, en sonunda daha çok ve daha iyi ürünler elde edilmesini ve herkesin payının artmasını sağlayabilir.

20.56 Bütün toplumlarda ekonomik kurumlar, çalışma hayatında teşvikler ve mükâfatların zorunlu olduğunu kabul ederler. Üretimin bir kısmı veya bunun para olarak karşılığı, ekonomik süreçte katılması zorunlu olan şu öğelerin herbirine verilmektedir: (a) girişimi, düşünceleri, kolaylıkları, planları ve araçları —yani sermayeyi— sağlayanlar; (b) işletmeyi yürütenler ve (c) tarlada, madende veya dizi halinde imalat atelyesinde çalışanlar. Bundan başka çocuklara, yaşlılara, hasta ve sakatlara da bakılmaktadır. Her grubu kendi iş alanında çalışmaya teşvik etme yöntemleri ve herbirinin hak ettiği mükâfatların mahiyeti ve hacmi arza, talebe, âdetlere, değer düzenlerine ve her toplumun genel kültürüne bağ olarak büyük değişimler gösterir. Pek çok sanayi toplumunda görüş ayrılıkları bu ayrıntılarla ilgili bulunmaktadır.

20.57 Bu çatışmalar olgularla ilgili sorunlara bağlı bulunduğu ölçüde, sosyologlar bunların çözümlenmesine katkıda bulunabilirler. Bilimsel inceleme şu yolda sahip olunan, yönetilen ve işletilen bir fabrikanın, başka bir yolda sahip olunan, yönetilen ve işletilen bir fabrikadan ne ölçüde daha çok veya daha iyi ayakkabı imâl ettiğini gösterebilir. Her örgütlenme biçiminin, orada çalışan insanların sağlık ve mutluluğu üzerinde ne gibi etkileri olacağı da bilimsel bir biçimde incelenebilir. Böyle bir inceleme, bir örgütlenme biçiminin daha çok üretimi mümkün kıldığını, fakat öbürünün ise işçilerin bedeni ve zihni sağlıkları bakımından daha elverişli bulunduğunu gösterebilir.

20.58 Genel terimlerle söylenecek olursa, sosyolojinin ekonomi alanıyla ilgisi, ekonomik örgütlenme biçimlerinin elverişli ve elverişsiz yanlarını ve bunların başka kurumlar ve topluluk hayatı üzerindeki etkilerini anlamaya yönelmiştir. İnsanlar elde etmek istedikleri tatminler üzerinde anlaştıkları ölçüde, araştırmalar onlara hangi toplumsal örgütlenme biçiminin bu tatminleri en geniş ölçüde sağlayacağını ve bu düzenin elverişsiz yanlarının ne olduğunu bildirebilir. Bütün toplumsal örgütlenme düzenlerinin böyle maliyetleri ve sonuçları vardır. Hem son derece eş-güdümlü ve bütünlenmiş bir ekonomik ve toplumsal hayatın, hem de mutlak birey özgürlüğünün aynı zamanda sağlanabileceği şüphelidir.

20.59 Ekonomik faaliyetler çok değişik örgütler içinde yürütülebilirler: son derece sosyalleşmiş, ya da komünist örgütlerden, son derece bireyci örgütlere varana kadar. Modern sanayi toplumlarında her iki türün çok geniş bir karışımını buluyoruz. Komünist ve sosyalist toplumlar geniş ölçüde özel girişime müsaade etmektedirler. Bireyci, ya da "özel teşebbüsçü" uluslar da ekonomik örgütlerinin geniş bir kesimini sosyalleştirmiş bulunuyorlar. Kent hayatı, bu toplumcu ekonomik örgüt biçimlerinin birçoğunu beraberinde getirmiştir. Şiddetli tartışma bazı ekonomik faaliyetlerin S.S.C.B.'nde olduğu gibi merkezi bir denetim altında mı, yoksa A.B.D.'nde olduğu gibi özel birey veya şirketlerin denetiminde mi bulunması gerektiği noktasında çıkmaktadır. Bu uçlar arasında belediyeler, kooperatifler, ve mahalli toplulukların denetiminde bulunan ve bu toplulukların hemen bütün üyeleri için kabul edilebilir olan girişimler vardır.

20.60 Bütün bu örgütlenme biçimleri bir kalıba göre işlerler. Hepsinde de, değişik derecelerde olmakla birlikte, verimsizlik, kötü-

ye kullanma ve kötü yönetim görülür. Ekonomik ve toplumsal düzenle ilgili bilimsel bilgiler ilerledikçe, ekonomik örgütlenme biçimlerinden birini veya ötekini benimsemenin muhtemel sonuçları hakkında insanlara daha güvenilir bilgiler verilebilecektir. Bu bilgilere sahip olan insanların yapmağa karar verecekleri şey, topluluğun kendi tercihlerinden daha yüksek ve daha zorlayıcı olan bir otoriteye başvurmadıkça, yapmaları gereken şeyi temsil ediyor olabilir. Böyle bir otorite, güce başvurarak hüküm süren bir diktatör olabileceği gibi, halkın böyle kararları yargılarına terketmeğe hazır olduğu ve gönüllü olarak seçtiği önderler de olabilir. Kamu oyunu belirliyen ve etkili kılan bu siyasal mekanizmalar, gelecek kesimin konusudur.

ALIŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

Aşağıdaki şıkların herbirinde yer alan kavramları tanımlayarak ve örnek göstererek birbirlerinden ayırdediniz:

- Üretim — dağıtım — tüketim.
- Sermaye malları — tüketim malları.
- İşgücü — nüfus.
- Ekonomik komünizm — ekonomik bireycilik.

B. Ekonomik davranışla ilgili tutumların karşılaştırılması

1. İş güvenliği ile ilgili tutumlar: Sınıfınızın aşağıdaki soruya vereceği cevapları, Çizelge 42'de verilen öğrenci ve işçi cevapları ile karşılaştırınız: "Aşağıda iki türlü iş vardır. Bir seçim yapmak inokünüz olsa hangisini seçersiniz?"

- Oldukça düşük ücretli, fakat güvenli bir iş.
- Geliri iyi olan, fakat kaybetme olasılığı % 50 olan bir iş."

2. Ödentilerle ilgili hususlar: Aşağıdaki soruya genel olarak nüfusun verdiği cevapları sınıfınızın vereceği cevaplarla karşılaştırınız.

"Altmış yaşından sonra devletten ayda 500 lira emekli aylığı almak için, altmış yaşına gelinceye kadar gelirinizin her birasından 3 kuruş ödemek ister misiniz?" (American Institute of Public Opinion, 8 Ağustos 1941).

Evet	% 76
Hayır	18
Kararsız	6
	100

3. İşin statüsüyle ilgili tutumlar: Aşağıdaki soruya genel olarak nüfusun verdiği cevapları sınıfınızın vereceği cevaplarla karşılaştırınız:

"Bazı işlerin mükemmel bir mevkiî olduğunu söylerken, bu işlere böyle bir

mevki kazandıran başlıca şeyin ne olduğunu düşünürsünüz?" (National Opinion Research Center, 1 Eylül 1947).

Ücreti çok yüksektir	% 18
İnsanğa hizmet eder; çok önemli bir iştir	16
Bu işe hazırlanma uzun bir eğitimi, çok çalışmayı ve parayı gerektirir	14
İşin toplumsal prestiji vardır	14
Yüksek ahlak ölçüleri, dürüstlük ve sorumluluk duygusunu gerektirir	9
Zekâ ve yetenek gerektirir	9
Güvenlik ve devamlı iş sağlar	5
İşin iyi bir geleceği var; bu alanda çalışan kimseler az sayıdadır	3
İş hoş, emin ve kolaydır	2
Girişim ve özgürlüğü azami ölçüde mümkün kılmaktadır	0.5
Değişik cevaplar, bilmiyorum, cevapız	10

C. Uzmanlaşma ile yetenek arasındaki ilişkinin yorumlanması

En önemli ekonomik kaynaklarımızdan biri de yetenekli ve iyi yetiştirilmiş uzmanlardır. En parlak öğrencileri hangi uzmanlık alanları çekmekte ve en etkin yetiştirmeyi sağlamaktadır? Aşağıdaki çizelge, Ordu Genel Sınıflandırma Testinde, 40 Amerikan üniversitesini bitiren 4.500 gencin aldığı puanları göstermektedir:

Toplam denekler içinde ortalama kişinin puanı 100'dür. Toplam deneklerin % 10 kadarı 126 veya daha yüksek puan almışlardır. Yalnız % 2 kadarının aldığı puan 138'e yükselebilmektedir. Aşağıdaki çizelgede, her uzmanlık alanı için beş puan (10 uncu, 25 inci, 50 nci, 75 inci ve 90 ıncı yüzdehirlir) gösterilmektedir. Bir alanda yüz kişi olsa ve bunlar en düşük puan alandan en yüksek puan alana doğru sıralansa, çizelgedeki rakamlar bu sıradaki 10 uncu, 25 inci, 50 nci, 75 inci ve 90 ıncı kişileri temsil eder. Alanlar arasında yalnız bir karşılaştırma yapmak üzere 50 nci yüzdehbir, yani medyan puan en elverişli olanıdır. Bu alandaki kişilerin yarısı bundan yüksek, yarısı ise düşüktür.

- Öğrenciler en yüksek başarıyı hangi alanlarda göstermektedirler? En düşük başarıyı? Psikoloji, doğal bilimler, mühendislik veya tıp alanlarındaki medyan öğrenci, hangi alandaki 90 ıncı yüzdehberi temsil eden öğrenciden daha yüksek puan almaktadır? Geleneksel mesleklerdeki (hukuk, toplumsal hizmet, tıp, diğçilik) öğrenciler ile doğal bilimler, mühendislik ve psikoloji öğrencileri arasında ne gibi farklar vardır? Öbür alanlardaki medyan öğrencilerle karşılaştırıldığında toplum bilimler alanındaki medyan öğrencinin derecesi nedir?
- Bütün mezun öğrencilerin yaklaşık olarak ne oranı, toplam ortalamasından daha yüksek puan almaktadır? Her alandaki öğrencilerin ne oranı, toplam içindeki 90 ıncı yüzdehbirden daha yüksek puan almaktadır? Bu verileri nasıl açıklarsınız?

Değişik İnceleme Alanlarında Uzmanlaşan Öğrencilerin Yetenek Puanlarının Dağılımı

Uzmanlık alanı	Her Grubun Yüzdebirinin Puanları				
	10	25	50	75	90
Doğal bilimler	118	125	133	140	147
Psikoloji	123	130	137	143	149
Toplum bilimleri	114	121	129	136	143
Beyeri bilimler ve güzel sanatlar	115	122	130	138	146
Mühendislik	118	123	131	138	145
Ev ekonomisi	110	116	121	127	130
İşletmecilik ve ticaret	112	119	126	133	140
Genel eğitim	113	119	127	134	139
Beden eğitimi	108	115	120	125	129
Hukuk	117	120	129	133	140
Toplumsal hizmet	112	119	126	132	138
Tip	119	125	132	138	145
Diğçılık	112	118	126	135	142

Kaynak: Dael Wolfe and Toby Octoby, "Distributions of Ability of Students Specializing in Different Fields," *Science*, September, 26, 1932, s. 312.

BİBLİYOGRAFYA

- Anderson, Nels, *Work and Leisure*, Free Press, 1962.
- Berie, A. A. and Means, G. C., *The Modern Corporation and the Private Property*, Macmillan, 1933.
- Eldridge, Scha, et. al., *Development of Collective Enterprise*, University of Kansas Press, 1943.
- Gardner, Burligh, *Human Relations in Industry*, Richard D. Irwin, 1945.
- Gross, Edward, *Work and Society*, Crowell, 1958.
- Herkaovitz, Melville J., *The Economic Life of Primitive Peoples*, Knopf, 1948.
- Mayo, Elton, *The Social Problems of an Industrial Civilization*, Harvard University Press, 1945.
- Müller, Delbert C. and Form, William H., *Industrial Sociology*, Harper, 1931.
- Moore, Wilbert E., *Industrial Relations and the Social Order*, McMillan, 1946.
- Reiss, Albert J., Jr., *Occupations and Social Status*, Free Press, 1962.
- Whyte, William, *Industry and Society*, McGraw-Hill, 1946.

I. GİRİŞ

II. RIZANIN SAĞLANMASI, TAYİNİ VE İFADESİ

- Oy Verme
- Siyasal Danışma ve Hizmet
- Nüfuz Ticareti
- Kamu Oyu Yoklaması

III. KURALLARIN YAPILMASI VE YORUMLANMASI

IV. SİYASAL İKTİDARIN BELİRLENMESİ: YETKİ DEVRİ VE İKTİDARIN KULLANILMASI

V. BİR TOPLUMSAL SİSTEM OLARAK SİYASAL ALAN

- Demokraside Rol Kuralları
- Demokraside Rol İfasi
- Siyasal Hayatın Sistem Özellikleri

VI. SİYASAL ÖRGÜTÜN SINIRLARI

- Siyasal Düzenlemenin Genel Sorunları
- Siyasal Düzenleme Şekilleri

VII. ETKİN YÖNETİMİN ŞARTLARI

- Devlet ve Toplum
- Hakimiyet ve Savaş

VIII. SİYASAL ÖRGÜTÜN YAYILMASI

- Hükümet Görevlerinin Gelişmesi
- Hükümet Görevlerindeki Gelişmenin Değerlendirilmesi

IX. SONUÇ

I. GİRİŞ

21.1 Profesör George P. Murdock şöyle demektedir:

Sosyologlar pek iyi hatırlayacaklardır ki, yer yüzüne yerleşmiş olan insan takriben bir milyon yılın yüzde doksan dokuzunda gerçek bir hükümet kurmadan yaşamış, gelişmiş ve ilerlemiştir. Daha yüzyıl öncesi gibi geç bir zamana kadar da yeryüzündeki halkların yarısı —dünya nüfusunun değil, kabile ve ulusların yarısı— yaşantılarını, siyasal kurumların olanaklarından yoksun, tamamen örgütlenmemiş bir denetime başvurarak düzenlemekteydi. Öte yandan insan, yüzyıldan beri hükümetmeye veya düzeltmeye —ki ancak kısmen başarabilmiştir— çalıştığı siyasal denetimin önemli bir yönünün varlığını kabul etmelidir. Bu, iktidar sahipliğinin, iktidarı hizmetten çok istismar ve egoistçe amaçlar için kullanma eğilimini yaratmasının kaçınılmazlığıdır¹.

21.2 Bu beyan, siyasal kurumların işleyişi kadar en önemli sorunlarının da iyi bir özetidir. Siyasal kurumlar halkın yaşayışını oldukça yeni gelişmeler sayılan kanunlar, polis, mahkemeler gibi oldukça resmi yöntemlerle düzenlemektedir. Temel sorun hükümet mekanizmasını elinde bulunduranların, bunu bütüne hizmet etmek yerine kendi çıkarlarına kullanmalarının nasıl önleneceğidir.

21.3 Hükümet mekanizması resmen örgütlenirken, kamu oyunun, görenek ve adetlerin gayri resmi akışından da etkilenmektedir. Örneğin bir monarşide krala, kendisinden önceki kralın oğlu olduğu ve bundan dolayı da tanrısal buyrukla yönetme hakkına sahip bulunduğu inandırıldığı için, istediği kuralları koyma ve bunları bildiği araçlar veya atadığı kişilerle yürütme yetkisi verilebilir. Buna rağmen kral genellikle uyruklarının dileklerini karşılar; halkın alışkanlıklarında ani ve şiddetli değişimleri gerektirecek düzenlemelerin sebep olabileceği başa çıkılması güç sorunlarla karşılaşma-

¹ George P. Murdock, "Feasibility and Implementation of Comparative Community Research", *American Sociological Review*, December, 1950, s. 716.

mak için örf-adetin öngördüğü şekilde hareket eder. Bir topluluğun adetleri, ister en mutlak hükümdar ister demokratik seçimle başa geçen görevliler tarafından konulmuş olsun, kuralların yürürlüğe konmasında temel sınırları çizer. Hangi nitelikte olursa olsun, hükümet kursları resmi veya gayri resmi, meşru veya gayrimeşru çeşitli araçlara başvurularak uygulanır. Nitelikleri 61 belediye örneğinde hukuki, yarı hukuki ve hukuk dışı siyasal davranış örnekleri arasındaki karışık ilişkileri göstermektedir. Hükümetin şekli ne olursa olsun, ilgileneceği ana sorunlar şunlardır:

1. Kamuyla ilgili meselelerde rıza nasıl sağlanacaktır?
2. Kurallar hangi usulle yapılacak, yorumlanacak ve uygulanacaktır?
3. Yönetim görevlerini yerine getirme yetkisi nasıl verilecektir?

II. RIZANIN SAĞLANMASI, TAYİNİ VE İPAGESİ (8.3-8.3)

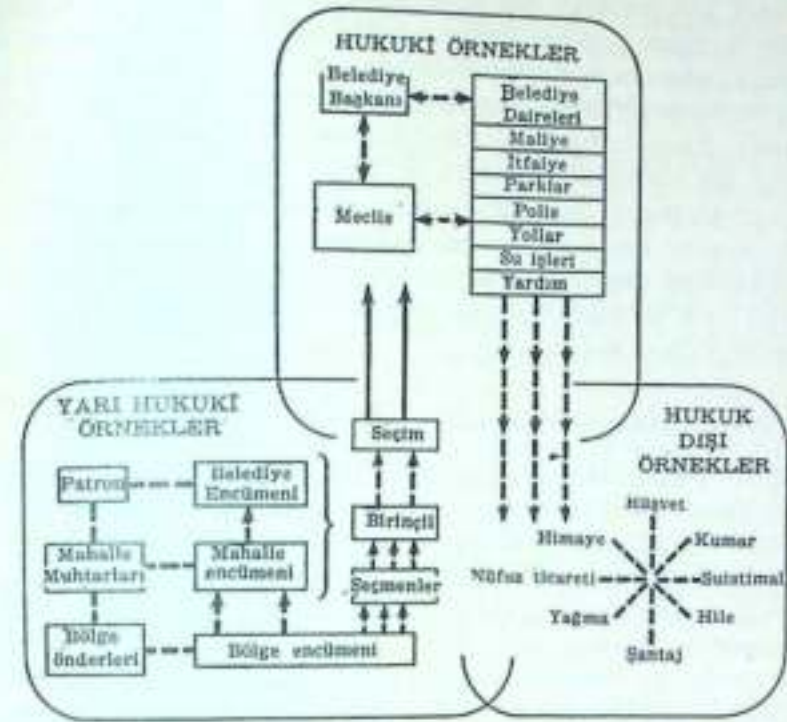
A. Oy verme¹

21.4 Karmaşık toplumsal ilişkilerin kaynaştığı modern devlette halkın rızasının resmen sağlanması, çoğunlukla oylama yoluyla olmaktadır. Herkesin ayrı ayrı arzusunu (yani oybirliği) temin edecek bir grup kararı ise, pek ender sağlanabilir. Pratik amaçlarla oybirliğine yaklaşan durumlar genellikle kabul edilmelidir. Azınlıktan çoğunluğun kararına uyması beklenir. Belirli karar tipleri çoğunluğun büyük bir kısmının katılmasını, örneğin eldeki meseleyi

¹ Hukuk benzeri ve hukuk dışı örnekler Social Theory and Social Structure (Free Press 1937, s. 71-82) adlı eserinde Robert K. Merton tarafından iner bir şekilde çözümlenmiştir. Merton diyor ki: "Resmi yapının fonksiyonel akıcılıkları, ihtiyaçları daha etkin bir şekilde karşılamak üzere yeni bir yapıya (gayri resmi) yol açar." Bundan sonra siyasal mekanizmanın şu üç fonksiyonunu açıklamaya girişir: Kişilikten uzak toplumumuzda, siyasal mekanizma, mahalli ajanları aracılığıyla: (1) ihtiyacı olanlara her türlü yardımı beşerleştirme ve kişileştirme, (2) ekonomik kazançları ("meşru" ve "gayrimeşru" işler için) tehlikeye düşenlere siyasal ayrıcalıklar sağlama ve (3) etnik temelleri veya düşük sosyal sınıf statüleri bedenleriyle toplum dışı kalmış kişilere, kişisel yükselmeler için sosyal hareketlilik imkanları sağlama gibi önemli sosyal hizmetlerde bulunur.

² Seçmenlerin siyaset anlayışları, sorunlara karşı tepkileri, kütle haberleşme araçlarına karşı ilgileri, birbirlerinin siyasal tercihlerine etkileri, siyasette dinin ve sınıfın etkisi ve mahalli topluluklarda kurumsal liderlik için bkz.: Bernard Berelson, Paul F. Lazarsfeld, William M. MacPhee, Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign, University of Chicago Press, 1954.

SİYASAL DAVRANIŞIN ŞEHİR ÖRNEKLERİ

ŞEKİL 61. (F. Stuart Chapin, Contemporary American Institutions, Harper, 1935, s. 39.)

karara bağlamak için bütün oyların üçte ikisini veya dörtte üçünü gerektirebilir.

21.5 Kimin oy kullanabileceği sorunu çeşitli zamana ve yere göre farklılık gösterir. Eski Yunan ve Roma'da ve İç Savaştan önce de A.B.D.'nde ancak hür insanların oy hakkı vardı. Kadın, çocuk ve kölelerin ailenin reisi ve yetişkin erkek üyeleri tarafından yeterince temsil edildiği kabul edilirdi. Topuluk kararlarına katılabilmek için, zaman zaman belirli bir toplumsal sınıfa mensup olmayı, mülk sahipliğini ve okur-yazarlığı da kapsayan sınırlamalar da konulmuştu.

21.6 Rızayı tayin etmek için periyodik seçimlerle resmi oylamaya başvurma yönteminin, toplumsal sistemin bazı özelliklerinin

sonucu olarak ortaya çıkan kusurları olmuştur. Nitekim büyük bir toplumda herkes söz konusu sorun veya aday hakkında fikir sahibi olabilmek için gerekli haberleşme araçlarından yararlanamamaktadır. Bu durumda pek çok kişi için çeşitli alternatiflerin paha ve sonuçlarını yeterince kestirmek mümkün olamamaktadır. Böylece, oylama, yanlış hesaplanmış kararlardan dolayı çatışmalara yol açabilmektedir. Kamu haberleşme kaynaklarının taraf tutması da mümkündür. Bu durumda seçmen şu veya bu ölçüde duygularına seslenen yarı-gerçeklere muhatap kalacaktır. İstemlerle karşı-istemler yığınıyla karşı karşıya kalan bazı seçmenlerin başka yerlerden yardım istemeleri şaşılacak birşey değildir. Bunlar, özellikle yerel olmaktan uzak sorunlar hakkında bilgi sahibi olduklarına inandıkları güvenilir kişilere başvururlar.

B. Siyasal danışma ve hizmet

21.7 Hemen herkes, kendisine bağlı olanlarca önder sayılan bazı kişilerin çevresinde kurulan bir takım birlik ve kıklere dahildir (4.29-4.30). İnsanlar, şu veya bu kişinin toplum olayları üzerinde üstün bir görüşe sahip olduğuna, toplum çıkarlarını samimiyetle gözettiğine inanırlarsa, artık onun dediklerini izlemek ve onun oylandığı şekilde oylamak hem güven verici hem de çaba sarfını önleyici bir durum demektir. Büyük modern topluluk, devlet veya ulusun karşısına çıkan sorunların anlaşılması özel bir bilgiyi gerektirdiğinden, insanlar bu konulardaki yargularında güvendikleri kişilerin tutum, öğüt ve hareketlerinden gitgide daha çok etkilenmektedirler. Bu durum hayatın siyasal olduğu kadar diğer alanlarında da iyice yerleşmiş bulunmaktadır. Nitekim hasta olduğumuzda doktora, hukuki sorunlarımızı ortaya çıktıkta avukata ve arabamızın tamiri gerektiğinde makiniste danışmamız adet haline gelmiştir.

21.8 İnsanların siyaset alanında öğüdünü aradıkları en elverişli ve yardımcı kişi ise yerel politikacıdır. Bunlardan birisinin aşığıda gösterilen bir günlük faaliyeti, politikacıların popülarlığının nedenlerini gözönüne sermektedir:

Saat 2. Kapının zil sesiyle uyanıp kapıya gittikte, kendisinden polis merkezine giderek, kanunları çiğnemekten tutuklanan bar sahibinin kefalet alınmasını sağlamanı isteyen garsonla karşılaşmak. Kefalet akçesini ödemek ve saat üçte yatağa dönmek.

Saat 6: Evinin önünden geçen İtalyenin sesiyle uyanmak, gerekirse, Tammany bölgesi önderlerinin adetine yangın kurbanlarına yardım etmek

üzere yangın yerine koymak. Yangınlara göz kulak olmakla görevlendirilmiş oy toplayıcısı sayılan seçim bölgesi başkanlarıyla görüşmek, yangından zarar görmüş kiracıları bir otele götürerek giydirmek, yedirmek ve yeni daire bulup, döşeyecek hale gelinceye kadar onlara geçici barınaklar sağlamak.

Saat 8.30: Polis mahkemesine giderek taraftarlarının bulunup bulunmadığını araştırmak. Hakimle münasip bir konuşma yaparak, bulduğu altı "sarhoş"tan dördünün salıverilmesini sağlamak, diğer ikisinin para cezasını ödemek.

Saat 9.00: Bölge Belediye Mahkemesine gitmek. Seçim bölgesi başkanlarından birisini, aleyhine tahliye davası açılmış olan bir dula damşman tayin etmek ve mehil almak. Tahliye edilecek olan fakir bir ailenin kiraasını ödemek ve yiyecek almaları için kendilerine para vermek.

Saat 11.00: Eve dönüp, kendisini bekleyen dört kişiyle karşılaşmak. Bunlardan birisi görevi ihmalinden dolayı Demiryolu İşletmesinden atıldığı için, önderden durumunun düzeltilmesini dilemektedir. İkincisi kara yollarında, üçüncüsü Metroda ve dördüncüsü de gaz şirketinde bir iş istemektedir. Bölge önderi hemen üç saatini bunların işlerine ayırır ve hepsini de bağarır.

Saat 15.00: Vapurla bir İtalyanın cenaze törenine gitmek, oradan da bir yahudi taraftarının cenaze töreninde hazır bulunmak üzere acele dönmek. Katolik Kilisesi ile Havrada boygöstermek ve daha sonra bir Havrada "konfirmasyon" törenine katılmak.

Saat 17.00: Bölge Parti merkezine giderek seçim bölgesi başkanlarının toplantısına başkanlık etmek. Her başkan kendi bölgesindeki seçmenlerin listesini kendisine vererek, bunların Tammany'e karşı tutumları hakkında bilgi verir, kimin kazanabileceği ve ne şekilde kazanabileceği hakkında fikrini belirtir, kimin muhtaç ve sıkıntıda olduğunu bildirir. Bölge önderi not alır ve gerekli emirleri verir.

Saat 20.00: Bir Kilise toplantısına gidip, orada her fırsattan yararlanarak genç kızlarla çocuklara dondurma ikram etmek, küçüklere sevgi göstermek, annelere iltifat etmek ve babalara içki ısmarlamak.

Saat 22.30: Kışbe dönüş, bir Kilise gezisi için \$ 10.000 lık bilet alıp, yeni kilise çanı için yardım vaat etmek. Kendi bölgesindeki beyzbol maç için bilet almak. Polis tarafından kovalanan bir dilzine sokak satıcısının şikayetlerini dinleyerek, kendilerine ertesi sabah polise giderek işleri yoluna koyacağına dair teminat vermek.

Saat 23.30: Daha önce gelinine pahalı bir hediye göndermiş olduğu bir yahudinin düğün törenine katılmak.

Saat 24.00: Yatağa dönmek.

21.9 Yukarıda anlatılanlar, yirmi-otuz yıl kadar önce New York'lu bir politikacının faaliyetlerinin özeti. Aynı kişi, belki bugün de gene araba parkı cezalarını "yoluna koyma", halkın yeni hükümetin sıkıntılarını "çare bulma" görevlerini yerine getirmektedir. Başka bir örnek olarak "Milletvekili ile çocuk" davasını ele alalım:

* W. Riordan, *Plunkitt of Tammany Hall*, Doubleday, Page, 1905.

Meclisteki Dış İşleri Komisyonu ile Atom Enerjisi Komisyonu üyesi olan California Milletvekili Chet Holifield, milyonlarca insanın yagantısını etkileyen sorunlarla zavaştırmaktadır. Geçen hafta, uluslararası ilişkiler alanında yeni bir sorun ile —Alman asıllı iki yaşındaki Blanka Sylvia Schoenhammer'e karşı nasil bir tutum gösterileceği sorunu ile karşılaşmıştır. Blanka ilk kez, taraftarlarından bir kaçının müraعاتı üzerine, milletvekilinin yagantısına girmiştir. Los Angelesli Bay ve Bayan Paul Craig küçük kız evlat edinmeği ve iki küçük oğullarına kardeş olsun diye Almanya'dan kendi bog odak evlerine getirmeği planlamışlardı. Ancak birbirini izleyen hukuki eksiklikler Blanka'nın gelişini geciktirmişti, öte yandan Blanka'nın giriş vizesi de bu ayın başlarında sona ermek üzereydi. Umutsuzluğa kapılan Craigler Holifield'e başvurmuşlar, o da vize süresini uzatmayı başarmış; sonra daha ileri giderek bir taraftarına bir milletvekilinden bekleyebileceğinden daha fazlasını yapmıştır. Şöyle ki, evine dönmeği planladığı halde, kendi yolculuğunu gerçekleştirip, küçük Blankayı New York'ta karşılamayı ve ülkeyi bir uçtan diğerine geçerken ona eşlik etmeyi teklif etmiştir.....¹

21.10 Böyle umulmadık durumlara ek olarak, alelade vatandaşın karşılaştığı ve uzman danışmasına ihtiyaç duyduğu hükümetçe istenen ücret, lisans, vergi v.b. ödemek, garip kâğıtlar ve formlar doldurmak ve yazışmalar yapmak zorunda kaldığı durumlar gitgide çoğalmaktadır. Bu tür konularda politikacı yararlı olmaktadır. Üstelik gördüğü hizmetler için seçmenden, seçimlerde şu veya bu aday listesini desteklemesini beklemekten başka, doğrudan doğruya bir ücret de istememektedir. Bu durum, özellikle kime oy vereceğini kestiremeyenler için makûl bir değiş-tokuş sayılmaktadır.

21.11 Merton, siyasal örgütün bu görevi yeterince yerine getirip getirmediğini değerlendirirken, yalnız yardımın sağlanmasının değil, sağlanmış tarzının da göz önünde bulundurulması gereği üzerinde durmaktadır.

Nasil olsa, böyle yardımlarda bulunacak başka araçlar da vardır. Yardım kurumları, uzlaşma büroları, adli yardım kurumları, bağımsız hastahanelerde sağlık yardımı, kamusal yardım daireleri, göçmen mercileri ve bunlar gibi başka örgütler kümesi çok çeşitli yardım hizmetleri için elverişli bulunmaktadır. Ancak, dilekte bulunulan kafasında isteminin hukuksüzlüğünün uzun uzadıya araştırılmasını izleyen soğuk ve bürokratik sınırlı bir yardım olarak canlandırdığı yardım görevlisinin profesyonel tekniği karşısında, hiçbir soru sormayan, isteminin hukuk kurallarına mutlak uygunluğunu araştırmayan ve özel konulara "burnunu sokmayan" seçim bölgesi önderinin gayriresmi tekniği yer almaktadır.

¹ "The Congressman and the Baby," *Life*, June 2, 1952, s. 17.

² Merton, *op. cit.*, s. 74.

C. Nüfuz ticareti

21.12 Politikacının gördüğü çeşitli hizmetler, çoğunlukla hiç bir ücreti ve topluluk kasasınca veya diğer yardım fonlarınınca karşılanmağı gerektirmediği halde, belirli şartlar altında başka yollarla "ödenebilir". Bu başka "yollar"a çoğunlukla "siyasal rüşvet" denir. Eğer kendi partisi seçilecek olursa ona verilecek işler, makamlar ve ihaleler ortaya çıkacaktır. Bu tür yükselmelerde gözü olanlar tabii ki, ayrıcalıklar sağlayan veya böyle ayrıcalıklar için aracı olan kişiye mümkün olduğu kadar şirin gözükmeye çalışacaklardır. Bu kişi ise politikacıdır. Yerine göre, karısına ve ailesine verilecek hediyeler, eğlence düzenlemeler, fiatlarda yapılacak indirimler, kendisinden iltimas isteyeceğimiz politikacıları etkileyecek en basit yollar arasında yer alır. Bu iltimaslardan halk nadiren haberdar olur ve işte o zaman, vizon manto, buz dolabı, otomobil v.b., kabul eden kamu görevlilerinin karıları hakkında haberler işitmeğe başlarız. Ancak, küçük ve yerel çapta kalan aynı süreç pek az dikkati çeker; belirli bir dereceye kadar da olağan sayılır. Politikacının mükâfatlandırılması, bazen hizmetlerinin gayri resmi bir yolla ödenmesi olarak kabul edilir. Tabii, sonunda masraflar, yüksek vergiler halinde vergi yükümlülerinin sırtına biner. Vergi yükümlüsü, kendilerine akitler bağışlanan politikacının arkadaşları politikacıya belirli para, lütuf veya hizmetler şeklinde "karşılıklı bulunma" için masraflarını kabartmamış olsalar, daha ucuza çıkabilecek ihalelere ve başka kamu hizmetleri için gereğinden fazla ödemede bulunur. Örneğin, siyasal rüşvet anlaşmalarının yapıldığı koşulları gösteren aşağıdaki durumu ele alalım:

Sorunu ilk kez Gamecock Café'nin sahibi Joe Barron ortaya atmıştı. Bir gece yemekten sonra Victor'un evine uğradı. "Vic" dedi, "Kahvenin dışına sallantılı bir tabela asmak istiyorum." Bu basit bir istemdi. Vic şaşırması. "Sana mani olan kim?" diye sordu. "Bütün yapacağın iş Belediyede yollar dalinesine uğramak, bir dilekçe doldurmak, izin için \$ 25 ödemek ve tabelayı asmak."

Joe Barron başını sallıyarak, masaya, Victor'un önüne altı tane \$ 50'lik banknot fırlattı ve "Ben değil. Bu işi sen yapacaksın, Vic" dedi.

"Budala olma" dedi Vic. "Böyle bir izne bakılan var. Sana hiç kimse mani olmaz. Parayı cebine geri koy. Bu iş için hana muhtaç değilsin."

Joe başını sallıyarak ısrar etti. "İzni sen alacaksın. Eğer \$ 300 yetmezse söyle. Şimdiye kadar daha küçük işler için bundan çok daha fazlasını verdim; ayrıca içki iznini yenileme zamanı gelince, ona da senin gözkulak olmanı istiyorum."

Vic, "Çocuk olma. Çevrendeki herkes sallantılı tabela izni alabilir. Orası iş bölgesidir. Yarın Belediyeye git, iste, öde ve al tabelayı," dedi.

"Farzet ki reddettiler?" diye karşılık verdi Joe.

"Yapamazlar. Yaparlarsa ben gider, kıyametleri koparırım ve sen de imza § 25'a alırsın."

Joe başını salladı. "Bela istemem. Sen al."

Victor parayı itti. "Senin yardımcın olacağım. Yarın Belediye'ye uğrar dilekçeyi alır, sana gönderirim. Sen doldurursun ben de kaydını yaptırırım. Sana § 25'a mül olur, ne eksik ne fazla."

"İgi şansa bırakma, Vic" dedi. "Eğer Doktora gidecek olsam ve ücreti § 500 da olsa öderim. Avukata gidecek olursam, onun da ücretini öderim ki, avukatlar az paraya çalışmazlar. Bu iş herkesle böyledir. Ödensen, paranı tam karşılığın isterim."

Vic'in sabrı tükeniyordu. "Kendisinin bedava yapabileceği bir şey için ben dostumdan para almam" diyerek eğildi ve parayı Joe'nin göğüs cebine taktı.

Joe ise geri çıkartarak masanın üstüne, Victor'un yanına koydu. "Bak, Victor" dedi. "Sen seçimi daha yeni kazandın. Ne yapman gerektiğini pek bilmiyorsun. Encümende Tom Drennan'ın yerini aldın. O ise, belki kazanım daha fazla olduğu Temsilciler Meclisine yükseldi. Tom'a her zaman para verdim. Ben de, o da bundan hep hoşnut kaldık."

Vic, "Fakat ben Tom Drennan değilim" dedi. "Rüşvet almam ve süflü ticareti yapmam; bir yardım için para hiç almam."

Joe diklendi. "Sana rüşvet mi teklif ediyorsun?" Gözleri kısıldı. "Çeyiz kâğıda rüşvet mi diyorsun sen? Seni üçyüz kâğıda satın almağa çalışıyorsun. Hadi bana, bu parayı vermekle benim, ya da bunu almakla senin hangi kamna karşı geldiğimizi göster bakalım."

Vic bir an için bocaladı. "Bu parayı niçin böyle vermek istiyorsun? İzi senin halkın."

"Doğru" dedi Joe. "Tek mahzuru şu: Eğer gidip kütipten bir dilekçe alır ve doldurursam, bana soruşturma yapılacağına, beş gün sonra gelmeni söyleyecektir. Bölge polis şubasına gelecek ve tabelanın bir çuğel teşkil ettiğine karar verecektir. Trafik şube müfettişi ise hiç kimsenin o açıdan göreviyle ilgili bir trafik işareti kapadığını söyleyecektir. Bir yaya kaldırım müfettişi ise tabelanın tehlikeli olduğunu bildirecektir. Bana karşı bir tertip yaptığını anlarsam dahi dava açmam gerekecek. Herkes § 30'a yunuşturuncaya kadar, "tabela bana § 300 yerine § 900'a patlayacak."

Victor'un gözleri kısıldı. "Daha önce bir tabela almağa teğebbüs ettin mi? Söylediklerinin hepsi doğru mu? Bu bir tertip mi? Gerçekten trafik lambasını kapatacak mı? Tehlikesi var mı?"

"Hepsinin cevabı hayırdır" dedi Joe. "Eğer tabela için onlara gitsem, niçin senden istemediğimi merak edeceklerdir. Ya senin bana kızgın olduğumu ve bu nedenle sana başvuramayacağıma, ya da senin üğlenmişliğini sansürcüler ve hepsi para isteyecektir. Tabela benim için bu kadar para etmez. Tam değeri § 300'dür, fazla değil."

"Git ve o dilekçeyi al" diye, Victor emretti. "Eğer kâtip izni vermezse veya seni para için zorlarsa bana bildir, belki yeni bir kâtip ararız; eğer polis veya başka birisi seni sıkıştırırsa, bana söyle, herhalde onlar da boylarının süçsüzlüğüne ahlılar."

Joe, onu susturmak için elini kaldırdı. "Bir dakika Vic. Bu pek kabarmanca bir söylev, fakat beni yem gibi kullanarak kendini kahraman yapam-

yacaksın. İyi bir işim var ve de bozulmasını istemiyorum. Parayı almazsam, bir başkasına daha fazlasını ödemeyi tercih ederim. Ayrıca ölümdüzdeki iki yıl içerisinde Lisans Kurulu, Alkollü İçkiler Komisyonu, Polis, Sağlık Kurulu ve bir sürü insanla halletmen gerekecek bir sürü işim olarak. Parayı alırsan iyi bir iş yapmış olursun. Şimdiye kadar bedava iş görünle iş tutmadım. Bana göre parayı veren düdüğü çalar."

Joe gitmek üzere davrandı. "Bu parayı alacak değilim, Vic" dedi. "Tekrar düşün. Senin ihtiyarın bir görüş. O, politikacılara yıllarca para yedirdi, Jean'ın babası da keza. Bunu sen de benim kadar biliyorsun. Onlar ödediklerinin karşılığını aldılar; sorarsan sana da aynı şeyi söyleyeceklerdir. Sen artık bir politikacımsın. Buna lâyık olmağa çalış. Reformcu olmağa kalkarsan, ancak bir küküm ve bir süre için de geçerli olursun."

Sonra çıkıp gitti. Vic, uzun bir süre paraya baktı ve sonunda cebine koydu. Babasıyla ve Jean'la konuşmağa karar verdi.

21.13 Şüphesiz bu örneğin daha türlü şekilleri vardır. Bu düzenin özü, bazı kişilerin vatandaşların resmi kanallarına başvurmakta ağır ve güç bularak araçların yardımlarını aramasından ibarettir. Yüz yüze temasların hâkim olduğu küçük topluluklarda, vatandaş, vatandaşlık hak ve görevlerini özel yardımlara ihtiyaç duymaksızın gerçekleştirir. Çünkü, görevlileri yakından tanır, sorunlarını bakkalla, bankacıyla, rahiple ve yargılarına güvendiği komşularıyla tartışır.

21.14 Politikacı ise, vatandaş için sıkıntı ve yük kaynağı olan iş istemlerini karşılamak üzere gayri resmi şekilde faaliyette bulunur. Onun bu özel hizmetlerinin halkın cebinden ödenmesini önleyecek herhangi bir yasa kurulu da, henüz sağlanabilmiş değildir. Ancak gelecekte, onun önceden tesbit edilmiş bir ücret almasını önlemektedir. Bu nedenle, bazı politikacılar ücretlerini toplamada nüfuz ticareti denen gayriresmi yola başvurmaktadır.

21.15 Nüfuz ticaretini siyasal bir mekanizma olarak niteledikten sonra, sosyologun dikkati bu sistemin sonuçlarına çevrilir. Nüfuz ticaretinde, vatandaşın insanlar veya çeşitli sorunlar üzerinde gelecekteki oylama görevini açıkça yerine getirir. Bundan başka, hangi politikacıya başvuracağı ve kendisine verilen öğütleri ne derece kabulleneceği konusunda da geniş bir serbesti sahibidir. Bununla beraber, çok sayıda siyasal partilerin, baskı gruplarının, sık iktidar devrilerinin ve kamu sorunlarının yönetilmesindeki genel kargaşalıkların sonucu olan olağanüstü siyasal gerginlik zamanlarında, vatandaş normal vatandaşlık görevlerini yerine getirmekten çekinebilir.

1 Joseph F. Dinneen, "The Anatomy of Graft," Harper's Magazine, s. 38-46.

Hattâ sorumluluğu kamu hazinesinin tüm denetimine sahip ve yönetimin resmi ve hukuki ilgili kişisi olan bazı "önder"lere yükleyerek, kendi tüm siyasal görevlerinden feragat edebilir.

21.16 Böylece, diktatörlük veya totaliter denen rejim, tamamen meşru yollarla ve yönetilenlerin rızası ile iktidara gelebilecektir. Bu şartlar altında diktatör, hemen herkesin üzerinde uyduğu kültürel geleneklere ve ulusal gurura hitap eder. Tek yönlü propaganda, muhalefetin insafsızca ezilmesi ve çeşitli büyük çaptaki ulusal plânlamalar, önceki çekişme ve düzensizlik yerine, birlik ve düzenlik getirir. Olayların önceki durumu nedeniyle mevcut olmayan düzen, birleştirilmiş programlar ve belirli bazı rahatlıklar, böylece geleneksel hürriyetler pahasına gerçekleştirilebilir.

21.17 Kısacası, topluluk içersinde çoğunluk kuralı nedeniyle yenilmiş azınlıkların gönüllü katılmalarını sağlama yerine, bunların ve muhalif grupların baskı altında tutulmasıyla da bir çeşit uyum gerçekleştirilebilir. Bundan başka, çoğunluk kuralına göre, azınlıkların hakları da dikkatle belirlenir. Çoğunluk, yenilgiye uğramış veya azınlıkta kalmış kişilerin belirli hak ve ayrıcalıklarına uygun düşen "hukuka uygunluk" ilkesiyle kendikendini sınırlayacak kurallar da koyabilir.

C. Kamu oyu yoklaması (10.39-10.45)

21.18 Kamu rızasını tayin etme yöntemi olarak seçimlerin bazı noksanları, bilimsel kamu oyu yoklamalarının âdil bir şekilde kullanılmasıyla da azaltılabilir. Bunlarla, halkın normal seçimlerle ortaya çıkmayan fikir, inanç, tutum ve arzularını bir dereceye kadar tayin ve tesbit etmek mümkündür. Bu kamu oyu yoklamalarının seçimlerin yerini tutacağı anlamına gelmez. Ancak, yoklamalar bir topluluk, ülke veya ulus içersinde, küçük büyük türlü konularda, az çok muntazam bir şekilde tekrarlanacak olursa, elde edilen bilgi, kamu görevlilerinin alacakları kararlara yol göstermede değerli olabilir. Örneğin yoklama aracılığıyla çelişen istemlerin yoğunluğu ve karşılıklı çatışma halindeki dileklerin varlığı ortaya çıkarılabilir. Bu da belirli programların duruma uygunluk veya aykırılığı hakkında bilgi verir.

21.19 Kamu oyu yoklaması, belki de belli başlı siyasal sorunların şimdideki olduğundan daha kesinlikle ele alınmasını sağlayan önemli bir toplumsal buluşun ilk esaslarını temsil etmektedir. İkinci derecedeki toplulukların geniş çaptaki kamusal yönetiminde, vatandaş

ile devlet yöneticileri arasındaki haberleşme, hoşnutsuzluk ve karışıklıkla sonuçlanacak şekilde kesilme eğilimi göstermektedir. İşte, kamu oyu yoklaması, geniş topluluklarda uyumun doğru olarak kesti-tilmesinde elverişli bir araç olabilir; küçük topluluklardaki yüz yüze tartışmaların sağladığını geniş toplumlara kazandırabilir.

III. KURALLARIN YAPILMASI VE YORUMLANMASI

21.20 Kuralların yapılma, yorumlanma ve uygulanma yöntemleri belirli bir toplumdaki uyum tipini yakından izler. Küçük topluluklarda —aile, kabile veya kırsal kasabalarda— adetler, örfler ve toplantılar kuralları ortaya koyar, yaşlılardan birisi veya sulh yargıcı bunları yorumlar ve ana-baba, bir akraba veya bir kasabalı da uygular. Bir topluluk ikinci derecede grupları da kapsayacak kadar genişleyince, çeşitli parlamenter kuruluşlar, mahkemeler ve yürütme organları belirir. Bu kuruluşlardaki çeşitli ayrıntı ve usuller siyasal bilimin belli başlı ilgi konusunu teşkil eder. Burada, bunların ikinci derecedeki geniş topluluklarda işleyen toplumsal denetim mekanizmaları olarak özelliklerine dikkati çekmekle yetineceğiz.

IV. SİYASAL İKTİDARIN BELİRLENMESİ, YETKİ DEVRİ VE İKTİDARIN KULLANILMASI

21.21 Siyasal iktidarın, siyasal görevleri yerine getirmek üzere toplulukça belirli kişilere verilmesi, işbölümünün başka bir örneğini teşkil eder (6.29). Küçük yerel topluluklarda bu görevleri vatandaşlar sıra ile görürler. Topluluk genişledikçe tam-gün çalışan görevlilere ihtiyaç duyulur. Bu görevlerin bazıları için, örneğin yargıçların hukukçu, sağlık görevlilerinin doktor olması gereğinde olduğu gibi, özel teknik bilgi aranabilir. Kamu hizmetleri çoğaldıkça, seçimle işbaşına gelen görevlilerin yardımcılara sahip olmaları gereği anlaşılır. Bunların seçimi, görevlilerin tercihinin bırakılabileceği gibi, yarışmalı kamu hizmetleri sınavlarında özel niteliklere sahip görünenler arasından da yapılabilir. Batıda hükümet görevlilerinin büyük bir kısmı, seçimler veya seçimle işbaşına gelenlerin gelişigüzel atamalar yapmaları yerine, bu yolla elenip seçilmektedir.

21.22 Toplumun büyümesi ve karmaşıklığının artmasıyla birlikte geniş siyasal mekanizmanın yürütülmesi gereği, vatandaştan

beklenen tercih ve kararların sayısını artırabilecektir. Buna uygun olarak yeni bir örgütlenme eğilimi ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, vatandaş ancak bazı görevlileri seçmekte, bunlar da yarışmalı sınavlar veya uygun görecekları başka yollarla, kamusal yönetimde kullanılabilecek öbür hizmetlileri seçme sorumluluğunu yüklenmektedirler. Bu ikinci derecedeki görevliler de seçimle işbaşına gelmiş olanlarca atanan bazı merkezi yöneticilere karşı sorumlu olmaktadır. İşte böylece şehir menejeri ile yönetilen belediye idareleri az sayıda seçilmiş görevlilerden oluşur ki, bunların başlıca görevi şehrin sorunlarını, büyük korporasyonların yürütüldüğü örneğe göre, çekip çevirecek profesyonel bir yöneticiyi seçmekten ibarettir.

21.23 Bu sistem kamu hizmetlerinin profesyonelleşmesi için imkân hazırlar ve artık şehir menejerinin şehrin sorunlarını ele almada özel yeteneklere sahip yetişkin bir kişi olması istenir. Sorumluluğun bir kişide toplanmasıyla vatandaşın görevleri büyük ölçüde basitleşir. O artık kullandığı oyla, kamusal sorunların ele alınış tarzından ve ödediği vergi karşılığında elde ettiklerinden hoşnut olup olmadığı ifade edebilecektir. Eğer şehrin işleri bu şartlar altında iyi yürümüyorsa, menejerin yerini istenen sonuçları sağlayacağına güvenilen başka bir kişi alabilecektir.

21.24 Kamusal hizmetlerin profesyonelleştirilmesi, bir toplumun kamu işlerini yürütmekle yetkili kıldığı kişilerin yolsuzluk ve istismarına karşı korunmasında belki de en başta gelen bir yöntemdir (13.48-13.51). Bu alandaki yetiştirme meslek ahlakının öğrenilmesini, sıkıntı işaretlerini kestirebilmek için belirli göstergelerin nasıl kullanılacağına bilinmesini ve istenen sonuçlara ulaşmak isteniyorsa belirli bir şartlar altında nasıl harekete geçileceğinin öğrenilmesini kapsar. Bir doktorun hastaya hangi tedavinin uygulanacağı hakkındaki kararı veya bir mühendisin belirli bir düğmeyi açıp kapaması ne bir kapris ne de kişisel bir tercih meselesidir. Bu faaliyetler, sonuçları herkesçe yararlı görülen bilgi ile yönetilmektedir. Şu halde, profesyonel kamu yöneticisinin topluluğun istemlerinden kendi kendini haberdar kılması da görevleri arasında yer almaktadır.

21.25 Profesyonelleşme kusursuz bir sistem değildir. Bazan, bilimsel mesleklerin en yetenekli kişileri dahi yolsuzluğa sapabilmektedirler. Böyle durumlarda bunların davranışları (a) eğitilmelerindeki veya uygulamaya geçmelerine izin veren mekanizmadaki aksaklıklara, (b) meslek dürüstlüğüne ihanet etmelerine yol açan çalışma şart-

larına veya (c) bunların her ikisinin birarada bulunmasına bağlanabilir.

21.26 Profesyonelleşme bozulma ve yolsuzluğa karşı tam bir garanti değilse de, şimdiye kadar geliştirilmiş olan en güvenilir koruma yoludur. Bir mesleğin daha iyi yetişmiş üyeleri bozulma veya yolsuzluğa karşı daha az eğilim gösterirler, çünkü kamu çıkarlarını gözettikleri oranda kazanacaklarını bilirler. Mesleki yeteneği daha az olanlar ise bozulmaya çok daha müsaittirler. Nisbi yetersizlikleri arzularadıkları karşılıkları meşru yoldan sağlamalarını güçleştirdiğinden gayrimeşru yöntemlere sapma ihtimalleri artar. Topluluk, eğer isterse, bütün yarışmacıları bertaraf edebilecek en yetenekli kişileri hizmetine çekebilir.

V. BİR TOPLUMSAL SİSTEM OLARAK SİYASAL ALAN

21.27 Siyaset iktidar için çekişme demektir. Bir demokraside grupların, birlik, dernek ve örgütlerin büyük bir kısmı vatandaş siyasetal yönden etkileyip harekete geçirmeye çalışır. Bunların eylemleri toplumdaki güç dağılımını etkiler. Ayrıca, faaliyet şekilleri de toplumsal süreçlerin bir inceleme alanı olarak ilgiyi politika üzerine çeker. Bunun bir yönü demokratik bir toplumda vatandaşın toplum faaliyetlerine katılması yönünden rol kuralları ve rol ifalarının karşılaştırılması ile ortaya konabilir*.

A. Demokraside rol kuralları

21.28 Demokratik bir toplumda vatandaştan beklenen nedir? Hepimizin okullarda pek erken yaşlarda öğrenmiş olduğumuz üzere, geleneksel açıdan iyi vatandaş bilgili olmalı, siyasal faaliyetlere katılmalı, kime oy vereceğini kararlaştırırken iyi yargı yürütmeli ve oyunu, duygusalıktan, alışkanlıklardan ve diğer yersiz ölçülerden uzak şekilde, bir ilkeye dayanarak kullanmalıdır. Demokratik sürecin temelini teşkil eden varsayımlar Robert Faris tarafından şöyle belirlenmektedir:

1. Yeterince açık sorunlar ortaya çıkarak halka malum olur.
2. Adaylar bu sorunlardan yana çıkarak seçmenlerce tanınırlar.

* Sekiz Batı ülkesinde vatandaşın siyasal hayata katılımı hakkındaki araştırma için bkz.: *International Social Science Journal*, 12:1, 1960, s. 7-99.

3. Bilgilerin kişiden kişiye yayılması ve görüşlerin paylaşılması ile bu sorunların ve adayların tartışmaları yapılır.
4. Geniş ölçüde "gerçek çıkarım bilme"ye dayanan aklî tercihler oylamaya belirir.
5. Böyle bir tercih süreci aracılığıyla genel çıkarılara en uygun düşen adaylar seçilir.
6. Seçimle iş başına gelen bu görevliler, vatandaşların sürekli eleştirici denetimine tâbi olurlar ve bu yolla dürüst ve yeterli bir yönetim sağlamak için uyarılırlar⁹.

21.29 Bu noktalar ideal istemleri dile getirmektedir. Ancak, ortaya çıkan çeşitli şartlar ve baskılar bunların tam olarak gerçekleşmesini engelliyebilir. Sosyologlar siyasal katılımın gözlemiyle yakından ilgilenmektedirler. Onların bu alandaki incelemelerinden yararlanarak vatandaşın rolünü yerine getirmesinin değerlendirilmesi yapmak mümkündür. Acaba vatandaş bu ideal istemleri ne derece değerlendirebilmektedir?

B. Demokraside rol ifası

21.30 Halkın siyasal sorunlar hakkındaki bilgisi, seçimlere karşı ilgisi ve katılımı büyük ölçüde farklılık gösterir. Amerika'da başkan seçimlerinde oy vermeye yetkili olanların üçte biri oyunu kullanmaktadır¹⁰. Bu, 1960 seçiminde oy vermeğe yetkili 26 milyon kişinin oy kullanmadığını ortaya koymaktadır. Eyalet seçimleri ile yerel seçimlerde oy kullanmayanların oranı ise daha da büyüktür. Pek çok kişi, oylarının gerçek durumlarda hesaba katılacağına pek de güvenmemektedir¹¹. Tabii oylamaya katılan seçmenlerin oranı toplumsal gruplara ve durumlara göre büyük ölçüde değişir. Oylamadan kaçınmaya sebep olan ilişkileri açıklayan bir araştırmanın bulguları Çizelge 46'da gösterilmiştir.

21.31 Yukarıdaki tabloyu hazırlayan toplum bilimciler, oylamaya katılmada grup farklılıkları alanında rastlanan çeşitli açıklamaları özetleyebilecek dört genel "açıklayıcı önerme" vermektedirler. Onlara göre (1) Çıkarları hükümetin izlediği politikadan kuvvetli bir şekilde etkileniyorsa, (2) hükümet politikasının kendi ç-

⁹ Robert E. L. Faris, *Social Disorganization*, Ronald Press, 1955, s. 465.

¹⁰ U.S. Bureau of Census, *Statistical Abstract of the United States*, 1965, s. 328.

¹¹ Örnek için bkz.: Angus Campbell, Gerald Gurin, Warren E. Miller, *The Voter Decides*, Row, Peterson, 1954.

Çizelge 46. Oylamaya katılmaya ilgili toplumsal özellikler.

Büyük oranda katılma		Düşük oranda katılma
Yüksek gelir		Düşük gelir
Yüksek öğrenim		Eğitimin aşağı düzeyindekiler
Meslek grupları:		Meslek grupları:
İş adamları		Yetişkin olmayan işçiler
Beyaz yakalı işçiler		Müstahdemler
Hükümet görevlileri		Hizmetkarlar
Tabii ticareti yapan çiftçiler		Köylüler ve ürettiğini tüketen çiftçiler
Madençiler		
Yahudiler	Protestanlar	Katolikler
Beyazlar		Zenciler
Erkekler		Kadınlar
Orta yaşlılar (35-55)	Yaşlılar (55'ten yukarı)	Gençler (35'in altında)
Toplulukların eski üyeleri		Topluluklara yeni katılanlar
Batı Avrupadaki işçiler		A.B.D.'deki işçiler
Buhran durumları		Normal durumlar

Kaynak: Seymour M. Lipset, Paul F. Lazarsfeld, Allen H. Barton, and Juan Linz, "The Psychology of Voting: An Analysis of Political Behavior," Gordon Lindzey (ed.), *Handbook of Social Psychology*, Addison-Wesley, 1954, s. 1127.

karları ile ilgisi hakkında fazla bilgi sahibi ise; (3) oylama konusunda toplumsal baskıya maruz kalıyorsa ve (4) oylamaya katılma konusundaki baskı kime oy verileceği hakkında zıtlık yaratacak şekilde ("çapraz baskı") çeşitli politik yönere yönelmiyorsa bir grubun oya katılma oranı daha yüksek olmaktadır.

21.32 Oy kullanmama siyasal umursamazlığın göstergelerinden ancak birisidir. Halkın önemli bir kısmının siyasal sorunlardaki bilgi noksanı, çeşitli araştırmalarla ortaya konmuş bulunmaktadır. Örneğin, 1954'de komünizm hakkındaki ünlü Kongre soruşturmasında bütün Amerikan halkının yetişkinlerini temsil eden bir guruba, bu araştırmaya katılan Senatör veya Milletvekillerinden birisinin adı bilip bilmediği sorulmuştu. Eldeki örneğin hemen hemen üçte biri tek bir Kongre soruşturmacısının (Senatör McCarthy'ninki bile) adını verememişti¹². Bir başkan seçimi kampanyası sırasında ya-

¹² Samuel A. Stouffer, *Communism, Conformity, and Civil Liberties*, Doubleday, 1955.

pılan Gallup kamu oyu yoklaması da her iki partinin başkan yardımcısı adaylarının adını, seçmenlerin ancak yarısının bildiğini ortaya koymuştu. Ayrıca hemen hemen her on kişiden birisi de başkanlık için yarışanın kim olduğunu bilmemekteydi¹².

21.33 Şu halde, siyasal katılmaya ilişkin bu araştırmaların genellikle ortaya koyduğu şey nedir? Oylamaya katılanların çoğunluğunda bile gerçek bir ilgi veya katılmanın kanıtları pek zayıf kalmaktadır. En çok uyarılanların dahi gerekli bilgiye sahip olmadıkları ortadadır. Oy verme pek de rasyonel olmamaktadır. Seçmenler oylarını genel anlamda bir ilkeye dayanarak değil, bağlı veya tâbi oldukları bir grup lehine kullanmaktadırlar¹³. Bireylerin siyasal gerçekleri nasıl yanlış algıladıklarına ve ilgisiz toplumsal etkilere nasıl tepkide bulduklarına ilişkin bu veriler, insanı ister istemez demokrasinin nasıl yaşayabildiği üzerinde düşünmeye yöneltebilir. Soruna sosyolojik açıdan bir bakış, demokratik bir hükümetin nasıl olup da yaşadığını ve geliştiğini anlamamıza yardımcı olabilir.

C. Siyasal hayatın sistem özellikleri

21.34 Siyasal ilgisizlik etkili olabilir mi? Bir demokrasi bütün halkın siyasetle yakından ilgilenmiş olması halinde işleyebilir mi? Bu ilgi çekici sorular demokratik kuram ve uygulamanın çözümlemesini yapan Berelson, Lazarsfeld ve McPhee tarafından ortaya atılmıştır. Verdikleri karşılıklar siyasal kurumlara sosyolojik yaklaşımı yansıtmaktadır.

21.35 Geleneksel siyasal kuramın rol kuralları bireysel vatandaş üzerinde toplanır. Böyle bir teori bir bütün olarak seçmen kitlesinin ortaklaşa özelliklerini değerlendiremediğinden sakattır. Demokratik sistemde istenen herkesin katılması değil, niteliklerin dağılımı ekonomik yaşantımızda kolaylıkla kabul ettiğimiz gibi bir çeşit işbölümünün gerçekleşmesidir. Bazı kişilerin siyasal yönden etkin, bazılarının yarı etkin ve bazılarının da edilgin olması gereği nereden doğmaktadır? İlgilerdeki ve katılmadaki çeşitlilik gereği, bize hizmet etmesini istediğimiz oylama sisteminin birbiriyle çelişen fonksiyonlarından kaynak almaktadır:

¹² *Ibid.*, s. 87.

¹³ Bernard Berelson, Paul Lazarsfeld, William N. McPhee, *op. cit.*, s. 305-323.

Siyasal sistemden hem kendisini hem de bizim sorunlarımızı değişen şartlara uydurmasını bekler; aynı zamanda da, büyük ölçüde kararlılık göstermesini isteriz. Çatışan ilgilerin ve partilerin amaçlarını canla başla izlemelerini ve seçmenlerin de uyamak olmalarını isteriz; ancak seçimler sona erince de uzlaşma dileriz. Seçim sonuçlarının topluluk için en iyiye hizmet etmesini istediğimiz halde, tarafsız oyların topluluğun farklı kesimlerinin amaç ve çıkarlarına bağlanmasından hoşlanmayız. Seçmenlerin kendi hür irade ve kararlarına dayanan tercihlerini ifade etmelerini ister; fakat topluluğun iyiliği için, seçmenlerin çevrelerindeki grup ve önderlerin bğlerinden ve yol göstermelerinden yararlanmalarını dileriz. Kararlarda aklın hakim olmasını bekleriz. Ancak, akıl dışı öğelerin ve mitolojinin ortadan kalkması bütün amaçların siyasal araçların en makul ve soğukkanlı seçimiyle işlenmesi halinde, sistemin bütünlüğünü koruyabileceği de şüphelidir¹⁴.

21.36 Bütünden beklenen şeylerdeki bu farklılık parçalarda da farklılığı gerektirmektedir. Demokratik seçim sistemi birbiriyle açıkça uyusamayan özellikleri gerektirmektedir. Bu özellikler ise her bir seçmende teker teker mevcut değildir. Bunlar ancak heterojen bir seçmen kitlesinde bulunabilir. Bazı kişilerin ilgisizliği yararsız da değildir. Eğer herkes kendisini siyasete kaptırmış olsaydı, bu bütün topluma yayıldığı takdirde, demokratik süreci ortadan kaldırabilecek kuvvetli bir partizanlığa ve katı bir fanatizme yol açabilirdi. İlgisizliği hızlı toplumsal değişimler dönemindeki karmaşık bir toplum için siyasal manevralara imkân sağlamaktadır. Belirli derecedeki ilgisizlik, çeşitli gruplardan oluşan geniş çaptaki bir toplumda uzlaşmaları kolaylaştırmaktadır.

21.37 Siyasal hayatın sistem özelliklerine eğilme siyasette pluralizmin önemini iyice belirlemektedir. Her sistemde olduğu gibi sorun, kararlılığı destekleyecek ve bu arada esnekliği de koruyacak biçimde iyi bir kuvvetler dengesinin nasıl sağlanacağıdır. Siyasette fazla bölünme ise tüm toplum için yıkıcı olabilir. Siyasal sistemde ilgisizlik ve katılmanın ayrı ayrı yerleri vardır. Sosyolojik açıdan sorun, bunların bağlantılarını, karşılıklı sınırlarını ve sonuçlarını keşfetmekten ibarettir.

VI. SİYASAL ÖRGÜTÜN SINIRLARI

A. Siyasal düzenlemenin genel sorunları

21.38 Yönetimin en önemli sorunlarından birisi de, çeşitli yönetim amaçları yönünden toplumun kendi sınırlarını ve bu sınırlar

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, s. 313-314.

içerisinde uygulanacak merkeziyetçi veya ademimerkeziyetçi denetimin derecesini kararlaştırmaktır. Tüm fizik evrendeki içten bağıntılı olma hali insan toplumlarında da vardır. Bu basit ve oldukça soyut olgu toplum hayatı yaşayan bireylerce kabul edilmiş olup, "Bütün insanlar kardeşler," "tek dünya", v.b. gibi vecizelerde ifadesini bulmuştur. Aynı zamanda dünyanın bazı kısımlarının diğerlerinden daha fazla bağıntılı içerisindedir ve bazı kısımlarının ancak belirli faaliyetler veya ilişkiler yönünden bağıntılı olduğu da bir gerçektir.

21.39 Geniş toplumlarda merkezî hükümet sorunu, bir bütün olarak belirli alanlarda, etkin eylemler için gerekli ilişkileri, yalnız bu belirli alanlar içerisindeki kesimlerin bir federe devlet, kasaba, şehir veya yerel hükümet gibi ilgi konusu olan ilişkilerden ayırt etmektir. Bu sorun küçük grupların denetiminde pek ortaya çıkmaz, çünkü bu tür gruplarda toplumsal ilişkiler topluluk sorunları sayılır ve bundan dolayı da örfler ve adetlerle düzenlenir. Öte yandan geniş ve modern sanayi ülkelerinde bu sorun büyük önem taşır. Eğer bir hükümet ülke içerisinde gruplar arası hayati ilişkileri düzenleyecek yöntemlerde başarısızlığa uğrarsa, bu bir iç savaşla sonuçlanır. Aynı başarısızlığa uluslararası ilişkileri uzlaştıracak araçlarda uğramırsa bu da uluslararası bir savaşla sonuçlanır. Öte yandan ulusal veya uluslararası hükümetlerin kurucu ülkelerin veya bunların kısımlarının iç işlerine fazla karışması da aynı sonuçları, yani savaş ile hükümetin kendisinin parçalanması sonuçlarını doğurur (7.46-7.49).

21.40 Yerel topluluklardan daha geniş alanlardaki beşerî ilişkilerin düzenlenmesi, bunların birbirleriyle ilk kez ilişki kurmağa başladıkları zamanlardan beri sürüp gelmektedir. Zamanımızda suçluların kovalanması ve tutuklanması örneğini ele alalım. Herhangi bir insan bir topluluk, eyalet veya ulus içerisinde adam öldürmüş olabilir. Farklı yargı daireleri arasında hükümetler arası bir anlaşma yoksa, belirli bir bölgenin görevlileri suçluyu kendi sınırları dışında izleyemeyeceklerdir. Böyle bir durum suçluların suçu işledikten sonra bir ülke sınırını aşarak kurtulmalarına yol açacaktır. Ancak bu, ilgili bütün topluluklara hoş görülmemeyen bir durum olduğundan, böyle halleri düzenleyen anlaşmalar yapılmaktadır. İşte bundan dolayı A.B.D.'deki eyaletlerin dörtte üçü, polis görevlilerine eyalet sınırı dışında suçluyu kovalama, tutuklama ve tutuklandığı eyaletin rızası ile yargılamak üzere geri getirme yetkisi verir

"suçluların kovalanması" hakkında kanunlar yapmışlardır. Suçun bölgesel, ulusal ve uluslararası alanlarda, daha etkili bir denetimini sağlayacak pek çok anlaşmalar vardır.

21.41 Her topluluğun başka topluluklarla ortaklaşa bir şekilde tâbi olmak istediği resmi sınırlamaların kapsamıyla ilgili olarak karşılaştığı iki önemli sorun mevcuttur: (1) Topluluk hayatının hangi alanları yerel topluluğun sorumluluğu altında sayılacaktır? (2) Bir topluluğun başka toplulukları ile resmi düzenlemeleri gerektirecek derecede bağıntılı olan faaliyetleri nelerdir?

B. Siyasal düzenleme şekilleri

21.42 Bu sorularla yüzyüze gelen topluluklar acaba ne yapmışlardır? Herşeyden önce, bireysel esaslar üzerinden gayriresmi anlaşmalara girişerek ticarî sözleşmeler yapmışlar, seyahat haklarını, v.b. belirlemişlerdir. Bu tür anlaşmalar iki veya daha çok kişi veya gruplar arasında olabilir. Gruplar bireyleri veya Orta Çağlardaki Tüccar Loncaları gibi özel örgütleri kapsayabilir, fakat gene de ilgili gruplar arasındaki gayriresmi düzenlemelerden ibarettir. Genellikle belirlendiği veya anlaşıldığı üzere, bu tür anlaşmalar tarafların dilediği sürece yaşar ve tek tarafın iradesiyle de sona erdirilebilir. İhlaller ilgili bireyler veya gruplarca uygun görülen yollarla hükme bağlanır.

21.43 Ülkeler arasındaki ilişkilerden doğacak hükümet sorunları daha söz konusu olmadan önce, devletler, devlet-üstü veya ulus-üstü bir otoritenin zorlaması gibi tehlikeli ve nazik bir durum yaratmadan, aralarındaki özel ilişkileri düzenleyecek incelemeli yollar bulup geliştirmişlerdir. Nitekim 1950 yılında ticaret, maliye, haberleşme, ulaştırma, seyahat, iş, tarım, sanat ve bilim, basın, eğitim, din, toplumsal yardım, spor, hukuk ve anlaşmazlıkların hukukî yollardan çözümlenmesi ve barışın sağlanmasıyla uğraşan bini aşkın uluslararası, gayri resmi örgüt vardı¹⁷.

21.44 Ulusal devletlerin gelişmeleri ve ticarî ilişkilere girişmeleri üzerine, insan aklının tek bir dünya hükümetine yönelmesi beklenen bir şeydir. Nitekim din ve hanedan savaşları döneminden sonra, 1623 yılında Paris'te yayınlanmış bir plan görmekteyiz. Pla-

¹⁷ L. C. White, *International Nongovernmental Organization*, Rutgers University Press, 1951, s. 325.

nın yazarı Venedik'te hertürlü anlaşmazlık üzerinde yargı yetkisi olacak uluslararası daimi bir meclis kurulması fikrini savunuyordu "ve bu yetkiyi pekiştirmek için bütün Prenslar sözü geçen mecliste oyların çoğuyla kararlaştırılan hususları mutlak kanun olarak kabul edeceklerine ve buna karşı koymağa kalkışacak olanları silâhla kovacaklarına yemin edeceklerdi." Bu fikir, Dük ve Sully'nin "Henry IV büyük tasarısı"nda bir adım daha ileri götürülmüştür. Bu tasarı Avrupa için kararnameler yapma ve uygulama yetkisine sahip bir büyük meclisin merkezî otoritesi aracılığıyla işleyen bir "Hıristiyan Cumhuriyeti"nin kurulmasını planlıyordu. Yüzyıl sonra William Penn benzer bir örgütün, "hükümler Prenslar için adalet kuralları" koyan bir Avrupa Parlamentosunun barışın sağlanmasında tek yol olduğunu ileri sürüyordu. 1713'de ise ayrıntılı bir dünya anayasası taslağını içine alan daha incelikli bir plan yayınlanmıştı. Hemen hemen her savaşı, 1920'deki Uluslar Cemiyeti ve şimdiki Birleşmiş Milletler de dahil olmak üzere, benzer teklifler izlemiş durmuştur.

21.45 Şimdiye kadar uluslararası kuruluşlar aracılığıyla farklı halklar ve kültürler arasında destek kazanan, posta hizmetleri ve kamu sağlığı gibi özel ilişkilere ilişkin anlaşmalar olmuştur. Bunlar, halk tarafından yerel veya ulusal örgütlerin yetenekleri ötesinde kabul edilen önemli faaliyetleri düzenlediklerinden pekaz direnmeye karşışmışlardır. Öte yandan, uluslararası haklar beyanamesi (özellikle Amerikan örneğine göre yapılanlar) gibi tekliflerin derhal ve geniş ölçüde kabul edilme veya uygulanma şansı pek zayıftır. Afrikalı bir kabile başkanının yüz karı veya, Amerika Birleşik Devletlerinde resmen kabul edilmiş olduğu gibi, tek karı alabilmesi, çok karılılık uygulamasının yer aldığı o kabile için ilgi konusu olarak belirebilir. Bu sorun örneğın, bulaşıcı hastalıkların uluslararası denetlenmesi sorunundan çok farklıdır. Bunun (a) uluslararası tedbirler alınmaksızın denetim altına alınmasıyla ve (b) en uzak ve "bağımsız" kabileler için dahi tehlike teşkil ettiği ispatlanabilecektir.

21.46 Bir devlet konvansiyonel diplomatik ilişkiler aracılığıyla, vatandaşlarının seyahat, ikamet ve başka topluluğun faaliyetlerine katılma haklarını düzenleyen sözleşme ve anlaşmalar yoluyla başka devletlerle resmi ilişkiler kurabilir. Ticaret, mübadele ve karşılıklı çıkarlara ilişkin hemen her konu karşılıklı anlayış içerisinde düzenlenebilir. Birkaç devlet de aynı şekilde konvansiyonlara, anlaşmalara ve dayanışma paktlarına katılabilir. Bütün bu anlaşma-

larda taraflardan herbiri önceden belirlenmiş şartlar altında akitten çekilme hakkını saklı tutar; anlaşma hükümleri de devlet üstü bir otorite tarafından zorla uygulanamaz. Bunlar günümüzdeki uluslararası posta birliği, Dünya Sağlık Örgütü ve Birleşmiş Milletler içerisinde faaliyette bulunan örgütlerin anlaşmalarını düzenleyen şartlardır.

21.47 Böyle bir uluslararası örgüt ancak belirli ilişkileri düzenlediği, anlaşmaya rızası ile katılan grupları etkilediği ve tarafları anlaşmaya son vermede serbest bıraktığı için uluslararası bir üstün devletten farklıdır. Bu örgütler gerekli uluslararası ilişkileri düzenlediklerinden dolayı, yerel topluluklardaki bireyler veya gruplar arasındaki tatminkar karşılıklı anlayış ve gayrresmi anlaşmalara benzeyen uluslararası bir hükümetin ilkel bir tipini meydana getirir. Gerek yerel, gerek daha geniş topluluklarda kişiler ve gruplar arasındaki ilişkilerin çoğu böyledir. Yani, gayrresmi ve sözlü akitler niteliğinde olup, ancak bu ilişkilerde hâkim olan örfler ve adetlerle infaz edilir. Eğer anlaşmalar yerel sınırları aşacak olursa, ulusal veya uluslararası yeni örfler ortaya çıkarak aynı şekilde onlara hakim olur. Ancak örfler karışıklığa yol açacak kadar çok karışık ve çelişik olursa, halk bunların değiştirilmesini; kuralların, bunlara uymamanın cezasının ne olduğunu, kuralların kimin tarafından ve hangi yetkiye dayanarak yürütüleceğinin resmen belirlenmesini gerekli görebilir. İşte bu noktada, süreç ister yerel toplulukta, ister şehirde ister ülkede veya ülkelerarası alanda cereyan etsin, özel sözleşmeler, örfler ve adetler aracılığıyla yürütülen gayrresmi toplumsal denetimin yerini hükümet alır.

VII. ETKİN YÖNETİMİN ŞARTLARI

A. Devlet ve toplum

21.48 Acaba evrim süreci içerisinde etkin yönetimin ortaya çıkışını ve insanlar arasında yayılmasını hazırlayan şartlar nelerdir? İki, devletten önce ortaya çıkmış olan toplumdur. İşleyen anayasalar, ortaklaşa yaşayışı, bağlılıkları, alışkanlıkları, örfleri, âdetleri ve hükümetin düzenlemeğe çalıştığı ilişkilerle ilgili "biz duygusu"nu kapsayan önceden mevcut toplumsal düzenden kaynak alır. İşte başlıca bir yönetim, bu topluluk davranışlarının varlığı oranında gelişir.

21.49 Anlaşmazlıkların çözümlenmesiyle görevli makamların etkili faaliyette bulunmaları da büyük ölçüde herkes tarafından kabul gören eski örf ve adetlerin varlığına dayanır (13.6). Oylama ve çoğunluk kuralı, bir ulusun bir "topluluk" özelliklerine sahip olduğu oranda kavganın yerini alır. Oylamanın ve çoğunluk kuralının örf ve adetlerin parçası olduğu ülkelerde, seçim sonuçları kaybeden tarafça kabul edilir. Bu âdetlerin henüz yerleşemediği ülkelerde ise çoğunluk oylarını sağlayamayan parti iktidarı terketmez veya askerî güce dayanarak hükümeti devirir. Aynı durum polislerin ve mahkemelerin faaliyetleri için de söz konusudur. Resmi yönetim mekanizmasının en iyi işlediği yer, anlaşmazlıkların kavga yerine resmi hükümet mekanizması aracılığıyla çözümlenmesi görüşünü benimseyen halk topluluklarıdır. Resmi yönetim mekanizması, hernekadar geniş toplulukların işleyişi için gerekli olabilirse de, uzun bir zaman süresi içerisinde toplumsal düzeni korumada tek başına yeterli değildir. Bu ancak, ortak yaşantının ve herkesin başka kişiler ve gruplarla karşılıklı ilişki ve bağlantılarının bilincine varmasının sonucu olan haberleşme süreçleri aracılığıyla gerçekleştirilecek birşeydir.

21.50 İnsan, ideal toplumlar veya toplumsal düzenler tasarlamada özel bir yeteneğe sahiptir. Bu idealler belki hareketi yönlüten kuvvetli uyarılardır. Ancak, insanlar zamanlarının çoğunu bu amaçlar üzerinde hayal kurarak geçirir ve bunların gerçekleştirilmesindeki güçlükleri görmekten kaçınırlarsa, bu hedeflere ulaşmada pek az ilerleme kaydederler. Yönetimin doğal gelişim süreçlerinin incelenmesinin aleyhine olacak şekilde siyasal felsefeye ve anayasa yapımına dalma, pahalı ve tehlikeli maceralarla sonuçlanabilir. Bu yaklaşımda en çok görülen hata, bir kanun yapmakla bazı fiillerin önlenileceği veya tekrerrününün büyük ölçüde azaltılabileceği ve bir hükümetin kanunî formüllerle yaratılabileceği inancının yaygınlığıdır. Ancak bu, ideal hükümet ve örnek kanunlar konusundaki planlamaların, uygulanmasa bile, insanları ideal toplumsal düzenlere doğru yönlentmeyeceği anlamına alınmamalıdır. Ancak kâğıt üstünde kalan bu planlar gelişmede, topluluk ve hükümetin temellerini teşkil eden toplu yaşayış, örfler, âdetler ve "biz-duygusu"nun yerini tutamaz.

21.51 İlk onüç koloninin A.B.D.'ni teşkil ettiği, çok defa, bir dünya devletinin gerçekleştirilebileceğine kanıt olarak gösterilmekte-

dir. Ancak bir siyasal bilimcinin bu konuyla ilgili fikirleri üzerinde durmak yerinde olacaktır:

Dünyanın tek bir anayasa altında birleşecek kadar olgunlaştığı iddiasını desteklemek üzere A.B.D.'nin 1787'deki durumunu örnek vermek kadar yamutici bir şey olamaz. Bu her tartışmada koz olarak ileri sürülmektedir. Ancak, çağdaş uluslararası ilişkilerin durumunu Konfederasyon Anayasası altındaki ilişkilerin durumuyla karşılaştırmaya kalkışmak son derece saçmadır. Konvansiyonun Philadelphia'da toplandığı yıllarda devletler tek bir kumanda altında birleşmiş bir kuvvet olarak devrimci bir savaş uğruna çarpıyorlardı; hepsi de ortak bir kültür mirasına, ortak dil, gelenek, alışkanlık ve hukuka sahiptiler. Devletlerarasındaki ticaret, bazı engellere uğramakta beraber, oldukça serbestti. Bundan başka kolonistler eski uyrukluk ve vatandaşlıklarını da yitirmiş değillerdi. Ne New York'tan Connecticut'a göçme konusunda herhangi bir engel vardı, ne de Philadelphia'ya geçen bir Virginia'lının vatandaşlığına geçirilmesi zorunluluğu vardı. Devletler ne bağımsız bir gümrük tarifesi hakkına, ne de dış ilişkilerini bağımsız bir şekilde yürütme hakkına sahiptiler. Her devletin sakinleri, "diğer devletlerdeki hür vatandaşların hak ve ayrıcalıklarına hak kazanmışlardı."

Bu çığınca karşılaştırmalar kuzey Philadelphia'daki delegelerin 1787'de yapmaya başladıkları şeyin yanlış anlaşılmasından doğmaktadır. Tarihin tam ve doğru şekilde incelenmesi, bunların bir hükümet yaratmadıklarını, ancak daha önce var olmayan bir toplumsal düzenin ve topluluğun kurulmasını sağladıklarını gösterecektir. Hatta bunlar bir birlik dahi yaratamamışlardır. Konvansiyon mevcut bir birliği daha iyi biçime sokma gibi son derece mütevazı bir görevi yerine getirmişti. Hiç bir anayasa da bundan fazlasını yapamaz¹³.

B. Egemenlik ve savaş

21.52 Hükümetin evrimini etkileyen ikinci bir şart ulusların bağımsızlığı veya egemenliği ile savaşın önlenmesi sorunu arasındaki ilişkide görülebilir. Gene A.B.D.'nden bir örnek verelim. Amerikan Devrimi İngiliz yönetimine karşı açılan bir içsavaş niteliğindedir. Devrimi İngiliz yönetimine karşı açılan bir içsavaş niteliğindedir. Amerikan kolonileri Britanya imparatorluğunun bir parçasıydı ve bağımsızlık savaşı, savaşa karar verme yetkisine sahip tek mercinin İngiliz hükümeti olmasına rağmen başlamıştı. Kusacası, bir savaş 1775 yılında kolonilerdeki anayasa hukukuna aykırı idi. Şu halde, hernekadar üstün kuvvetlerin uluslararası kuruluşların elinde toplanması, başka bir kuruluşun yürüteceği başarılı savaş imkânlarını azaltacaksa da, bir dünya anayasası ve bir dünya devleti savaşın çıkmasını kesinlikle önleyemeyecek demektir. Savaşlar daima bağımsız uluslar arasında olmaz. Bunlar kuvvet çatışmalarıdır, bir ülke

¹³ N. A. Pelcovita, "World Government Now?" Harper's Magazine, November 1946, s. 400.

veya ülkelerarası bir kuruluş içerisinde de ortaya çıkabilir. Birleşmiş Milletler çerçevesinde bugünkü kuvvet dengesi de, Afrika ve Asya'daki savaşları bir yana bırakacak olsak bile, kâğıt üzerinde kalan resmi anlaşmaların çarpışmayı önleyemediğini göstermektedir.

21.53 Birleşmiş Milletler gibi örgütlere ilişkin bu görüşler, uluslararası ilişkilerin daha iyi düzenlenmesinde son teşebbüsü temsil eden Birleşmiş Milletler örgütünün en hararetli taraftarlarından da kabul edilmektedir. Bunlardan birisi de, Amerika'nın eski Birleşmiş Milletler temsilcisi olan, Warren R. Austin'dir. Mr. Austin "A Warning on World Government" (Dünya Devleti Konusunda bir Uyarı) başlığı altında şöyle demektedir:

Son zamanlara kadar bana mektup yazarak çeşitli dünya devleti sorunları hakkında ne düşündüğümü sorarlara, yakın bir gelecekte dünya devletinin kurulacağına inanmadığımı, fakat bununla amaç olarak dünya devleti tartışmalarını baltalamak istemediğimi bildiriyordum. Ancak bundan böyle bir uyarıyı da eklemem gerekiyor...

Bunun (dünya devleti) mümkün olmayışının çeşitli nedenleri vardır. İlk planda Antlaşmanın değiştirilmesi veya gözden geçirilmesi için toplantıya çağrıda bulunmak için bile, Genel Kurul'un üçte ikisini oluşturan Güvenlik Konseyi'nin yedi üyesinin olumlu oyunu sağlama gereği ortaya çıkmaktadır...

Hernekadar mümkün görülmiyorsa da ... böyle bir toplantı yapılmış ve bazı değişiklik ve düzeltmeler hakkında karar alınmış olsa, bu değişiklik ve düzeltmelerin yürürlüğe girmesi, üye devletlerin üçte ikisi ile beş büyük devletin —herbirinin ayrı ayrı— anayasal süreçlerine göre tasdik edilmesinden sonra olacaktır. Burada vetoyu kaldırma çabaları da vetoyu karşılayacaktır. Kabul edilen bir değişiklik şimdiki sahip olduğumuz ihtiyari birliğin yerine bir dünya devleti koyabilseydi, beş büyük devletin buna hep birlikte karşı koyacağı muhtemeldir. Bunlardan tekinin bile böyle bir değişikliği tasdik edebileceğini sanmıyorum.

Kendi ülkemizde bir dünya federasyonuna üye olabilme, ulusal anayasamızda değişiklik yapılmasını gerektirecektir. Öbür dört sürekli üyenin de, üyeliğe kabul ve bölüm VI'daki sınırlı konularda bile vetoyu kaldırarak değişikliklere rıza gösterebileceklerini sanmıyorum...

Kendisini bir dünya devletinin taraftarı sanan veya bunun zamanında gerçekleştirilebileceğine inanan herkesten, yargısını şu iki grup soruya vurarak tartışmam istiyorum.

1. Dünya federasyonunda oylama nasıl düzenlenecektir? Nüfusa bakılarak mı? Bu takdirde A.B.D. oyların yüzde 6'sına sahip olacaktır. Yoksa üyeliği, dünya zenginliğinin yüzde 75-80'ini üretmekte olan dünya nüfusunun yüzde 20'den azının elinde bırakacak olan üretkenliğe göre mi olacaktır? Bu takdirde üretkenliğin üyesi olan biz, "emperyalist hilesi" ithamlarına nasıl cevap vereceğiz?

2. Silâsız ülkelerde dünya polis gücünün kullanılmasını nasıl sınırlandırılacak veya bir azınlığın, ülkelerin çoğunluğunun, nüfuslarının ancak küçük bir

hissini temsil eden grupların zorlamasıyla oyladıkları baskı ve kuralara karşı korunması nasıl olacaktır? Dünya devletinin yönetim mekanizmasının ve askeri gücünün totaliter kuvvetlerce ele geçirilmesi nasıl ölenecektir? (Unutmamalıdır ki, Lenin, İktidarı yeni bir demokratik rejim çarpışması sırasında ele geçirmiş, sonra da temsilciler meclisini sürdürmek için baskıya başvurmuş; Hitler de demokratik Weimar anayasasını kullanarak iktidara geçmiş, sonra da tüm denetimi ele geçirmiştir).

Bu örgütler (dünya devleti için çalışan) bağlılık ve idealizm kaynağını teşkil eden okullar ve üniversitelerde büyük bir kuvvet kazanmaktadır. Ne bu ülke ne de dünya toplumları bu değerleri harcamaya göze alamaz. Öte yandan, genç idealistin enerjisi fazla fakat sınırsız değildir. Bu nedenle etkili olabileceği yerde kullanılmamalıdır. Hayal kırıklığı kaçınılmaz bir şeydir, fakat bu dünya devleti taraftarlarının umutlarını kırarak derecede büyük olursa, korkarım ki, idealizm yerersiz umutların ve geçirilmiş planların ardından gelen dönemlerde olduğu gibi, ardında genel bir şüphecilik ve ilgisizlik kabartıları bırakarak yıkılacaktır¹⁰.

21.54 Dünya çapında siyasal bir örgütün karşılaşılabileceği güçlüklerin kabulü, bugün kendisine oldukça geniş alanlarda oldukça kararlı, düzenli ve barışçı bir yaşantıyı borçlu olduğumuz topluluk biçimlerinin güçlerini küçümsememize yol açmamalıdır. Nitekim bugün Kuzey Amerika'da geniş bir alana yayılmış 200 milyonu aşkın insanlar arasında savaş ihtimali hemen hemen ortadan kalkmıştır. A.B.D. ile Kanada arasında, her gerektiğinde, barışı, ticari ilişkileri ve ortaklaşa savunmayı destekleyecek uluslararası resmi bir örgüte ihtiyaç yoktur. Her iki ülkeyi yönetecek tek bir hükümet, bugün için, çözebileceğinden çok daha fazla sorunların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Kıtanın tümündeki barışçı ve düzenli örgüt ise uzun boylu mücadeleler, büyük ve küçük savaşlar geçirilmeden kurulamamıştır. Sonunda başarı kazanılmışsa, bunun nedeni toprakların bitişikliği, ortak sorunlar, ortak bir dil ve ortak bir kültür ile siyasal örgüte ilişkin tutumların gelişmiş olmasıdır. Aynı şekilde S.S.C.B. de, kurucu devletlerin hoşnutsuzluk derecesi ne olursa olsun, geniş toprakları ve nüfusu merkezî bir hükümet altında toplayarak kendi bölgesindeki barışı ve temel düzeni sağlamıştır. Avrupa Birleşik Devletleri de Ortak Pazar ile Avrupa Ekonomik Birliğinin, doğuşunu değilse bile, hiç olmazsa gözle görülür biçimde düzenlenişini sağlama başarısına ulaşmış gibi gözükmektedir.

21.55 Hayat şartları uluslar ve kültürler arasındaki temas ve bağlılıkları çoğalttığı oranda, merkezi bir denetime tâbi geniş siya-

¹⁰ Warren, R. Austin, "A warning on World Government," Harper's Magazine, May 1949, s. 93-97.

sal birimler çevresinde toplanma eğiliminin devam edeceği beklenebilir. Bu tür örgütler, ortaklaşa ilgilerin ve beraber yaşama alışkanlığının ilgili halklar arasında gelişmesi oranında da başarıya ulaşabilir. Ancak bu siyasal birleşmeler geçmişte olduğu gibi gelecekte de değişebilir. Dünya çapında genişleyebilmeleri de çeşitli şartlara bağlıdır. Esasen böyle bir sonuç ne gerekli, ne de kaçınılmaz bir şeydir. Hiçbir büyüme süreci de sonsuza dek sürüp gitmez (23.30-23.35), bazan yavaşlar, durur veya son bulur. Dinsel, siyasal, ekonomik ve askeri akımlar tıpkı bulaşıcı hastalıklar gibi, çok defa geniş alanlara yayılmış olup, bütün dünyaya yayılması da beklenmiştir. Ancak, yayılmalarının en son aşamasında yavaşlayış durmalarına yolaçan direnmelerle karşılaşmışlardır.

21.56 Siyasal kuvvet merkezleri, son zamanlarda egemenlik alanlarını genişletmeye doğru belirgin bir eğilim göstermektedir. Siyasal kuvvetlerin sayısındaki böyle bir azalma, bir dünya örgütünün ortaya çıkıp uluslararası savaşı sona erdirebilmesinden önce gerekli olabilir. Nitekim benzer süreçler daha önemsiz konularda geçerli olmaktadır. Örneğin 1920'de A.B.D.'nde varlıklarını sürdürmek için mücadeleye atılmış olan on veya daha fazla otomobil yapıcısı vardı. 1962'de ise otomobillerin yüzde 86'sını iki büyük şirket yapmaktaydı²¹.

21.57 1914 yılında sekiz büyük kuvvet (A.B.D., Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya, Japonya) vardı. 1939'da bu sayı, Avusturya'nın düşmesiyle, yediye; 1944'de İtalya ve Almanya'nın bertaraf edilmesiyle beşe düşmüştü. 1945'de Japonya da elimine edilmiş, İngiltere ile Fransa da A.B.D.'ne dayanmağa başlamıştı. O zamandan bu yana da A.B.D. ile S.S.C.B. olmak üzere yalnız iki siyasal kuvvet merkezi söz konusu olmuştur. Batı Avrupa, Çin, Hindistan, Afrika ve Yakın Doğu gibi yeni merkezlerin ve yeni kuvvet dengelerinin gelişmesi mümkündür. Bu geniş çaptaki birleştirici süreç sürüp giderken, belirli bir özerkliğe sahip olmak veya bunu korumak isteyen eski veya yeni siyasal birimler de varlıklarını sürdürme mücadelesi vermektedir. Böylece Birinci Dünya Savaşının ardından gelen anlaşmalarla sayıları yirmiyi bulan yeni devlet yaratılıyor ve bir süre sonra da Uluslar Cemiyetince tanınıyordu. İkinci Dünya Savaşı da aynı şekilde Pakistan, İsrail, Seylan, Burma ve Afrika'daki yeni ülkeler gibi, pek çok bağımsız devletin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bütün bu yeni devletler, geniş si-

yasal ve askeri güç merkezleri ile bağımlı ilişkiler sürdürmektedirler²².

VIII. SİYASAL ÖRGÜTÜN YAYILMASI

A. Hükümet görevlerinin gelişmesi

21.58 Modern zamanlardaki yönetimin belirgin özelliği hızla yayılmasıdır. Bu yayılma, birbiriyle ilgili iki grupta toplanabilen şartların sonucu olmuştur: (1) Devlet, nüfusun ve endüstriyel tipteki ekonomik örgütlerin yoğunlaşmasının sebep olduğu yeni görevleri yüklenmiştir. (2) Devlet, daha önceleri eski kurumların, örneğin ailenin, gördüğü görevleri üzerine almış bulunmaktadır (16.29).

21.59 A.B.D., Çin, Hindistan, Brezilya ve S.S.C.B. gibi ülkeler çok geniş alanlara yayıldıklarından modern haberleşme araçları olmasaydı, en ilkel biçimde bile, birer bütün olarak yönetilemezlerdi. Modern toplumların geniş topraklara sahip olması, aynı zamanda kalabalık nüfus, heterojenlik, gelişmiş bir işbölümü, mesleklerde aşırı uzmanlaşma ve halk arasında veya halkla yöneticiler arasında yüzyüze ilişkilerin hemen hemen yolduğu demektir. İşte bu duruma uygun olarak, aynı topluluk içersinde ortaya çıkacak gruplararası çatışmaları düzenleyecek yeni hükümet teknikleri keşfedilmektedir. Her grup, tabii olarak, nüfuzlu kişilere veya başka baskı yollarına başvurarak kendi çıkarlarını gerçekleştirmeğe çalışır. Halkın küçük köyler yerine büyük ve kalabalık şehirlerde yaşaması olgusundan da kişilerarası yeni sorunlar ortaya çıkmaktadır. Yolların bakımı, ışık, su, yiyecek, ulaştırma, sağlık, eğlence, trafik denetimi ve daha pek çok hizmet, topluluklar birkaç yüz kişiyle sınırlı olduğu zamanlarda hükümetin gözetimini pek tabii gerektirmiyordu. Büyük şoselerin yapımı, itfaiye, sağlık ve polis görevleri, modern toplumların geniş alanlara yayılması ve kalabalık nüfusa sahip olması nedeniyle ortaya çıkan yeni görevlerdir.

21.60 Toplumsal ve teknolojik değişimler, devletin eskiden başka kurumlarca yürütülen belirli görevleri denetimi altına veya kendi üzerine almasına yol açmıştır. Bugün engin çaptaki kamu hizmetlerinden birisi olan ilk eğitimin büyük bir kısmı, yakın zamanla-

²¹ Lyle W. Shannon, "Socioeconomic Development and Demographic Variables as Predictors of Political Change," *The Sociological Quarterly*, Spring 1962, s. 27-43.

²² Bknz.: *Time*, March 30, 1962, s. 79.

ra kadar aile tarafından yürütülmekteydi. Küçük topluluklarda eğlence, bir aile veya kilise sorunu veya herhangi bir hükümet sorumluluğunu gerektirmeyen gayri resmi özel grupların ilgi konusu idi. Ekonomik faaliyetler de, büyük ölçüde ailenin kendi sorunu idi. Geniş topluluğun ortaya çıkışı mülkiyet, iş hayatının düzenlenmesi ve denetimi, maliye ve endüstri alanlarında; iş saatlerinin, ücretlerin, çalışma şartlarının düzenlenmesinde; iş ve işveren anlaşmazlıklarının çözülmesinde hükümet görevlerinin büyük çapta genişlemesine yol açmıştır. Son zamanlardaki fiatların ve üretimin denetlenmesi kadar emeklilik, sigorta ve toplumsal güvenlik gibi yardım faaliyetleri de daha önceleri mümkün olduğunda, birey, aile, kilise veya örf, adet yahut kasaba toplantıları aracılığıyla yerel topluluk tarafından yürütülmekteydi.

B. Hükümet görevlerindeki gelişmenin değerlendirilmesi

21.61 Yukarıda sözlü geçen eğilimlerin değerlendirilmesi (a) yerel idare, eyalet ve federal hükümetlerin çoğalan hizmet ve görevlerinin değeri ile (b) ister kamu, ister yerel topluluk, ister özel kurumlar veya özel kişilerin kurmuş olduğu derneklerce ödenmiş olsun, bu artan hizmet ve görevlerin maliyeti ve uğradıkları başka bazı kayıpların bir muhasebesini gerektirecektir. Bu sorular bakımından, Sovyetler Birliği, İngiltere, A.B.D. ve başka ülkeler arasında kuvvetli fikir ayrılıkları vardır.

21.62 A.B.D. gibi, esas itibarıyla sosyalist ve komünist olmayan toplumlar dahi çeşitli görev ve hizmetleri hükümet denetimine tâbi kılmışlardır (20.46). 1799 gibi erken bu tarihte Anayasayı kabul eden ilk on üç koloninin temsilcileri, belirli görevlerin en iyi biçimde federal hükümetçe yerine getirilebileceğine karar vermişlerdi. Böylece yeni hükümet ortak savunmayı sağlama, posta servisini kurma ve yollarını yapma, eyaletler arasında ticareti düzenleme, yabancılara vatandaşlığa geçirme, para bastırma ve değerini koruma, ihtira beratları ile telif haklarını denetleme, dış ilişkileri yürütme ve "genel reformu sağlama" yetkileri ile donatılmıştır. Oysa ki, aynı temsilcilerin büyük çoğunluğu, birkaç yıl önce Haklar Beyannameğinde, "bir sürü yeni görevler ihdas edip, halkımızı sömürmek ve varlığını yemek üzere buraya bir görevliler sürüsü göndermiş bulunuyor" diyerek zalim Kral George III'den acı bir dille yakınıyorlardı.

21.63 Hernekadar hükümet görevleri, o zamandan bu yana, ülkenin çapı ve faaliyetleri ile oranlı olarak pek çok artmış ise de, halâ, bu süreçlerin daha ne kadar ileri gideceği ve yönetsel olmayan faaliyetler arasındaki optimum dengenin ne olacağı konusunda şiddetli fikir ayrılıkları sürüp gitmektedir. Bütün modern ülkeler devlet okullarını, polis örgütünü, yolları, temizlik işlerini ve bazı kamu hizmetlerini kamulaştırmış bulunuyor. Sovyetler Birliğinde tüm ekonominin kamu sektörü hemen hemen yüzde 100 oranına ulaşmıştır. A.B.D.'nde ise federal, eyalet ve yerel hükümetlerin, tüm ekonominin yalnız üçte birini ellerinde bulundurdukları tahmin edilmektedir.

21.64 Acaba hükümet faaliyetlerinin artması, örgütlenme yönünden ne gibi sonuçlar yaratmaktadır. Yaygın bir hükümet denetimi, yönetimin gitgide seçimle iş başına gelmeyen veya halka karşı sorumlu olmayan; kanun koyucunun koyduğu kanunlar yerine direktiflerle hükmeden bir grubun elinde toplandığı bürokrasiye işaret etmektedir. Böyle bir bürokrasi kuvvetini sürdürmeye dayalı çıkarılara sahip olmağa, her büro da kendi alanının yayılmasıyla ilgilenmeğe başlar. Daire başkanlarının hükümet hiyerarşisindeki yerleri de, çoğunlukla emirleri altında çalışanların sayılarına göre belirir. Burada yayılma uğruna yayılmanın teşvik edildiği açıktır.

21.65 Şu halde bürokrasinin bir sonucu da, stratejik önemi olan kamu hizmetlerini ele geçiren hükümet görevlilerinin, durumlarını sürdürmek için nüfuz suistimaline başvurabilmeleridir. Bunu, yasama meclislerini zorlayarak ve kamunun kesesinden raporlar, "halk haberleri" düzenleyip, büyük çapta propaganda faaliyetlerine girişerek yapabilirler.

21.66 Merkezileştirilmiş geniş çaptaki bürokrasinin bu mahzurlarına işaret etmek, bu mahzurların kaçınılmaz olduğu, hükümet dışı denetimin bunlardan uzak bulunduğu veya tam bir birlik, yeterlilik ve kamu hizmetlerine candan bağlılık içersinde çalışan hükümet bürolarının ve binlerce hükümet görevlisinin varlığının inkarı demek değildir. Yönetim alanının genişlemesinde sorun, bu iyi özelliklerin nasıl sağlanacağı ve geliştirileceğinden ibarettir.

21.67 Hükümet denetimi ile bireysel hürriyet arasında en iyi dengeyi sağlama, şüphesiz bütün modern devletlerin karşılaştığı en önemli sorunlardan birisidir. Bu en iyiyi kararlaştıran da, bir kültürün yeğlediği temel değerler olacaktır. İşte bu nedenle, çeşitli s-

nflar ve çeşitli şartlar altında yaşayan insanlar arasında bu konuda bir anlaşma sağlamak güç bir iştir. Şu halde, böyle bir uyumun varsayan ulusal veya uluslararası herhangi bir hükümet ya başarısızlığa uğrayacak, ya da kendi değerlerini direnen halka zor kullanılarak kabul ettirme zorunluluğunda kalacaktır.

21.68 Var olma çabası içinde yaşayan ve yaşamayı sürdürmenin başlıca sorun olduğu ülkelerde, pek çok insan ekonomik güvenliklerini biraz olsun geliştirebilmek için hürriyetlerinin büyük bir kısmından vazgeçebileceklerdir. Bunun aksine, yaşama düzeyi yüksek ülkelerde, halk düşünce ve söz hürriyeti, seyahat hürriyeti ve hür meslek seçimi gibi ayrıcalıkları konusunda oldukça kısıp davranacaktır. Her durumda ana sorun, bir yandan küçük toplulukça sağlanan hürriyet ve ayrıcalıkların en yüksek derecede nasıl korunacağı, öte yandan da geniş çaptaki endüstrileşmenin ve ister ulusal, ister uluslararası olsun, bir geniş topluluğun yaşantısına katılmanın sağladığı nimetlerden nasıl yararlanılacağıdır.

21.69 Özelliği büyük merkezi hükümetler olan bir dönemde yaşıyoruz. Bu hükümetlerin eline çok sayıda yetki ve görevler devredilmiş bulunuyor. Yakın bir gelecekte tekrar küçük topluluk yaşantısına dönmemiz beklenemez. Şu halde sorun, kamu çıkarları yönünden bu güçlerin iyi bir şekilde kullanılması için, daha yeterli bilimsel bilgi ve tekniklerin geliştirilmesi olmaktadır.

IX. SONUÇ

21.70 Bir topluluk içersinde uyumu sağlayacak çeşitli yöntemler vardır. Örneğin, iyi bir aile uyumu, görenekler, gelenekler, örfler, duygu ve heyecanlar kadar her üyenin prestijinin de rol oynadığı incelikli anlaşma ve haberleşme kalıplarıyla gerçekleştirir. Quakerler, birarada sessizlik içersinde oturmakla yalnız uyum değil, birlik de sağlamaktadırlar. Yıldırma da bu alanda bir yöntem olabilir. Direnenler bu yolla veya grup baskısına başvurmayla yıldırılırlar. Küçük bir topluluk aynı sonucu, toplantılar aracılığıyla az çok resmi yöntemler kullanarak sağlar. Geniş topluluklar ise uyumu, seçilmiş temsilciler aracılığıyla benzer yöntemlere başvurarak sağlar (8.2-8.5).

21.71 Topluluğun ilgisi vatandaşın bilgisini aşan konular üzerinde toplanır ve alelade vatandaşın kavrayamayacağı kadar karmaşık sorunlara ilişkin olursa, vatandaş, siyasal mekanizma ve par-

tiler gibi araçlara yönelir. Bunlar, vatandaşların kendilerini desteklemelerine karşılık, bir çeşit gayriresmi sözleşme ile vatandaşlarının çıkarlarını gözetmeyi üzerlerine alır. Politikacılar bazen gördükleri hizmetler için nüfuz ticareti denen gayriresmi bir yola saparlar ki, bunun yükü artan hükümet harcamaları şeklinde hazinenin sırtına binmektedir. Vatandaşın desteğini kazanmak için yarışan birbirine karşı pek çok parti ortaya çıkar ve bu nedenle hükümet kuruluşları ile görevlileri halkın istediği asgari düzen ve etkinliği sağlayamazsa, halk, Nazi Almanya'sında olduğu gibi meşru yollarla veya 1917 Rusya'sında olduğu gibi askerî darbe ile iktidara geçen bir diktatör aracılığıyla gerekli yönetim düzeninin gerçekleşmesini isteyebilir.

21.72 Modern yönetimin temel sorunları şunlardır: (a) Kamu istemlerinden hükümetin nasıl haberdar edileceği ve bunlara karşı hassas ve uyanık olmasının nasıl sağlanacağı ve aynı zamanda (b) vatandaşa yerine getirilmesi imkânsız görevlerin yüklenmesinin nasıl önleneceğidir. İlk amaca kamu oyu yoklamalarının iyi ve güvenilir bir şekilde kullanılması ve kamu oyunun hükümet görevlileri üzerinde etkili olabileceği siyasal örgütün desteklenmesi aracılığıyla yaklaşılabilir. İkinci amaca ise, kendilerine topluluğun işlerini yönetme yetkisi tanınmış fakat topluluğa karşı sorumlu kılınmış meslekten yöneticilerin kullanılmasıyla ulaşılabilir. Bu sistem ile şimdiki demokratik kurumların, örneğin halk toplantılarının, ortaya çıktığı sistem arasındaki fark açıktır. Temel esaslar, modern topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak üzere, hemen hemen kendiliğinden oluşmaktadır. Nitekim politikacılar ile yöneticiler, esas itibarıyla vatandaşlar tarafından yerine getirilmekte olan görevlerin çoğunu üzerlerine almış bulunuyorlar. Modern demokrasilerin ilk doğuş şartlarına dönemeyeceğimize göre, dikkatimizi şimdiki halde gelişigüzel, resmîyetten uzak ve oldukça gizli kapaklı işleyen yönetim mekanizmasını kamu denetimine nasıl tâbi kılacağımız konusuna çevirmeliyiz. Bu da kamu yöneticisine deneme kabilinden daha fazla yetki tanımak anlamına gelecektir. Böyle bir yönetimin başarısı ise, yöneticilerin yalnız kamu çıkarlarını gözetmelerine değil, geniş çaptaki heşeri ilişkilerin düzenlenmesi tekniği hakkında yeterli bilgi sahibi olmalarına bağlı olacaktır. Kısacası, yersel, ulusal ve uluslararası yönetim sorunlarının çoğu fizik bilimlerin gelişmesinin sonunda ortaya çıkmış olup, çözümlenmeleri toplum bilimlerin paralel bir gelişme göstermesini beklemektedir.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

Aşağıdaki kıldarın herbirindeki kavramları tanımlayarak ve örnek vererek karşılaştırınız:

- Devlet — topluluk.
- Resmi — gayriresmi toplumsal denetim.
- Nüfuz ticareti — profesyonelleşme.
- Uluslararası gayriresmi örgüt — Uluslararası resmi örgüt.
- Oy verme — kamu oyu yoklaması.
- Demokrasilerde rol kuralları — rol ifaları.

B. Yönetim ilkelerinin tartışılması

- Kitaba göre etkin bir uluslararası devlet için gerekli önşartlar nelerdir? Çağdaş uluslararası ilişkiler bu önşartları karşılamakta mıdır? Hangi faaliyet alanlarında ve hangi toplumlarla uluslar arasında? Uluslararası bir topluluğun en iyi bir biçimde kurulması hangi araçlarla olabilir?

C. Seçmen tercihlerinin değerlendirilmesi

1940 başkan seçimi sırasında Ohio'da Erie County'de Cumhuriyetçi ve Demokrat seçmenler üzerinde bir inceleme yapılmış, parti tercihlerinde dinsel bağlılık, meslek ve sosyo-ekonomik statü olmak üzere üç etkenin rolü ortaya çıkarılmıştır. Aşağıdaki şekilde Cumhuriyetçi ve Demokrat seçmenlerin sınıf statüleri ile bağlı oldukları din gösterilmiştir.

		Demokrat	Cumhuriyetçi
Yukarı Sınıf	(399) Protestan	34%	76%
	(42) Katolik	71%	29%
Orta - Yukarı Sınıf	(413) Protestan	34%	68%
	(134) Katolik	75%	25%
Aşağı - Orta Sınıf	(386) Protestan	48%	54%
	(115) Katolik	77%	23%
Aşağı Sınıf	(317) Protestan	57%	43%
	(94) Katolik	86%	14%

Başkanlık seçiminde seçmen tercihi. Kaynak: P. Lazarsfeld et. al., *The People's Choice*, Columbia University Press, 1948.

- Yukarı sınıf seçmenlerinin çoğunluğu Cumhuriyetçi Parti taraftarı mıdır?

(Yüzdeleri gerçek seçmen sayısına çeviriniz?) Aşağı sınıf seçmenlerinin çoğunluğu Demokrat Parti taraftarı mıdır? Yukarı orta sınıf ve aşağı orta sınıf çoğunluğu hangi partiye oy vermiştir?

- Seçmen tercihlerinde hangi etken, din mi, yoksa sınıf statüsü mü daha önemli rol oynamaktadır? Size göre yukarıdaki parti tercihlerinin sıralanışında hangi temel nedenler rol oynamıştır?

BİBLİYOGRAFYA

- Burnham, James, *The Managerial Revolution*, John Day, 1941.
- Cantril, Hadley, *Human Nature and Political Systems*, Rutgers University Press, 1961.
- Chase, Stuart, *Democracy under Pressure: Special Interests Versus Public Welfare*, Twentieth Century Fund, 1945.
- Drucker, Peter, *The New Society*, Harper, 1950.
- Lasswell, Harold D., *Politics: Who Gets What, When, How*, McGraw Hill, 1936.
- Lowie, R. H., *The Origin of the State*, Harcourt, Brace, 1927.
- MacIver, Robert M., *The Web of Government*, Macmillan, 1947.
- McPhee, William N., and Glaser, William A., *Public Opinion and Congressional Elections*, Free Press, 1962.
- Orwell, George, *Nineteen Eighty-Four*, American Library of World Literature, 1950.
- Tollstus, Otto D., *They Wanted War*, Reynal and Hitchcock, 1940.

BÖLÜM VII

DEĞİŞİM VE DENETİM

- I. AŞIRI BİR SAPMA ÖRNEĞİ
- II. DAVRANIŞ SAPMASININ ÇÖZÜMLENMESİ
  - A. Tanımı
  - B. Sapmanın Derecesi ve Yönü
  - C. Topluluğun Hoggörü Sınırları
  - D. Standartların Değişkenliği ve Görelliliği
  - E. Sapma ve Uyuma
- III. DAVRANIŞ SAPMASI VE TOPLUMSAL SORUNLAR
- IV. DAVRANIŞ SAPMASINDA NEDEN-ETKENLER
  - A. Davranış Sapmasında Kişisel Etkenler
  - B. Davranış Sapmasında Toplumsal Etkenler
- V. BAZI TOPLUMSAL SORUNLARA ÖRNEKLER
  - A. Yazı-Öncesi Toplumlarda Cinsel Davranış Sapması
  - B. Zihni Bozukluklar
  - C. Geleneksel Suç
  - D. Örgütlenmiş Suç ve Haraç
  - E. Beyaz-Yaka ve Mavi-Yaka Suçluluğu
  - F. Karaborsa
- VI. SONUÇ

DAVRANIŞ SAPMASI

L. AŞIRI BİR SAPMA ÖRNEĞİ

22.1 W. H., büyük bir Midwestern Üniversitesinde okuyan 17 yaşında bir öğrenciydi. Orta halli, fakat iyi bir katolik aileye mensuptu. Babası bir çelik şirketinde polis, annesi ise terzi idi. Her ikisi de dürüst, çalışkan ve akıllı kişiler olarak tanınmışlardı. W. H.'nin bir gece ev soymaya teşebbüs ettiği meydana çıktı. Polis tarafından zor kullanılarak yakalanıp, tutuklandı ve hapse mahkûm edildi. Polis o'nun hukuk dışı faaliyetlerinin kovuşturmasını bitirince, otuz hırsızlık, bir adam soyma, bir öldürme kasdıyla tecavüz ve üç cinayet olmak üzere birçok suçtan hüküm giydi. Şimdi bir ceza kurumunda müebbed hapis cezasını çekmektedir.

22.2 Kendi ikrarlarına göre, W. H. birçok yıldan beri zorla veya gizlice üçyüz kadar eve girmişti. Bunun için pencere veya kapıları kullanmış ve çok defa mücevherlere veya diğer kıymetli eşyalara dokunmadan da evleri terketmişti. W. H. nin kazanç kasdıyla hırsızlık yaptığına dair herhangi bir kanıt rastlanmamıştır. Birşey çaldığı zaman da, bu ya sonradan fırlatıp attığı, ya da büyük annesine ait bir evde gizlediği kadın çamaşırı gibi şeylerdi. Çok defa da soyduğu eve geri dönüyor ve çaldıklarını gizlice yerlerine koyuyordu. Fiiili tecavüzleri ve cinayetleri ise, hırsızlık yaptığı sırada kendisine engel olmaya kalkışanlara karşı işlemişti. Kurbanları ya kadın, ya da büyük kızlardı. Kurbanlarından birisi olan 5 yaşındaki bir kız çocuğunun parçalanmış cesedi bir lağunda bulunmuştu.

22.3 W. H. sözü edilen suçları niçin işlediğini bilmiyordu. Bu alandaki tek açıklaması, belirli zamanlarda kendisini odasını terk edip hırsızlığa zorlayan bir dürtünün etkisine kapıldığı idi. Çeşitli yollarla bu dürtüye karşı koymağa çalıştığı halde, çabaları genellikle boşa gidiyordu. Bir psikiyatrist ile yaptığı konuşmada suç işlemeye karşı nasıl savaştığını şöyle anlatmaktadır:

¹ W. H. hakkındaki bu yazı F. Kennedy, E. Hoffman ve W. Haines'in *Journal of Criminal Law and Criminology*'de (Aralık-Ocak 1947, s. 311-341) yayımlanan bir psikiyatri incelemesinden alınmıştır. Üzerindeki atıfların kaynağı da aynı incelemedir.

W.H. : Bu dürtüleri duyduğum zaman belirli yerlere nasıl gireceğim hakkında planlar yapıyor, sonra bunları yaklıyordum. Bazen bunun faydasını oluyordu. Kendi kendine oyun oynuyordum. Planlar çiziyor ve yaklıyordum ya da yırtıp atıyordum. Bir eve nasıl girileceği, bir trenin nasıl ayrılacağı ve bunlara benzeyen konular hakkında beşyüzden çok plan çizmiş olmalıyım... Bir keresinde giysilerini üzerimden çıkardım ve böyle yapmakla dışarıya çıkamayacağımı kurdum. İki saat kadar dayandım. Çarşafı darmadağın etmiş ve kanter içinde kalmıştım. O sırada oda arkadaşım içeriye girerek sükunetin ne olduğunu sordu. Ona içli içliğini, kendini toparlayıncaya kadar dışarı çıkamayacağımı söyledim. Sonra giyinip dışarı çıktım, ona da yürüyüş yapacağımı bildirdim, fakat o gece kaçıp hırsızlık yaptım.

S. (Soru): Bize banyo olayını anlatır mısın?

W.H. : Giysilerini bir dolaba kitleyip anahtarını tuvalete koymuştum. Yatağına girip, orada kalmak için çabalıyordum. Noel günleriydi, koridorlarda bir sürü insan vardı. Onların dışarı çıktığını görmelerini istemiyordum. Bu nedenle pencereden su oluğuna tırmandım, oradanda yangın merdivenine atıldım. Yere indiğimde ayaklarım kar içinde kalmıştı.

S. Çoraplarını ve pabuçlarını giymiş miydin?

W.H. Hayır, yalnız terliklerim vardı. Üzerimde de bornozum bulunuyordu. Dışarı çıktığımda hiçbir şeye aldırılmazdım. Reaksiyeri veya ıyıyı şöyle böyle farkederdim. Hava buz gibi de olsa umursamazdım; soğukluğa dayanamazdım bile.

S. Hırsızlıkları ne zaman yapıyordun, yalnız geceleri mi?

W.H. Evet, çünkü gündüzleri sırtıydım. Dürtüler de çoğunlukla geceleri çalışmaya oturduğum aralarda gelirdi. Dürtü gelir gelmez, kalkıp dışarı çıkma zorunluğunu duyuyordum. Çok defa karşı koymaya çalıştım ama yapamadım.

22.4 W. H. işlediği suçların sorumluluğundan kendisini kurtarmak için bunları başka birisinin, esrarengiz George Murman adlı birinin işleri olduğunu kuruyordu.

S. George Murman'a dönelim, ne zaman ortaya çıkıyordu?

W.H. Onu ben yaratıyordum. Hiç nedeni yokken ona saptanıp kalmıştım. Önceleri bana gerçek bir kişiyim gibi geliyordu. Hırsızlık yapmak üzere sokağa çıktığım zaman herşey o kadar belirsizdi ki, sanki bunları gerçek yapan George idi. O sanki gerçek bir kişiydi. Kimseye tanıtırmıyordum ama, o hep vardı.

S. Odanda iken onunla yapmış olman gereken konuşmalardan bir şey söyleyebilir misin?

W.H. Sokağa çıkmam gerektiğinde, genellikle ona nereye gideceğini sorardım. Göle gideceğini söylerdi. Ona, "Orada ne yapacaksınız?" diye sorardım. Birşeyler alacağını söylerdi. Niçin gittiğini sorduğumda da, canı istediği için gideceğini bildirirdi. Gitmeyip kalmam için tartışır, sonra da başıma bir ağrı saptanır. Ona mektuplar yazardım. Dürtü geldiği zaman, çekmeceye kendisi için bir mektup olduğunu söylerdim.

Bazen mektubu yazdıktan sonra cevaplandırır, sonra da okurdum. Bana sanki yeni birşeymiş gibi gelirdi. Karşılığını kendimin yazdığım hatırlamazdım bile. Yazdığım mektuplardan birisi Mexico'daki George'ye aitti. Onu Mexico'ya göndermekle, kendisinden kurtulacağımı hesaplamıştım.

S. Ona yazdığın mektuplar uzun muydu?

W.H. Oldukça uzundu.

S. Onları ne kadar zaman sakladın?

W.H. Tekrar okuyuncaya kadar, sonra yakardım.

S. Nerede yakardın?

W.H. Odamda. Ona ne zaman karşı koymaya çalışsam, başıma ağrı girerdi. Sanki kafam suyla şişirilmiş bir balonmuş gibi gelirdi bana. Balonu boğaltmaya çalışıldıkça, su onu şişirirdi, ben de su duyardım...

S. George'ye yazdığın zaman, kimin adresini kullanırdın?

W.H. Bazen George'ye, bazen de kendime hitaben yazardım.

S. Son cinayetini işlemeyen önce polise "Tekrar öldürmeden beni yakalayın; kendim engel olamıyorum" diye bir not yazmıştım. Neye engel olamıyordun.

W.H. Cinayetlere. Kutil George idi, kendi yaptığım şeye engel olamıyordum. George bendim.

22.5 W. H. kendi kendisiyle "bir oyun oynadığımı" biliyordu. Zaman zaman, büyük bir üzüntüyle kendi içindeki çelişmelerin ve endişelerin farkına varıyordu. Bu durum, okuldakiler defterine kendi hakkında yazdığı eleştirici notlardan anlaşılıyordu: "Sen, budala. Niçin yaşıyorsun, merak ediyorum. Sen gelmiş geçmiş bütün insanların en alçağısın. Altın Kural'a (Herkes, sana nasıl davranılmasını istiyorsa öyle davran) uymadığın bir gerçek."

22.6 Bütün sorunlarına ve sıkıntılarına rağmen, W. H. kendi kendini yeme veya suçluluk duygusuna kanıt olabilecek herşeyi arkadaşlarından gizliyebilmişti. Cinayetlerinden birisini işledikten sonra sinamaya gitmiş, odasına dönünce de gazetelerde cinayetle ilgili başlıkları okumuştur. "Hikayenin tümünü okumadım; çok geç olmuştu, ben de müthiş yorgundum" diyordu. Ertesi sabah da her zamanki çalışmalarına koyulmuştu. Başka bir sefer, bir kadını yaraladıktan ve kısa bir süre için odasına kapandıktan sonra suç yerine dönmüş, yaralıya ilk yardımı yapmış ve telefonda daha fazla yardım sağlamağa çalışmıştı. Beş yaşındaki kız çocuğunun gaddarca katlinden sonra dahi soğukkanlılığını kaybetmemiştir. İki büyük portakalın tutan kahvaltısını yapmış ve üniversitedeki derslerine devam etmiştir. W. H., kendi eürümleri için George Murman'ı suçlamakla, suçluluk duygusunu hafifletebiliyor ve hiç olmazsa bir süre, sanki normal ve iyi bir gençmiş gibi düşünülüp davranabiliyordu.

22.7 W. H.'nin yaşantısı iki zit kutba ayrılmıştı. Bir yandan, başka binlerce genç gibi dinsel törenlere katılan, derslerine çalışkan saygı değer bir üniversite öğrencisiydi. Öte yandan George Murman, tehlikeli bir cani idi. Bu "kişilik bölünmesi" toplumda az rastlanan bir olay değildir. Bu dengesizlik hakkında bilinenler çok sınırlı olduğundan, ancak suç işlenmesinden, intihar teşebbüsünden veya diğer aşırı sapık davranışların ortaya çıkmasından sonra farkedilebilmektedir.

22.8 Acaba davranış bozuklukları hakkında daha çok şey bilinmiş olsaydı, W. H.'nin suçu meslek edinmesi cinayet işlemesinden önce önlenilecek miydi? İlk şiddet fiilini işlemesinden yıllar önce mahkeme görevlilerinin ve ıslah kurumları temsilcilerinin eline onu incelemek üzere pek çok fırsat geçmişti. Daha 12 yaşında iken, küçük çaptaki hırsızlıklardan dolayı çocuk mahkemesinin önüne çıkmış, özel bir okula gönderilmiş ve bir yıl sonra da serbest bırakılmıştı. Salınvermesinden iki ay sonra tekrar hırsızlık suçundan tutuklanmıştı. Bunun üzerine 18 ay süreyle gözetim altına alınmıştı. Bu süredeki tutumu, resmi kayıtlara göre tatmin-kâr görülüyordu. Ancak, gözetim büroları ile ıslah kurumları, bazen hastaların düzelmelerini güvenilir şekilde değerlendirecek personel ve imkânlardan yoksun bulunmaktadır. W. H. ıslah görevlilerinin denetimi altında bulunduğu yıllarda en ciddi sorunlarını ve dengesizliklerini onlardan gizlemeyi başarabiliyordu. Cinayet suçundan tutuklandığı güne kadar, onun George Murman olarak bir yaşantı sürdürdüğüne, pek az insanın aklı yatardı. Buna rağmen, tutuklanması ve hapse mahkûm olması, gözetim süresinin bitiminden iki yıl kadar sonraya rastlamıştı.

22.9 Acaba W. H. niçin arka arkaya hırsızlık yapıyordu? Hırsızlık fiili onun için bir cinsi uyarma ve heyecan kaynağı idi. Daha 9 yaşında iken, kadın çamaşırlarının "renk ve teması"na karşı ilgi duyuyor, onları gizlice giyince "hoş bir duyguya" kapılıyordu. Çamaşırlar, ilkin açıktaki çamaşır iplerinden ve boş evlerin bodrumlarından alınıyordu. Sonraları, W. H. açık pencerelerden evlere girmeyi öğrendi. Bu cüretli hırsızlıklar, daha önce çamaşırları giymekle edinilenden daha fazla cinsel heyecan sağlamaktaydı. Çamaşır çalmaya son verdiği halde, hırsızlıkları daha sık yapmağa başladı; bu da onun, suçluluk duygusu ile yakalanma korkusunu büsbütün artırıyordu. Cinsel anormalliklerini tartışmaktan kaçınıyor ve kazara keşfeden birisi olursa da bu, ya yaralanma ya da ölümle sonuçlanı-

yordu. W. H. Dr. Jekyl ve Mr. Hyde filmi iki defa gördükten sonra, gece maceralarında kendisinin başka birisi olduğunu kurmağa başlamıştı. Herkesce bilinen öğrenci yaşantısı ile özel suçlu yaşantısını birbirinden ayrı tutmaktaydı. Suç sayılan faaliyetlerini gizlemekle cinsel sapıklara uygulanan kınama ve cezalardan kurtuluyor, fakat öte yandan toplumun, kendisine sıkıntılarını giderebilecek gerçekçi bir tedavi uygulamasını önlemiş oluyordu.

22.10 W. H.'nin durumu, kişinin davranışlarında toplumun kural ve uygulamalarından sapışına ilişkin çeşitli örnekleri göstermektedir. Şöyleki: (1) **Sapık fiilleri** hırsızlık, adam soyma, fiili tecavüz ve adam öldürme ile çocuk yıllarında gelişen anormal cinsel faaliyetlerini kapsamaktadır. (2) **İnançlarındaki sapma**, davranışlarını denetleyememesi veya suç işleme dürtüsüne karşı koyamayışla ortaya çıkmaktadır. (3) **Yargılarındaki ve tutumlarındaki sapma**, ağır suçların cinsel suçlardan daha hafif ve daha az gayri ahlaki olduğu hakkındaki kanısında belirlemektedir. (4) **Rolleri ve durumları algılamasındaki sapma** ise suç işlerken kendisini başka birisi sanmasıyla ortaya çıkmaktadır. W. H. bu davranış alanlarının herbirisinde kendi grubunun standartlarından ayrılmıştır. Sapıkların bir kısmı kişisel etkenlere ve deneyimlere bağlı ise de, bir kısmı da toplumun temelinde yatan çelişmeleri yansıtmaktadır. Bundan başka, sapmaların bir kısmı cezalandırılmış, bazıları hoş görülmuş, bazıları da, W. H. tam bir psikiyatrik incelemeye tâbi tutuluncaya kadar keşfedilememiştir.

II. DAVRANIŞ SAPMASININ ÇÖZÜMLENMESİ

A. Tanımı

22.11 Davranış sapması, belirli bazı standartlara uygun düşmeyen davranış demektir. Standart, insanlara nasıl davranmaları gerektiğini bildiren bir kural, çeşitli beklentiler, ya da herkesçe uyulan bir hareket tarzı olabilir. Ancak standart ne olursa olsun, belirli ölçüde buna uymama, her toplulukta görülen bir şeydir. Bu uymama, oldukça önemsiz konularda olduğu kadar, uymamanın resmen cezalandırıldığı önemli konular için de söz konusudur. Öğrenciler için yerini ve zamanını belirliyerek bir toplantı tertip etmek, öğrencilerin bir kısmının zamanından önce, bazılarının tam zamanında, bazılarının da beş on dakika geç geldiğini götürür. İnsanların bir kısmı gelir vergisini zamanından önce, bir kısmı tam zamanında, bir

kısmı da, ihmallerinin cezalandırılacağını bile bile, geç ödemektedir. İnsanların çoğunluğu standartlara uymakta, küçük çaptaki sapmalar ise büyük çaptakilerden daha sık olmaktadır. Bu genelleme, çeşitli tipteki sosyal davranışlar için de geçerlidir.

B. Sapmanın derecesi ve yönü

22.12 Uyumsuzluğun önemi belirli standartlardan sapmanın derece ve yönüne göre yorumlanır. Örneğin, Hükümet gelir vergisinin erken ödenmesini teşvik eder, öte yandan uyumsuzluğa uygulanacak cezanın ağırlığı, hiç olmazsa bir ölçüde vergi kaçırmanın ve ihmalin derecesine dayanır. Bu, işverenin işe zamanından önce ve sonra, farklı zaman aralıklarıyla gelen işçilere karşı tutumu yönünden de aynı şeyi ifade eder. İşe zamanından yarım saat önce gelen işçilere karşı olan tutum, yarım saat geç gelenlere karşı olandan çok farklıdır. Geç gelenler takdir edilirken, erken gelenlere olağanüstü vicdan sahibi işçiler olarak bakılır. Aynı şekilde bir iki dakika gecikenler, yarım saat gecikenlerden daha az kınanmaya lâyık görülürler. Kısacası, yalnız toplumsal davranıştaki uyum ve uyumsuzluk ile değil, uyumsuzluğun derecesi ve yönü ile de ilgileniriz.

C. Topluluğun hoşgörü sınırları

22.13 Davranış sapması genellikle garip bir davranıştan ibaret değildir; aynı zamanda, topluluğun yerleşmiş standartlarıyla bağintılı olarak bir şeyi yapma veya yapmamanın belirli bir derecesini göstermektedir. Beğenilen yöndeki sapmalar genellikle prestij, servet, ün veya diğer yollarla mükâfatlandırılır. Hoş görülme-yen yöndeki ufak tefek sapmalar ise, hemen herkes bazı standartlara zaman zaman uymadığından, hoşgörlür. Fakat topluluğun standartların ihlalini hoş göremeyeceği belirli bir nokta vardır. Bu, öfkelenen kamu oyu veya resmi cezalar veyahut da her ikisinin aracılığıyla grubun gazabını failin üzerine çeken en aşırı uyumsuzluk halleridir.

22.14 Hoşgörülen sapma oramı çeşitli kültürlerle ve belirli bir kültür içersindeki çeşitli davranışlara göre değişiklik gösterir. Bir toplum sarhoşluğun derecesine bakmayacak kadar ılımlı olabilir ve suçlular için ceza tedbirlerine başvurmayabilir. Diğer bir toplumda ise, en hafif sarhoşluk hali ceza görebilir. Toplum, öte yandan, belirli zamanlardaki —örneğin yılbaşı gecesi gibi— ağır sarhoşluğu hoşgörü ile karşılayabilir. Evliler için hoşgörülen bir cinsel davra-

naş evli olmayanlarca uygulanınca tasvip edilmez. Belirli şartlar altında adam öldürme hiç hoş görülmediği halde, diğer şartlar altında takdirle karşılanabilir. Bir insan başka birini öldürse, bu bir cinayet mi, geçici bir deliliğin sonucu mu, kaza ile ölüme sebebiyet verme mi veya kahramanlık mı sayılacaktır? Bazı toplumlarda katil asılır, deli kilit altına alınır, şartların kurbanı olan serbest bırakılır, kahramana da madalya verilir. Demek ki, davranış sapması tanımlanırken daima, topluluğun hoşgörü sınırı ile davranışın çıktığı durum hesaba katılmalıdır.

22.15 Topluluğun hoşgörü sınırını aşan davranış sapması çok defa duruma tepkide bulunmanın abartılmış bir şeklidir. Örneğin, kendisinin bir solucan veya yılan olduğunu sanan psikozlu kişi, belki de yaşantısında uğradığı talihsizlikleri düşüncüde, hiç kimse-nin duymayacağı şiddetteki üzüntü ve pişmanlıkları ifade etmektedir. Polise erkeklerin peşini bırakmadığından yakınan bir kadın, suçlu başkalarına yüklemekle kendi cinsel ilgilerini gizlemek istiyor olabilir. Savaş alanındaki kol veya bacağının felce uğradığını sanan asker, belki de savaşmaya karşı isteksizliğini veya korkusunu haklı çıkarma çabasıdadır. Zor durumlarda gözlenen bu tepkiler, küçük veya büyük ölçüde bütün insanlar arasında görülmektedir. Ancak aşırı şekilleri, kişiyi yeteneksiz kıldığı gibi topluluğun güvenliğini de tehlikeye sokar. Topluluk, varlığını sürdürürebilmek için aşırı davranış sapmalarını hoşgörüyle karşılamayı reddeder. Uyum yapamayan kişi tedaviye cevap vermezse ya öldürülür, ya topluluktan atılır, ya da toplum için yarattığı tehlikenin asgariye indirildiği bir kurumda tecrit edilir.

D. Standartların değişkenliği ve görelliği

22.16 Toplum, aşırı uyumsuzları "dahi" sayıp bağrına mı basması, yoksa "deli" sayıp aldurmaması mı gerektiğini kararlaştırma-da bazan güçlük çeker. Bu güçlüğü'nü nedeni ortadadır. Çünkü üstün bir devlet adamının veya bilginin önerilerini izlemekle kazanılacak yararlar insanların çoğu tarafından hemen kavranılmamaktadır. Bundan başka, dahilerin önemli her katkısı karşısında, fikirleri çok defa dahilerininkinden güçlükle ayırt edilebilen bir sürü kaçı'nın yüzlerce önerisi yer almaktadır. Değerlerle dahiler başka insanlardan oldukça farklıdır. İşte bu nedenle ister aziz, ister günahkâr, ister dahi, ister budala olsun, uyumsuzlara karşı yönelmiş yaygın bir düşmanlık vardır. Böylece, gerçekten üstün bir insan bazen "çılgın bir deli"

veya bir "budala" kabul edilebilmektedir. Dahiler, her çağda kendi topluluklarının üyeleri arasındaki bu tutumdan, az veya çok acı çekmişlerdir. Bugün, zamanlarının sivrilmiş fikir adamları olarak tanınan Copernicus, Harvey ve Galileo gibi kişiler de bundan kurtulamamışlardır.

22.17 Başlangıçta sapık sayılan kişiler, heyecanlandırma, dinsel öğreti ve eğitim yoluyla topluluklarını bazen standartlarına uydurmayı başaramışlardır. İşte bu durumlarda, ilk önce davranış sapması olarak görülüp beğenilmeyen şey grubu standart olarak benimsenirken, daha önce benimsenip, istenen davranış uyumsuzluk olarak nitelendirilir. Böylece önceleri uğrunda şehitler verilmiş olan bir dinsel davranış, sonraları övülmüş ve mükâfatlandırılmıştır.

22.18 Tüm toplumlardaki hoşgörü sınırı sürekli değişim göstermektedir. Örneğin, kadın mayolarına, kadınların sigara ve içki içmesine ve kadınların ev dışında çalışmalarına karşı 1900 yılında takınılan tutum ile bugünkü tutum arasındaki farkı düşünelim. Bir kuşak önce kadınların oy kullanmaları veya siyasal mevki sahibi olmaları düşünülemezdi. Günümüzde ise, birçok alanda, kadın erkekten daha çok oy kullanmakta ve gün geçtikçe siyasal hayata atılan kadınların sayısı çoğalmaktadır. Kadınların artan ekonomik ve siyasal bağımsızlıklarının, otomatik ev araçlarının, erkeklere oranla hızla çoğalan sayılarının, doğum kontrolü uygulamasında gelişen bilginin, ana okulları ile kreşlerin artmasının onların rol ve statüleri üzerinde yaratabileceği değişiklikleri bir düşünelim (17.32-17.36). Açıkça anlaşılacağı üzere, gelecekte ev işlerini yapmada, fazla çocuk doğurmada ve topluluğun toplumsal ve yurttaşlık faaliyetlerine katılmaktan kaçınmada ısrar eden kadınlar, hoş görülmemeyen uyumsuzlar olarak kabul edileceklerdir. Hatta bugün, evkadını terimi bazı toplumsal çevrelerde aşağılayıcı bir anlam taşımaktadır. Şu halde, insanların davranış sapması hakkındaki endişeleri bir yandan topluluğun hoşgörü sınırına, bir yandan da, belirli yer ve zamanlarda belirli davranış kalıplarına hakim olan standartlara bağlı bulunmaktadır.

E. Sapma ve uyuma

22.19 Tek bir davranış bakımından sapma gösterenlerin, mutlaka her bakımdan uyumsuz sayılmaları gerekmez. Normal veya üstün zekâlı insanlar bazı davranış standartları bakımından, toplulu-

ğun hoşgörü sınırını aşan sapmalarda bulunabilirler. Bunlar hasta, şerefsiz, mutsuz, sarhoş veya dengesiz olabilirler, yani bu bakımdan topluluğun hoşgörü sınırı ötesindeki beğenilmeyen yönde sapma gösterebilirler. Öte yandan zekâ, servet ve diğer bazı özellikler bakımından daha aşağı düzeyde bulunan insanlar beden ve ruhça sağlıklı, yuvasında mutlu, dürüst ve dinine bağlı kişiler olabilir.

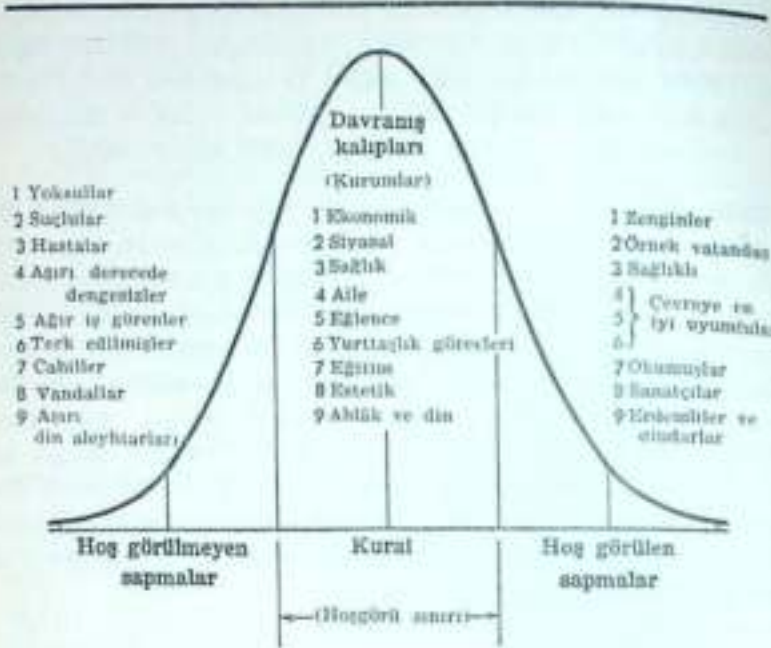
22.20 Eğer bir insan, yalnız tek bir davranış bakımından sapma gösteriyorsa, tedavi bu belirli davranışa yöneltilir. Diğer davranışlardaki uyumu, sapma gösterdiği alanda uyum sağlayacak bir araç olarak kullanılabilir. Örneğin, eğer bir alkolik atletik yeteneğinden kıvanç duyuyorsa, dikkati bunu geliştirmeye yöneltilerek, alkolizmin bu gelişmeyi engelliyeceği ona açıkça anlatılır. Kısacası, davranış sapmasının incelenmesinde, insanları sapma gösterenlerle göstermeyenler diye iki sınıfa ayıramayız. Bazı şartlar altında her insan sapmada bulunabilir. "Herkesin bir fiyatı vardır" atasözü davranış sapması için de geçerlidir, şu anlamda ki, şu veya bu şekilde uyumsuzluk göstermeden önce, herkesin ancak belirli bir orandaki baskıya karşı direnme gücü vardır.

III. DAVRANIŞ SAPMASI VE TOPLUMSAL SORUNLAR

22.21 Davranış sapmasının yukarıdaki çözümlenmesi, bize toplumsal sorunların objektif bir tanımını yapma olanağı vermektedir. Toplumsal sorun, topluluğun hoşgörü sınırını istenmeyen yönde aşacak kadar ileri giden bir davranış sapmasıdır. Topluluğun hoşgörü sınırını aşan davranış sapması, genellikle (a) toplumu korumak, (b) suçluyu ıslah etmek ve (c) herkesi, sapmaların belirli bir noktanın ötesinde hoş karşılanmayacağı konusunda uyarmak üzere açılan bir kamu davasıyla sonuçlanır. Hukukun uygulanışı, topluluğun hoşgörü sınırını herkesin anlayacağı açıklıkla belirlerse, davranış sapmasını engelleyecek bir araç görevi görebilir.

22.22 Sorunların yukarıdaki tanımının değeri, topluluğun standartlar ve kurallar koyarak düzenlediği her türlü davranışa uygulanabilir olmasındadır. En genel, resmi ve kararlı davranış kalıpları toplumsal kurum (16.8) adını alır. Toplumsal sorunlar da, şekil 62'de gösterildiği üzere, her kurumdaki hoş karşılanmayan davranış sapmaları yönünden sınıflandırılabilir. Şekildeki eğrinin kolaylık sağlamak amacıyla, davranış kalıpları yönünden "normal

SOSYAL SORUNLAR VE KURUMSAL DAVRANIŞ

ŞEKİL 62. Davranış sapmalarının sosyal kurallardan ayrılma derecesi ve yönlerine göre nitelendirilen sosyal sorunlar.

dağılım" gösteren bir kütleli temsil ettiği varsayılmıştır. Bu şu demek oluyor ki, diyagramda eğrinin en büyük kısmını temsil edenler, grup standartlarına uymaktadırlar. Ayrıca, kuraldan her iki yönde sapmada bulunanların sayısı, sapmanın derecesi yükseldikçe azalmaktadır. Yani, eğrinin her iki ucu, eğrinin ortasındaki en yüksek noktadan başlayarak simetrik bir şekilde kaybolup gitmektedir.

22.23 Davranış sapmasının çözümlenmesinde bu örnekten yararlanmak için (24.27-24.34), tabii, grup üyelerinin davranışlarını gözlemek, kayda geçirmek ve grubun hoşgörü sınırını ampirik olarak tesbit etmek gerekir. Sosyal davranışların büyük bir kısmı normal eğriye göre sınıflanmamış olabilir. Ayrıca hoşgörü sınırı, farklı kültürlerde ve topluluklarda büyük değişiklikler göstermektedir. Burada yapılan iş, davranış sapmasının bilimsel çözümlenmesi için gereken çeşitli bilgi kaynakları olduğunu belirtmekten ibarettir. "Normal eğri" ise, tartışmayı gözle görülür bir biçimde belirlemek

için kullanılmıştır. Fakat böyle bir çözümleme, diğer eyri tiplerindeki davranışlar ve hoşgörü sınırları için de geçerlidir.

22.24 Belli başlı her kurumsal davranış tipi içerisindeki sapmaların, diyagramın tabanında gösterilen hoşgörü sınırları içinde kalarak, kimsenin dikkatini çekmediğini veya kanuni işlem konusu olmadığını varsayalım. Şekildeki örneklerin üçte ikisi bu alan içerisine düşmektedir (Herhangi bir toplumun belirli bir davranışa karşı olan hoşgörü ampirik bir sorundur). Geriye kalan örnekler ise (üçte bir) altıda biri sol, altıda biri de sağ olmak üzere eyrinin aşırı kenatlarında yer almaktadır. İşte kütlenin bu kesimlerindeki kişiler topluluğun hoşgörü sınırını aşmakta ve yukarıdaki varsayıma göre, uyumsuzluklarından dolayı toplumun dikkatini üzerlerine çekmektedirler.

22.25 Ancak görüleceği üzere, topluluk kurallarından hoşgörülen ve hoşgörülmeleyen yönde sapmada bulunanlara karşı takınılan tutumlar da çok farklı olmaktadır. Aşırı uyum gösterenler ki grup standartlarının dışına çıkmaktadırlar - söz konusu kurumsal davranış bakımından "zengin", "örnek vatandaş", "çevreye iyi uyum yapanlar", "dahiler" "sanatçılar", "erdemler" "dindarlar", vb. diye nitelendirilmektedirler. Hoşgörü sınırını hoşgörülmeleyen yönde aşanlar da, gene söz konusu davranış tipi bakımından "yoksullar", "suçlular", "hastalar" "aşırı dengesizler", "ağır iş görenler ve bunalanlar", "terkedilmişler", "cahiller", "vandallar" veya "aşırı din aleyhtarları" diye adlandırılmaktadırlar.

22.26 Tabii, bütün bu sınıflar içerisindeki sapmaların derecesi ve dolayısıyla bunlara karşı topluluğun göstereceği düşmanlık veya tasvibin de derecesi de farklı olacaktır. Beğenilmeyen yöndeki sapma bazı durumlarda, sorun olarak kabul edilmeyebilir, yeter ki eyrinin aşırı sol ucundaki yüzde 2 veya 3 dolaylarındaki grup içerisine düşmesin. Aynı şekilde, eyrinin aşırı sağ ucundaki yüzde 2 veya 3 oranındaki sapmalarda, topluluğun ölçü veya ideallerine uymada ileri gittiklerinden dolayı halk tarafından şüpheli görülebilir.

22.27 Toplumsal sorunlar hakkındaki bu görüşle ilgili olarak şu nokta iyice hatırlanmalıdır ki, topluluğun, hoşgörü sınırı ne olursa olsun, davranışın herkesçe kabul gören kuraldan beğenilmeyen yön ve derecede sapması, o topluluk için bir toplumsal sorun teşkil eder. Fakat, beğenilen yöndeki anormal sapma, genellikle bir toplumsal sorun sayılmaz. Normalin üstündeki anormal davranış-buda-

lalık, aptalık ve başarısızlığın karşısında yer alan üstün zekâ ve başarı-çoğunlukla deha, yetenek ve başarı olarak saygı görür.

22.28 Yukarıda özetlenen görüş, toplumsal sorunların bilimsel incelemesinin şu noktaları kapsadığına işaret etmektedir: (a) davranış sapmasının kendisine bakılarak ölçüleceği kural ve standardın belirlenmesi, (b) üzerinde uyushan kurallara halkın ne derece uyduğunun araştırılıp bulunması, (c) davranış sapmasına, sapmada bulunan kişinin topluluk standartlarına karşı ilgisizliği yönünden olduğu kadar, ortaya çıktığı şartlar yönünden de incelenmesi ve (d) belirli bir standardı ihlal eden bireyin, yalnız bu belirli davranış yönünden mi sapma gösterdiğinin araştırılması. Toplumun gerçekçi bir şekilde korunması veya sapmağa etkili iyileştirme yöntemlerinin sağlanması isteniyorsa, bütün bu sayılan konularda bilgi edinmek gerekmektedir.

IV. DAVRANIŞ SAPMASINDA NEDEN-ETKENLER

22.29 Davranış sapmasına yol açan en etkili etkenler ve şartlar acaba hangileridir? Bir topluluk veya grubun toplumsal yapısını sarsan herşey sapmaya da yol açabilir. Şu halde sapma (1) bir topluluğun amaçlarını belirleyen ve toplumsal pozisyonlarını düzenleyen değer yargılarındaki değişimler, (2) kuralların ve beklentilerin uyumunu veya açıklığını bozan bir etken, (3) topluluğun müeyyide düzeninin işleyişini engelleyen toplumsal kuvvetler ve (4) uyumsuzluğa karşı cesaretlendiren kuvvetler gibi nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Bu etkenler veya kuvvetler, genellikle ikiye ayrılarak sınıflandırılmaktadır: bireyin özelliklerine (fizik özellikler, sakatlıklar, bireyin başından geçen özel tecrübeler) bağlı olanlarla topluluk olaylarına bağlı olanlar.

A. Davranış sapmasında kişisel etkenler

22.30 Tamamen fiziksel türden olan kişisel özellikler, bazen belirli bireyleri herkesten uzaklaştırır veya onları umulmadık durumlara iteler. Başlarından geçen olağan dışı olaylar nedeniyle, bu kişilerin çoğu sapık davranış ve alışkanlıklar edinirler. Örneğin, doğuştan budala olan sembollerini kullanmayı öğrenemez. Körler genellikle sinemaya gitmez (tabii bazıları ses bandlarından işittikleri şeylerden ve sosyal atmosferden zevk alırlar), sağırılar toplantılardan

kaçınır, kalp hastaları atletizme veya fizik çabayı gerektiren işlere sırt çevirirler. Yukarıdaki hallerde kişi, mensup olduğu toplumun üyelerinden normal olarak beklenen bazı şeyleri yapamadığı için, yaşantısında belirli sınırlamalar olacaktır.

22.31 Ancak, fiziksel özelliğin kendisi, çok defa toplumun buna karşı göstereceği tepkiden daha az önem taşımaktadır. Uzunluk, kısalık, vücut yapısı, renk, yüz biçimi gibi şeyler kişinin prestijinin artmasına veya kaybolmasına hizmet eder ve böylece toplumsal temaslarını ve tecrübelerini etkiler. Esmerlerin, kızıl saçlıların, vb. önemli yeteneklerden yoksun olduğuna inanılan yerlerde, bu inanç—ister doğru ister yanlış olsun— bazı kişilerin toplum faaliyetlerine eşitlik çerçevesinde katılmalarına veya belirli işleri görmesine engel olur. Öte yandan, herhangi bir kişi olağanüstü ve önemli hünerlerle bağıntılı görülen bazı özelliklere sahip ise, belirli faaliyetlerle ilgilenmesi için zorlanabilir. Bireyin fiziksel özelliklerinin kendisi için yararlı mı yoksa zararlı mı olduğu, çok defa, topluluk üyelerinin inanç ve tutumlarına göre belirir.

22.32 Sapık davranış örnekleri, bazen önlenmesi ve kestirilmesi mümkün olmayan kazaların sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Umulmadık ve travmatik bir kazada ciddi şekilde yaralanan bazı kişiler, uyum yeteneklerini kaybederek, belirli topluluklardan veya durumlardan kaçınmağa başlarlar. Örneğin, trene veya otomobile binmeyi kesinlikle reddedenler, başlarından böyle bir kaza geçmiş olan kişilerdir. Yüksek bir binada ciddi bir korkuya kapılanlar, daha sonra aynı binaya girmekten veya asansöre binmekten kaçınırlırlar. Bazı durumlarda, belirli kaza veya garip olaylardan kaynak alan hikâyeler sapık davranış destekleyebilir. İşte, merdiven altından geçmek ve binaların veya otellerin onüçüncü katında yerleşmek, insanların çoğunun kaçındığı bir şeydir. Yukarıda sözü edilen sapık davranış ve tutumlar topluluk için genellikle önemsiz sayılan tatsızlıklardır, fakat bazı hallerde halkın ağır kınamalarına ve hoşnutsuzluğuna yol açabilir. Eğer sapıklar topluluktan atılır veya kötü durumlara düşürülürlerse, bu daha sık ve daha ciddi davranış sapmaları ile sonuçlanabilir. Buna karşılık halkın düşmanlığı daha çok artar. En sonunda, sapık iyi bir tedavi görmezse, topluluk için ciddi bir sorun olup çıkabilir.

B. Davranış sapmasında toplumsal etkenler

22.33 Topluluğun üyelerine yüklediği standartların etkinliği çeşitli toplumsal etkenlere göre değişiklik gösterir. Büyük heyecan,

gerginlik veya bunalım dönemlerinde —savaşlar, devrimler, kitle göçleri, bayramlar v.b., gibi— en kararlı standartlar bile geçici olarak terkedilebilir. Gerçekte normal olan insanlar, yoğunlaşmış duyguların etkisi altında, cinayet, ırza geçme, yağma gibi, en ağır davranış sapmalarına yönelebilirler.

22.34 Eğer toplumsal bunalım uzayacak olursa, yerleşmiş denetim ortadan kalkar. Bunu genellikle bir kargaşalık dönemi izler, en sonunda bunalımlı durumun istemlerine daha uygun düşen yeni standartlar ortaya çıkar. Örneğin, siyasal bir devrimde, hiç kimsenin kendisinden ne beklediğini bilemediği, ne olacağını kestiremediği bir dönem vardır ki, anarşiyle benzerlik gösterir. İşte davranış sapmasının çeşitli şekilleri bu şartlar altında ortaya çıkar. Fakat devrimciler denetimi ellerine geçince, düzen yavaş yavaş kurulmağa başlar, fakat standartlar gelişir ve yeni bir toplumsal uyuma ulaşılır. Ancak, yeni kurallar ve tüzükler koymak, halka bunlara uymayı öğretmekten daha kolaydır. Bu devrim tamamlandıktan sonra, yeni kanunların ağır cezalarla katı bir biçimde uygulanacağı anlamına gelir. Yeni rejim, hiç olmazsa bir süre, eskisinden daha sert ve zorba olmak zorunda kalabilir.

22.35 Bunalımlı durumların belli başlı özelliklerini teşkil eden iyi belirlenmiş toplumsal kuralların veya davranış standartlarının eksikliği ve kararlılığın olmayışı, hızla değişen şehir toplumlarında da, özellikle yoksul mahallelerinde görülmektedir. Buralardaki halkın hareketliliği, heterojenliği ve anonimliği etkin toplumsal örgütlenmeleri engellemektedir. Şehrin yoksul bölgelerinde oturanlar, çeşitli nedenlerle, bu alanlar içersinde sık sık yer değiştirme eğilimindedirler. Bu ikametgah hareketliliği, çevrede sayılan ve sevilen kişilerin değerli fikirleri, aynı çevrede yaşayanlar arasındaki "biz duygusu" gibi birincil grup denetiminin etkisini azaltmaktadır. Bu da polis, mahkeme, okul ve kilise gibi resmi denetim araçlarının yükünü ağırlaştırmaktadır. Bu araçlara, bir çok hallerde, çevrenin düşmanları, yabancı ve düşman bir kültürün temsilcileri gözüyle bakılır. Yoksul mahallelerin heterojenliği, yani halkın etnik ve kültürel farklılığı, pek çoğu tekelci ve birbirine karışık olan çeşitli davranış kural ve standartlarının ortaya çıkmasına yol açar.

22.36 Yoksul mahallelerdeki çelişik kural ve standartlar, çevredeki gerginlik ve düşmanlığı artırır. Buralarda suçluluk geleneği, sokaklarda başıboş dolaşan, her fırsatta küçük hırsızlıklar yapan

okul kaçağı serseri gençler tarafından sürdürülür. Bu suçlu çocukların büyük bir kısmı zamanla, soygun ve fülü tecavüz gibi daha ağır suçları işlemeğe başlarlar. Tipik serseri çocuğun yaşantısının çeşitli anlarında toplumsal araçlar ve kurumlar— okul, polis ve mahkemeler gibi— sahneye çıkararak onun daha da düşmesini önlemeğe çalışırlar. Fakat bunların çabası, toplum düşmanı sapıkta, toplumun kendisine karşı olduğu, gerçek arkadaşlarının ise suç ortaklarından ibaret bulunduğu kanısını yaratmaktan başka işe yaramaz. Hapishanelerle ıslah kurumları ise, çok defa, küçük suçluların suç tekniklerini geliştiren ve toplum düşmanlığını artıran suç okulları hizmeti görmektedir. Böylece topluluğun bunlara karşı uyguladığı cezalandırma işlemi bazen daha ağır suçların nedeni olmakta ve bir fasit dairenin işlemesine yol açmaktadır ki, hapishanede uygulanacak "ıslah" ve "eğitimin" başka suçları işleme ihtimalini arttırdığı itiyadi suçlunun yaşantısı, bunun en iyi örneğidir.

22.37 Diğer davranış sapmaları da, yukarıda geleneksel suç ve çocuk suçluluğu için belirtildiği gibi dağılım örneğinin hemen hemen aynı gösterir. Kanuna aykırı uygulamalar —içki kaçaklığı, kumar, fuhuş ve uyuşturucu madde kaçaklığı gibi— suçluluk oranının yüksek olduğu alanlarda yerleşme eğilimindedir. Çoğunlukla şehrin başka bölgelerinde yaşayan patronlar, buralarda şehir yaşantısının özelliği olan kimsenin kimseyi tanımayışından yararlanarak kanun dışı işlerini yürütürler. İntihar, boşanma veya terk olayları da bu alanlarda yaygındır. Topluluk içersinde her yönden sapma gösterenler buralarda toplanma eğilimindedirler. Ayrıca bu yoksul bölgelerin insanları, ister sapık olsun ister olmasın, çeşitli davranış sapmalarını kolaylaştıran toplumsal şartlara karşı silahsızdırlar.

22.38 Davranış sapmalarının belirli bazı şekillerine de, hemen her toplumda ortaya çıkan dinsel, ekonomik ve siyasal mezhep veya gruplar arasında rastlanmaktadır. Tabii toplumların böyle ideolojik sapmalara karşı olan hoşgörüsü farklılık göstermektedir. Amerikan toplumunda Komünist parti, Yakova tanıkları ve Dukhobors ve Amish gibi uyumsuz topluluklar (5.14-5.45) son zamanlarda bas-kılara hedef olmaktadır. Gangsterlerin ve haydutların yeraltı örgütleri de bu azınlıklar arasında ele alınmalıdır. Bu grupların üyeleri, oldukça ağır cezalarla donatılmış olan kendi koydukları kurallar ve düzenlemelerle yönetilmektedirler. Daha geniş bir çevreden topluma karşı koyan bu azınlık gruplarına kabul edilebilmesi için, kişi-

nin sapık grubun kanunlarına olan bağlılığını somut kanıtlarla göstermesi istenir. Bu gruplar, amaçlarına toplumun standartlarına uyarak ulaşamayacağına inanan ve özlemini çektikleri statüyle azınlık grupları içerisinde arayan, çeşitli kenar bireyleri kendilerine çekebilir.

22.39 Sapık grupların gelişebilmeleri ve yaşayabilmeleri (a) toplumdaki kural ve standartlar arasındaki çelişme oranına, (b) kendi standartlarının kütlenin belli başlı amaç ve ülkeleriyle olan uyumluluk derecesine, (c) değişmelerinin hızına ayak uydurmalarına ve (d) kütlenin heterojenliğine dayanmaktadır. Davranış sapması, bazı kişisel özelliklerin sonucu veya iyi örgütlenmiş grupların hesaplı çabalarının ürünü olabilir. Psikozlu davranış kişisel uyumsuzluğa, ülke çapındaki bir cinayet şebekesinin kanunsuz faaliyetleri de, gerçekte toplum içinde toplum demek olan, örgütlenmiş bir grubun uyumsuzluğuna örnek teşkil eder.

V. BAZI TOPLUMSAL SORUNLARA ÖRNEKLER

22.40 Burada Şekil 62'de gösterilen sapık davranış sınıflarını tartışacak değiliz. Ancak, belirli toplumsal sorunların açıklanması için, yazı-öncesi toplumlardaki cinsel sapmalarla kentleşmiş çağdaş toplumdaki zihni dengesizlik ve suç sorunları üzerinde kısaca duracağız.

A. Yazı-öncesi toplumlarda cinsel davranış sapması

22.41 Her toplumda, kadınlarla erkekler arasındaki belirli ilişkiler cinsel güdülerin normal ifadeleri sayılırken, diğerleri reddedilmekte ve çeşitli ağırlıkta olmak üzere cezalandırılmaktadır (17.38-17.47). Cinsel adetler ve halk tarzları ile bu adetlere karşı gelenlere yöneltilen muameleler yazı öncesi 110 toplumda incelenmiş bulunmaktadır².

22.42 Çizelge 47'de cezalandırma ile sonuçlanan cinsel davranışlar sınıflandırılmış, cezaların verildiği toplumların sayısı belirtilmiş ve bu toplumlardaki cezaların ağırlığı 1'den (hafif ceza) 4'e (çok ağır ceza) doğru sıralanmıştır. Bu toplumlarda en kötü karşılanan cinsel uygulamalar arasında yakın akrabayla cinsel ilişki, evli ka-

² Julia S. Brown, "A Comparative Study of Deviation from Sexual Mores," *American Sociological Review*, Nisan, 1952, s. 135-146.

Çizelge 47. Bellirli tipteki cinsel davranışlara verilen cezaların ağırlığı

Cezalandırılan kişi ve davranış tipi	Toplumların sayı	Cezaların ağırlık derecesi
1. Kategori: Örnek olarak alınan toplumlarda yalnız tarafları veya bunların yakın akrabalarını ilgilendirdiği kabul edilen fiiller		
Fücur	35	3.2
Hayvanlarla cinsel temas	5	2.4
Bekâr kadının ırzına geçme	23	2.4
Emzirme döneminde cinsel temas	16	2.2
Adet döneminde cinsel temas	30	1.9
Ayrılık döneminde cinsel temas	12	1.9
Bühuğa ermemiş kızı kandırma (erkek cezalandırıyor)	14	1.6
Evlilik dışı gebelik (erkek cezalandırıyor)	34	1.7
Evlilik dışı gebelik (kadın cezalandırıyor)	49	1.7
Erkekler arasındaki homoseksüel ilişkiler	27	1.2
Hamilelik sırasında cinsel temas	28	1.2
Evlilik öncesi ilişkiler (kadın cezalandırıyor)	86	0.9
Kadınlar arasında homoseksüel ilişkiler	10	0.6
Evlilik öncesi ilişkiler (erkek cezalandırıyor)	86	0.8
Masturbasyon	18	0.7
Kendi nişanması ile cinsel ilişki	66	0.1
Toplam	537	Ortalama 1.2
2. Kategori: Örnek olarak alınan toplumlarda tarafların yakın akrabalarından çok kendi ailelerini ilgilendirdiği kabul edilen fiiller		
Evli kadını kaçırma	24	3.7
Evli kadının ırzına geçme	30	3.2
Zina (karı cezalandırıyor)	88	2.3
Zina (aşklar cezalandırıyor)	78	2.3
Diğer bir erkeğin nişanmasını kandırma	18	1.7
Nişanmaya ihanet	15	1.5
Yas döneminde cinsel temas	10	2.6
Toplam	263	Ortalama 2.5
3. Kategori: Örnek olarak alınan toplumlarda bütün kılan, kabile ve topluluğu ilgilendirdiği kabul edilen fiiller		
Evli kadını kaçırma	1	3.3
Fücur	15	3.6
Evli kadının ırzına geçme	2	3.9
Hayvanla cinsel temas	3	3.9
Zina (karı cezalandırıyor)	1	2.5
Zina (iki taraf cezalandırıyor)	2	3.2
Adet döneminde cinsel temas	1	2.2
Bühuğa ermemiş kızı kandırma	2	3.9
Evlilik dışı gebelik (erkek cezalandırıyor)	4	2.7
Evlilik dışı gebelik (kadın cezalandırıyor)	4	2.4
Erkekler arasında homoseksüel ilişkiler	2	3.1
Evlilik öncesi ilişkiler (kadın cezalandırıyor)	2	1.8
Kadınlar arasında homoseksüel ilişkiler	1	2.5
Savaş sırasında cinsel temas	16	3.9
Toplam	56	Ortalama 3.4

Kaynak: Julia S. Brown, "A Comparative Study of Deviations from Sexual Mores," *American Sociological Review*, April, 1952, s. 141.

dını kaçırmayı, ırza geçme, ayrılık döneminde ve adet görme sırasında cinsel temasta bulunma yer almaktadır. Verilerin elde edildiği toplumların yüzde 90'ında bu suçları işleyenler cezalandırılmaktadır. Örneğin, Kamilaro'lar ve Ashanti'ler adet döneminde cinsel temasta bulunan iki tarafı da öldürmektedirler. Masailer, çocuğu ölü doğan erkeği kırbaçlar ve hayvanlarını öldürürler, çünkü çocuğu ölü doğmasının nedenini gebelik sırasındaki cinsel temasa bağlamaktadırlar. Kadınlar arasındaki homoseksüel ilişkilerle, kişinin nişanlısıyla cinsel temaslarda bulunması gibi fiiller de, toplumların hemen hemen üçte biri tarafından cezalandırılmaktadır.

22.43 Genellikle, yakın akrabayla cinsel ilişki, kadın kaçırma ve ırza geçme gibi en çok yasaklanan fiiller, en ağır cezalarla karşılanmaktadır. Zina daha az, nişanlı ile evlilik öncesi ilişkiler ise daha da seyrek ve hafif cezalarla uğramaktadır. Çok sayıda kişileri ilgilendiren evlilik bağlarını zedeleyen ve saldırı niteliği taşıyan cinsel sapmalara verilen cezalar ise, ağırlaşma eğilimi göstermektedir. En hafif cezalar ise, bir kaç kişiye veya evlenmemiş olanlara ilişkin, saldırgan nitelik taşımayan sapmalara verilmektedir. Yukarıdaki genellemeler, incelenen yazı öncesi toplumların çok büyük bir kısmı için doğrudur.

B. Zihni bozukluklar

22.44 Zihni bozukluk terimi, kişinin alışlagelmiş davranışlarından, kendisinin veya içinde yaşadığı toplumun huzurunu tehlikeye sokacak derecede, sapma gösteren bazı ısrarlı alışkanlık, tutum ve inançlarına işaret eder. Psikozlar genellikle klinik tedavisini gerektiren ciddi akıl bozukluklarıdır. Psikozların bazıları, özellikle sinir ve dolaşım sistemlerindeki bozukluklar gibi, belirli organik şartların sonucu ortaya çıkmaktadır. Beyin zedelenmeleri, alkol veya ilaçlardaki toksik birikintiler, sinir sistemindeki iltihaplar da geçici veya uzun süreli psikozlara yol açabilir. Fonksiyonel psikozlar ise, herhangi organik bir nedene bağlanamayan, fakat fiziksel veya toplumsal uyarılara karşı gösterdikleri patolojik tepkilerle anlaşılan bozukluklardır. Tüm psikozlar arasında, en yaygın olanı da bu fonksiyonel psikozlardır.

22.45 Çeşitli psikozlar, olaydan olaya değişen karmaşık belirtiler gösterir. Hayal görme ve ses işitme mantıksız ve garip davranış, alışılmamış sözlü tekerlemeler, özel fanteziler, uygunsuz duy-

gu ve davranışların teşhisi bazı psikozları belirlemektedir. Davranışın ağırbaşlı ve tutarlı olmasını gerektiren durumlarda, psikozlu kişi budalalık edip gürültü koparabilir veya bir köşeye çekilerek, birisi kendisini dürtünceye kadar katılıp kalabilir. Bazı psikozlar da aşırı duygulanma, coşma, saldırganlık ya da aşağılık duygusuna, üzüntü ve kedere kapılma dönemleriyle tanınır. Aşırı heyecanlanma ve depresyon gibi çelişik ruh halleri bazan birbirini izleyebilir veya hasta, kapıldığı bu hallerden birini günlerce, aylarca ve hatta yıllarca sürdürebilir. Hastaların çoğu tekrar tekrar hastahaneye yatmak zorunda kalabilir, fakat aralarda normal bir yaşantı sürdürebilir.

22.46 Psikozlardan başka daha hafif çeşitli dengesizlikler vardır ki, nevroz diye adlandırılmaktadır. Nevrozların her durumdaki belirtileri ve şiddeti çok farklı olduğundan, sınıflandırmaları güçlük doğurmaktadır. Hayali hastahıklardan veya normal işleyen organlarındaki bozukluklardan yakınan hypocondriac'lara pek sık rastlanmaktadır. Bir isteri kurbanı ise görme veya işitme gibi duyu yeteneklerinin ani ve dramatik kaybindan ızdırıp çekebilir, yahutta herhangi organik bir nedene bağlanamayan felce, hastalık ve titreme nöbetlerine yakalanabilir. Bazı fobiler, endişe ve dürtüler de (22-1-22.10, 22.32), aslında normal ve uyumlu olan kişilerin belirli faaliyetlerini etkileyebilir. Bu bozukluklara ilişkin en önemli husus, bunların belirli patolojik bir durumdan çok, hastanın kişiliğinin gelişmesiyle —onun toplumsal temas ve tecrübeleriyle— yakından bağlantılı olduğudur. Bunlar bir çeşit kazanılmış uyum mekanizmalarıdır, fakat bunlar aslında olağan alışkanlık ve tutumların aşırı şekillerini yansıttıklarından anormal sayılmaktadır.

22.47 Nevrozlu ve psikozlu kişilerin davranış sapmaları günlük yaşantıda önemli bir yer tutar. İnsanların çoğu, bilerek ya da bilmeyerek, akıl hastahığı tedavisi görmüş, görmekte olan veya gelecekte psikiyatri tedavisi görecektir olan kişilerle devamlı temas halindedir. A.B.D.'nde nevrozlardan veya psikozlardan muzdarip yarım milyonu aşkın insan hastahanelerde veya tımarhanelerde bulunmaktadır. Akıl hastahıklarından hastahaneye yatanların sayısı, diğer tıbbi müdahaleler veya ameliyatlar için hastahaneye yatan hastaların sayısından daha fazladır. Fakat devlet akıl hastahanelerindeki hastaların sayısı, kullanılan yeni ilaçlar ve uygulanan yeni tedavi yolları nedeniyle son yedi sekiz yıldır düşüş göstermektedir.

Ancak bu düşünüş, hastahane yatma süresinin kısılmasından dolayıdır. Hastahaneye ilk giriş sayısı ise yükselmeye devam etmektedir.

C. Geleneksel suç

22.48 Küçük homojen toplumlardaki örfler ve kamu oyu, hoşgörülmeyen davranış sapmasının tür ve derecesini yeterince belirlemektedir. Geniş ve heterojen toplumlar ise, hoşgörülmeyecek olan davranış sapmalarının ayrıntılı tanımlarını veren resmi hukuk kuralları koyma zorunda kalmaktadır. Bu kurallara karşı gelen davranışlara suç adı verilir. Teknik yönden ise suç, yetkili mahkemelerin ceza kanununa aykırı bulduğu bir fiil demektir. Bununla beraber, pek çok hallerde ceza kanununa açıkça aykırı olduğu belirtilen fiiller için mahkemelerden mahkumiyet kararı alınmadığı biliyoruz. Hattâ suçların çoğu polise bile bildirilmemektedir. Bildirilenlerin bir kısmı da çözümlenmeden kalmaktadır. Çözülse bile, tutuklanan suçlu kendisini mahkemelerin kovuşturmasından kurtaracak çeşitli yollara başvurabilmektedir. Kanunlarımızdaki veya infaz usullerimizdeki boşluklar, yargı faaliyetinin her aşamasında —suçun ortaya çıkarılması anından başlayıp tutuklama, yargılama, hüküm verme, ceza çektirme veya ıslah aşamaları da dahil olmak üzere— suçluların büyük bir kısmının fiillerinin hukukça belirlenmiş sonuçlarından kaçmalarını mümkün kılmaktadır. Tahminlere göre, polise bilinen her yüz suçun failerinden ancak 3.5'i ceza kurumlarına gönderilmektedir.

22.49 Toplumumuzdaki suçlu davranışın sayısı hakkında tam ve yeterli bilgi sahibi değiliz. Bazı suç tiplerinin polise bildirilmesi ihtimali diğerlerine oranla daha fazladır. Buna karşılık, suçtan zarar görenin adının lekelenmesi ihtimali belirince —bazı tipteki cinsel suçlarda olduğu gibi— tüm çaba suçu polisten ve topluluktan gizlemeye yönelmektedir. Veya suçun kurbanı, kendisi de kanunsuz işlere karışmış olduğu için belirli suçları polise bildirmekten kaçınmaktadır. Böylece hırsız, çalınmış malı geri vermeyen "yatakçı"yı, polise bildiremeyecek, parasını "hileli işlerde" kaybeden de uğradığı zarardan şikayetçi olamayacaktır. Bazı durumlarda suçtan zarar gören, suçlunun suçtan uğradığı zararı tazmin etmeyi kabul etmesi halinde, hukukî kovuşturmadan vazgeçecektir. Bazı suçlar ise, ortaya çıkarılamamaktadır. Bazen de, kişinin kendi dikkatsizlik ve ihmalciliğinin mi, yoksa bir yankesici veya "dolandırıcı"nın mi kurbanı olduğunu kestirmek zorlaşabilir. Hattâ fiili tecavüz ve adam öl-

dürme gibi ağır suçların ortaya konması bile güç olabilir. Olağanüstü ve oldukça esrarlı durumlarda ortaya çıkan bir ölüm olayının, cinayet mi, intihar mı, yoksa "tabii bir ölüm" mü olduğuna karar vermek pek kolay değildir. Kurbanın akılcı zayıf, psikozlu, uyuşturucu madde müptelası veya şu ya da bu şekilde sorumsuz bir kişi olması halinde, suçun ortaya çıkarılması bütünü güçleşmektedir.

22.50 Toplum içerisinde işlenen kanunsuz fiillerin büyük çoğunluğu meydana çıkarılamamakta veya, hiç olmazsa, polise resmen bildirilmemektedir. Bu sonuç büyük sayıda ampirik kanıtlarla da desteklenmektedir. Örneğin, New York'ta oturan 1698 kişiye aramızda en çok rastlanan 49 suçu sıralayan birer anket gönderilerek, gösterilen suçlardan birini işleyip işlemedikleri sorulmuştur³. Cevap verenlerin yüzde doksan dokuzu bu suçlardan bir veya bir kaçını işlediklerini kabul etmişlerdi ve bu işlendiği kabul edilen suçların ortalama sayısı erkekler için 18, kadınlar için 11 idi. Erkeklerin işledikleri suçların hemen hemen üçte ikisi, kadınların ise üçte biri, eğer meydana çıkmış, tutuklanma ve mahkumiyet kararıyla sonuçlanmış olsaydı, devletin ceza kurumlarında ceza çekmeyi gerektirecek ağırlıktaydı. Bu araştırmayı yapanlar da, "kanunen suç teşkil eden fiillerin sayısının polise resmen bildirilenlerden çok daha fazla olduğu" kanısındaydılar.

22.51 District of Columbia'da yapılan diğer bir araştırma da, çocuk mahkemelerinin önüne gelen çocuk suçlarının sayısı ile suçlu çocuklarla ilgilenme sorumluluğu paylaşan kamu ajanlarının önüne gelen suçların sayısını ortaya koymaktadır⁴. Bir yıllık sürede polise, okullarca ve çeşitli yardım kuruluşlarınca öğrenilen bütün suçlar dikkatli bir şekilde kayıtlanmış ve mahkemelere intikal edenlerin oranını bulmak üzere, mahkeme kayıtlarıyla karşılaştırılmıştı. Çizelge 48'de görüldüğü üzere, bu ajanlar tarafından bilinen suçların ancak yüzde 43'ü mahkemelere ele alınmıştır. Trafik suçları cinsel suçlardan, okuldan veya evden kaçma fiillerinden daha sık yargılanma konusu olmaktadır. Özel kuruluşlar, kiliseler, aileler ve diğer topluluk örgütlerince ele alınan suçların sayısı ise bilinmemektedir. Bu araştırma başka topluluklarda yapılmış olsaydı, benzer bulguların elde edilip edilmeyeceği kestirilememekle beraber, durumun

³ S. J. Wallerstein ve C. J. Wyle, "Our Law-Abiding Law-Breakers," *Probation*, Nisan, 1947, s. 107-112.

⁴ E. E. Schwartz, "A Community Experiment in the Measurement of Delinquency," *National Probation and Parole Association Yearbook*, 1945, s. 157-161.

Çizelge 48. Belirli nedenlerle çocuk mahkemelerinin ve diğer kuruluşlara kayıtlarına geçen çocuklar

Kayda geçme nedenleri (1)	1. Sütündeki nedenlerle çeşitli kuruluşların kayıtlarına geçen çocukların sayısına (2)	1. Sütündeki nedenlerle çocuk mahkemelerine kayıtlarına geçen çocukların sayısı (3)	Belirli nedenlerle kayıtları tutulan çocuklardan, çocuk mahkemelerinin kayıtlarına geçenlerin % oranı (4)
Trafik suçları	501	585	99
Hırsızlık	1870	1487	80
Tecavüz	187	148	79
Haylazlık	951	733	77
Serkeçlik	456	344	54
Cinsel suçlar	258	61	24
Okuldan kaçma	3488	177	5
Evden kaçma	819	16	2

Kaynak: Edward E. Schwartz, "A Community Experiment in the Measurement of Juvenile Delinquency," National Probation Association Yearbook, 1945, s. 173.

Çizelge 49. Federe ve Federal Kurumlardaki Mahkûmlar, 1950-1960

Yıl	Yıl sonunda hapsedilenler	Sivil halkın her 100.000'ne karşı düşen mahkûm
1960	213,142	119,8
1959	207,513	118,9
1958	203,643	120,0
1957	195,414	116,1
1956	189,563	114,7
1955	185,915	114,5
1954	182,901	115,0
1953	173,579	111,2
1952	168,233	109,7
1951	165,680	109,7
1950	166,165	110,6

Kaynak: National Prisoner Statistics, Bureau of Prisons, Department of Justice, September, 1961.

YETİŞKİN AMERİKALILARIN GENÇLER ARASINDAKİ ŞİDDET HAREKETLERİNİN NEDENLERİ VE ÇARELERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNE İLİŞKİN GALLUP KAMU OYU YOKLAMASININ SONUÇLARI

1. Ana babalar, gençliğin günümüzdeki "hatalı tutumları"ndan dolayı ana ve babaları suçlu görmekte-dirler. Ana babaların başlıca suçları çocuklarına yeterince sert davranmalarındır.

2. Bu durumu düzeltecek en iyi çare, evde kontrolü sağlamak ve çocuklara daha fazla ilgi göstermektir.

3. Yüzde 77 gibi büyük bir çoğunluk, yaşı 16'dan küçük olanların gece saat 9 veya 10'dan sonra dışarı salınmalarını gerektiği kanısındadır.

4. Yüzde 86 gibi daha büyük bir çoğunluk, çocukların verdikleri maddi zarardan ana ve babaların sorumlu tutulmasını kanısındadır.

5. Ana babaların çoğunluğu, ülkedeki okulların yeteri derecede sert davranmadığına inanmaktadır. Kabahat, yalnız, gençlere yumuşak davranan okul görevlilerine değil, fakat bu görevlilerin daha sert olmalarını

engelliyen ana ve babalara da yüklenmektedir.

6. Ana-babalar arasında yaygın görüş, orta öğrenim gören gençlere yeterince ev ödevi verilmediğidir.

7. Ana-babaların büyük bir kısmı, okul görevlilerine, ağır suç işleyen ilk, orta ve lise öğrencilerine "dayak" cezası uygulama yetkisinin verilmesi gereğine inanmaktadır.

8. Birçok ana baba "çocuğunu dövmeyen dizini döver" anlayışı içerisinde yetiştirildiklerini kırıbağlanmanın çocuklarındaki en etkili ceza olduğunu belirtmektedirler. Günümüzdeki ana-babaların büyük bir kısmı da, çocukların 12-14 yaşına gelinceye kadar dayakta cezalandırılmalarını gereğine inanmaktadır.

9. Ana-babaların büyük bir çoğunluğu, çocuk suçluluğunun artmasında kabahat, kısmen resimli korku ve cinayet kitapları ile radyo ve televizyonlardaki korku ve cinayet programlarına yüklenmektedir.

Kaynak: AIPO yayını, November 22, 1954.

pek farklı olacağını varsaydıracak yeterli bir nedene de rastlanmamaktadır.

22.52 Bu ve buna benzer pekçok araştırma, çocuk suçluluğu ile suçlu davranışın çözümlenmesinde karşılaşılan başlıca sorunları ortaya koymaktadır. Topluluğun cürüm ve suç hakkındaki tanımlamaları da tamamen bulanık ve belirsiz niteliktedir. Uygulama yolları da zamana, yere ve duruma göre değişmektedir. Bir insanın suçluluğuna karar verilmesi onun kendi davranışından çok uygulama riyasetinin, uzmanlık uygulamalarının ve ıslah kaynaklarının içinde yaşadığı toplulukta var olup olmadığına bağlı olabilir. Böylece, suçun nedeni ve suçunun ıslahı hakkındaki bilgi zayıf kanıt-

lara dayanmakta, tam ve bilimsel bir çözümlenme için gerekli olan güvenilir verilerin sağlanması zorlaşmaktadır.

22.53 Toplumumuzda suçlu davranışın miktarı hakkındaki tahminler, üçbin dolaylarındaki il polis merkezi, ikibin kadar ilçe polis bürosu ve onbeş kadar eyalet polis örgütü tarafından Federal Bureau of Investigation'a intikal ettirilen, polisçe malûm suçların raporlarına dayanmaktadır. Eldeki verilere göre her on dakikada birisi soyulmakta, her beş dakikada birisi öldürülmekte, her üç dakikada birisinin arabası çalınmakta, her bir dakikada ve yirmi saniyede bir ev veya işyeri soyulmakta ve her otuz saniyede büyük bir soygun vuku bulmaktadır. Ancak, sayılan bu belli başlı suçlar işlenmiş olan tüm suçların ancak yüzde 3'ünü teşkil etmektedir. Suçların üçte ikisi ise trafik kurallarını ihlâl fiilleridir. En çok rastlanan sarhoşluk suçu ise, diğer bütün suçlardan üç kat fazladır.

22.54 Bu geleneksel suç tablosunun en göze çarpan özelliği, genç yaştaki suçluların en ağır suçları işledikleri gerçeğidir. En yüksek suç oranı 16-25 yaşları arasında görülmektedir. Suçlu gençlerin üçte ikisi araba hırsızlığından, yarısı ise adam soyma ve diğer çeşitli hırsızlık suçlarından mahkûm olmaktadır. Bu suçlar ağır suçların yüzde 95'i oranındadır. Gene bunlar çok defa suçlunun hapsi ile sonuçlandığı gibi tekrarlanma oranı en yüksek olan suçları teşkil etmektedir. Böylece suçlu gençlerimiz en ağır suçları işleyen, en ağır cezalara çarpılan ve en yüksek mükerrer suç oranına sahip kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

D. Örgütlenmiş suç ve haraç

22.55 I. Dünya Savaşından bu yana Amerika'da suçların niteliğinde bir devrim olmuştur. Önceleri suç tablosuna hâkim olanlar yukarıda sayılan geleneksel suçlardı. O zamandan bu yana, çok defa ülke çapında örgütlenen, kumar, içki kaçakçılığı, müşterek bahisli at yarışları, haraç, langırt ve fuhuş gibi büyük kâr getiren faaliyetlerin denetimini ele geçiren suç sendikaları korkunç bir gelişme göstermiştir. Kongre soruşturma komitesindeki duruşmaların ortaya koyduğu üzere, bu faaliyetler teşebbüs zihniyetine uygun bir biçimde örgütlenmekte; çok defa lüks içinde yaşayan, en zengin ulaştırma şirketlerinin araçlarıyla seyahat eden "büyük vurguncu" gangsterler tarafından yönetilmektedir. Haraç ve şantaj faaliyetleri geliştikçe, bunlar, polisin ve mahkemelerin "kovuşturmalarına"

karşı korunma isteyecek kadar ileri gitmektedirler. İşte bu nedenle, ünlü gangsterlerin bazen bütün ülkedeki topluluklar üzerinde kuvvetli siyasal nüfuz sahibi olmalarına şaşmamak gerekir. Tabii, suçlular bu nüfuzlarını sürdürmek için büyük paralar dökmektedirler, fakat halkın da, himayelerini sağlamak için, bunların faaliyetlerini desteklediği görülmektedir. Gizli kapaklı nitelikte olduklarından, bu haraç ve şantajlarda dönen para miktarını kestirmek güç olmaktadır. Bununla beraber, California'daki langırtları ve kumar faaliyetlerini inceliyen örgütlenmiş suç için California Komisyonu bu faaliyetlerden sağlanan yıllık kazancın iki milyar dolar kadar tuttuğunu hesaplamıştır. Gene tahminlere göre, bütün ülkede kumar için harcanan para yirmi milyar dolaylarındadır².

22.56 Halkın bu haydutları desteklemesinin nedeni, hukukça yasaklanmış bazı faaliyetleri halkın bazı kesimlerine haklı gösteren kültür standartlarındaki farklılıktır. Diğer iş alanlarında olduğu gibi bu alanda da, rekabetin yoğunluğu ve tekelin yararları fiatların dondurulmasına ve haydutların denetiminin bir şehirden diğerine, bir faaliyet tipinden diğerine genişlemesine yol açmıştır. Böylece örgütlenmiş suç, halkın kötülüğünü farketmesinden çok daha önce, siyasal ve ekonomik alanlara iyice kök salmıştır. Biz ise, bunun denetim altına alınmasını sağlayacak bilgileri yeni yeni toplamaya başlamış bulunuyoruz.

E. Beyaz-yaka ve mavi-yaka suçluluğu

22.57 Suç çok defa bir yer-altı faaliyeti olarak kabul ediliyorsa da, halk yavaş yavaş, saygı değer sanılan kişiler ve gruplar arasında ortaya çıkan çeşitli suçlu davranışların farkına varmağa başlamıştır. Albert B. Fall, Harry F. Sinclair, Ivan Kruger, Samuel Insul, J. Parnell Thomas'ın ortaya çıkan kirli işleri ile gelir vergisi görevlilerinin ve düzenbaz sendika temsilcilerinin son zamanlarda tutuklanmaları, halkı beyaz-yaka suçları hakkında uyarmıştır. Beyaz-yaka suçu, yüksek sosyo-ekonomik sınıflardaki bir kişinin günlük mesleki faaliyeti sırasında suç teşkil eden davranışını ifade etmektedir. Bu suçların içersine genellikle, dolandırıcılık, hile ve mali konularda iki tarafa çalışma gibi fiiller girmektedir.

² H. E. Barnes ve N. K. Teeters, *New Horizons in Criminology*, Prentice-Hall, 1956, s. 29-31.

22.58 Beyaz-yaka suçluluğu hakkındaki en kapsamlı araştırmalardan birisi, belli başlı yetmiş Amerikan şirketinin kanunsuz faaliyetlerini incelemiştir*. Mahkemelerden bu şirketler aleyhine ağır suçlar için 779, hafif suçlar da hesaba katılacak olursa, toplam 980 mahkûmiyet kararı verilmiştir. 70 şirketten her biri, en yükseği 50 ve ortalaması 14 olmak üzere, bir veya birden fazla mahkûmiyet kararı almıştır. Kararların yalnız yüzde 16'sı ağır ceza mahkemelerince verilmiştir, fakat şirketlerin yüzde altmışı, herbiri şirket için ortalama dört ağır ceza mahkemesi kararı olmak üzere, ağır cezalara mahkûm edilmiştir.

22.59 Yukarıda sözlü geçen araştırmanın yazarı beyaz-yaka suçunun pahası hakkında şunları söylemektedir:

Beyaz-yaka suçunun maliyeti, genellikle "suç sorunu" olarak kabul edilen tüm suçların mahiyetini kat kat aşmaktadır. Zincirleme bağlanmış büyük bir hakkalye dükkânında çalışan bir görevlinin bir yılda zimmetine geçirdiği 600.000, bu zincire dahil dükkânlardaki beyüz hırsızlık ve soygun olayının sebep olduğu yıllık kayıpla altı katıdır. 1938'de altı halk düşmanının hırsızlık ve soygundan kazandıkları \$ 130.000 karşı, Kruger'in çaldıklarının tutarı bunun ikibin katı, yani \$ 250.000.000 olarak tahmin edilmektedir. 1931'de New York Times A.B.D.'nde her biri bir milyonu aşan, toptan ise doluz milyonluk kayıp teklil eden dört ihtilal olayını açıklamıştı. Bir milyonluk hırsızlık veya soygun olayı hemen hemen hiç duyulmamışsa da, bu milyonluk ihtilal yapanlar, beyaz-yaka suçluları arasında çocuk gibi kalmaktadır.

22.60 Mesleğin yürütülmesiyle ilişkili olarak ortaya çıkan suç fiilleri yalnız iş ve meslek alanıyla sınırlanmış değildir. Sıradan işçilerin çoğu da çalışırken kanunsuz işler çevirme fırsatına sahip olmaktadır. Örnek olarak, günlük işleri sırasında malların bir kısmını ısrarlı ve sistemli şekilde çaldıkları bildirilen liman ve dok işçilerini ele alalım. Hernekadar mallar küçük birimler halinde çekiilmekte ise de, bazı durumlarda bu uygulama o kadar yaygınlaşmaktadır ki, tek bir şehirde el altından kaçırılan bu malların tüm değeri, her yıl için yüzbinlerce dolara ulaşmaktadır. Nitekim bu faaliyetler son zamanlarda Kongre soruşturmalarına konu olmağa başlamıştır.

* Edwin R. Sutherland, *White Collar Crime*, Dryden Press, 1949.

† Edwin R. Sutherland, "White Collar Criminality," *American Sociological Review*, Şubat, 1940, s. 4-5. Ayrıca bkz.: Gilbert Geis, "Toward a Delineation of White Collar Offenses," *Sociological Inquiry*, Spring 1962, s. 160-171.

F. Karaborsa

22.61 Suçluluğun diğer kanıtlarını, II. Dünya Savaşı öncesinden başlayarak ortaya çıkan Karaborsa hakkındaki araştırmalarda da bulabiliriz. Savaş sırasında federal hükümetin uyguladığı vesikayla tayin dağıtımı ve fiat denetimine karşı, hem dağıtıcıların hem de tüketicilerin giriştikleri ısrarlı çaba, bazı kanunsuz faaliyetlerin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Savaş yıllarında İş İstatistikleri Bürosunca yönetilen araştırmalar, perakende satış yapılan dükkânlarda incelenen yiyecek maddelerinin yüzde 5-10'unun Fiat Denetim Dairesinin koyduğu kurallara aykırı şekilde muamele gördüğünü ortaya koymaktadır. FDD'nin resmi hesaplamalarına göre, ulusun \$ 27 milyarlık gıda bütçesinin yüzde 3-5'i karaborsada harcanmış, tüm yakıt maddelerinin yüzde 5'i de karaborsa aracılığıyla dağıtılmıştı. Çizelge 50, FDD'nin, izlediği siyasete karşı koyan kişi veya gruplara karşı verdiği cezaları göstermektedir.

Çizelge 50. 11 Şubat 1942 - 31 Mayıs 1947 tarihleri arasında FDD'nin fiat, tayin ve kira ihlallerine verdiği cezalar.

Cezaların toplamı	259.966
Mahalli FDD görevlilerinin yürüttüğü ceza kovuşturmaları	5.127
Federal ceza kovuşturmaları	13.999
İhlal davaları	564
Diğer müeyyide ve cezalar	240.276
Sona eren davaların toplamı	167.774

Kaynak: M. Clinard, *The Black Market*, Rinehart, 1952, s. 33.

22.62 Polis, mahkemeler ve diğer yürütme organları yalnız karaborsa, haraç ve diğer çeşitli suçların faileri ile değil, bazı durumlarda, kanuni otoritelerden çok kanuna karşı gelenleri destekleyen kamu oyu ile de uğraşmak zorunda kalmaktadır. Halk, dilettiği zaman, kendi görüşüne uygun bir hukuk uygulamasına yönelir (12.27-12.28). Eğer kanunlar eskimişse ve halkın duygu ve tutumuna uygun düşmüyorsa; insanlar belirli yer ve zamanlarda ancak bazı kanunların uygulanmasını diliyor; nasıl kazanıldığına bakmaksızın servet, prestij ve siyasal nüfuza fazla değer veriyor; yalnız başkalarına karşı uygulanmasını dilettiği kanunlara uymayı reddediyor; kendilerini "vergi yükümlüsü" ve "güvenilir vatandaşlar" sayarak, polisten ve mahkemelerden ayrıcalıklı muamele görmek isti-

* Marshall Clinard, *The Black Market*, Rinehart, 1952.

yor; tutuklanmayı, para cezasını ve yargılanmayı ancak mükerrer suçlulara uygulanacak aşırı tedbirler olarak görüyor, suç işlemesi muhtemel kişilere engel olma veya mahkûm olmuş suçluları ıslah konusunda hapis ile diğer cezalara güven duymuyorsa, tabiidir ki, polisten ve mahkemelerden kanunları eşitlik ve tarafsızlık çerçevesi içerisinde uygulamasını bekleyemeyecektir. Çağdaş toplumda bazı hukukî standartlarla bunların uygulanması için konan geleneksel yargılama kuralları, halkın polisten, mahkeme ve ceza kurumlarından beklediği ve istediği şeylerle çelişme halindedir. Bu çelişmede, kaçınılmaz şekilde, karışıklığa, tutarsızlığa ve suçlu davranışlarla uğraşımızda yetersiz kalmamıza yol açmaktadır. Bu bunalımı gidecek tek çare, kültürel değerlerimizle, kurallarımızda birlik ve uyum sağlanmasıdır.

VI. SONUÇ

22.63 Davranış sapmasının incelenmesi, sosyal bilimlerde, sapma gösterenlere nasıl davranılması gerektiği konusunda çetin bir sorunu ortaya atmaktadır. Toplum, bir yandan gurubu çeşitli ve çok sayıdaki yenilikçilerin yol açabileceği çözülmeye karşı korurken, öte yandan da, fikirleri gelişme ve ilerlemeyi temsil eden yenilikçileri baskıdan kurtarmak gibi çetin bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Uyumun fazlası, değişen şartların gerektirdiği sosyal düzen değişmelerini imkânsız kılar. Fazla uyumsuzluk ise toplumun bölünüp parçalanmasına yol açar. Bu durumda, değişen şartlara gereğince ayak uyduran veya uyum ile sapma arasında en azından bir denge kurabilen toplumlar yaşayacak, bu davranış örnekleri arasında yeterince denge sağlayamayan toplumlar ise bölünmenin sıkıntısını çekeceklerdir.

22.64 Yukarıda özetlenen sosyal sorunlar hakkındaki görüş karşılaşılan güçlüklerin giderilmesinde bazı esasları da ortaya koymaktadır. Örneğin, belirli bir zamanda toplumun tutumuna uygun düşecek biçimde yapılmış olan kanunlar, bu tutumun değişmesine ayak uyduramamaktadır. İşte bu nedenle, hukukun toplumun tutumuna, hoşgörülü sınırına ve davranış örneklerine uyacak şekilde değişmesini sağlayabilmek için, sık sık toplumdaki davranış ve tutumları tesbit edecek bilimsel araştırmalar yapılmalıdır. Eğer suçlulara ve diğer sapıklara yönecek bilimsel bir programın halk tarafından desteklenmesi isteniyorsa, (a) davranış sapmasının toplumun huzu-

ru üzerindeki olumsuz etkileri, (b) değiştirilecek kanun ve standartların sonuçları, (c) sapıklara uygulanacak yeni yöntemlerin etkinliği hakkında aydınlatılması gerekir.

22.65 Şu halde, bir toplumun yaşantısını ve huzurunu sürdürmesinde temel sorun, haberleşmenin nasıl tarafsız, hür ve kolay kılınacağı olarak belirmektedir. Toplum için bu amacı gerçekleştirmenin tek yolu, kendi çıkarlarını gözetme veya kendi görüş ve tercihlerine kapılma gibi şüphelerin üstünde kalan sosyal bilimcileri desteklemek ve teşvik etmektir. Bunlar sıkı bir eğitim ve elemeden geçerek, her türlü otoriteye karşı bilimsel yöntemlere bağlı kalmayı öğrenecek kişiler olarak yetiştirileceklerdir. Başlıca görevleri de insan davranışını yöneten ilkeleri bulup belirleme olacaktır. Böylece, insan bugün bilimden, fizik ve mekanik sorunlarını çözmede, fiziksel ihtiyaçlarını gittikçe daha yeterli bir şekilde karşılamada yararlanıyorsa, önüne getirilen bu ilkelerin bilgisiyse de vatandaş istenilen amaçlara ulaşmak üzere hazırlanan sosyal program ve planları geliştirmek için, aynı şekilde bilimden yararlanmış olacaktır.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki kavram çiftlerini tanımlayarak ve örnekler vererek karşılaştırınız:
  - a. Sosyal kural — davranış standardı.
  - b. Davranış sapması — hoşgörülü sınır.
  - c. Davranış sapmasında kişisel etkenler — sosyal etkenler.
  - d. Psikozlar — nevrozlar.
  - e. Beyaz-yaka suçluluğu — mavi-yaka suçluluğu.

B. Çocuk suçluluğu hakkında çözümleyici veriler.

1. Size göre, bireylerin hangi özellikleri davranış sapmasıyla bağlantılıdır? Niçin? Topulukların veya komşuluk çevresinin davranış sapmasına yol açan özellikleri hangileridir?
2. Aşağıdaki tablo Michigan'ın Flint bölgesinde suçluluk oranının düşük ve yüksek olduğu çevreleri karşılaştırmaktadır. Her iki çevre arasındaki farklar nelerdir? Tabloda başka hangi etkenlerin gösterilmesini isterdiniz? Niçin?

Michigan, Flin'te Yüksek ve Düşük Suçluluk Oranına Sahip Bölgelerin Özellikleri

Özellikler	Çocuk suçluluğunun yaygın olduğu bölge	Çocuk suçluluğunun görüldüğü bölge
Bodrumu olmayan evler	% 30.6	% 7.7
Soha ile ısıtılan evler	% 50.	% 8.0
Oturmağa elverişli oda sayısı	5 ten az	6 dan fazla
Her yatak odasına düzen insan sayısı	% 2.2	% 1.5
Tamir isteyen evler	1 % 20.0	% 10.20
Evlerin ortalama değeri	\$ 1250	\$ 2750
Tuvaleti olan evler	% 55.0	% 97.0
Telefonu olan evler	% 3.0	% 29.2
İşsizler	% 19.5	% 6.7
Boşanma ve ayrılmalar	% 25.5	% 26.6
Sosyal hizmetlerden yararlanan aileler	% 90.0	% 30.0
Her öğretmene düzen öğrenci sayısı	38	32
İzcilik v.b. örgütlere katılma	% 14.6	% 32.0
Zenci nüfus	% 17.5	% 0.0
Yetişkinler arasındaki suç oranı	% 1.0	% 0.2
Çocuk suçluluğu oranı	% 3.4	% 0.3

Kaynak: Lowell J. Carr, *Delinquency Control*, Harper, 1950, s. 171.

BİBLİYOGRAFYA

- Clemmer, Donald, *The Prison Community*, Rinehart, 1958.
 Clinard, Marshall, *The Black Market*, Rinehart, 1952.
 Cloward, R. A., Ohlin, L. E., *Delinquency and Opportunity*, Free Press, 1960.
 Cohen, A. K., *Delinquent Boys*, Free Press, 1955.
 Cressey, D. R. (ed.), *The Prison: Studies in Institutional Organization and Change*, Holt Rinehart, Winston, 1961.
 Glueck, Sheldon, *The Problem of Delinquency*, Houghton Mifflin, 1959.
 Hollingshead, A. B., Redlich, F., *Social Class and Mental Illness*, Wiley, 1958.
 Merton, R. K., Nisbet, R. A., *Contemporary Social Problems*, Harcourt, Brace and World, 1961.
 Symposium on Preventive and Social Psychiatry, U. S. Government Printing Office, 1957.
 Sutherland, E. H., *White-Collar Crime*, Dryden, 1949.

I. GİRİŞ

II. TOPLUMSAL DEĞİŞİMDE KAYNAK, TEKNOLOJİ, ÖRGÜTLENME VE İDEOLOJİ

III. BULUŞLAR VE DEĞİŞME

- A. Maddi ve Toplumsal Buluşlar
- B. Buluşların Toplumsal Etkileri
- C. Buluşların Gelişmesini Yöneten Şartlar

IV. YAYILMA

- A. Sürecin Niteliği
- B. Gelişme Örnekleri
- C. Gelişmeyi Yöneten Şartlar

V. TOPLUMSAL BULUŞLAR VE TOPLUMSAL DENETİM

- A. Kültür Geriliği
- B. Başlıca Sorun Alanları

VI. SONUÇ

TOPLUMSAL DEĞİŞİM

I. GİRİŞ

23.1 Değişme sözcüğü belirli bir zaman süresinde herhangi bir şeyde gözlenen farklılaşmayı ifade eder. Bu farklılaşma büyük veya ancak çok duyarlı araçlarla farkedilebilecek derecede küçük olabilir. Zamana gelince bu saniyenin bir bölümü veya güneş sisteminin ilk toz bulutu halinde bugünkü şekline dönüştüğü milyarlarca yıllık bir süreden ibaret olabilir¹. Değişme her yer ve zamanda görülen bir şeydir. Kuzey kutbu her yıl güneye doğru 15 cm. kadar kaymaktadır. Londra şehri her yıl 1/417 cm. kadar batmaktadır. Colorado'daki Grand Canyon her yıl 25 cm. kadar derinleşmektedir. Kuzey Amerika her yıl Avrupa'dan 30 cm. kadar uzaklaşırken, İskoçya İrlanda'ya doğru her yıl 2.5 m. kadar yaklaşmaktadır. Maddî dünyamızda varsayılan kararlılığa ilişkin bu gerçekler dikati değişimin kaçınılmazlığına ve evrenselliğine çekmektedir².

23.2 Toplumsal değişim, yerleşmiş insanlararası ilişki şekilleri ile davranış standartlarındaki farklılaşmaları ifade eder. Bazı toplumsal ve kültürel değişim şekilleri herkes tarafından bilinmektedir³.

¹ Harold, C. Urey, "The Origins of the Earth", *Scientific American*, Ekim, 1952, s. 53-60.

² James H. S. Bossard, "Social Change in the United States," *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Eylül, 1949, s. 69.

³ Sosyologlar bazen toplumsal ve kültürel değişimi ayırt etmektedirler. Toplum kişiler veya gruplar arasında gözlenen karşılıklı etkileşimlerin kalıplaşmış sistemine işaret etmektedir. Kültür ise karşılıklı etkileşimin ürünlerine, semboller, değerler, kurallar ve maddî objelere işaret etmektedir. Bu durumda toplumsal değişim etkileşim kalıplarındaki değişmeyi, kültürel değişim ise sosyal kurallardaki, inanç sistemlerindeki, sembolik sistemlerdeki değerlerdeki veya teknolojiadaki değişmeyi ifade etmektedir. Buradaki tartışmada kültürel ve toplumsal değişimler arasında kesin bir ayrım yapılmamış olmayıp yeri geldikçe birbirine işaret edilecektir. Toplum ve kültüre verilecek anlamlar için bkz.: A. L. Kroeber ve Talott Parsons "The Concept of Culture and Social System," *The American Sociological Review*, Ekim, 1958, s. 582-583.

Bir zamanlar John Dewey'in dediği gibi "hareket nasıl fiziksel bir gerçek ise, değişme de toplumsal bir gerçektir". Gene bir deyimim belirttiği üzere "Zamanlar eski zamanlar değildir - ve asla da aynı kalmamıştır".

23.3 Toplumsal ve kültürel değişim bu kitapta yeri geldikçe tartışılıp açıklandığından, bu değişimler üzerinde daha fazla durmak ve açıklamalara girişmek gereksizdir. Bu bölümde biz, daha çok, insan toplumlarındaki değişim sürecinin bazı yönlerini inceleyeceğiz. Değişimi başlatan, yürüten ve hızlandıran şartlar acaba nelerdir? Değişimi geciktiren veya engelleyen koşullar hangileridir? Bu soruların ele alınmasında şu önemli ilke iyice belirtilmelidir: **Kültürel değişimin belirli bir andaki durumu çok sayıdaki etkiler arasındaki karşılıklı etkileşimin sonucudur.** Bundan başka, sorun, yalnız bu faktörlerin varlık veya yokluğu, ya da aralarındaki karşılıklı ilişkilerin neler olduğu değil, bunların dengesi, uyumu, korrelasyonu ve koordinasyonudur.

23.4 Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta da, kültürel gelişimin derecesinin yüksek ve düşük oluşu üzerinde durulduğu veya kültürlerin basitlik ve karmaşıklığından söz edildiği zaman, bu nitelendirmelerin belirli ölçülere uygunlukları yönünden karşılaştırmaları yapılmış farklı toplumların özelliklerine işaret ettiği'dir. Bu sözcüklerin kullanılması, örneğin, Çah-adamı, Hopi ve Raroryalı (20.3-20.19) gibi toplumların çağdaş Batı toplumlarından ayırtedilmesinde kolaylık sağlamaktadır. Çah-adamı veya Raroryalı toplumları basit veya kültürel gelişimin düşük düzeyinde diye nitelendirildiklerinde, bu toplumların bazı yönlerinin son derece karmaşık olabileceği (örneğin akrabalık ilişkileri gibi) akıldan çıkarılmamalıdır. Bazı ölçülere vurulduktaki, Batı yaşam tarzı karmaşık ve yüksek bir gelişme düzeyindedir. Ancak başka ölçüler, örneğin şehirlerin kalabalıklığı, makinalara tutsahlık derecesinde bağlanma, v.b., söz konusu olduğunda, pek çok kişinin Raroryalıların durumunu daha yüksek ve daha iyi bir kültür düzeyi olarak kabul edeceği şüphe götürmez. Buradaki tartışmamızı yönetecek genel ölçüler şunlar olacaktır: Kültürel gelişimin yüksek, karmaşık veya ileri diye nitelendirilmesi aydın halklara, ileri tarımsal ve endüstriyel gelişmeye akrabalık aşamasını aşmış siyasal örgütlenmeye, işaret edecektir.

II. TOPLUMSAL DEĞİŞİMDE KAYNAK, TEKNOLOJİ, ÖRGÜTLENME VE İDEOLOJİ

23.5 Tüm dünya tarihi açısından ele alındığında, insanın çok sonraları ortaya çıktığı görülür (5.52-5.58). Dünya tarihini bir yıla sıkıştırabileceğimizi varsaysak, ilk sekiz ay hiçbir yaşantı belirtisi olmaksızın geçecektir. Arka gelen iki ayda virüslerden tek hücreli bakterilere ve medüzlere doğru sıralanan en ilkel yaratıkları geliştirken, memeliler aralığın ikinci haftasına kadar ortaya çıkmamış olacaktır. Tanıdığımız kadarıyla insan 31 Aralıkta saat 23:45 sıralarında sahneye çıkmaya çıkacak ve yazılı tarih bu saatin ancak son altmış saniyesinden biraz fazlasını kapsayacaktır².

23.6 Hernekadar insan oldukça kısa bir geçmişe sahip ise de bu geçmiş sürekli oluşum ve dramatik değişim dalgaları ile göze çarpmaktadır. Bu ana kadar, insanlık tarihinde iki ekonomik devrim ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi iki yüz yıl önce başladığı halde henüz sona ermemiş bulunan Endüstri Devrimidir. Diğeri ise tarih öncesi zamanlarda —tarımın ve hayvan üretme yollarının bulunmasıyla— başlamış olan gıda üretimi devrimidir. Gıda üretimi devriminden 500.000 yıl önce, küçük insan toplulukları çoğunlukla mağaralarda yaşıyorlardı. Bunlar zamanlarının çoğunu yiyecek peşinde tüketmek zorunda kalıyorlar yani avlıyor, balık tutuyor ve yenebilecek yabancı bitkileri devşiriyorlardı. Daha sonraları, insanlar büyük topluluklar halinde köylerde yaşamağa başladılar. Toprağı işleme ve hayvan besleme, onlara gerekli gıdayı ve dolayısıyla yeterli serbest zaman sağladığından özel hüner sahibi olmağa başladılar. Bazıları kendilerini sanata ve bilime —geçimle doğrudan doğruya ilişkisi olmayan araştırma, düşünme ve yaratıcı faaliyetlere— adanacak zaman bulabildiler. Nitekim, Antikite kültürlerinin —Mısır, Mezopotamya, Hind, Çin, Meksika— yükselişi, tarımcılık ve çobanlık gibi kaynaklardan yararlanma yollarının gelişmesi ile teknolojik üstünlükleri daha da geliştirecek serbest zaman ve fırsatların ortaya çıkmasına bağlanarak açıklanmaktadır. Görüldüğü üzere teknolojik gelişme, büyük ölçüde, topluluk üyelerinin bazılarının günlük yaşantının gerekleri dışında serbest zaman ve hürriyet sağlanmasına dayanmaktadır.

¹ John Dewey, "Progress," *International Journal of Ethics*, Nisan, 1916, s. 312.

² Richard Carrington, *A Guide to Earth History*, Channing Times, Ocak 1961, s. 17.

23.7 Toplumsal değişim, belirli bir toplumda her yıl için nüfus başına düşen enerji miktarı ile ilgilidir. Tarih öncesi en eski toplumlarda baş vurulan tek enerji kaynağı insan bedeni idi. Yapılan tahminlere göre ortalama bir yetişkinin yarattığı enerji miktarı bir beygir gücünün onda biri dolayındadır*. Eğer her toplumda rastlanan hasta, yaşlı, çocuk ve geçimi başkalarına bağlı kişileri de hesaba katarsak, eski kültür topluluklarındaki ortalama güç kaynağı muhtemelen insan başına bir beygir gücünün yirmide biri kadar olacaktır. İnsan gücüne dayanan toplumlar nispeten değişmeden kalırlar. Önde giden çağdaş toplumların karşılaştırılması, enerjiden yararlanmadaki yetenekleri yönünden çok büyük değişiklikler göstermektedir. Ünlü bir fizikçi şu hesaplamayı yapmıştır: "Bu ülkede (A.B.D.) hergün nüfus başına 13.5 beygir gücü —yani herbirimiz için 100 tutsağınkine eşit— harcanmaktadır. İngiltere'de bu rakam 6.7; Almanya'da 6.0; Fransa'da 4.5; Japonya'da 1.8; Rusya'da 0.9 ve Çin'de 0.5'tir".

Bu rakamların en belirgin özelliği harcanan enerjinin miktardan çok enerjinin elde ediliş tarzıdır. Şöyle ki, bir ölçek buğdayı öğütmek için gerekli enerjinin hür bir kişi veya köleden, bir öküz, akarsu veya kömür yığımından sağlanması çok büyük bir değişikliği ifade eder. İşte bir toplumsal değişim endeksinde enerji miktarı kadar, önemli olan husus budur.

23.8 Öteyandan, harcanan enerji tutarının çeşitli şeylere, yani, insanın yerleştiği çevredeki enerji kaynaklarının varlık ve elverişliliğine; insanın bu kaynaklardan yararlanma (örgütlenme yeteneğini de kapsamak üzere teknoloji yeteneğine; inançlar, tutumlar ve hayat felsefesi gibi ideolojik nedenlere dayandığını da belirtmek gerekir. Eğer halk, maddi yaşantılarındaki gelişmenin tanrıları

* L. White, *The Science of Culture*, Farrar, Strauss ve Young, 1949, s. 169.

† Robert A. Millikan, "Science and the World Tomorrow," *Scientific Monthly*, September, 1939, s. 211. Bu rakamlar hergeyi tam söylememektedir. İşlenmiş topraklara ve evcil hayvanlara ilişkin enerji ihmal edilmiştir. Ayrıca bunlar 2. Dünya Savaşından önce tesbit edilmiştir. Bu konuda daha kapsamlı araştırma için bkz.: E. Ayres ve C. A. Scariott, *Energy Sources-The Wealth of the World*, McGraw Hill, 1952. Enerji sorununun sosyal etkileri için bkz.: Harrison Brown, *The Challenge of Man's Future*, Compass Books, 1956.

‡ General Electric Araştırma Laboratuvarından E. H. Hull'a göre, "Kantler içinde kalan kölenin" harcadığı güç "75 vattık elektrige karşılıktır" ki, "günümüz saatini bir sentin beşte ikisine satın alabiliriz." "Engineering: Ancient and Modern," *Scientific Monthly*, Kasım, 1939, s. 463.

boşnutsuzluğuna veya yüce tuttıkları değerlerin yıkılmasına yol açacağına inanırlarsa, hazır enerjiden ve teknolojiden yararlanmayabilirler. Ancak bu durum, enerjiden yararlanmada teknolojinin rolünü değiştirmez. Çünkü, enerjiyi istenilen kültürel gelişmeye dönüştürecek teknoloji olmadıkça, ne zengin enerji kaynaklarının varlığı, ne de bunların kullanılmasını engelliyecek ideolojik ön yargıların yokluğu yüksek kültürel gelişmeyi sağlayamaz. Rastlanılan her kültürel gelişmeye, bu nedenlerin - kaynaklar, teknoloji, örgütlenme ve ideolojiler-birbirlerini karşılıklı ve incelikli biçimde etkilemeleri yol açmaktadır.

23.9 İnsan toplulukları arasındaki büyük farklara rağmen, yalnız insan enerjisine dayanan toplumsal sistemlerin (çobanlık ve tarım öncesi durumlardaki gibi) birbirine benzer tipte olacakları söylenebilir. Bu tür toplumlar kalabalık değildir. Aralarındaki statü farklılaşması ve görev ayrımı da belirgin değildir. İdeolojiler, teknoloji ve çeşitli bilimler ise çok ilkel bir düzeydedir.

23.10 Aynı şekilde, tarım ve hayvancılıkla geçinen toplumlar da, hiç olmazsa başlangıç aşamalarında, oldukça basit, farklılaşmamış ve akrabalık bağlarına dayanan toplumlar durumundadır. Üyeleri doğanın kaynaklarından yararlanmada, zayıf bir toplumsal farklılaşmaya ve uzmanlaşmaya yol açacak kadar, hür ve eşittirler. Ancak bu durum, tarımsal gelişmenin ilk aşamaları için doğrudur. Daha yüksek tarımsal aşamalar, tutsaklık ve karmaşık sınıf sistemleri gibi aşırı sosyal farklılaşma ile göze çarparlar. Büyük ölçüdeki yiyecek kaynakları ve gelişmiş tarım şartları nedeniyle artan nüfus, toplumun akrabalığa dayanan örgütlerini (kabile ve klanlar) ortadan kaldırır. Bunun sonucu, toplum örgütlerindeki bu değişikliklere bağlı olarak devletin ve büyük sosyal değişimlerin ortaya çıkışıdır (16.12-16.20).

23.11 Aynı şekilde, Endüstri Devrimi de, devrime baş eğer toplumlar arasında ortaklaşa bir tip yaratmıştır. Ayrıntıdaki farklılıklara rağmen, fabrika sisteminin ve ona eşlik eden şehirleşme olayının gelişmesinden ötürü, endüstri toplumlarının temel özellikleri, en farklı ideolojilere sahip ülkeler arasında bile büyük benzerlikler göstermektedir. Endüstri toplumlarının bir kısmı kendilerini monarşi, bir kısmı diktatörlük ve diğer bir kısmı da demokrasi olarak nitelemektedirler. Buna rağmen temel toplumsal davranış örnekleri son derece ortaklaşa bir görünümündedir. Hepsi de fabrika üre-

timine uygun düşmeyen köleliğe son vermiştir. S.S.C.B. Siyasal ve ekonomik sorunlarda son derece aşırı ideolojik kanılara sahip olduğu halde, gelişmiş "kapitalist" endüstri ülkelerinin belirli özelliklerini —başarıya göre ücret, kâr saiki (parça başına iş) ile rekabetin bazı yönleri— hammadde ile işgücünü en yeterli ve etkili şekilde ulaştırma sorununu çözümlenmek üzere, benimsemiş bulunmaktadır. Aslında bu sorun, her toplumdaki ekonomik üretimin temel sorunudur. Buna karşılık A.B.D. de sosyalist toplumların özelliklerinden çoğunu benimsemiş bulunmaktadır. Gerek diktatörlükler gerekse demokrasiler, işçilerin moralini yükseltmek ve sisteme bağlılıklarını artırmak için propaganda kampanyalarına başvururlar, oysaki, bunlar kölelik sisteminde üzerinde hiç durulmayan konuları teşkil etmekteydi.

III. BULUŞLAR VE DEĞİŞME

A. Maddî ve toplumsal buluşlar

23.12 İcat maddî objelerin, sembol ve fillerin yeni bir şekilde düzenlenmesi ya da o günlük toplumsal veya fiziksel mekanizmalardan yeni bir yolda yararlanılması demektir. Günlük konuşmada icat, genellikle fiziksel araçları ifade eder. Burada ise, yeni bir dans, yeni bir sosyal güvenlik, programı, yeni bir hükümet şekli gibi çeşitli davranış örneklerini kapsayan daha geniş bir anlamda kullanılmaktadır.

23.13 İcatların çoğu, şüphesiz rastlantı sonucu ortaya çıkmıştır. Deneme-yanılma dolu çabalamalardan birisi bazan başarılı, geçerli ve tatminkâr olabilir, bu nedenle de diğer davranış yollarının terkedilmesine yol açacak şekilde tekrarlanıp yaygınlaşabilir. Örneğin, topuzun bulunması, şüphesiz, düşmanla çarpışırken elde bir sopanın bulunmasının yararlı görülmesi ve belirli büyüklük ve biçimdeki sopaların topuz olarak kullanılmaya diğerlerinden daha elverişli olması olayından ibarettir. Charles Lamb'ın domuz kızartmasının bir domuz ağızının kazara yanmasıyla ortaya çıktığı hakkındaki hikayesi de (hernekadar masal ise de) diğer bir rastgele buluşa örnektir. İnsan belirli büyüklük, biçim ve durumdaki bir taşın balta olmağa-elverişli-olduğunu görünce, taşı yontmağa ve bir amaçla uygun düşecek şekilde bilinçli olarak biçimini değiştirmeye koyulmuş olabilir.

23.14 Rastlantıya dayanan keşifler ve icatlar her kültür aşamasında ortaya çıkabilirse de (yani belirli bir şey üzerinde çalışırken, bilginin kazara başka bir şeyi keşfetmesi gibi) önemli, modern icatların büyük bir çoğunluğu, konuyla ilgili kanunların da yardımı ile önce kağıt üzerinde sistemli bir şekilde ele alınıp işlenmekte, sonra da ayrıntılı çizim ve reçeteler halinde yapılmak ve gerçek bir örnek üzerinde denenmek üzere laboratuvar teknisyenlerine gönderilmektedir (24.28-24.34). Bu yöntem zamandan, çabadan ve deneme ve yanılma süreçlerinde boşa harcanabilecek malzemenin, özellikle icatın karmaşık olduğu, pahalı araç ve gereçleri gerektirdiği ve ilk denemeyi yapacak kişi için tehlike gösterdiği durumlarda, tasarruf sağlamaktadır. Ancak kağıt üzerinde ortaya konan buluşlar, örneğin nükleer fizikteki gibi, ancak doğruluğu denenmiş büyük ölçüdeki bilimsel bilginin hazır bulunduğu alanlarda mümkün olabilmektedir. Aksi takdirde, acemice yapılacak denemeler, örneğin atom bombasını bulanlar için, son derece tehlikeli olabilir.

23.15 Modern toplumlarda, tabii en çok dikkati çeken fizik alanındaki buluşlardır. Modern icatlarla, fiziksel süreçlerin, aygıtların ve makinaların mucitleri hakkındaki hikayeleri basında büyük bir yer tutmaktadır. Bunlar herkes tarafından bilinmekte ve insan akıl, muhayyile ve yaratıcılığının ilham verici kaynaklarını teşkil etmektedir. Yeni buluşların toplumsal etkileri de, aynı şekilde, bizi her yönden kuşatmış bulunmakta ve yaşamakta olan insanların büyük bir kısmı otomobil, televizyon ve jet uçakları gibi yeni buluşların sonucunda yolculuk ve haberleşmede ortaya çıkan devrimci değişimlere tanık olmaktadır.

23.16 Sosyal buluşların hikayesi ise daha az bilinmektedir. Buna rağmen, sosyal örgütlerdeki, kişiler arası alışılmış davranış biçimindeki son derece incelikli ve karmaşık iş ve hükümet mekanizmalarındaki büyük değişikliklerin, en çok bilinen mekanik buluşların (13.27) kadar gerçek buluşlar olduğunu da kabul etmeliyiz. Toplumsal buluşlar, tıpkı fizik buluşlar gibi, yeni düzenlemeler gereğinin anlaşılmasından kaynak almaktadır. Modern fiziksel buluşlarda olduğu gibi toplumsal buluşlar da, genellikle gerçekleştirmeğe çalıştığımız amaç ile önümüzdeki durum hakkında daha önceden edinilen bilgilerdeki ilgili verilerin bir araya toplanması yoluyla, önce sembolik bir şekilde ortaya konmaktadır. Fiziksel bir buluşun sahibi tekniklerini nasıl çizimler ve projeler halinde ortaya koyuyorsa toplumsal yeniliklerle de bulunan da tekliflerini somut planlar, anayasal

lar, kanun teklifleri ve diğer şekiller halinde düzenlemektedir. Makina mühendisi bir mekanizmayı veya fiziksel bir icadı nasıl hazırlayıp ortaya çıkarıyorsa, toplum da bir kere denemek istediği toplumsal buluşu kanunlar haline koyar ve benimser. En sonunda makina veya aracın kullanılmaya başlanmasında olduğu gibi, yeni bir kanun veya yeni bir tüzük veya yeni bir yönetim programı şeklindeki toplumsal buluş da, kendisinden beklenen görevi yerine getirmek üzere yürürlüğe konur.

23.17 Toplumsal icatlar da kitap, resim ve formüllerde yer alması, kağıt üzerinde ifade edilmeleri yönünden, bir bakıma, fiziksel varlığa sahiptirler. Ancak, söz kalıplarının önemli sembolik özelliklerinde belirmektedir. Sembolik buluşlar bir hareketi, uygulamayı, inanç, sistem veya bir ideali temsil ederler. Baruaud'un belirttiği olduğu üzere:

Toplumsal buluşların önemli çoğunlukta, ne oluştularından çok temsil veya sembolize ettikleri şeyde belirir. Böylece dinsel bir düşünmeden daha öte bir şey olup, umut, korku, bağlılık ve nefret gibi ençin bir duygusal sistemi temsil eder. Bir kilise veya belediye binası, salt bir bina değil, bir tapınma veya yönetsel bir toplumsal kontrol sisteminin sembolüdür. Dil de aynı şekilde konuşma ve yazmadan fazla bir şeydir. Fikri ve duygusal özelliği, kalıp ve ifadelerin çok ötesindedir⁹.

23.18 Buluşların en önemlisi belki de dil ve özellikle bilimlerin gelişmesini ve böylece önemli modern buluşların ortaya çıkmasını mümkün kılan, matematikte kullanılan en soyut sembollerdir (2.21-2.29). Ancak insanların bugün toplumsal ilişkilerine uydurmuş çalıştıkları dil zaman zaman yetersiz kalmaktadır. Bununla beraber ilkel bir dil bile, insana harekete geçmeden önce az veya çok, düşünme olanağı sağladığından, pek değerli bir araç teşkil etmektedir. İkel bir dilde, düşünme fiiliyata dökülürse, çoğunlukla tehlikeli sonuçlar doğabilir. Bundan dolayı da insan üzerinde iyice düşünülerek yapılacak bir hareketten kaçınabilir. Öte yandan, gene, düşünüldüğünde işler gibi görünen bir çok şey, fiiliyata geçildiğinde işleyememektedir. İşte bu durumlarda düşünmenin yapıldığı dilde bazı hatalar var demektir (7.9).

23.19 Fiziksel ve toplumsal icatlar arasında sıkı bir ilişki olduğundan, bu alanlardan birinde ortaya çıkan bir icadın diğeri üzerinde derin etkiler göstermesine şaşmamak gerekir. Buhar makinası¹⁰

⁹ L. L. Bernard, *Introduction to Sociology*, Growell, 1942, s. 683.

nın, uçak ve radyonun icadının toplum yaşantısı üzerindeki etkilerine dikkati çekmek artık pek basmakalıp bir şey olmuştur. Fakat Hıristiyanlık dini, siyasal ve ekonomik alanlardaki komünist doktrin ve yeni yönetim mekanizmaları (mesela Birleşmiş Milletler) gibi icatların yayılışı, hem toplumsal hem de fizik olaylar üzerinde derin etkiler yaratabilir. Fizik ilişkilerde olduğu gibi beşeri ilişkiler alanında da tarafsız ve pratik açıdan düşünme alışkanlığımızı geliştirdikçe, sosyal icatlara da fiziksel icatlara karşı takınmış olduğumuz sistemli tutumu takınacağımız şüphesizdir.

B. Buluşların toplumsal etkileri¹¹

23.20 1900 yılından beri bilimsel ilerlemedeki korkunç hızın gitgide artırmış olduğu teknik bilgidaki birikim, bir zamanlar aşılması imkânsız görülen engelleri yıkmaya başlamıştır. Sesten hızlı gidecek şekilde yapılmış uçaklar, yerden yönetilen füzeler ve uydular dünya atmosferinin ötesini araştırıp duruyorlar. Koskoca elektronik beyinler, matematikçileri zaman isteyen hesaplamaların köleliğinden kurtarmış bulunuyor. Bir kaç yıl öncesine kadar fiziğin en çetin sorunu olan atom enerjisinin salınması, artık güç sağlama ve yıkım alanlarında yeni rekorlar kırarak şekilde kullanılıyor. Bütün bu icatların ortaya çıkışı ve gelişmesi derin toplumsal etkiler yaratmaktadır. Gerçekten, modern tarihin en ilginç olayı olan Endüstri devrimi, icatların kendilerini benimseyen toplumlar üzerindeki etkilerinin sonucundan ibarettir.

23.21 İcatların toplumsal etkilerinin çeşitliliğini göstermek üzere herhangi bir mekanik veya elektronik aracı düşünmek yeter. Örneğin, 1930 yılında Son Sosyal Eğilimleri Araştırma Başkanlık Komitesi radyonun ortaya koyduğu 150 çeşit toplumsal sonucun bir listesini yayınlamıştı¹². Bu sonuçlar eğlenceden ulaştırmaya ve haberlerin yayılmasına kadar sıralanan konularla ilgiliydi. Radyonun gelişmesiyle en uzak bölgelerin dünya olayları ile teması sağlan-

¹⁰ Bu konuda çok iyi bir inceleme için bkz.: F. R. Allen, et. al., *Technology and Social Change*, part II, "The Social Effects of Selected Major Inventions" (Automobile and Aviation by F. R. Allen; Motion Pictures, Radio, and Televisions by D. C. Miller; Atomic Energy by H. Hart), Appleton-Century-Crofts, 1957. Ayrıca bkz.: W. F. Ogburn, *The Social Effects of Aviation*, Houghton Mifflin, 1946.

¹¹ President's Research Committee on Recent Social Trends, *Recent Social Trends*, McGraw Hill, 1933, s. 153-156.

mıştır. Spor, müzik, hava, piyasa raporları, sabah jimnastiği ve diğer bir çok konular üzerinde toplanan ilgiler de büyük bir artış göstermektedir. A.B.D.'nde radyo yayımlarına eşlik eden en göze çarpıcı değişimler, halkın reklam yayımlarına karşı tutumunda izlenebilir. Radyo yayımlarının başladığı 1920 yıllarında reklamın başta gelen gelir kaynaklarından birisi olabileceği düşünülüyordu ve ilk denendiğinde de kuvvetli bir direnmeyle karşılaşmıştı. İstasyonların çoğu programların başlangıç ve bitiminde ürünün adını söylemekten fazlasına cesaret edemiyorlardı. Bazı istasyonlar ise dinleyicinin duygularını incitecek kadar "özel" olduğu nedeni ile dış macama ilanlarını geri çeviriyorlardı. 1945 yılında ise, kamu oyu araştırmalarının gösterdiği üzere, dinleyicilerin ancak % 7'si radyo ile reklamı hoşgörüyordu¹². Televizyonun yayılması ise, halkın büyük bir kısmının zevk, ziyaret alışkanlıkları ve eğlence şekilleri üzerinde daha geniş çaptaki değişimleri vaad etmektedir¹³.

C. Buluşların gelişmesini yöneten şartlar

23.22 Öğrenim birey için neyse, kültürün çeşitli yönlerden gelişmesi de toplum için aynı şeydir. Her ikisi de gelişimi, sürekli bir tecrübe birikimini ifade etmektedir. Bazan küçük gelişmeler önceleri eylem yollarından uzaklaşan oldukça yeni ve önemli biçimlere dönüşürler. Bu uzaklaşma, değişimin tür ve derecesine göre icat, yeni bir çığır veya devrin adını alır.

23.23 Bu üç sürecin ortaklaşa özellikleri şunlardır: (1) Bunlar topluluk yaşantısındaki yeni uyum ihtiyaçlarının ve ulaşılmaya çalışılan amaçların daha kolay ve yeterli bir şekilde gerçekleştirilmesi için harcanan ortaklaşa çabaların sonuçlarıdır. (2) Bunlar genellikle, insanlığın geçmiş tecrübelerinden elde edilen öğeleri seçip yeniden birleştirerek fizik veya toplumsal icatlar demek olan yeni biçimlere dönüştürme hususunda özel yetenek ve güce sahip insanların çabalarının sonuçlarıdır. İşte bu nedenle de, icatlar, bazan tarihte ve folklorlarda yapıldığı üzere tamamen üstün bireylerin dehasına

¹² Harry Field ve Paul F. Lazarsfeld, *The People Look at Radio*, University of North Carolina Press, 1946, s. 18.

¹³ Bir İngiliz araştırması için bkz.: Hilde T. Himmelweit, A. N. Oppenheim ve Pamela Vince, *Television and the Child*, Oxford University Press, 1955. Bir Amerikan araştırması için bkz.: Wilbur Schramm, Jack Lyle, ve Edwin B. Parker, *Television in the Lives of Our Children*, Stanford University Press, 1961.

bağlanan özel ve dramatik olaylar olmaktan çok, bireylerin öğrenim süreçlerine paralel bir gelişmeyi ve evrimi ifade etmektedir.

23.24 Öğrenim için bazı şartlar diğerlerinden nasıl daha elverişli bir durum gösteriyorsa, belirli bazı şartlar da kültürün ve icatların gelişmesinde diğer şartlardan daha elverişli olabilir. İşte icatlar için en elverişli olanlar şunlardır:

1. Çok bilen, daha fazlasını daha kolay öğrenir. Bunun gibi, gelişmiş yüksek bir kültür, basit ve gelişmemiş bir kültüre oranla önemli icatlarda bulunmaya daha yeteneklidir.
2. Yüksek bir kültür, genellikle, nüfusun yoğun olduğu alanlarda yaşayan, işbölümünün ve uzmanlaşmanın gerçekleştiği oldukça kalabalık bir topluluk anlamına gelmektedir.
3. Yeniliği teşvik — bazı ödül şekilleri — yeni icatlar için önemli bir şarttır. Daha önce belirtmiş olduğumuz üzere, halk ileri bir teknolojinin aracılığıyla kaynakları işletmeye teşvik edilmedikçe, zengin doğal kaynaklar var olmasa, kültürel bir gelişmeyi sağlayamayacaktır.
4. Toplumun doğal çevresi toplumun ilgileneceği icat türlerini tayinde esaslı bir rol oynar. Örneğin, gemicilik ve denizcilğe ilişkin icatların bata içlerinde ortaya çıkmayacağı; hayvancılığın da evcilleştirilmeye elverişli hayvanların bulunmadığı yerlerde gelişmeyeceği açıktır.
5. Halkın ilgilerini ve değer yargılarını kapsayan kültürün özelliği de tabii, icat tiplerini tayinde esaslı rol oynayacaktır. Duyulan ihtiyaçları tatmin etmeyen buluşlar pek sık olarak ortaya çıkmayacak veya çıksa bile benimsenmeyecektir.
6. Öte yandan "gerek buluşun anamıdır" düsturu, üzerinde iyice düşünülmeyen kabul edilmemelidir. Daha yeterli ve güvenilir yiyecek maddelerine, hızlı ve yorucu olmayan yolculuk araçlarına, bulupçı hastalıklardan korunmaya duyulan ihtiyaç, bunların en sonunda gerçekleştirecek icatlar için yeter nedenler teşkil etmezsiniz, çağlar boyunca sürebilmiştir. Diğer bir deyişle icatları, ihtiyaca bakmaksızın, gerekli öğeleri kültürde var oluncaya kadar ortaya çıkarmamaktadır. Nitekim, Leonardo tarafından keşif üzerinde icat edilen uçak, çeliğin bulunmasına ve diğer gerekli malzemenin içten itiraklı motorun yapımını mümkün kılacak derecede geliştirilmesine kadar, ne yapılabilemiş ne de tecrübe edilmiştir.

23.25 İşte, özetlenecek olursa, icatlar ve kültürel gelişme- (a) gerekli zaman, malzeme ve fikirlerin varlığına; (b) teknolojiye ve (c) insanda eldeki kaynakları işleyerek, bunları bilgi, icat ve gelişme dediğimiz şeylere dönüştürecek bir ihtiyaç, merak, dürtü veya uyarıya karşılık olarak ortaya çıkmaktadır.

23.26 İcatların ve kültürel gelişmenin oranı, aynı fizik çevreye ve beşeri yeteneklere sahip iki toplumda farklı olabileceğine göre, gerçek başarıyı sağlayan toplumsal tutumlar üzerinde özellikle

durmak gerekir. Bu tutumlar arasında en önemlisi, toplumsal değişime yönelenidir. Böylece bazı toplumlarda yenilikler desteklenir, değerlendirilir ve saygıyla karşılanırken, bazı kültürlerde toplumsal değişime karşı çıkma ve direnme başta gelen bir değer olarak belirebilir. İcatlara ve sosyal değişime direniş toplumsal tutumların, daha sonraları insana büyük değerler ifade eden ve onun en yüce tuttuğu değerleriyle yarışabilen pek çok toplumsal icat ve yeniliğin kabulünü nasıl engellediğine ilişkin garip örneklerle doludur.

23.27 İşte İngiltere'de kömürün kullanılmasının yasaklanması ve aksine hareket eden bir vatandaşın bu nedenle mahkûm edilmesi tarihe geçmiş olaylardan birisidir. İngiltere Bahriye Bakanlığı da bir zamanlar, İngiliz Deniz Kuvvetlerinde buhar gücünün kullanılmasını yasaklayan bir kanun tasarısını Avam Kamarasına sunulmasını sağlamıştı. Demir sabanların ve tarımı kolaylaştırıcı diğer makinelerin kullanılmasına karşı konulması, demir yolları, otomobil, telgraf, v.b. gibi en son icatlara karşı direnilmesi kültür tarihinin pek bilinen örnekleri arasında yer almaktadır. Emlâk veya iş yerleri üzerindeki yatırımlanmış çıkarlarını sarsacağı için yenilikler karşısında yer alan belirli grupların makul direnişlerini bir yana bırakacak olursak, direnmenin asıl kaynağının, yerleşmiş alışkanlıkların değişmesine karşı duyulan hoşnutsuzluk olduğunu görürüz.

IV. YAYILMA

A. Sürecin niteliği

23.28 Kültürün gelişmesi, toplumun değişmesi yalnız icatlarla değil, yayılma ile de olur. Yayılma, bazı kültür öğelerinin bir gruptan diğerine veya bir bölgeden diğerine geçişidir. Bu süreç çeşitli araçlar (kamu haberleşmesi, ticaret, yabancılarla evlenmeler) ve çeşitli kişilerce (turist, misyoner, diplomat, gemici, göçmen, öğrenci, casus, uçak pilotları gibi) oluşur. Yayılma sürecinin uzun bir zaman süresinde gittikçe artan ve inceleşen etkilerini şu örnek yeterince göstermektedir.

Sanki Amerikan vatandaşımız, yakınoğu örneğine göre yapılan, fakat Amerika'ya geçmeden önce Kuzey Avrupa'da değişikliğe uğramış olan bir yataktaki uyanır. Hindistan'da yetişen pamuktan veya Yakın Doğuda elde edilen ketenden, yünden ya da Çin'de bulunmuş olan ipekten yapılmış çarşafı üzerinden atar. Bütün bu kumaşlar Yakın Doğu'da bulunan süreçlerle eğrilmiş ve dokunmuştur. Amerika'nın doğusundaki ormanlarda yaşayan kızilderililerin

makosenlerini ayağına geçirerek, biçim ve bileşimi son zamanların Avrupa ve Amerikan buluşu olan, banyoya yolları. Hindistan'a özgü bir çamaşır türü olan pijamalarını çıkararak, eski Galya'lıların icadı sabunla yıkamır. Sonra, Sumer veya eski Mısır'a özgü mazozistik bir dıneli törenden aldığı sandan, traş faslına geçer.

Yatak odasına dönünce, Güney Avrupa tipindeki bir sandalyeden giysilerini alarak giyinme faaliyetine başlar. Asya steplerindeki göçebelerin deri giysilerinden geliştirilen elbiselerini giyer, eski Mısır'daki sürece uygun olarak kurutulmuş deriden yapılmış ve klasik Akdeniz uygarlıklarından örnek alınmış biçimdeki pabuçlarını ayağına geçirir, yakasına 17. yüzyıl Hırvatlarının kullandığı çalın küğülmüş bir kalıntısı olan parlak renkli bir kumaş parçasını sarar ve bağlar. Kahvaltıya gitmeden önce, Mısır'da yapılmış olan bir cam parçasına, aynaya göz atar, eğer yağmur yağıyorsa, Orta Amerika kızilderililerince keşfedilen lastikten yapılmış Şoşonlarını giyer ve Güneydoğu Asya'da bulunmuş olan Şemsiyesini alır. Başına da Asya steplerine özgü keçeden yapılmış şapkasını geçirir.

Kahvaltıya giderken gazete almak üzere durur ve eski Lidyalı icadı olan para ile bedelini öder. İçeri girdiği Lokantada ise başka başka yerlerden ödünç alınmış bir sürü şeyle karşılaşır. Tabağı Çin'de bulunmuş seramikten yapılmıştır. Bıçağı ilk kez Hindistan'da elde edilen bir olayın olan çeliktedir, çatah bir Ortaçağ İtalyan buluşu ve kaşığı ise Roma kökenli bir taklittir. Kahvaltısına Doğu Akdenizde yetişen bir portakal, İran'dan gelmiş bir kantalup veya bir dilim Afrika kavunu ile bağlar. Bunların yanında bir Habeşistan bitkisi olan kahvesini, krema ve şekerle karıştırarak içer. Şeker ilk kez Hindistan'da yapılmış, ineklerin evcilleştirilmesi ve sağılması fikri ise Yakın Doğuda doğmuştur. Meyvasını ve kahvesini bitirince, Ön Asya'da yetiştirilmiş olan buğdaydan İskandinav tekniği ile yapılmış güzleme ve keklerin yenmesine uıra gelir. Kahramanımız, bunların üstüne Doğu ormanlarında yaşamış olan Kızilderililerin yapmış olduğu akçağaç şurubundan döker. Bunların yanında, Hindistan'da yetişen bir hayvanın yumurtalarını veya Doğu Asya'da yetişen bir hayvanın, Kuzey Avrupa'da geliştirilen tuzlama ve tütüleme sürecinden geçmiş etinden bir iki ince dilim yiyebilir.

Kahvaltısının bitiren dostumuz, Amerikan kızilderililerinin alışkanlığı olan Brezilya kökenli bir bitkiyi tütürmeğe koyular ki bu ya Virginia kızilderililerinden alınmış pipo ya da Meksiko'dan alınmış olan sigaradır. Eğer yeterince dayanıklı ise, İspanya aracılığıyla Antiller'den bize aktarılmış bulunan bir püroya deneyebilir. Tütünü tütürürken de, Almanya'da yapılmış olan çekillerle basılmış günlük haberlere göz atar. Kötu dış haberleri okurken de, eğer iyi bir muhafazaakâr vatandaş ise katıksız bir Amerikalı olduğu için bir Hind-Avrupa diliyle, yahudi anlı bir peygambere şükranlarını sunar¹⁴.

23.29 Toplulukların, devletlerin ve ulusların uyum ve birliği kültürel öğelerin zaman ve yer içindeki yayılması ile sözü geçen alanlardaki halkın bu öğeleri kabul derecesine dayanır. Aynı şekilde, her bir vatandaşın ruh sağlığı, refahı ve yürek gücü de, büyük

¹⁴ The Study of Man'dan alınmıştır, Ralph Linton, Copyright 1936.

ölçüde, kendi kültüründe hâkim olan çeşitli kültür öğelerinin birleşme ve kaynaşma derecesi ile kendisinin bu öğeleri belirli bir hayat tarzında birleştirme derecesine bağlı kalmaktadır.

B. Gelişme örnekleri

23.30 Herkes bitkilerin ve hayvanların büyüme hızının farklı olduğunu bilir. Her olayın gelişmesi başlangıçta yavaş, sonra daha hızlı ve bir süre çok daha hızlı olmakta ve bunu bir duraklama dönemi izlemektedir. Aynı zamanda, gelişme eğrilerinin tamamen aynı olmadığını da gözden kaçırmamak gerekir. Bunlar çıkış ve eğiklik dereceleri yönünden farklılık göstermektedir.

23.31 Bunlar gibi yüzlerce gelişme eğrileri (a) kültür özelliklerinin gelişme ve yayılmasını, (b) insanın ve diğer yaratıkların büyümesini ve (c) yaşantıyı kolaylaştıran çeşitli şeylerin —uçak ve otomobillerin hızları, ulaşılabilen alanlar, nüfus başına düşen gelir ve diğer pek çok durumlar gibi— artışını temsil eden verilere uygun düşmektedir¹⁴.

23.32 Bu genelleştirilmiş örneğe göre, değişme ve gelişmenin insan topluluklarındaki özellikleriyle yeniden karşı karşıya gelmekteyiz. Kültürel gelişme kalıplarını bilmek, bizi gereksiz endişe, korku ve budalaca davranışlardan kurtarabilir. Örneğin, belirli bir dönemde hızla büyüyen bir çocuk veya ağacın hep aynı hızla büyümesini sürdüreceğinden korkmamalıyız. Aynı şeyi kültür gelişmesine de uygulamalıyız. Çok defa siyasal veya sosyal hareketler, malî ve dinsel akım veya çılgınlıklar ve her türlü kütle hareketleri dünyayı silip süpürecek veya "mantıken" düşünüp böyle sürüp gidecek diye endişe eder dururuz.

23.33 Buradaki "mantık", beşerî sosyal davranışın hiç durmaksızın veya hızlanarak gelişme eğiliminde olduğuna dair kanıt-sız bir varsayımına işaret etmektedir. Acaba bu "mantık" bu "muhakeme şekli" niçin bu kadar rağbet görmektedir. Bu rağbet belki de, halkın sosyal değişimle hızlandığı zaman yakından ilgilenmek eği-

¹⁴ Bu eğrilerin listesi ve tam bibliyografya için bkz.: Hornell Hart, "Logistic Social Trends," *American Journal of Sociology*, Mart, 1945, s. 337-352. Ayrıca bkz.: Kaare Svalastoga, "Technology and Autonomy," *Acta Sociologica*, Fall, 1961, s. 91-99.

lininde olmasından ileri gelmektedir. Yani halkın değişmeye karşı en uyanık olduğu zamanlar, şartların ya en kötüleştiği (bir panikde olduğu gibi), ya da düzeldiği (örneğin borsada fiatların yükselmesi) zamanlardır. Değişmenin yavaş olduğu durumlarda ise halk, daha az heyecanlanmaktadır.

23.34 Yukarıdaki örneklerin telkin ettiği çeşitli gelişme türlerinin mantıklı zorunluğa göre aynı veya daha çok hızla sürüp gideceği varsayımı, gerçeğe aykırıdır. Yazılı tarihin beşbin yıllık süresinde hiç bir dinsel, siyasal veya ekonomik sistemle, hiçbir delilik, moda veya çılgınlık ne "dünyayı silip süpürmüş" ne de "mantıklı" sonucuna doğru sabit veya artan bir oranda ilerleyip gitmemiştir. Bu, en kararlı propagandacıların böyle bir kanı yaratma konusundaki tüm çabalarına rağmen gerçeğin ta kendisidir. Tabii, gelişim eyrisi böyle bir artışın imkansızlığını ortaya koymaz. Gerçekten de, bazı kültür öğelerinin tüm dünyaya yayılması halinde bu noktada duracağı ve yayılmasının sonuna yaklaştıkça yavaşlayacağı açıktır, çünkü "temizleme" eyleminin şartları ortaya çıkacaktır. Yani, bir özellik, doktrin, söylenti veya örgüt tipi yayılmasının bir noktasında, daha ileri gitmesini önleyen fizik, kültürel veya diğer sosyal dirençlerle karşılaşacaktır.

23.35 Aynı nedenle hiç bir bitki veya hayvan türü tüm dünyaya yayılamamıştır. Hattâ en hızlı yayılan en doğurgan yabancı bir ot bile ergeç, elverişsiz toprak, iklim ve diğer şartların, kendisini diğer hayvan ve bitkilere karşı zayıf kıldığı sınır bölgelerine gelecek ve bu bölgelerde yayılması yavaşlayacak ve nihayet sona erecektir. Bu, daha önce tartışmasını yapmış olduğumuz, doğadaki denge olayının ta kendisidir (15.44-15.45). Aynı ilkenin kültür alanında da söz konusu olabileceğine ilişkin nedenler vardır. Ancak, daha önce yüzlerce olay tesbit edildi diye bu ilkenin, bütün gelişmeler için de geçerli olacağı iddia edilemez. Sosyolojinin görevlerinden birisi de bu ilkenin gerçekten her olay için geçerli olup olmadığını ve derecesini araştırmaktır. Kültürel gelişme hakkında yapılacak incelemelerin toplumsal bilimler alanında çok önemli bir yer tutacağı muhakkaktır.

23.36 Acaba olayların gelişmeleri önceleri niçin yavaş, sonraları niçin daha hızlı olmakta ve en sonunda da düşüş göstermektedir. Acaba bu amprik düzenliliklerden makûl bir teoriye ulaşabilir miyiz?

C. Gelişmeyi yöneten şartlar¹⁶

23.37 Nüfus artışında gelişme eyrisinin aldığı şeklin nedeni açıktır. Nüfus geometrik katsayı ile artma eğilimindedir (14.1). Geometrik bir dizinin özelliği, uzayıp gittikçe daha büyük oranda artmasıdır. Nüfus, yaşayabilmek için gerekli yiyecek veya yerleşilecek toprak yönünden kesin fiziksel sınırlara ergeç ulaşacak ve artışı da mutlaka duracaktır. Fakat S biçimindeki bir eyrinin göstereceği gibi, niçin tedrici bir şekilde inip çıkacaktır? Yiyecek veya yerleşecek toprak gibi şeyler yönünden kesin sınırlara ulaşılmadan çok önce, hayvanlarda olduğu gibi, insanlar arasında da çok çeşitli engelleme mekanizmalarına rastlanmaktadır.

23.38 Bitkiler ve basit hayvanlar dünyasında, sıkışma, üreme üzerinde denetim görevi görür. Eldeki kanıtlar, pek çok hatta hemen hemen bütün türler arasında, gıda maddeleri tükenmeden çok önce, üreme oranını düşürecek düzenleyici mekanizmaların harekete geçtiğini göstermektedir. Nitekim bakteriler, haşlamlılar, un kurtları ve diğer çeşitli birçok böcekler gıda maddelerinin tutarı ne olursa olsun, belirli bir yoğunluğun ötesinde çoğalamamaktadırlar¹⁷.

23.39 Aynı şey bol yiyecek maddelerine rağmen her bir ölçek için belirli sayıda üreyen çeşitli av kuşları için de söz konusudur. Nüfusun yoğunluğu kadar seyrekliğinin de, herhangi bir geçim sorunundan ayrı olarak, üreme oranıyla bağıntılıymış gibi görülmesi ilginçtir¹⁸. Bazı durumlarda denetim mekanizmasının varlığı bilinmektedir. Eğer büyük bitkiler fazla çoğalırsa, yetişmekte olan filizleri gölgeliyecek ve ölmelerine sebep olacaktır. Mayalanmada ise, bakterilerin ürettikleri etil alkol birikimi sınırlayıcı faktörün ta kendisidir¹⁹. Bazı bitki, kökleri, aynı türden bitkiler için son derece zehirli olan zararlı salgılar salgılamaktadır²⁰. Bazı böcekler, sayıları belirli bir yoğunluğa ulaştınca, yiyecek bol da olsa, kendi yumurtalarını yemeğe başlarlar. Bu yavru yamyamlığı, aynı şartlar altında

¹⁶ L. Von Bertalanffy, *Problems of Life*, Wiley 1952, s. 136-146.

¹⁷ W. L. McAtee, "The Malthusian Principle in Nature," *Scientific Monthly*, Mayıs, 1936.

¹⁸ W. C. Allee, *Proceedings of the Cambridge Philosophical Society*, Ocak 1936, s. 42. Ayrıca bkz.: aynı yazarın *Animal Aggregations*, University of Chicago Press, 1931.

¹⁹ G. F. Gause, *The Struggle for Existence*, William and Wilkins, 1934, s. 75.

²⁰ L. L. Woodruff, "The Effects of Excretion Products of Infusoria," *Journal of Experimental Zoology*, Mayıs 1913, s. 575-582.

yumuşakçalar, yusufluklar, unkuruları, örümcekler, balıklar ve salamanderler arasında da vardır²¹. En hafif bir kıskırtma karşısında yumurtalarını terkeden ve özellikle kafese kapatıldıkları zaman yavrulamayan pek çok kuş türü herkesçe bilinmektedir²². Epidemik hastalıklar da dağınık nüfustan çok yoğun nüfus alanlarında ortaya çıkmakta ve daha fazla kayba yol açmaktadır. Böylece, belirli tipteki büyüme ve gelişmeyi etkileyen mekanizmalar pek iyi bilinmektedir. Araştırmalar, örneğin icatların yayılmasıyla ilgili incelemeler de olduğu üzere (9.48-9.53), kültürel olguların gelişmesine ilişkin son derece karmaşık sorunları ortaya koymaktadır.

23.40 Kırsal sosyoloji²³ ile en son kütle haberleşmesi²⁴ araştırmaları yeni icatların kabulüne götürecek olan bildirgen öğeleri çözümlenecek ve sosyal yolları tesbit edecek önemli incelemelere²⁵ girişmiş bulunuyorlar. Televizyon, sakinleştirici ilaçlar, "twist" dansı gibi yeniliklerin bir ulus içersinde hızla yayıldığı açıkça görülmekle beraber, her halk her yeniliği aynı zamanda benimsememektedir. Karmaşık yayılma ve karar verme sürecinde öncülerle arkadan gelenlere ve hatta sonuna kadar direnenlere rastlanmaktadır. Herhangi bir "temizlik" kampanyasında uzaklara dağılmış olan kendileriyle temas kurulamayan, tutuculukta direnen birey ve grupları etkilemede rol oynayan şartların ayrıntılı bir incelemesi artan çabalara karşılık istenen sonuçların sağlanmasındaki düşüşü ortaya koymaktadır.

23.41 Çok şeyler vaat eden yayılma araştırmaları alanında, ele alınması gerekli daha pek çok sorun vardır. Aşağıdaki tartışma,

²¹ McAtee, *op. cit.*, s. 452.

²² *Ibid.*, s. 452-453.

²³ Bkz.: Everett M. Rogers, *Social Change in Rural Society*, Appleton-Century-Crofts, 1960, s. 396-422.

²⁴ Doktorlar tarafından kullanılan yeni ilaçlar hakkında seri makaleler Elihu Katz, James Coleman ve Herbert Menzel tarafından kaleme alınmış olup, kütle haberleşmesi alanındaki en iyi sosyolojik araştırma örnekleridir. Bkz.: e.g., "The Diffusion of an Innovation Among Physicians," *Sociometry*, Ocak, 1957, s. 253-270; "Social Processes in Physicians, Adoption of a New Drug," *Journal of Chronic Diseases*, Ocak, 1958, s. 1-19. Ayrıca bkz.: Charles Winick, "The Diffusion of an Innovation Among Physicians in a Large City," *Sociometry*, Aralık, 1961, s. 384-396.

²⁵ Elihu Katz, "Communication Research and the Image of Society-The Convergence of Two Traditions," *American Journal of Sociology*, Mart 1960, s. 435-440.

bu sorunlardan bazılarının doğrudan doğruya sosyolojik nitelikteki özelliklerine işaret etmektedir:

Araştırmaların dikkatleri, büyük ölçüde bireysel karar verme süreci üzerinde toplanmaktadır. Son zamanlarda da bir yandan karar vermenin çeşitli psikolojik aşamaları bir yandan da bu aşamalar hakkındaki etki kaynaklarını ortaya koyacak yönde ilginç adınlar atılmış bulunmaktadır. Ancak, gelişigüzel bir topluluk ile resmi bir örgütün karar verme süreçleri arasındaki fark açık olup ikincisi çeşitli biçimlerde ortaya çıkan sosyal bir süreçtir. Ancak bireysel düzeyde "farketme", "ilgilenme", "değerlendirme" "deneme" ve "benimsenme" (9.52) gibi bir aşamalar sistemi ileri sürülecek olursa, bu aşamaların toplumsal birimlerdeki karşılıklarını araştırmak ilginç olacaktır. Bu aşamaların herhangi bir karar için görevsel gerekler teşkil ettiği ve bu nedenle toplumsal kararlar için de söz konusu olduğu hakkında inandırıcı bazı kanıtlar vardır. Bu da gösteriyor ki, ilginç bir sorun, toplulukta veya örgütte iş bölümü niteliğinde ortaya çıkabilir, yani, bazı kişiler ilk bilgi sağlayan öğeler olarak hizmet görürken, diğerleri menfaat idayetçileri veya değer biçiciler olarak hizmet etmektedirler. Bu sorun küçük gruplardaki rollerin görevsel farklılaşmasının incelenmesiyle de yakından ilgilidir.

Aynı şekilde, benimsenme birimi olan topluluk veya örgütteki kuvvet ve etki dağılımının çeşitli şekillerini karşılaştırmak da ilginç olacaktır. Örneğin, suların iletkenliği için kabul veya red kararı, bir kasaba toplantısı veya belediye başkan seçimi ile alınabilir.

Bütün bunlar, yayılma sürecinin muhtemel sonuçlarıyla yakından ilgilidir. İnsan, herşeyden önce, ortaklaşa kararı gerektiren bir sorunun (suların iletkenliği, otomasyon, şehrin yenileştirilmesi, v.b. gibi) yayılmasının bir "tüketim" sorununun yayılmasından farklı özellik taşıyıp taşımadığını bilmek ister. Acaba yayılma evreleri birbirine benziyor mu? Acaba karşılıklı etkileşim süreçleri, birimlerin bireyler kadar şirketler veya okullar olması halinde de göze çarpıyor mu? ve (sorun incelenmek üzere formüle edilebildiğinde) teklif edilen yeniliklerin benimsenme veya reddedilme şansları ne olacaktır?*

23.42 Yayılmada olduğu gibi, sosyal olayların çeşitlerinin ve düzenliliklerin bilgisi, henüz bunların temel nedenlerini öğrenemediğimiz halde, çok büyük değer ve önem taşımaktadır. Ancak gözlenen düzenliliklerin nedenleri hakkında ne kadar çok bilgi sahibi olursak, gözlemlerimizi daha iyi ve doğru yorumlayabiliriz, gözlediğimiz düzenliliklerden daha iyi tahminler yürütebiliriz. Bundan sonra da gelişme evrelerinin tipik örneğinden sapma ve ayrılmalara yol açan etkenlerin neler olduğunu bilebiliriz.

* Elfbu, Katz, "Notes on the Unit of Adoption in Diffusion Research," Sociological Inquiry, Winter 1962, s. 7-8.

V. TOPLUMSAL BULUŞLAR VE TOPLUMSAL DENETİM

23.43 Toplumsal denetim, başkaca yolların seçilebileceği zamanda kişinin diğerleri tarafından ortaklaşa davranış veya inans örneklerine uymağa zorlandığı durumu ifade eder. Büyük modern toplumlarda, çeşitli kurumlar arasında belki de en başta gelen toplumsal denetim organı olarak kabul edileni hükümettir. Hükümet denetimi yasama meclisleri, mahkemeler, polis örgütü, kamu sağlığı görevlileri v.b., aracılığıyla kendisini göstermektedir. Ayrıca bu kitabın çeşitli yerlerinde adetlerin, örflerin ve kamu oyununun son derece genel ve incelikli etkilerini de gözden geçirmiş bulunuyoruz.

23.44 Bu toplumsal denetim araçları, gereğince tartışılmış olduğu halde, toplumsal değişim ve toplumsal icatlarla ilgisi nedeniyle tekrar ortaya çıkmış bulunuyor. Daha önce işaret edildiği üzere en göze çarpıcı toplumsal değişimler çoğunlukla fiziksel icatların sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır. Buhar makinası, demiryolu ve endüstride kullanılan makinalar gibi yeni icatlar modern şehir apartman, fabrika, nöbetleşe çalışma, kanunlar, komisyonlar, daireler ve fizik icatların etkilerinin denetimi (yani değiştirme, engelleme, uyarma gibi) için belediyelerce kurulan bürolarca temsil edilen yeni toplumsal durumlarla sonuçlanmıştır. Böylece toplumsal icatlar çok defa, bazı fizik icatların sarsmış olduğu davranışların yerine uygun davranış kalıpları getirmektedir.

23.45 Aksi bir süreç de her zaman için mümkündür. Örneğin, yabancı bir ordu, dinsel bir tarikat veya yeni bir ekonomik veya siyasal ideoloji, Amişlerin otomobil kullanmayı yasaklamalarında olduğu gibi (5.22), bazı fizik icatları kullanılmaz hale düşürecek veya yok edecek olan kendi davranış kalıplarını halka zorla kabul ettirebilir. Ancak, Amişler kendi davranış kalıplarını başkalarına yüklemeye kalkışmasalar ve kendi başlarına bir bölgede yaşayabilseler, ortaya göze batan bir kültür çatışması çıkmayacaktır. Öte yandan kültür kalıplarının dengesi yeni bir toplumsal veya fizik icatla bozulacak dereceye gelirse, bundan sonraki icatlar dengeyi —yani tüm kültürün anlaşmazlık, çatışma ve kayıp olmaksızın uyumlu bir şekilde işlenmesini sağlayacak durumu— sağlayacak yönde uyarılır.

A. Kültür geriliği

23.46 Kültür geriliği birbiriyle içten bağıntılı davranış kalıplarının farklı hızla değişmeleri halinde ortaya çıkan gerginliği ifade

SAVAŞTA VE TRAFİK KAZALARINDA ÖLENLER

ŞEKİL 63. (U. S. Department of Defense and National Safety Council, U. S. News and World Report, 3 Şubat 1956, s. 50-51.)

eder. Önemli fizik icatların yol açtığı kopmaları giderecek veya denetim altına alacak toplumsal icatların üretilmesindeki başarısızlık kültür geriliğini doğurur. Profesör Ogburn bu olayı nüfusu gittikçe artan şehirlerde her 10.000 kişiye düşen polis sayısının, nüfusu azalan şehirler karşısında pek az olduğunu belirterek açıklamaktadır²⁷. Yani, gelişen şehirler polislerin sayısında gereken hızda artırma, nüfusu azalan şehirler ise zamanında indirim yapamamaktadır. Böylece polis sayısı değişen nüfustan geri kalmaktadır.

23.47 Kültür geriliğine yol açan daha pek çok örnek vardır. Siyasal, ekonomik ve toplumsal olsun, her alanda görülen kalıplar, yüzlerce yıl önceki sosyal şartlar için bulunmuş olup günün şartlarına artık açıkça uymamaktadır. Şehirlerin, kasabaların, devletlerin ve ulusların bugünkü siyasal sınırları eski at arabasıyla yapılan ulaşım, köy nüfusuna ve el sanatları ekonomisine uygun düşecek şekilde çizilmişti. Mahkemeler, hapisaneler ve polis örgütleri de halâ, tıbbî, psikiyatrik, psikolojik, sosyolojik ve kriminolojik bilgilerin

²⁷ W. F. Ogburn, *Social Characteristics of Cities*, International City Managers' Association, 1937. Ayrıca bkz.: "Cultural Lag as a Theory," *Sociology and Social Research*, Ocak-Şubat, 1957, s. 167-174.

bugünkü gelişmesinden çok önce kabul edilmiş olan anayasa ve kanunlara göre faaliyet göstermektedir. Toplumsal icatların toplumsal şartlara ayak uyduramamasından başka, fizik icatların ortaya attığı ihtiyaçları karşılayacak etkili sosyal icatların eksikliği, topluluğun dengesinde bozulmalara yol açmaktadır. Atom enerjisi konusunda uluslararası bir denetim mekanizmasına duyulan ihtiyaç, bu alanda açık bir örnektir. Şekil 63'ün gösterdiği üzere trafik kazalarındaki insan kaybı, sosyal ve fizik alanlar arasındaki dengesizliğe diğer bir örnektir. Ancak, kaza oranlarındaki gibi büyük sayılar yorumlanırken dikkatli olmak gerekir. Motorlu taşıt kazalarındaki ölüm oranı hakkında Şekil 64'ün ortaya koyduğu veriler, belirli endekslerin —her 100 milyon taşıt milindeki ölü sayısı— kullanılması halinde meselenin denetim altına alınmasında ilerlemeler kaydedilebileceğini belirtmektedir.

23.48 Bir kültürün çeşitli kısımlarındaki veya yönlerindeki farklı değişim oranlarından çıkan başlıca sorunlar neler olabilir? Toplumların etkili bir uyumu sağlayacak yeni toplumsal örgüt şekilleri bulmak için çırpındıkları böyle sorunu dört alan gösterilebilir.

MOTORLU TAŞIT KAZALARININ YOL AÇTIĞI ÖLÜM ORANI

ŞEKİL 64. (Progress in Health Services, Health Information Foundation, Mart-Nisan 1962, s. 3.)

B. Başlıca sorun alanları

23.49 (1) Nüfus denetimi. Nüfus, çeşitli yönlerden temel bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü savaş, siyaset, ekonomi ve bilimin gelişmesini de kapsamak üzere eğitim sorunlarının çözümlenmesi, esas itibarıyla ölüm ve doğum oranlarını etkileyen etkenler arasındaki belirli denge ile kaynaklara ve teknolojiye dayanan, hayat standartlarının iyi şekilde korunmasına bağlı bulunmaktadır.

23.50 Doğum ve ölüm oranları, kaynaklar ve teknoloji arasındaki dengesizliğin yarattığı ikilem, en azından dünya nüfusunun yarısının karşısına dikilmiş bulunmaktadır. Yiyecek maddelerindeki artış, kaynaklar ile bunlardan yararlanmayı sağlayacak teknolojiye dayanmaktadır. Teknoloji ise, nüfusun bir kısmının sürekli olarak yiyecek peşinde koşması yerine, gıda kaynaklarının geliştirilmesine ve iyi kullanılması için gerekli araçların üretimine yönelmesini sağlayacak şartlar altında gelişebilmektedir. Bu da, nüfusun büyük çoğunluğunun ötedenberi bildiği teknik yollarla doğrudan doğruya gıda üretimine katıldığı sürece mümkün olamaz. Gelişmiş ülkelerden sağlanacak yardım, sadece doğum oranını yükseltmeye yol açacak veya ağırlıktan ölenlerin sayısını geçici şekilde azaltmakla sonuçlanacak ise, yararlı olmayacaktır. Bu ikilem ya doğum oranını kısıtlamak ya da ölüm oranını arttırmakla çözümlenebilir. İkincisi hem insancıl esasları yönünden hem de ekonomik bakımdan israf teşkil ettiğinden, herkesçe reddedilmiş olduğuna göre, geriye doğumun kısıtlanması sorunu kalmaktadır. Bu önemli sorun ise eğitim ve propaganda hakkındaki toplumsal teknikler ile gerekli biyolojik bilgileri kapsayan doğum denetimi tekniğini ilgilendirmektedir²². Fazla kalabalık bölgelerde alınan kapsamlı tedbirler işte bu yöne çevrilmiş bulunmaktadır (14.72).

23.51 (2) Savaş. Bugün kanseri veya kalp hastalıklarının iyileştirecek icatlar üzerinde toplanmış olan çaba ve ilgiden daha fazlası savaşı önleyecek tedbirler üzerinde toplanmış bulunuyor. Ancak bu iki sorunun ele alınışında önemli farklar göze çarpmaktadır.

²² Çeşitli ahlaki yasak taraftarları ile mekanik yöntem, ilaç, v.b. taraftarları arasında kesin görüş ayrılıkları vardır. İlk yöntemin başlıca savunucusu muhtemelen Roma Katolik Kilisesidir. Bu kilise doğum denetiminin her türüne karşı olmakla halsızca itham edilmektedir. Oysa Katolik Kilisesi yalnız "yapay" doğum denetimine karşıdır. Papa Pius XII 1951'de şöyle demiştir "... Doğumun düzenlenmesi, genellikle anlaşılan doğum denetimi kavramının tersine Tanrı'nın hukukuna uygundur."

Kanseri veya kalp hastalığını ele alacak olursak, daha önce çocuk felcinde olduğu gibi, bu alandaki bilimsel araştırmaların en yetenekli ve hastalıkların nedenlerini en iyi bilen kişilerce yürütülmemekte olduğunu görürüz. Oysa, savaş sorununa çevrilen araştırmaların yoğunluğu daha az olup, bilimsel de değildir. Savaş önleyecek bir örgüt, teoloji, felsefe ve hukuk dallarındaki ünlü otoritelerin eski reçetelerinde yer alan ve uygulanmaları halinde sorunu çözümleneceği iddia edilen genel formüllerin araştırılması yoluyla bulunmak istenmektedir. Bu formüller ise, genellikle, altın kurala (berkese, kendine nasıl davranılmasını istiyorsan öyle davran) uyma, bencillikten vazgeçme veya bir dünya birliğine katılma şeklindeki öğütlerden ibarettir. Ancak bu formüller, uygulanmaya nasıl konulacaklarına ilişkin hiç bir hüküm taşımamaktadırlar. İleri sürülen yol, iyiyi öğretmekten ileri gidememektedir. Öte yandan, binlerce yıldan beri kullanıldığı halde, bu yol, söz konusu formüllerin belirgin bir derecede benimsenmesini bile sağlayamamış bulunmaktadır.

23.52 (3) Merkezî hükümet. Büyük bir toplumda merkezleştirilmiş hükümetin sağlayacağı kazançlardan yararlanmak için, böyle bir hükümetin halkın hizmetkârı olmaktan çok efendisi kesilmesi tehlikesini önleyecek üçüncü bir toplumsal icada karşı büyük bir istem vardır. Fakat tekrar edelim ki, böyle bir icat tek başına ne siyasal mücadelelerin, ne konvansiyonların, ne yüzlerce aday adı taşıyan oy pusulaları ve ne de seçimler ile anayasa değişikliklerinin ürünü olamaz. Mümkün olan çeşitli çözüm yollarının seçiminde, bu sayılanların hepsinin ayrı ayrı yeri vardır. Bunlar, pek pahalıya mal olan deneme ve yanılma yöntemleri dışında, kendi başlarına birer çözümleme şekli olamayacaklardır. Deneme ve yanılmanın ürünü olan icatlar artık güvenilir bilimsel bilgilerin yerleştiği alanlarda kaybolma eğilimindedirler. Böyle alanlardaki icatlar, doğruluğu denetimden geçmiş belirli ilkelere göre ve denendiği zaman istenildiği gibi işleyeceği konusunda yüksek bir güven duygusunun eşliğinde, metodik olarak ortaya konmaktadır (21.58-21.69).

23.53 Ekonomik Dalgalanmalar. Çağdaş toplumlarda en çok endişe yaratan, bu nedenle de icatlar için en elverişli olan, çok sayıdaki insanlar arasında hattâ yüksek bir yaşantı düzeyi için bol kaynaklara ve gereğinden fazla teknolojik kolaylıklara sahip ülkelerde bile sık sık sıkıntı ve mutsuzluğa yol açan ekonomik dalgalanmaların denetim altına alınması gereken alandır. Ekonomik dalgalanmalar, ekonomik üretim ve tüketim süreçleri arasında yeterli ilişki-

lerin kurulmasını ve uyumu sağlayacak toplumsal icatların beklediği bir tutarsızlık hali olarak tanınmaktadır. Üretimde bulunanların her biri ise dağıtılacak ürün payının kararlaştırılmasında daha objektif ve ekonomik yönden daha adil sayılabilecek bir yöntemle şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca mali enflasyon ve deflasyon mekanizmaları hakkındaki genel bilgiler de büyük bir önem kazanmış bulunmaktadır. Bu alanda çok değerli bilimsel araştırmalar yapılmaktadır. Ancak insan kitlelerinin ve liderlerin büyük bir kısmı, araştırmacıları, sorunun çözümlenmeleri olarak görmemektedirler.

23.54 Belli başlı dört sorunlu alanın bu kısa tanımlanmasından çıkan sonuca göre, en esaslı ve gerekli toplumsal icatların beşerî ilişkiler hakkında yeni düşünme yolları olduğu açıkça belirmektedir. Bütün toplumsal icatlar arasında en çok dikkati çekenidir. Öte yandan, çok çeşitli diller arasından bazıları, çevreye uyum araçları olarak daha etkili ve daha yararlı kabul edilmişlerdir. Bize dünyayı olduğu gibi yansıtan ve bu nedenle gelecekteki olayları önceden kestirmemizi sağlayan dil ve düşünce tiplerinden en etkililerinin bilimsel dil ve düşünme yolu olduğu ispatlanmış bulunmaktadır. İşte bundan dolayı, kitabın son iki bölümü, sosyolojik araştırma ve sosyolojik politikayla ilgisi oranında, bu konunun kısa bir açıklanmasına ayrılmıştır.

VI. SONUÇ

23.55 Günümüzdeki yeni hikayeler nükleer yarışma, uzay araştırmaları, nüfus patlaması, barış gönüllüleri ve yeni devletlerin doğuşuna ilişkin atıflarla göze çarpmaktadır. Bu yolla bize çok büyük değişimlerin yer aldığı bir zamanda yaşadığımızı hatırlatıp duruyorlar. Modern dünyadaki değişimin en esaslı kaynağını bilimsel bilgi teşkil etmektedir. Gerçekten, bu bilginin beşerî mühendislik ve doğanın enerji kaynaklarından yararlanma sorunlarına uygulanması, son 25 yıl içerisindeki en büyük gelişmeyi ifade etmektedir. Atomun parçalanması uzay araştırmaları son zamanlarda yaşanmış yükselişleri sembolize etmektedir. Bu yükselişlerin toplumsal sonuçları, değişimin gittikçe artan hızının insanlığın mahvına yol açmadan özlenen amaçlara yöneltilip yönetilemeyeceğini sorup duran yirmibirinci yüzyılın eşliğindeki insanın durumunda açıkça görülmektedir.

23.56 Yaklaşan bilim çağında, yıkılması da muhtemel olmakla beraber toplumun değişmesi kaçınılmaz bir şeydir. Tehlike, yalnız

nükleer bir tehlikeden ibaret değildir. Dünya nüfusunun denetimi, bilgi birikimi bilginin ve diğer kaynakların dağıtımı, toplumsal amaç ve hedeflerin başarılması için fırsatların düzenlenmesini de kapsamak üzere diğer yönetim sorunları da aynı derecede önem taşımaktadır. Acaba gittikçe artan değişim süreçlerinin kurbanı veya efendisi mi olacağız? Bunun cevabı kısmen, bilimin niteliği de dahil olmak üzere, değişim kaynakları hakkındaki bilgimize dayanacaktır. Ayrıca, bu kaynakları hem yerel hem de dünya çapındaki etkili toplumsal denetim araçlarının geliştirilmesinde kullanma yeteneğimize de dayanacağı söylenebilir. Böylece sosyolojinin ve diğer toplumsal örgütlenme alanlarındaki bilimlerin olgunlaşması, insanlığın yaşama şansını yükselten önemli bir dayanak olabilecektir.

ALİŞTİRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

- Aşağıdaki kavram çiftlerini tanımlayarak ve örnek vererek karşılaştırınız.
- Toplumsal ve kültürel değişim (d. n. Te bak.)
  - Teknoloji ve örgütlenme.
  - Buluş ve yayılma.
  - Fizik ve toplumsal icatlar.
  - Toplumsal denetim ve kültür geriliği.

B. Buluş kaynaklarının incelenmesi

- Tamamlayıcı parçalarının ne zaman ve hangi şartlar altında geliştiğini bulularak birkaç buluş seçin ve kökenine kadar inmeğe çalışın. Yakın bir gelecekte hangi fizik ve toplumsal buluşların ortaya çıkacağını umuyorsunuz? Buluşların ortaya çıkacağını beklemek veya neşer olacağını kestirmek bizim için mümkün müdür?
- 23.48-23.54'de sözü geçen "gerekti icatları" elde etme ihtimali hakkında ne düşünüyorsunuz? Bu buluşların gelişmesini engelleyen belli başlı engeller nelerdir? Bu engeller nasıl ortadan kaldırılabılır? Bu buluşları en çabuk ve en yeterli şekilde nasıl yaratabiliriz?
- Aşağıdaki olayların ardından hangi toplumsal değişimler ortaya çıkabilir.
  - Uluslararası tam bir silahsızlanma.
  - Bir Eskimo topluluğuna elektrik gücünü ulaştırılması.

C. Halkın tutum ve ilgilerinin değişmesi

Kültür değişimleri için çoğunlukla insanların tutum ve ilgilerinin değişmesi gereklidir. Tabii bu bir propaganda konusudur. Fakat propaganda nasıl

başarılı olabilecektir? Pek çok araştırma bu soruya cevap bulmağa çalışmıştır. Meselâ, 1947 Eylülünde Cincinnati ve Ohio'da Birleşmiş Milletler'e karşı duyulan ilgi ve desteği artırmak üzere bir propaganda kampanyası açılmış ve altı ay sürmüştür. Halkın Birleşmiş Milletlere karşı ilgi ve tavrı kampanyadan önce ve sonra ayrı ayrı gözlenmiştir (Bknz.: S. A. Starr ve H. M. Hughes, "Report of an Educational Campaign: The Cincinnati Plan for the United Nations", *American Journal of Sociology*, Ocak, 1950, s. 389, 400). Aşağıdaki tablo bu incelemeden elde edilen bazı sonuçları göstermektedir.

Soruya cevap verenlerin yüzdesi: "Birleşmiş Milletlerin şu anda karşılaştığı sorunlar nelerdir" diye sorulursa, akhızta ilk gelen sorun hangisidir? Akhızta gelen diğer sorunlar nelerdir?"

Cevap	Mart 1948a	Eylül 1947a
İç sorunlar :		
Enflasyon, hayat pahalılığı	15	47
Konut	4	9
İç sorunları	2	6
Depresyon, işsizlik	2	4
Diğer iç sorunlar	9	8
Uluslararası sorunlar:		
Diğer bir savaş, barışın korunması	46	24
Ruaya ile ilişkiler	29	16
Atom bombasının denetimi	1	4
Birleşmiş Milletler	22	1
Diğer uluslararası sorunlar	5	11
Fikri olmsayınlar	6	7

a. Bu sütunlardaki yüzdeler, cevap verenlerin bazıları birden fazla sorunu işaretlediklerinden, 100'ü aşmaktadır.

1. Tabloya göre, Cincinnati planı Birleşmiş Milletlere karşı tutumlarda değişiklik yapmış mıdır? Hangi belirli değişiklikler olmuştur?
2. Tutumlardaki bu değişimlerin lehinde misiniz? Niçin? Propaganda halkın değişikliğe karşı durumunu etkileyerek toplumsal değişime yol açabilir mi?

BİBLİYOGRAFYA

- Allen, F. R., Hart, H. Miller, D. C., Ogburn, W. F., Nimkoff, M., *Technology and Social Change*, Appleton-Century-Crofts, 1957.
- Barnett, H. G., *Innovation: The Basis of Cultural Change*, McGraw-Hill, 1953.
- Bennis, Warren, G., Benne, Kenneth D., Chin, Robert (eds.), *The Planning of Change*, Holt, Rinehart, and Winston, 1961.
- Chapin, F. Stuart, *Cultural Change*, Appleton-Century-Crofts, 1928.

- Cottrell, Fred, *Energy and Society*, McGraw Hill, 1955.
- Güffilan, S. C., *Sociology of Inventions*, Follet Publishing Company 1935.
- Kroeber, A. L., *Configurations of Culture Growth*, University of California Press, 1944.
- Malinowski, Bronislaw, *The Dynamics of Culture Change*, Yale University Press, 1945.
- Ogburn, William F., *Social Change*, Viking, 1960.
- Ogburn, William, W., *The Social Effects of Aviation*, Houghton Mifflin, 1946.
- Ogburn, William, F. (ed.), *Technology and International Relations*, University of Chicago Press, 1949.
- Rogers, Everett M., *Social Change in Rural Society*, Appleton-Century-Crofts, 1960.
- Selznick, Philip, *The Organization Weapon*, McGraw-Hill, 1952.
- Spengler, Oswald, *The Decline of the West*, Knopf, 1939.
- Toynbee, Arnold, *A Study of History*, Oxford University Press, 1947.

- I. GİRİŞ
- II. BİLİMSEL ARAŞTIRMANIN AÇIKLANMASI:
CAMBRIDGE-SOMERVILLE GENÇLİK
İNCELEMESİ
  - A. Sorun
  - B. Geçerli Varsayımlar
  - C. Suçlu Davranışın Tanımı ve Gözlenmesi
  - D. Örnek Seçimi
  - E. Danışma Hizmetlerinin Sağlanması
  - F. Bulgular ve Sonuçlar
- III. BİLİMSEL ARAŞTIRMADA VARSAYIM
KAYNAKLARI
  - A. Günlük Gözlem ve Günlük Tecrübe
  - B. Sistemli Gözlem ve Güvenilir Örnek-Olay Arşivleri
  - C. Örnekler ve Teoriler
- IV. ARAŞTIRMALARIN PLANLANMASINDA İLKELER
  - A. Sorunun Hazırlanması
  - B. Verilerin Gözlemi
  - C. Verilerin Çözümlemesi
- V. SONUÇ

SOSYOLOJİK ARAŞTIRMANIN PLÂNLANMASI

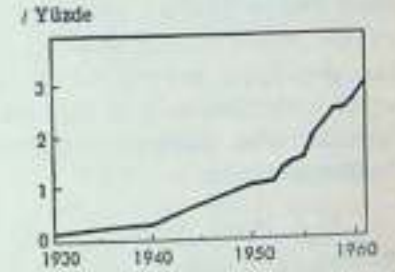
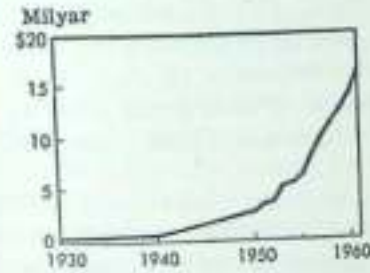
I. GİRİŞ

24.1 Bilimin gelişmesi, tıpkı daha önce tarımın ve endüstrinin yaptığı gibi, toplumsal yaşantıda dramatik değişimler yaratmıştır. Teknolojinin büyük gelişme gösterdiği toplumlarda insanların yaşamlarını sürdürmeleri, başlangıçta atalarındaki gibi nasıl önce tarıma sonra da endüstriye dayanmış idiyse, bugün de bilimin, bilim kurumlarının ve ürünlerinin pürüzsüz bir şekilde işlemesine bağlı kalmaktadır. Bundan başka, bilime dayanma yakın bir gelecekte daha da çok artacaktır.

24.2 A.B.D.'nde 1961 yılında, bilimsel araştırmalar ve gelişme için yapılan harcamaların tutarı onaltı milyar doları aşmaktaydı. 1940'dan bu yana ulusal araştırma ve gelişme harcamalarının tutarı hemen hemen elli kat artmıştır. Araştırma harcamaları 1940'da

Araştırma ve geliştirme için yapılan toplam ulusal masraflardaki eğilimler

Toplam araştırma ve geliştirme masraflarının gayri safi ulusal gelire oranı

% 0.34 iken, 1961'de % 3.08'e yükselerek gayri safi milli hasıladan çok daha hızla artmıştır. Bilimsel denemeler hem kamu hem de özel kuruluşların en başta gelen faaliyetleri arasında yer almıştır.

24.3 Bilimsel araştırmaların büyük bir hızla gelişmiş olması, laboratuvarında tek başına çalışarak, deha kıvılcımları ile insan bilgisini tüm değiştirecek yeni kanun ve ilkeleri keşfeden geleneksel bilgin tipini tamamen değiştirmiştir. Bugün ayrı ayrı disiplinlerin araştırma ekipleri tek bir proje üzerinde çalışmaktadırlar. Günümüzde mikroskopik gözlemleri, karmaşık matematik hesapları ve pahalı laboratuvar araç ve gereçlerini gerektiren araştırmalar "düşünen makinalara", siklotronlara veya ancak yüksek malî güçteki araştırma örgütlerinin sağlayabileceği başka kaynaklara sahip olmayan tek tek araştırmacıların yeteneklerinin ötesinde kalmıştır.

24.4 Bugünün araştırmalarındaki ekip çalışmaları, bir zamanlar bilimleri birbirinden ayırmış olan dil ve teori engellerini ortadan kaldırma eğilimindedir. Örneğin, atom bilgileri eugenic (cinslerin iyileştirilmesi), doğal kaynaklar ve tıp alanlarında biyologlar, jeologlar, fizyologlar ve nörologlarla beraber çalışmaktadırlar. Eloktrifikatörler, yeni yapay kimyasal maddeler yaratıyor, kimyagerler de sinir dokularının elektrik ve diğer uyarıcılara karşı tepkilerini araştırıyorlar. Astronomi uzmanları, güneşteki patlamalarla canlı hücrelerin bölünmesinin filmlerini çekiyorlar. Matematikçiler, insan beyninin örneklerinin hazırlanmasında nörologlara yardım ediyorlar. Kişilik, sosyal gruplar ve toplum hakkındaki varsayımlar sosyoloji, antropoloji, siyasal bilim, psikoloji, psikiyatri, biyoloji, zooloji, matematik ve felsefe alanlarından devrişmiş araştırma ekiplerinin üyelerince formüle edilip denetleniyor.

24.5 Bilimsel bilgi, yeni yeni bilgilerin, daha verimli kuramların ve geliştirilmiş denetleme yöntemlerinin birikmesi nedeniyle, sürekli olarak yeniden gözden geçirilmektedir. Bilimsel gerçekler, birisinin onları hemen bulacağı şekilde hazır beklememektedir. Bunlar, geçmişten buyana dokunmuş beşer tecrübesinin ağından özenle ayırt edilmekte ve özel ilgi konusu olayları denetim altına alma ve kendilerinden yararlanma yeteneğini geliştirecek biçimde geleceğe bağlanmaktadır.

24.6 Yeni bilgiler, genellikle incelenmesi yapılan olaylarla yakından ilgisi olan iyi eğitilmiş kişilerce sağlanmaktadır. Bilimsel yaratıcılıkta teknik bilgi için zengin malî kaynaklar, laboratuvar araç ve gereçleri, zengin hayal gücü, yoğun bir dikkat sarfı, özgürlük ve deneme ve yanılma yönteminin tekrarılanması imkânı da rol oynamaktadır. Arasıra, önemli bir icat parlak bir "sezgi", "derin görüş",

"ilham", veya iyi bir talih sonucu, oldukça acemi kişiler tarafından da ortaya konabilmektedir. Öte yandan, araştırma ve deneme yolları ile bunların ürünleri, hızla değişen hayat tarzlarına iyi bir uyum yapmak isteyen her vatandaş için, bilimin amaç ve yöntemleri hakkında gerekli bilgi sağlayacak kadar toplumun ve kültürünün içersine yayılmış bulunmaktadır.

II. BİLİMSEL ARAŞTIRMANIN AÇIKLANMASI: CAMBRIDGE-SOMERVILLE GENÇLİK İNCELEMESİ

24.7 Sosyal bilimsel alanındaki araştırmaların önemli özelliklerini göstermek üzere Cambridge-Somerville Gençlik İncelemesini seçmiş bulunuyoruz. Bu, suçluluğun denetim yöntemi olarak danışmanın etkenliğini araştıran on yıllık bir incelemedir. İncelemede çok sayıda iyi yetişmiş danışman kullanılmış, suçlu ve suçsuz 650 erkek çocuğu hakkında 22.000 sayfalık bilgi toplanmıştır¹.

A. Sorun

24.8 Sosyal Hizmetler Ulusal Konsey'inde incelemenin yöneticisi Dr. Richard C. Cabot, açılış konuşmasında aşağıdaki beyanda bulunmuştur:

Burada bulunan bizler, önümüzdeki sosyal hizmetin değeri hakkındaki görüşlerimizde, büyük ölçüde bunu üzerine alanların karakter, deneyim ve bilgisine dayanmak zorunluluğunu duyuyor. Ancak, en değerli kişiler tarafından yapılan işler bile, için kendisi için ortaya konmuş standartlara makûl bir uyum gösterilebilmesine kadar, gerek araştırmacılara gerekse hakikatinin sandığından daha az değerli olabilir. Biz de, çalışmamızın sonuçlarını kendilerine bakarak değerlendirebileceğimiz hakikatinin yapılmış aynı paraleldeki araştırmaların ortaya çıkacağı bir dönemin gelmesini bekliyoruz.

24.9 İşte bu sözler incelemenin amacını ifade etmektedir. İnceleme, suç önleme aracı olarak danışmanın yeterliğini denetlemek üzere hazırlanmıştı. Ancak, aynı zamanda "on yılı aşan bir sürede, yetiştirilmiş danışmanların ilgileneceği bir grup erkek çocuk arasında suçluluğun yerleşmesini önleme" amacını da gütmekteydi. Buradaki varsayım, suçlu ve suç-öncesi çocuklarla iyi ilişkiler kuran ye-

¹ Edwin Powers ve Helen Witmer, *An Experiment in the Presentation of Delinquency*, Columbia University Press, 1951. Diğer bulgular için bkz.: William ve Joan McCord, *Origins of Crime*, Columbia University Press, 1959.

tişmiş danışmanların, on yıl içersinde iyi bir öğretim ve eğitim yolu izlemeleriyle çocuk suçluluğunun önlenebileceği merkezindeydi.

24.10 Birçoklarına göre bu varsayım gerçeğin ta kendisiydi, bu nedenle de isbatı gerekmiyordu. Ancak, bilimsel araştırmanın özündeki ihtiyatlı ve eleştirci tutum, işte büyük ölçüde kabul gören bu varsayımın bile denetlenmesiyle ortaya konmuş bulunuyordu. Çocuk suçluluğunu önleme çabaları, doğruluğu pek ender denetlenen kesin kanaatlara dayandırılmış olduğundan, tek başına bu tutum bile, incelemeyi diğerlerinden farklı kılmaktadır.

B. Geçerli varsayımlar

24.11 Gençlik incelemesindeki temel varsayım, erkek çocukları arasındaki suçluluğun, onlara iyi yetiştirilmiş danışmanlar sağlanmasıyla öneneceği idi. Bu varsayım doğru idiyse, danışmadan yararlanan çocukların, bundan yararlanmayanlar karşısında daha düşük bir suç oranı göstermeleri beklenebilecekti. Ancak bu önerme de denetlenebilirdi. İşte Gençlik İncelemesinde bu, şu yollarla denetlenmiştir: (1) Çocuklar arasından örnekleme ile iki grup seçilmişti. Her grup incelemenin sonuçlarını etkileyebilecek özelliklere uyacak şekilde, dikkatlice seçilmiş 325 çocuğu kapsamaktaydı. (2) Danışma hizmetleri tek bir örnekleme grubu, uyarma grubu, için sağlandı ve denetleme grubu bunun dışında bırakıldı. (3) Her iki gruptaki tekarrüf oranını tesbit etmek üzere belirli yıllar içersinde işlenen suçların sayısı gözlemlendi.

C. Suçlu davranışın tanımı ve gözlenmesi

24.12 İncelemede suçlu davranış hakkında çeşitli ölçüler ele alınmıştır: (1) Her iki gruptaki çocukların karşılıklı uyumlarını ölçmek üzere davranış cetvelleri ve kişilik testleri kullanılmış. (2) çocuklar da sosyal hizmet görevlileri tarafından toplanmış bilgilere göre sıraya konmuşlardı. Uyarma grubunun dosyası, kendilerine uygulanan eğitimden ne derece yararlandıklarını veya yararlanamadıklarını tesbit etmek üzere, çeşitli görüş açılarından çözümlenmiştir. (3) Son olarak da, çocuk mahkemeleri ile Cambridge ve Somerville'deki polis merkezlerindeki suç önleme şubelerinin kayıtları, her gruptan kaç üyenin buralarca tanındığını veya buralara ihbar edildiğini tesbit etmek üzere incelenmiştir.

D. Örnek seçimi

24.13 Uyarma ile denetleme grubunun üyeleri, son derece incelikli bir örnekleme yöntemine göre seçilmiş bulunmaktaydı. Öğretmenler ile çeşitli sosyal hizmet bürolarındaki görevlilerden, topluluk içersinde danışmana muhtaç "çetin" çocuklarla böyle bir yardıma ihtiyacı olmayan "normal" çocukların adlarını bildirmeleri istenmiş ve hemen hemen ikibin "çetin" ve "normal" çocuk bu yolla seçilmişti. Bir kaç yıl bu çocuklar hakkında bilgi toplamakla geçti. Toplanan bilgi, çocuğun gelişme hikayesini, okuldaki uyumunu, dinsel ve eğlenceye ilişkin faaliyetlerini, karakter özelliklerini, eğilim ve yeteneklerini de kapsıyordu.

24.14 Bu noktada bir psikiyatrist ile durumların değerlendirilmesini yapan iki görevli, verileri inceleyerek, her çocuğu davranış sorunlarının ağırlığına göre 11 puanlık bir cetvele göre sıraladılar. Üç uzman 800 kadar çocuğun sıralanmasında uyummuş bulunuyorlardı. Daha sonra bu çocuklar, hayat hikayelerine, kişilik cetvellerine, envanterlerine ve üç uzman tarafından koyuldukları sıraya göre ikiye ikiye ayrıldılar. Sonuç olarak, her gruptaki çocuğun diğer grupta "özdeş"inin bulunduğu, birbirine uygun 325 durumu kapsayan iki grup ortaya çıktı. Her 325 çiftteki çocuklardan hangilerinin gözetim altındaki danışma hizmetlerinden yararlanmak üzere uyarma grubuna konacağını tesbit için, yazı-tura atıldı. Geriye kalan her çiftteki çocuk ise, hiç bir özel ilgi ve eğitim görmemek üzere denetleme grubuna kondu.

E. Danışma hizmetlerinin sağlanması

24.15 Uyarma grubundaki çocuklar kiliseler, okullar ve toplulukta çeşitli bürolarca desteklenen gözetim altındaki danışmanların sağlayabildikleri bütün kayırma ve eğitimden yararlandılar. İncelemenin yöneticilerinden birisi danışma hizmetlerini şöyle niteliyordu:

Eğitime, her danışmanın uygulayabileceği her türlü faaliyeti kapsamaktaydı. Çocuk ile danışmanın arasındaki ilişkinin özünü kişisel arkadaşlık ve dostluk teşkil etmekteydi. Dr. Cabot, eski konuşmalarından birisinde, "Bizi dürüst kılan, tanıyıp bildiğimiz üstün kişilerin iyi etkilerinden başka nedir?" diye sormuştu.

Her danışman kendi kaynaklarını kullanmak üzere serbest bırakılmıştı. Büronun siyaseti, diğer sosyal hizmet bürolarının yaptığı gibi önceden karar alma yerine, kararın eğitime sırasında yavaş yavaş oluşmasını hazırlamaktır.

"Dostluk" üzerinde ısrar. eğitim görevlilerine göre eskimiş ve habadan kalma bir tutum sayılabileirdi, bu nedenle uygulamada, danışmanlar kendilerinin aldığı oldukları bertürürlü modern sosyal hizmet tekniğinden yararlanma konusunda serbest bırakılmış ve desteklenmişlerdi. Danışmanların bazıları işi, ağır bir sosyal hizmet olarak gördükleri halde, diğerleri aynı görüşü paylaşmıyorlardı. Örneğin, bir danışman samimi ve kişisel bir dostluğun çocuk için, tarafsız bir sosyal hizmet görevlisinin o durum için kullanabileceği bertürürlü teknik tedbirlerden daha büyük değer taşıdığına inanıyordu. Bu danışman uyumsuzluğun temel nedenlerini araştırmada kullanılan geleneksel yöntemden çok tekin, pratik yardım ve ikna yollarına başvurmuştu. Diğerleri, çocuğun uyumsuzluğunun bir belirtisi olan suçluluğu gidermede, psikiyatriden anlayan sosyal hizmet görevlilerinin bilgilerinden yararlanmanın zorunluluğuna inanıyorlardı. Tabii, bu görüşlerden hiçbiri ne uygulanan eğitimde ne de kullanılan kavramların yorumlanmasında diğerlerine hükmedemiyordu.

24.16 Belirli bir zamanda uygulanmış olan eğitim programını açıklamak üzere, inceleme hakkında yayınlanmış verilere dayanılarak Walter Reckless'in hazırladığı bir raporun özetini gözden geçirelim:

Programdaki kadın danışmanlardan birisi Joseph adı çocukla yoğun bir şekilde ilgilenirken, kullandığı yolu rapor etmiştir. Joseph 10 yaşlarında, sündük normal bir çocuktu. Suç oranının yüksek olduğu bir bölgede yaşayan yoksul bir aileye mensuptu. Anne ve babası aalen Portekizli köylülerdendi. Anne cahildi; baba öeli çok oluyordu. Erkek kardeşlerden birisi defalarca çocuk mahkemesinin önüne çıkmıştı. Joseph'in belirli fizik sakatlıkları vardı, hem zafiyet geçiriyor hem de bir kulağındaki akıntıdan (ki bu fena koku yaydığından, çocuğun sosyal ilişkilerini de etkiliyordu) acı çekiyordu. İkinci sınıfta bir yıl kaybetmişti.

Önce çocukla dostane bir ilişki kuruldu, sonra da fizik durumuyuna ilgilendi: Kulağı bir hastahane'de tedavi edildi ve zafiyete karşı tedbirler alındı. Kısa zamanda öeli alınan bu iki ilişkiyle savaşmada anne ve çocuğun sonuna kadar yardımcı olmaları istendi ve sonunda sağlandı da. Sosyal hizmet görevlisi, sosyal güçlüklerin giderilmesinde öğretmen ve anneye uygun açıklamalarda bulundu. Öğretmenle birlikte okumayı geliştirecek bir plan hazırlandı ve ayrıca öğretmenin çocuğa özel bir ilgi göstermesi sağlandı. Kendisine bir yıl özel ders verildikten sonra, çocuğun geri kalmış çocuklar sınıfına konması gereği anlaşıldı. Bu fikir çocuk ve anne yönünden önce direnişle karşılandı ise de, sosyal hizmet görevlisi onları bu işin yararlarına inandırmayı bildi. Gerçekten de çocuk, geri kalmışlar sınıfında hem kendisine güven daymayı hem de bir statü kazanmayı başardı. Özel dersler sonucunda çocuk, diğerlerinden çok daha iyi bir şekilde okumağa başladı ve diğer öğrencilere de yardımcı oldu. Görevli, onun yaz kumplarına gitmesini sağladı ve kendisi de beraber giderek, ona ilginç yerleri gösterdi, gezintilere arkadaşlarını da çağırması için onu

² Edwin Powers, "An Experiment in the Prevention of Delinquency," *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, Ocak, 1948, s. 77-78.

teşvik etti. Görevli, çocuğun kişisel sorunlarına onunla sık sık tartıştı ve yerli geldikçe, onun da kendi kendisini eleştirmeyi öğrenmesine çaba harcadı. Bölüş çağında, kişisel ve cinsel sağlık ve kızlarla ilişkiler üzerinde Joe ile konuşmalar yaptı. Onun Donanmaya katılacağı öğrenince de, sosyal sağlık sınıflarında kullanılan zührevi hastalıklara ilişkin resimleri göstererek ve sosyal sağlık sorunu üzerinde son derece gerçekçi bir yolla açıklamalarda bulunarak, çocuğu hazırlıklı kıldı. Bu, Joe'nin daha sonraki yıllarda yaptığı açıklamalara göre gerek kendisinin gerekse arkadaşlarının Donanmadaki sağlık programına karşı tutumlarında değerli bir hazırlık hizmeti görmüştür.

Görevli, çocuğun annesine oğlanın hiçbir şey anlamadığı Portekiz Kilisesinden arkadaşlarının mensup olduğu İrlanda Katolik Kilisesine geçmesinin gereklerini anlatarak, izin vermesini sağladı. Ayrıca çocuğa, "söz konusu incelemenin deneysel niteliği ve özellikle, kendisinin eğitim için seçilmiş çiftlerden biri olduğu hakkında bazı açıklamalar" yaptı. Görevli daha sonra çocuğa çalışmak istediği iş hakkında görüşmelerde bulundu. Joe, başlangıçta üç ayda üç iş değiştirdi. Daha sonra, kısmen de anlayışlı bir işverenin yardımcı olmasıyla, işinden hoşnut kalarak, çalışma alışkanlıklarında daha kararlı olmağa başladı. Joe, ailenin geçimine de yardım ediyordu. Zamanla kendi yetenekleri hakkında görüş sahibi olarak, "benim beynim ellerimdir" ve "en çok istediğim iş, bir kamyonda şoför yardımcısı olmaktır" demeğe başladı. Onyeddi yaşına doğru Donanmaya girme isteği hakkında görevliye akıl danıştı ve bir süre için beklemeğe karar verdi. Beş ay sonra kendisini hazır görerek, annesinin izniyle de aldı. Ancak, göreve başladıktan kısa bir süre sonra, çevresine uyum yapamadığı için Kızıl Haç görevliye başvurarak Joe hakkında bilgi istedi. Kritik bir zamanda, çocuğun görevlinin kendisiyle iftihar etme istek ve tutkusunu iyi değerlendiren bir Donanma doktorunun anlayışlı yönetimiyle, Joe Donanma tecrübe döneminde başarıya ulaşarak, günlük hayata ayak uydurmayı bildi. Hatta kıyıya çıktığı zaman, "Malûm tuzaklar"dan uzak kalacak akıllığı da gösterdi.

Joe'nin geleceğe ilişkin planları hem sağ duyuya hem de "annesine karşı derin bir sorumluluk duygusu"na işaret etmekteydi. Nitekim, "İşte bunun için erkek kardeşimle biraraya gelerek ne yapacağımız hakkında konuşmak istiyorum. Bütün aileyi küçük bir bahçe ve ev alabileceğimiz bir köye götürmek istiyoruz. Sonra kamyon sürücüsü olarak bir iş bulabilirim-ki, en çok sevdiğim iştir" demesi de bunu isbat etmektedir. Böylece, yetiştirme ve karakter gelişimi yönünden sağlanan net kazanç, çelimsiz, geri zekâh ve toplumsal itelenmiş bir çocuktan, toplumsal yönden yeterli ve daha iyi bir geleceği planlamağa yetenekli bir genç elde etmek olmuştur.

24.17 Aslında, bu danışma hizmetlerinin uyarma grubu için on yıl sürmesi tasarlanmıştı. Fakat II. Dünya Savaşının araya girmesi, bu hizmetlerde bazı aksamalara yol açtı. Danışmanlar arasında oldukça büyük sayıda değişmeler olmuştur, çünkü çoğu askerlik yaşını

³ The Crime Problem'den alınmıştır.

daydı ve hizmetlerine başka yerlerde ihtiyaç duyulmaktaydı. Çocukların bir kısmı da, yalnız bir kaç yıl eğitimden geçtikten sonra askere yazılmışlardı. İnceleme tamamlandığında, hiçbir çocuğun sekiz yıldan fazla eğitimden geçmediği ve ortalama eğitim süresinin de beş yıl dolaylarında olduğu görüldü. Böylece Gençlik İncelemesi, Savaşın araya girmesi nedeniyle, deneme alanında bir dereceye kadar değişikliğe zorlanmış oldu.

F. Bulgular ve sonuçlar

24.18 Suç önleme bürolarının (polis örgütü içerisindeki) kayıtları uyarma grubundan 282 ve denetim grubundan 256 çocuğun, aleyhlerine vaki şikayetler nedeniyle bu büroların karşısına çıkmış olduğunu göstermektedir. Uyarma grubundan doksan altı çocuk, mahkemeye çıkmalarını gerektiren 264 suç işlemişlerdir. Denetim grubunun doksaniki üyesi ise, aynı şekilde mahkeme önüne çıkmayı gerektiren 218 suç işlemişlerdir. Her durumda, uyarma grubu denetim grubuna oranla biraz daha fazla suçluluk göstermiştir. Böylece, polise vaki şikayetler ve mahkemeye çıkma gerçeği karşısında, incelemenin varsayımının (24.11) reddedilmesi gerekmektedir.

24.19 İncelemenin sonucu suçluluğun önlenmesinde danışmanların eğitime çabalarının, topluluğun olağan ıslah çabalarından daha etkili bulunmadığını gösterdiği halde, inceleme acaba niçin bu alanda yapılan araştırmaların en önemlilerinden birisi olarak kabul edilmektedir? Cevabı şudur: Eğer suçluluk önlenenecekse, suçluluk oranını azalttığı açıkça görülen bir eğitime yolunun mutlaka bulunması gereğini ortaya koymuş olmasıdır. Bu da, her türlü eğitime yollarının (danışma, gözetim, bir kuruma konma, v.b.) denetime tâbi tutulmasını zorunlu kılmaktadır. Toplum, istenen etkileri yaratamayacak olan eğitime programlarını malî yönden uzun süre destekleyemez. Bu incelemede uygulandığı şekilde, danışma yetersiz kalıyorsa, değişik eğitime teknikleri mutlaka geliştirilmelidir. Bu bakımdan, bir varsayımın yanlışlığını ortaya koyan bir inceleme diğer bir varsayımı doğrulayan kadar önemli ve yararlıdır. Gerçekten de, deneyimleme her zaman için sorunları çözmede kullanılan bazı yöntemlerin diğerleri karşısında daha yetersiz veya tüm etkisiz olabileceği ihtimalini baştan taşır. Suçluları "eğitime"de kullanılan çeşitli teknikler gerçekçi ve ampirik testlere tâbi tutulmadıkça, bunların

birbirlerine karşı değer ve etkenliğinden hiçbir zaman emin olamayız.

24.20 Gençlik İncelemesindeki veriler, acaba bir tedavi yolu olarak danışma kavramını toptan reddediyor mu? Hayır. Örneğin, polisçe ortaya konan verilerin gösterdiği üzere, her ne kadar başlangıç aşamalarında danışma suçlu davranışı önleyemiyor ise de, sonraki ve daha ciddi aşamalarda belirli bir derecede azaltmaktadır. En sık tekrarlanan ve daha ağırca olan suçlar da denetim grubunda ortaya çıkmış bulunmaktadır. Böylece, denetim grubundan 15, uyarma grubundan ise yalnız 8 çocuk ıslah veya ceza evine konmayı gerektiren ağırlıktaki suçları işlemişlerdir. Aynı şekilde, denetim grubunun % 27'si ve uyarma grubunun ise yalnız % 18'i en ağır suçları işlemiştir. Öte yandan, inceleme başka danışma türlerinin daha başka sonuçlar verip vermeyeceği sorularını açıkta bırakmıştır.

24.21 Gençlik İncelemesi belirli bir varsayımı çetin bir denetime tâbi tutan çok ciddi ve gerçekçi bir çabayı ortaya koymaktadır. İnceleme, en ince ayrıntılarına kadar dikkatle planlanmıştı. Fakat, II. Dünya Savaşı hem danışman personelinde değişmelere hem de uyarma ile denetim grubundaki örnek olaylarda ciddi kayıplara yol açarak, incelemenin on yıllık planında bazı değişiklikler yapılmasını gerekli kıldı. İşte bundan dolayı, veriler bazı esaslar göz önüne alınmadan yorumlanmamalıdır. Veriler, incelemenin başlangıcındaki varsayımı açıkça reddediyor gözükmektedir. Fakat aynı zamanda diğer bir varsayımın, bu ilk varsayımdan daha önemli olabileceği fikrini de uyandırmaktadır. Danışmanın ağır ve mükerrer suçları önlemede, suçluluğun başlangıç aşamalarında önlenmesinden daha etkili olabileceğine ilişkin yeni varsayımların doğruluğunu deneyecek yeni araştırma ve incelemelere ihtiyaç vardır. Ayrıca, danışma yoluyla eğitime en iyi karşılık verecek örnek olayların çeşitlerini tesbit edecek araştırmalar da gerekmektedir. Bu, hertürlü durumda, diğer bütün yöntemlerin üstünde belirli bir eğitime yöntemini geliştirebileceğimiz anlamına gelmez. Suçluluğun denetim altına alınmasıyla ilgili bir araştırmanın en önemli sorunlarından birisi de, belirli bir durumdaki belirli bir çocuk için değişik eğitime yöntemlerinden hangisinin en etkili olduğunu tesbit etmektedir. Gençlik İncelemesi, belirli bir tür eğitmenin (incelemede uygulandığı şekilde danışma) kuvvetli ve zayıf noktalarını açığa çıkarmadaki yardımıyla, bu amaca yönelmiş önemli bir adımdır.

III. BİLİMSEL ARAŞTIRMADA VARSAYIM KAYNAKLARI

A. Günlük gözlem ve günlük tecrübe

24.22 Sosyal ve fizik çevrede ortaya çıkan değişimleri önceden kestirme ve denetleme aracı olarak bilime git gide daha fazla önem verilmesi, denetleme yöntemleri kadar yaratıcı muhayyilenin de önemini arttırmış bulunmaktadır. Yaratıcı muhayyile, disiplinli tasarımlama ve varsayımların formüle edilmesi hakkında bilinenler oldukça azdır. Bazen varsayımların "sezgi", "esinlenme", ve diğer çapraşık zihni süreçlere dayanan özel psikolojik bir sorun olduğu kabul edilmektedir. Öte yandan, araştırma yöntemleri üzerindeki dikkatli çözümlenmeler, bilgilerle diğer kişilerin, denenebilen varsayımlar kurmak üzere, oldukça standardize olmuş belirli tekniklere başvurduklarını ortaya koymuştur. Bu varsayım kurma teknikleri, doğrulanmış bilginin gelişmesi için olduğu kadar, deneme ve ispatlama yöntemleri için de çok önemlidir.

24.23 Varsayımların önde gelen kaynaklarından birisi de, şüphesiz günlük gözlem ile günlük tecrübelerdir. Örneğin, herkes normal yaşantısını sürdürürken bazı kişilerin niçin aşırı bir suçluluk durumuna yöneldiklerini merak eden bir kriminolog olduğunuzu varsayalım. Suç ile nedenleri hakkında pek çok şey okumuş olabilirsiniz. Pek çok suçlu ile de mülakat yapmış bulunabilirsiniz. Zaman zaman konuştuğunuz bir kısım suçluların etkisi altında kalmış ve kızıl saçlılara ilişkin (3.36-3.40) bazı şeyler de okumuş olabilirsiniz. İmdi, kızıl saçın saldırganlık, çabuk öfkelenme veya kin gütmeyeyle ilişkili olduğuna inanmaların beyanlarını not etmeye başlıyorsunuz. Kızıl saçlılar ile bunların tutum ve davranışları arasındaki muhtemel bağlantı ilginizi ne kadar çok çekerse, siz de o derece kendi görüşünüzü destekleyen rastlantı ve durumlara dikkat etmeye başlıyorsunuz. En sonunda görüşlerinizi belirli bir varsayım şeklinde (örneğin kızıl saçın suçlulukla ilişkili olduğu) belirtmeye karar verebilir ve bunu amprik bir teste tâbi tutabilirsiniz. İşte, geçerli veya geçersiz, pek çok varsayım bu yolla ortaya çıkmaktadır.

24.24 Şu halde, varsayımların kaynağı günlük gözlem ve tecrübeler, grup ve toplulukların birikmiş tecrübesini saygılı bir dille yanından ata sözleri, destanlar ve folklor de olabilir. Düzenlilik ve bilginin araştırılmasında, insan şeylerin birbirleriyle nasıl bağlantılı olduğu hakkında izlenimler edinmektedir. Bu izlenimler, başlangıçta

belki de belirsiz olarak, çoğunlukla atasözleri veya diğer davranış öğütleri olarak ifade edilirler. İnsan tecrübe ve bilgisinin artmasıyla, bu tür öğütler zaman zaman eldeki elverişli bilgilerle denetlenebilir, tekrar tekrar değiştirilip yeniden formüle edilebilir ve belki en sonunda da varsayımlar olarak amprik testlere tâbi tutulabilirler. Bilge kişiler, bilginler, yazarlar, v.b. da, sık sık beşeri tecrübeyi, hemen hemen aynı yolla, özetlemeğe ve düzenlemeğe çabalarlar. Bunun sonucu olarak da, modern araştırmaların bazı varsayımları, belki de yüzlerce yıl önce yaşamış bilginlere kadar uzanabilmektedir. Tekrar edelim, bu varsayımlar bazı çağdaş kişilerin her günkü gözlem ve tecrübelerini de yansıtmakta olabilir.

B. Sistemli gözlem ve güvenilir örnek-olay arşivleri

24.25 Bilginin izlenmesi güvenilir kayıtlara sahip olunmakla çok daha kolaylaşmıştır. Tabii, gözlemleri tesbitde yüksek doğruluk ve güven standartlarının da göz önünde bulundurulması gereklidir. Buna uygun olarak araştırma örgütleri ile kamu hizmetleri büroları, inceleme ve bulguların tam ve doğru kayıtlarını tutma çabasında oldukları. Örneğin, suç teşkil eden davranışların oldukça güvenilir kayıtları polis merkezlerinin, mahkemelerin ve ceza kurumlarının dosyalarında bulunmaktadır. Siyasal bölgelerin çoğunda doğum ve ölümler resmen kayıtlara geçirilmektedir. Aynı işlem boşanmalar, taşıt kazaları, belirli hastalıklar, emekliler, çeşitli hayır harcamaları, okulla kayıtlı hastahaneler, askere alınma ve uzaklaştırılmalar, devlet hastahaneleri ile akıl hastahaneleri kurumlarına yatmalar için de yapılmaktadır. Kamu oyu yoklama bürolarının çoğu çeşitli sorunlar hakkında halkın bilgi ve tutumlarını ölçmektedir. Nüfus Sayım Bürosu nüfustaki değişmelerin ayrıntılı kayıtlarını tutmaktadır. İş İstatistikleri Bürosu hayat pahalılığı göstergesi ile diğer ekonomik sorunlar ve iş bulma kayıtlarını tutmaktadır. İş şartları, ipotekler, krediler ve ticari işlemler hakkındaki kayıt ve göstergelerin çoğu, çeşitli hükümet büroları ile mali işler dairelerinde sağlanabilmektedir. Sosyal olaylar arasındaki karşılıklı bağıllık hakkındaki bilgilerimizin çoğu, işte bu sayılanlar ile benzeri kayıtların incelenmesinden elde edilmiş bulunmaktadır.

24.26 Sözü edilen olayların birbirleriyle gerçekten ilgili olup olmadıklarının kararlaştırmak için, yukarıda adı geçen kayıtlar mantık veya matematik yöntemleri ile sistemli bir şekilde kullanılır. Örneğin, suç oranı nüfus değişmelerinin türü ve toplamı ile veya diğer

demografik özellikler ile, hayat pahalılığı ve diğer ekonomik göstergeler, aile yaşantısı (boşanma, nafaka, v.b.), okula kayıtlanma, askerlik tecrübesi ve akıl hastalıkları ile bağıntılı olabilir. Böylece, kayıt tutma sisteminde pek çok varsayım kaynağı bulunmaktadır. Bu, ceza kurumlarının mahkûmların fizyonomilerinin, kafatası büyüklük ve biçimlerinin ayrıntılı kayıtlarını artık niçin tutmadıklarını da açıklamaktadır. Günümüzdeki ıslah kurumları, buralarda bulunanların çocukluk çağındaki yetiştirilmelerinin ve aile ilişkilerinin üzerinde daha çok durmaktadırlar, çünkü bu etkenler çağdaş sosyolojik kuramda çok daha önemli rol oynamaktadır.

C. Örnekler ve teoriler

24.27 Kamusal ve özel dairelerce kullanılan kayıt sistemleri bazen varsayımların kurulması için bilgi kaynakları olarak kullanılmayacak kadar yetersiz ve tutarsız kalmakta veya güven sağlayamamaktadır. Bu kayıtlara geçen hususlar, çoğunlukla bilimsel yöntemin gerekleriyle pek az ilgisi olan sosyal, ekonomik ve siyasal görüşlerle kararlaştırılmaktadır. Ancak, araştırma sorunları bu kayıtlarda açıkça belirtilip kesin şekilde ifade edilmeden, üstü kapalı bir şekilde yer almış olabilir. Buna ek olarak da, dairelerin giriştikleri denemelerin kapsadığı diğer belli başlı noktalar hem yöneticilerin hem de araştırma isteminde bulunanların direnmelerine yol açmış olabilir. Bu mahzurların sonucu olarak, her öğrenim dahındaki bilginler bilimin temel görevini, yani varsayımların formüle edilmesini gerçekleştirecek amaca uygun araçları geliştirmiş bulunuyorlar. Bu araçlar arasında maddî ve sembolik örneklerle çeşitli teorik sistem tipleri yer almaktadır.

24.28 Varsayımların formüle edilip denetlenmesini kolaylaştırmak üzere, özel şekilde yapılan en basit araçlar belki de, mühendisler ve mimarlarca çok kullanılan küçük çaptaki uçak, otomobil, köprü, yapı, v.b. örnekleridir. Minyatür örnekler normal boyutta olanların her önemli ayrıntısını gösterecek biçimde büyük bir titizlikle yapılmaktadır. Bilginler bu örnekleri bir rüzgâr tünelinde gözleyerek veya basınç, şok ve aşınmaya tâbi tutarak, normal boyutlardaki ürünlerin aynı şartlar altındaki muhtemel işleyişleri hakkında yararlı bazı ipuçları elde etmektedirler. Örneklerin yapım ve denenmesindeki kolaylık, farklı yapım malzemelerinin denenmesini, kısımların yeniden

ayarlanmasını, yeni biçimlere başvurulmasını teşvik etmektedir⁴. Normal uçak, yapı, v.b. ile aynı deneyleri yapmağa kalkışmak hem çok pahalı hem de insan hayatı için tehlikeli olabilir.

24.29 Objelerin ve durumların daha soyut örnekleri belirli anlamları olan sembollerin kullanılmasıyla yapılabilmektedir. Örneğin, bir evin helyografı, ölçekli bir örneğin gösterdiği bütün bilgileri kâğıt üzerinde mürekkep kullanarak ortaya koyabilmektedir. Helyograf, ayrıca ek nicesel ayrıntıları da ortaya koymakta ve minyatür örneklerden veya kopyalardan daha kolay anlaşılmağa, yorumlanabilmektedir. Örneğin, bir evin genişliği helyograf üzerinde açıkça gösterilir. Örneğin ölçülerini küçültmek isteyen birisi, arzuladığı boyutları kâğıda işaret etmekle yetinir. Sembolik bir örneğin kolayca değiştirilebilmesi ve yeniden yapılabilmesi, planlar ve başka yapım şekilleriyle denemeleri cesaretlendirmektedir. Bu tür denemeler, hiç olmazsa başlangıç aşamalarında küçük çaptaki örneklerin veya minyatürlerin söz konusu olması halinde, gerekli örneklerin maddî kullanımından çok, sembollerin mantık veya matematik kurallara uygun olarak kullanılmasını zorunlu kılmaktadır.

24.30 Bilim alanındaki en önemli örneklerin mutlaka bütün ayrıntıları gösterenler olması gerekmez. Örnekler canlandırdıkları olaylar hakkında yararlı varsayımları üretecek şekilde hazırlanmaktadır. Bazen fazla ayrıntı önemli bilgileri açığa çıkaracağı yerde gizleyebilir. Bundan dolayı, olayın belirli özellikleri seçilerek düzenli ve yararlı bir biçimde hazırlanır. Böylece, maddî örnekler kadar sembolik örneklerin yapısı, kısım veya tamamlayıcı parçalarının düzenlenmesi de bilimsel araştırmalarda son derece önemli olmaktadır.

24.31 Örneklerde yapının ve düzenlemenin öneminin en iyi örneği periyodik tablonun kullanılmasında ve gelişmesinde görülebilir. Yüz yıl kadar önce tabloyu hazırlayan Mendelyev, bilinen bütün öğelerin listesini yapmış ve bunları atom ağırlıklarına göre sıraya koymuştu. Sonra, her öğenin yanına erime derecesi, yoğunluğu ve ren-

⁴ Küçük örneklerden tam boyutlu ürünlere doğru usullama, dikkatlice yapılmış analogilerin tartışmasını kapsar. Benzer tartışmalar aşağı derecedeki hayvanlar üzerinde yapılan araştırmaların sonucu insan davranışına uygulanırken de kullanılmaktadır. Ameliyat tekniklerinde, çeşitli ilaçların ve kimyasal maddelerin etkileri ile fizyoloji, psikoloji ve sosyoloji alanlarındaki sorunlar üzerinde yapılan araştırmalarda, insanın yerine büyük sayıda çeşitli hayvanlar (fare, keçi, eşek, v.b.) kullanılmaktadır.

gi gibi fizik ve kimyasal özelliklerini yazmıştı. Bundan sonra da, öğelerin atom ağırlıklarına göre nasıl farklılaştıklarını görmek için özelliklerini incelemiş, belirli özelliklerin çeşitlenmesinde de oldukça kesin kurallar bulmuştu. Mendelyev, bu bulgularına dayanarak öğelerin atom ağırlıklarına göre yatay ve belirli özellik türlerine göre de dikey olarak sıralandıkları bir örnek hazırlamıştı. İşte, bu çabanın sonucu periyodik tablo olmuştur. Bu basit örnek kimya çalışmalarına yeni bir düzen getirmiş, bazı öğelere daha önce takdir edilen atom ağırlıklarında düzeltmeler yapmış ve pek çok varsayımlara yol açmıştır. Mendelyev, tablosundaki bazı gözlerin boş olduğuna bakarak, buraları dolduracak öğelerin tabloda belirtilen özellikleri göstermesiyle bulunacağını varsayılmıştı. Bu varsayımın şaşırtıcı doğruluğu, bilimle uğraşan herkesin çok iyi bildiği bir şeydir.

24.32 En soyut, genel ve seçkin örnekler matematik denklemlerde ifadesini bulmaktadır. Matematik örnekler, olayın en önemli niteliklerini temsil ederek, incelenen sorunlar yönünden önemli olmayan özellik çeşitlerini tasfiye etmektedir. Bunlar, bütün mantık ve matematik çözümlenmelerde uygulanabilen kurallar olmaları nedeniyle, en verimli varsayımları teşkil etmektedirler. Temel enerji denklemi, $e=mc^2$, bu alanda en iyi ve çok bilinen bir örnektir.

24.33 İfade sembollerine dayanan örnekler de bilimsel bilginin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Her ne kadar, kuram terimi bazen matematiksel ve başka sembolik örnekleri kapsarsa da, genellikle, ifade örnekleri kuram adını alırlar. İfade örnekleri bir kavramlar sözlüğünün ve bu kavramları belirli yollarla düzenliyen kuralları kapsayan bir gramerin kullanılmasıyla, olayı nitelendirirler. Kültür kuramı, sözlüğü kurallar, bekleyişler, ummalar, fiiller, v.b. gibi (5.12) kavramları kapsar. Bu kavramlar, kültür bölümünde yer alan kuram ve tartışmaları üretecek şekilde mantık kurallarına göre birleştirilebilirler.

24.34 Örnekler ve kuramlar arasında sosyoloji için özel önem taşıyanlar arasında gruplar arası ilişkileri ve üyeliği (4.46-4.54), toplumun kurumsal yapısını (16.1-16.11), haberleşme sürecini (8.6-8.7), şehir topluluklarının şekillenmesini (15.18-15.34), kültür özelliklerinin yayılmasını (23.30-23.42), nüfus değişmelerinin mekanizmasını (14.4-14.8) ve bunun gibi diğer bir çoklarını niteleyenler yer almaktadır. Bilginin tahminden doğrulanmış olaya doğru gelişmesi, her zaman için (a) örneklerin ve kuramların hayalde canlandırılmasını

ve (b) örnek ve kuramlardan çıkarılan varsayımların ciddi bir şekilde denetlenmesini gerektirir. Herşeyden önce de, yeterli araştırma planlarının dikkatlice hazırlanmasını zorunlu kılar ki, bu görev şimdi özetlenecek ve açıklanacaktır.

IV. ARAŞTIRMALARIN PLANLANMASINDA İLKELER

A. Sorunun hazırlanması

24.35 (1) Araştırmada soru sorulması. Diyelim ki, "Filmler ırk ayrımını azaltabiliyor mu?" sorusuyla ilgileniyoruz. Lost Boundaries, Pinky, The Jackie Robinson Story ve Boundary Lines gibi ırk düşmanlığını hafiflettiği genellikle kabul edilen bir sürü film vardır. Fakat bunların başarı dereceleri nedir? Bu soruya cevap alabilmek için, bu filmlerden birisini görmüş olanların tutumları, görmemiş olanlarınkiyle karşılaştırılabilir. Her iki grubun tutumları arasındaki farklılık filmin etkisine bir kanıt olarak kabul edilebilir. Ancak böyle bir inceleme, soruya açık ve doğru bir cevap teşkil edebilir mi? Şimdi bu tür bir araştırmanın verilerinin nasıl yorumlanabileceğini görelim.

24.36 Eğer bu tutum karşılaştırmasının incelenmesi, yukarıda ileri sürüldüğü gibi yürütülecek olursa, sonuçlar, filmin ön yargıyı etkilemediğini gösterebilir. Bu sonuçlar çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilir: (1) Böyle bir film, ön yargısız olmayan kişiler, azınlıklara karşı kuvvetli bir düşmanlık duyanlardan, daha çok görme eğilimindedirler. (2) En az peşin yargılı olanlar, filmin gösterilmesi arasında daha dikkatli olabilirler. (3) Bunlar daha çok etkilenebilirler. (4) Bunlar filmi görmüş olduklarını daha iyi hatırlayabilirler. Bütün bu nedenler dolayısıyla da araştırma, filmi görenlerin görmemiş olanlarla, diğer ırklara karşı daha az ön yargı sahibi olduklarını ortaya koyarsa da, filmi seyretmenin bu sonucu yarattığına güvenemeyiz.

24.37 Tutum karşılaştırması, filmi görenlerin azınlıklara karşı en çok ön yargı sahibi olduklarını ortaya koymuş olsaydı, ne olurdu? Film seyretmenin ırk ayrımını şiddetlendirdiğine kanıt teşkil edebilir miydi? Şüphesiz hayır. Örneğin, filmi görmeyenler —bu kez en az ön yargı sahibi kişiler— toplumsal ve başka faaliyetlerle çok meşgul bulduklarından dolayı filmi seyretememiş olabilirler. Bunlar pek ala filmlerin amaçları hakkında kanaat sahibi olabilirler, kendilerinin daha önceden taraftarı oldukları bir şeyin propagandasını yaptıkları için de, filmleri seyretmeyi sıkıcı bulabilirler. Bütün bu nedenlerle,

bu kişiler ile flimi görmüş olanlar arasındaki fark, flimin etkisine değil, fakat daha önceki ilgi ve faaliyetlerine yorumlanabilir.

24.38 Yukarıdaki yolla yapılan bir incelemenin sonuçları ne olursa olsun, bizde şüphe yaratır, çünkü bu sonuçlar flimin seyredilmesinden çok diğer etkenlere bağlı kalabilmektedir. Diğer bir deyişle, veriler sorunun tam karşılığı olmamakta ve bunların yorumlanmasından elde edilenler belirsiz ve şüpheli kalmaktadır*. İleri sürülen bu incelemede karışıklığa yol açan başlıca nedenler acaba nelerdir?

24.39 İlk planda, flimi görenler görmeyenlerden çeşitli yönlerden farklı olabilirler. İnsanların belirli karakter özelliklerinin onların ırk ayrımı hakkındaki görüşleriyle yakından ilgili olduğu bilinmektedir. Örneğin, bazı araştırmalar ön yargının yaş, gelir, meslek, eğitim, din, sosyal statü, belirli bir gruba veya örgüte mensubiyet ve etnik statüler gibi özelliklerle sıkı bir şekilde ilişkili bulunduğunu göstermiştir. Eğer cevap veren iki grup (flimi görenlerle görmeyenler) bu özelliklerden birisine bağlı olarak birbirlerinden ayrılıyorsa, inceleme, eğer var ise, flimin etkisinden çok bu özelliklerin etkisini yansıtmış olacaktır. Örnekleme üzerindeki tartışmalarımız (24.56-24.61), araştırmaların hazırlanmasında bu güçlüğün nasıl giderilebileceği hakkında bazı fikirler verebilecektir.

24.40 İkinci olarak, flimi seyredenlerin tutumunda herhangi bir değişme olup olmadığını bilememekteyiz. Değişme hakkında gerçek bir kanıt elde etmek için, tutumların filmlerin görülmesinden önce ve sonra olmak üzere gözlenmesi gerekir. Uyarıyı izleyen davranış daha önceki davranıştan farklı olmadıkça, bir uyarmanın etkisinden söz etmenin anlamı yoktur. İşte bu mesele, yukarıdaki incelemenin hazırlanmasında tamamen ihmal edilmiş oluyor. Eğer incelemeye katılanların tutumları flimin görülmesinden önce ve sonra gözlenebilmiş olsa idi, bu güçlük ortadan kaldırılabilirdi. Bu gözlemleri yapabilmek için, incelemenin planı tamamen değiştirilmelidir.

24.41 Yukarıdaki incelemenin sorusu ("Flimler ırk ayrımını azaltabiliyor mu?") yeniden düzenlenmeğe ve cevaplandırılmadan önce denetlenebilecek bir varsayım olarak değerlendirilmeğe muhtaç-

* Filmlerin ırklara karşı tutumları üzerindeki etkisini ölçme konusunda gerçekçi bir çaba için bkz.: C. I. Hovland, A. A. Lumsdaine, F. D. Sheffield, *Experiments on Mass Communication, Studies in Social Psychology in World War II*, Princeton University Press, Vol. 3, 1949. Ayrıca bkz.: J. T. Klapper, *The Effects of Mass Communication*, Free Press, 1960.

tır. Flimin yaratacağı etki de rol oynayabilecek şartlar, araştırma sorusunun hazırlanmasında dikkate alınmalıdır. Bu yapılmazsa, inceleme, sonuçlar üzerinde önemli etkileri olan çeşitli etkenleri denetleyemeyeceğinden, soruya verilen cevaplardan elde edilen veriler farklı biçimlerde yorumlanabilecektir.

24.42 Denenebilecek bir varsayımın belirlenmesi: **Varsayım incelenen olaylar sınıfı ile belirli diğer olaylar ve şartlar arasında ortaya çıkması beklenen bir ilişkinin ifadesidir.** Amacı, bu ilişkiyi ilgili olay ve şartların söz konusu olayların denetiminde veya önceden kestirilmesinde kullanılmasını sağlayacak şekilde nitelendirmektir. Örneğin, halkın ırk hakkındaki ön yargısının filmlerin seyredilmesiyle azalacağı yolundaki varsayımlar: (a) Filmleri seyredenlerin ırkı azınlıklara karşı hoşgörüllü olup, seyretmeyenlerden daha az ön yargı sahibi bulunmaları kanısına ve (b) filmleri seyredenlerin, seyretmeden önceki oranla daha az ön yargılı olmaları gerektiğine işaret etmektedir. Buradaki varsayımlar, flim seyretmenin ön yargıyı azaltmada tek yol olduğunu iddia etmemekte, fakat kesin sonuçları bulunan bir yöntem teşkil ettiğini belirtmektedir. Diğer çeşitli yöntemler de aynı ölçüde etkili olabilirler.

24.43 Bir varsayım denemeler sonunda ortaya çıkan verilerle desteklenecek olursa, doğrulanmış sayılır. Eğer bulgular umulanların aksine ise, varsayım reddedilir. Bir varsayımın doğrulanması, bilimsel araştırmanın sonucunu başarılı kılar. Yani incelenen olayın belirli başka olay ve şartlarla ilgili bulunduğu hakkındaki bir önermeyi, hiç olmazsa geçici bir süre için, isbat etmiş oluruz. Doğrulanmış bir varsayım, söz konusu olayın sonucunu kestirme veya denetleme yeteneğimizi geliştirir. Örneğin, ön yargılarla filmlerin ilişkili bulunduğu hakkındaki varsayım ispatlanmış olsaydı, ırk ayrımına ilişkin filmlerin gösterilmesiyle, ırk ön yargının denetimi mümkün olabilecekti.

24.44 Yukarıdaki varsayımın doğruluğunu araştırmak için, belirli şartlar altındaki belirli kişiler üzerinde belirli bir flimin etkilerini incelemek gerekir. Flimin seyircileri üzerinde yaratacağı etki, onların yaş, cins, ırk, eğitim, zekâ, sosyal statü ve çeşitli karakter özelliklerine göre değişebilecektir. Bundan başka, flimin etkisi altında gösterildiği şartlara: gösterinin yerine ve zamanına, seyircilerin yaşına ve tutumuna, flimin durumuna ve seslendirilişine göre de değişecektir. Ayrıca seyircinin ırk ayrımına karşı tutumu ölçülürken, flim-

mi seyretmeden önceki değerlendirmenin seyredişinden sonraki değerlendirmesini etkilememesi için dikkatli olmak gerekir. Çünkü insanlar zamanla kamu oyu yoklamalarını öğrenmektedirler. "Doğru" veya "umulan" cevabın ne olduğunu bilmekte veya bildiklerini sanmaktadırlar. Böylece aldatmacaya yönelebilirler. Bu güçlük nasıl başa çıkabiliriz? Flimin altında gösterildiği şartların benzer kılınmasını nasıl sağlayabiliriz? Temsili bir seyirci kitlesini nasıl seçebiliriz? İşte bunlar, varsayımın doğruluğunu araştırmağa girişmeden önce cevaplandırmak zorunda kaldığımız sorulardan birkaç tanesidir.

24.45 En iyi araştırma planları bile, inceleme alanındaki karışıklık ve belirsizlik kaynaklarını bertaraf edemiyebilir, buna rağmen asgarî masraf ve çaba ile azami derecede güvenilir bilgiyi garantileyebilir. Daha başlangıçta yeterince hazırlanmış araştırma sorularına da açık ve doğru çözümleri sağlayabilir.

B. Verilerin gözlemi

24.46 (1) **İncelenen Olayların Tanımlanması ve Kaydedilmesi.** Belirli bir olaylar sınıfının bilimsel şekilde incelenmesine karar verildikten, bu olayların nasıl gözleneceği ve kayıtlanacağı da kararlaştırılmıştır. Daha önce sözü edilen filmlerin ırk ayrımı üzerindeki etkilerine ilişkin incelemede ön yargı acaba nasıl gözlenecektir. Araştırmanın anlamlı ve önemli olması için olayların tam ve kesin değerlendirmeleri her zaman gerekli değildir. Olayların çoğu bölünmeğe veya diğer basit sınıflama şemalarına dayanılarak güvenilir bir şekilde gözlenebilmektedir. Yapılacak iş, gözlenecek kategorileri araştırma sorununu çözümlenecek şekilde güvenilir, kesin ve anlamlı olarak incelemektir. Şu halde, yalnız sorunları sormak yeterli olabilecektir. "Zencilere istedikleri yerde yaşama, istedikleri menleğe girme, seçtikleri okula devam izni verilmeli midir?"

24.47 Eğer halk bu sorulara flimi seyretmeden önce "Hayır", seyrettikten sonra da "Evet" cevabını verirse, bu durum, flimin propagandasının olumlu etkisi hakkında oldukça inandırıcı bir kanıt sayılabilir. Ön yargının gözleminde daha kesin yöntemler gerekmez. Ancak, hemen bu sonucu elde edebileceğimiz de düşünülemez. Tek bir flimin etkisi, muhtemelen bundan daha az dramatik olacak ve flimin etkisini ölçmek üzere daha kesin ve ince araçlar gerekecektir.

24.48 Peşin yargıyı basit bir anketten daha duyarlı bir gözleme yolu **dizileme ölçeği** ile gerçekleştirilebilir. Dizileme ölçeği kişi-

leri veya nesnelere belirli özelliklere (burada ön yargı) göre sıralayıp derecelendiren bir araçtır. Bir dizileme ölçeğinin başlıca özelliği **düzensizdir**. Kişileri ve nesnelere önceden kararlaştırılmış bir sıra veya düzen içerisinde, belirli bir özellik veya niteliğe en az sahip olanlardan daha çok sahip olanlara doğru yerleştirir. Hiçbir zaman, kişi veya şeyin bu özelliğin ne kadarına sahip olduğunu göstermez, yalnız kişi veya şeyin başka bir kişi veya şeye oranla, bu özelliğe daha az veya daha çok sahip olduğunu belirtir. Örneğin, toplumsal mesafe ölçeği bir kişinin çeşitli etnik veya milliyet gruplarının üyelerini, çeşitli toplumsal faaliyetlerde arkadaş olarak tercihindeki görece derecelendirmesine işaret eden sütunlardan oluşmuştur. Bu ölçek Şekil 65'de gösterilmiştir*.

SOSYAL MESAFE ÖLÇEĞİ

Talimat: Belirli bir etnik grubun veya ırkî anahtarın üyelerini, aşağıda gösterilen sütunlardaki ilişki tiplerinden bir veya bir kaçına kabul ediyorsanız, etnik veya ırkî gruptan sonraki uygun sütunu işaretleyiniz. Her etnik veya ırkî gruba olan tüm tepkinizi düşününüz. Bildiğiniz en iyi ve en kötü üyeleri dikkate almanızın tepkilerinizi belirleyiniz.

Etnik grup	İlişki Derecesi					
	Evlilikle yakın akrabalık	Klubüme dostum olarak	Sokağıma komşu olarak	Ülkemde iş için	Ülkemeye Ziyaretçi olarak	Ülkemden uzaklığı
Zenci						
Fransız						
Çinli						
Meksikalı						
Rus						
Japon						
Diğer						

ŞEKİL 65. (Emory S. Bogardus, "A Social Distance Scale," *Sociology and Social Research*, Ocak-Şubat 1933, s. 265-271.)

24.49 Özellik veya nitelikleri çok daha kesin ve tam olarak gözlemeğe yarayan çeşitli **miktar ölçekleri** vardır. Bu ölçekler kişileri veya şeyleri yalnız bazı niteliklere göre sıralamakla kalmayıp, standart değerlendirme birimleri olarak, bu niteliğin miktarını da gösterir.

* Bu alanda yeni yöntemler için bkz.: W. S. Torgerson, *Theory and Methods of Scaling*, Wiley, 1958.

bilgiler sağlamaktadır. İzdüşüm testinde kişiye puslu veya bulanık fotoğraflar, bitmemiş cümleler veya mürekkep lekeleri gibi belirsiz uyarıcılara karşı tepkilerinin neler olduğu sorulur. Test yapılırken, bilgi verilir ve soru sorularının kendi korku, endişe, merak ve ilgilerini açığa vuracağı umulur. Bu test, sık sık teşhis amacıyla psikopatlarla, suçlulara ve öbür sapma gösteren kişilere uygulanır, çünkü bunların tepkileri çoğunlukla onların en derin duygularını, en özel görüş ve fikirlerini yansıtır. Aşağıdaki açık uçlu beyanlar, incelememizde kullanabileceğimiz bir izdüşüm testi tipini göstermektedir.

Tanıdığım zenciler _____
 Bir zencinin görüldüğü her zaman _____
 Otobüste yanıma bir zenci oturacak olursa _____
 Zenciler ve beyazlar _____

24.55 Irk hakkındaki ön yargıların gözleminde ve nitelendirilmesinde çeşitli yollar ve yöntemler vardır. Amaçlar yönünden yöntemlerin hiçbirisi diğerlerine üstün değildir. Genellikle basit sorular kullanılması en kolay, derecelendirmeler en doğru ve güvenilir, izdüşüm testleri de en kolay gizlenen özel duygular ve tutumlar hakkında en liginç bilgi sağlayan yöntemlerdendir. Kullanılacak aracı seçimi, incelemenin başlıca ilgi ve amaçlarına bağlıdır. Araştırma sorununun formüle edilmesinde cevaplandırılacak soruları somut bir şekilde belirleyebileceğimiz noktaya ulaştığımızda, artık bu sorulara en uygun gözlem araçlarının ve özel nitelendirmelerin neler olacağını kararlaştırabiliriz.

24.56 **Örneğin Seçimi.** Bir olaylar sınıfı hakkında güvenilir yargılarda bulunmak istiyorsak, onun tüm özelliklerini gözlemek gerekir (2.13). Bu yapılmazsa, yargılar tarafsız olamaz. Herkes körlerle fil hikayesini, yani körlerin edinebildikleri yetersiz ve tarafı bilgiden kaynağını alan komik sonuçları pek iyi bilir. Hayvanın kuyruğuna dokunan, fiili ince ve uzun bir duvara benzediğini iddia etmiştir. Hayvanın böğrünü elleyen, filin bir duvara benzediğini iddia etmiştir. Böylece her kör hayvanı kendi sınırlı ve tek taraflı temalarına dayanarak nitelendirmiştir.

24.57 Araştırma yöntemlerinin hatalı olması halinde, bazen sınırlı ve tek taraflı veriler elde edildiğinden, sosyal bilimlerde de hatalı sonuçlara varılmaktadır. Sosyal bilimlerdeki gözlemlerin çoğu bir çok insanı, fiili veya diğer nesnelere olayları kap-

samaktadır. İstatistiklerde kullanılan halk ve evren sözcükleri, araştırmalarla ulaşılan sonuçları kendilerine uygulamak istediğimiz bütün kişi, nesne veya olaylara işaret etmektedir. "A.B.D."ndeki bütün halk, "New York şehrinde yaşı kırkı geçkin bütün erkekler," "Illinois eyaletindeki bütün cinayet ve ölüme sebebiyet verme filleri" üç ayrı insan topluluğuna veya evrene örnek teşkil etmektedir.

24.58 Öte yandan, araştırmaların çoğu bir nüfusun bütün üyelerini kapsamına alamaz. Bunun için bir **örnekleme**ye başvurmak gerekir. Burada örnek, bir nüfusun belirli ilkelere göre seçilmiş bir kısmıdır. Örneklemede amaç, bilinçli veya bilinçsiz bir tarafsızlığın önlenmesidir. Örneklemenin elde edilebilmesi için nüfusun bir kısmı, bütünü doğru olarak temsil edecek şekilde seçilir.

24.59 Hatalı beyanların çoğu yanlış örneklemeyle dayanmaktadır, örneğin, kamu oyu yoklayıcıları telefon rehberlerinde adı yazılan kişilerin oy verme tutumlarında A.B.D. vatandaşlarını tam olarak temsil edemediklerini artık öğrenmiş bulunuyorlar. Telefonlu kişilerin telefonsuzlarla kıyaslandıklarında Cumhuriyetçi Partiyi tuttukları anlaşılmıştır. Oylama davranışı aynı zamanda yaş, cinsiyet, eğitim, meslek, dinsel inanç ve seçmenin kametgâhının bulunduğu yere göre de değişiklik göstermektedir. Bundan dolayı, eğer belirli bir seçimde bütün halkın nasıl oy vereceğini kestirebilmek için bir örneğin belirteceği tercihlerden yararlanmak istiyorsak, örneğin bu etkenlerden herhangi birisinden ötürü tek taraflı olması sağlanmalıdır.

24.60 Bir örneğin seçiminde tek taraflılığı önlemenin en güvenilir yolu **rastlantı** yöntemine başvurmaktır. Basit bir rastlantı örneğinin seçimi öyle bir şekilde yapılır ki, nüfusun bir üyesinin seçilme şansı başka birininkine eşit olur. Basit bir rastlantı örneğini şu yolla elde edebiliriz: (1) Kâğıt parçalarının üzerine incelenecek topluluktaki bütün kişilerin adları yazılır, (2) Kâğıt parçaları geniş bir kutunun içine atılır, (3) Kutu iyice sarsılır; sonra bir kâğıt çekilir ve kâğıttaki ad örnekte kullanılmak üzere kaydedilir, (4) Kâğıt tekrar kutuya atılır, kutu tekrar sallanır, diğer bir kâğıt parçası çekilerek üzerindeki ad kaydedilir. Bu işlem istenilen genişlikteki örnek sağlanıncaya kadar tekrarlanır. Sık sık kullanılan başka bir yol da bütün adları bir listeye geçirerek, her onuncu veya yüka bir yol da bütün adları bir listeye geçirerek, her onuncu veya yüzüncü adı örneğin kapsamına girmek üzere ayırmaktır. Doğru örnekleme yöntemleri, burada açıklanması gerekmeyen istatistiksel

usullerin kullanılmasını da öngörür, ancak bu gösterilen yollar yöntemlerin temel ilkelerini ortaya koymaktadır.

24.61 Eğer filmlerle ön yargılar üzerindeki incelememizden elde edilen sonuçlar belirli bir şehrin halkına uygulanacak ise, örnekte yer alacak kişiler halk arasından rastlantı yöntemi ile seçilmelidir. Önce şehirde oturanların listesi çıkartılmalıdır. Sonra bir rastlantı sayısı ile şehirde oturanlardan örnek teşkil edilecek kişiler ayrılmalıdır. Bu kişiler de ayrıca, bir grup filmi görenler bir grup da görmeyenler olmak üzere aynı yolla ikiye ayrılmalıdır. Örneğimiz, şehir nüfusunun bazı kesimlerinden seçilmiş olduğu için, inceleme sonuçları, haklı olarak, ancak o kesimlere uygulanabilecektir. Bir incelemenin sonuçları da ancak gözlem altında bulundurulmalara çok yakın durumlara (olaylar, şartlar, kişiler) uygulanır.

C. Verilerin çözümlenmesi

24.62 (1) Varsayımların Denetlenmesi. Bir varsayımın en yeterli ve güvenilir denetimi, denetimli deneme ile yapılır. Örneğin, bir filmin ırk hakkındaki ön yargılar üzerindeki etkisini denetlemek için şu yolu izlemeliyiz: (1) Belirli bir nüfustan rastlantı yoluyla iki grup seçmek. (2) Her gruptaki ırkî ön yargısını gözlemek. (3) Filmi "uyarma grubuna" göstermek. Filmin "denetim grubuna" gösterilmesini önlemek. (4) ırkî ön yargısını tekrar her iki grupta gözlemek. Böyle bir araştırmanın esaslı sonuçları Çizelge 51'de gösterildiği şekilde ortaya konmalıdır.

Çizelge 51. Bir filmin ırkî ön yargısı üzerindeki etkisi: Denetimli deneme.

Grup	Ön-Yargı Miktarı		Filmin Etkisi
	Önce	Sonra	
Uyarma grubu (film gören)	U_1	U_2	$U_1 - U_2$
Denetim grubu (film görmeyen)	D_1	D_2	$D_1 - D_2$

U_1 İlk gözlemede (film görmeden önce) uyarma grubunun üyeleri arasındaki ön yargının ortalama miktarı.

U_2 İkinci gözlemede (film gördükten sonra) uyarma grubunun üyeleri arasındaki ön-yargının ortalama miktarı.

D_1 İlk gözlemede denetim grubu üyeleri arasındaki ön-yargının ortalama miktarı.

D_2 İkinci gözlemede denetim grubu üyeleri arasındaki ön-yargının ortalama miktarı.

24.63 Ön yargının her iki ölçülüşü arasındaki fark, uyarma grubunda denetim grubundan daha fazla ise (U_1 eksi U_2 , D_1 eksi D_2 den büyükse), bu farkın filmin etkisinin sonucu olduğunu kabul edebiliriz. Ayrıca, bu farkın yönü (daha fazla veya daha az ön yargıya doğru) filmin ön yargıyı azaltıp çoğalttığı da gösterir. Filmin gösterilmesinden başka şartların etkisi, cevap vereceklerin rastlantılı örneklemesiyle ve ön yargının gözlenmesi yollarına başvurularak film göstermenin standardize edilmesiyle, tabii asgariye indirilmiş olmaktadır. Filmin gösterildiği durumun etkisini denetleyebilmek için, denetim grubuna ırk sorunuyla ilgisiz başka bir film gösterilebilir. Artık bundan sonra veriler belirli bir güvenlik içerisinde yorumlanabilir.

24.64 İncelemelerin belki de pek çoğunda deneme taslakları değiştirilmeden kullanılmamaktadır. Diğer bütün araştırma plan veya taslakları, daha az yeterli veya tamamlanmamış verilere dayanan denetimli bir denemenin sonuçlarını kestirmeğe çalışırlar. Bazen bir denetim grubu elde edemediğimiz durumlar ortaya çıkar. Böyle durumlarda, farklı zamanlarda ele alınan aynı birey veya grubun iki veya daha fazla gözlemlerini kapsayan bir zincirleme çizelge (Çizelge 52) kullanılabilir. Burada çizelgenin ancak tepedeki kısmı elverişli verilere dayanılarak doldurulabilir.

Çizelge 52. Zincirleme Çizelge.

	Ön-yargı Miktarı	
	Önce	Sonra
Uyarma grubu	S_1	S_2

Böylece kişi veya grupta bir değişiklik olursa, bunu rahatça görebiliriz. Fakat bir denetim grubu olmazsa, değişmeyi yaratacak şartlar hakkında ancak geçici fikirler ileri sürebiliriz. Herne kadar bu taslak yararlı ise de, verilerin çok dikkatli bir şekilde yorumlanması gerekir. Bir varsayımın kapsamlı denetimi, genellikle denetimli denemeyi gerekli kılmaktadır.

24.65 Karşılaştırmalı çizelgede (Çizelge 53) ise hem uyarma hem de denetim grubunu, fakat her bir grup için ancak tek bir gözlem serisini görebiliriz. Bu taslak her iki örnek arasında belirlen-

Tablo 53. Karşılaştırmalı çizelge

	Ön-yargı Miktarı
Uyarma Grubu	U_1
Denetim Grubu	D_1

miş bir nitelik nedeniyle ortaya çıkan değişimleri göstermede yararlıdır, fakat gruplarda herhangi bir değişme olup olmadığı hakkında hiç bir bilgi vermez. Bundan dolayı, belirli bir olaylar sınıfındaki farklı şartların etkisini ölçmek isteyen incelemeler için çok az değeri vardır. Grupların karşılaştırılmasını sağladığı halde, değişmeyi değerlendirmemektedir.

24.66 Çağdaş araştırmalarda görülebilen daha bir çok denetimli deneme tahminleri vardır. Bunların hepsindeki ortak eksiklik bir çözümleme tablosunun her hücresini dolduracak güvenilir veriler sağlayamamasıdır. Gerçekten de bazı durumlarda elde ancak tek bir hücre için elverişli veri vardır (3.36-3.40). Ancak bu gibi hallerde dahi, sonuçların yersiz yorumlanması önlenemezse, inceleme bir değer kazanabilir. Çünkü boş hücreleri, hiç olmazsa geçici olarak, doldurabileceğimiz çeşitli yollar vardır. Bu konuda şu örnek üzerinde durabiliriz.

24.67 II. Dünya Savaşı sırasında, Ordu, bütün bir zenci müfrezesini beyazlardan kurulu çeşitli bölükler arasında dağıtma fikrini denedi*. Zenciler beyaz erlerin yanında çarpıştılar. Birkaç ay sonra beyaz askerlerin bu yenilik hakkında ne düşündükleri araştırıldı. Beyaz askerlerin yüzde 62'si zencilerin kendi bölüklerinde bulunmalarını tasvip ederken yalnız yüzde 7'si bu uygulamayı hoş karşılamamıştı. Bu fark acaba zenci askerlerle temas oranına bağlanabilir miydi?

24.68 Bu soruya tahmini bir cevap alabilmek için bölüklerinde zenci bulunan beyaz askerlere, ilk ortaya atıldığı zaman bu yenilik hakkındaki tepkilerini hatırlayıp hatırlamadıkları sorulmuştu. Yüzde 67 bu fikre ilk önce karşı olduklarını belirtmişlerdi. Başka bir deyişle, bunlar teklif uygulanmaya konulduktan sonra fikir değiştirmişlerdi. Veriler de zencilerle yakın temas sonucunda beyaz askerlerin tutumunda göze çarpan bir değişme olduğu sonucunu desteklemekteydi. Bu veriler Çizelge 54'de gösterilmiştir.

* Samuel Stouffer, "Some Observations on Study Design," *American Journal of Sociology*, Ocak 1950, s. 355-361.

Çizelge 54. Zenci müfrezelerinin beyaz bölüklerine yerleştirilmesi uygulamasına karşı beyaz askerlerin tutumları.

	Uygulamaya Karşı Olma Yüzdesi	
	Önce	Sonra
Uyarma Grubu	67	7
Denetim Grubu	-	62

Kaynak: Samuel Stouffer, "Some Observations on Study Design," *American Journal of Sociology*, Ocak 1950, s. 355. The

24.69 (2) Bir İncelemenin Sonuçlarının Doğruluğunu Araştırma Yöntemleri. Bir incelemenin sonuçlarına güven derecesi, önce yukarıda tartışması yapılan çeşitli araştırma sorunlarının çözümlenmesinde gösterilen dikkate, sonra da önceki incelemelerin benzer sonuçlar verme derecesine bağlıdır. Bu nedenle incelemelerin tekrar edilmesi bilimsel sonuçların ve genellemelerin doğrulanması için gereklidir. İdeal olan, bilgilerin bütün önemli sonuçları denetimli deneme yollarıyla denetleyebilmeleridir. Fakat uygulamada çok defa çeşitli ikamelerle ve kestirme yollarla yetinme zorunda kalmaktadırlar.

24.70 Örnek olayların rastlantı üzerinden seçilmesi ve deneysel denetim araçlarının kullanılması tıp, sosyal hizmet, danışma, yoksul bölgelerin temizlenmesi, suçların denetimi ve toplumsal faaliyetlerin diğer çeşitli alanlarında her zaman mümkün olmamaktadır. Önde gelen insancıl inançlar ve tutumlar sosyal siyasetin, bu siyasetin deneysel denetimi çok kere yapılamadığı halde, aydınlanmış sağduyu ile yönetilmesini istemektedir. Bu da, sosyal bilimcilerin karışık sosyal sorunların çözümlenmesine katkıda bulunacak tüm elverişli kanıtlardan, ki bunlar ister bilimsel denemelerle ister başka yollarla sağlanmış olsun, yararlanmalarını gerektirmektedir. Denetimli deneme örneklerinin ve çeşitli diğer çalışmaların gözönünde bulundurulması, yetersiz ve yeteneksiz kanıtlara dayanan usavurma hatalarından kaçındığımız sürece, zorunlu değildir.

24.71 Soruşturma yöntemlerinin hiçbiri insanın sorunlarının çözümlenmesindeki belirsizliği tamamen gideremez. Fakat bilimsel yöntem, sorunların hatalı formüle edilmesinden, verilerin tekyönlü

toplanmasından ve konuyla ilgili verilerin noksanlığından doğan belirsizliği azaltma konusunda diğer yollardan çok daha iyi planlanmaktadır. Bilimsel araştırma, toplum sorunlarının çözümü olarak zaman zaman ileri sürülen çeşitli tekliflerin denetiminde en yeterli araçları sağlamaktadır.

V. SONUÇ

24.72 Sosyal bilimin başlıca amacı insanın faaliyetlerini anlamamızı —tahmin ve denetim— sağlayacak doğrulanmış bir bilgi sistemi kurmaktır. Bir beyan doğrulanmış sayılmadan önce ciddi amprik bir teste tâbi tutulmalıdır. Amprik bir test ise, yeterli gözlemlerle teyid edilen denemelere dayanır. Böyle bir test yalnız beyanı destekleyen kanıtlar toplamını kapsamakla kalmaz. İdeal yünden, beyanı makûl şekilde çürütebilecek bütün ilgili verilerin dikkatli gözlemlerini de içersine alır. İdeal bir testin yapılması —o da mümkün olursa— pek ender görüldüğünden, araştırmanın görevinin gözlemlere, varsayımları doğrulama kadar çürütme fırsatlarını da sağlaması olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

24.73 Bilimsel araştırmada ilk gerek, açık ve yönetimi kolay bir araştırma sorununun formüle edilmesidir. Soru, yeterli bir cevabı gerekli kılan araştırmanın ayrıntıları üzerinde araştırmacıların uyuşmalarını sağlayacak şekilde iyi düzenlenmelidir. Soru, hedefi yönünden çok geniş ve iddialı olacak olursa, böyle bir uyuşma sağlanamaz. Araştırmacılar bir incelemede kullanılan yöntemlerden hoşnut kalmadıkça, o incelemenin sonuçları üzerinde uyuşma imkânı hemen hemen hiç kalmaz.

24.74 Araştırma sürecindeki ikinci gerek, incelenen sorunla ilgili bütün elverişli verilerin gözlenmesi, sınıflanması ve çözümlenmesi için standart bir yöntemin çizilmesidir. Şöyle ki: (1) İncelenen olaylar sınıfı kesin ve güvenilir bir şekilde tanımlanmalıdır. (2) Bu olaylar üzerinde önemli etkisi olduğu kabul edilen şartlar mutlaka belirtilmelidir. (3) Bu şartlarla söz konusu olaylar arasındaki ilişki gözlenmeli ve bazı güvenilir yollarla değerlendirilmelidir. Tabii bir olayın etkisi altında ortaya çıktığı şartları tesbit etmek ve böylece gelecekte ilgili şartların belirmesiyle aynı olayın ortaya çıkacağını önceden kestirebilmek de araştırmanın başlıca amaçları arasındadır. Bazen bu şartlara hâkim olunabilir ve böylece olay

denetim altına alınmış olur. Söz konusu olayın önceden kestirilmesi veya denetimi sağlandıktan, bilimsel araştırma başarıyla sonuçlanmış olur. Fakat önceden kestirme ve denetim sağlanıncaya kadar, bilimsel araştırma bizi ilgilendiren olayların daha iyi açıklanmalarını yapma konusunda çaba gösterecektir.

24.75 Eğer okuyucu bir varsayımın bilimsel doğrulanması için gerekenleri aklına iyice yerleştirecek olursa, insanlığa musallat olan sıkıntılara karşı her zaman çözüm yolları olarak ortaya çıkan istem ve tekliflerin sıhhatli ve bağımsız değerlendirmelerini yapmağı öğrenecektir. Bu kitabın amaçlarından birisi de, okuyucuya bu istemlerin tarafsız, güvenilir ve kapsamlı değerlendirmelerini yapma yeteneğini elde etmede yardımcı olmaktır.

ARAŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki kelimelerin herbirindeki kavramları tanımlayarak ve örnek vererek karşılaştırınız:
  - a. Araştırma ve tartışma.
  - b. Geçerli varsayımlar ve kurum.
  - c. Nüfus ve örnekleme.
  - d. Varsayımların formüle edilmesi ve denetlenmesi.
  - e. Dizileme ve miktar ölçmeleri.
  - f. Deneme ve veri toplanması.
  - g. Zincirleme çizelge ve karşılaştırmalı çizelge.

B. Aşağıdaki araştırmaya sorularından birisini incelemek üzere görevlendirilmiş olsanız:

- a. Şartlı salıvermeden hangi mahkûmların yararlanıp hangilerinin yararlanamayacağını nasıl kestirebiliriz? (Bkz.: L. Ohlin, Selection for Parole, Russel Sage Foundation, 1951; Attorney General's Survey of Release Procedures, Parole, U.S. Government Printing Office, vol. 4, 1939, s. 305-369.)
- b. Üniversitede kurulacak bir danışma ve rehberlik sistemi, öğrencilerin daha iyi not almalarını ve daha etkili bir uyum yapmalarını sağlayabilir mi? (Bkz.: Reuben Hill, "An Experimental Study of Social Adjustment," American Sociological Review, Ekim 1944, s. 483-493.)
- c. Evli çiftleri mutlu ve mutsuz kılan nedenler nelerdir? (Harvey Locke, Predicting Adjustment in Marriage, Holt, 1951; E. W. Burgess ve L. S. Cottrell, Predicting Success or Failure in Marriage, Prentice Hall, 1939.)

- (1) İncelenen olaylar sınıfını nasıl tanımlarsınız? Bu olayları gözlemede hangi tablo, soru cetveli, test v.b. kullanırsınız?
- (2) Söz konusu olaylar üzerinde hangi şartların gözlemini nasıl yapar ve kaydedersiniz?
2. İncelemenizde izleyeceğinizi araştırma planını özetleyiniz. Örneğinizi nasıl seçersiniz? Verilerinizi nasıl sınıflarsınız? Yukarıda (2) de belirlenen şartlar ile (1) de tanımlanan olaylar arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendirirsiniz?

BİBLİYOGRAFYA

- Chapin, F. S., *Design of Social Experiments*, Harper, 1936.
- Fisher, R. A., *The Design of Experiments*, Oliver and Boyd, London, 1937.
- Gibson, Q., *The Logic of Social Inquiry*, Humanities Press, 1960.
- Horst, Paul, et. al., *Prediction of Personal Adjustment*, Social Science Research Council, Bulletin 48, 1941.
- Jahoda, M., Deutsch, M., Cook, S. W., *Research Methods in Social Relations*, Dryden Press, 1951.
- Lazarsfeld, P. F., Rosenberg, M., *The Language of Social Research*, Free Press, 1955.
- Merton, R. K., Broom, L., Cottrell, L. S., *Sociology Today*, Basic Books, 1958.
- Mueller, J. H., Schuessler, K. F., *Statistical Reasoning in Sociology*, Houghton Mifflin, 1961.
- Nagel, E., *The Structure of Science*, Harcourt, Brace and World, 1961.
- Torgerson, W. S., *Theory and Methods of Scaling*, Wiley, 1958.
- Stouffer, S., et. al., *Measurement and Prediction*, Princeton University Press, 1950.

I. GİRİŞ

II. BİLGİNLERİN GÖREVLERİ VE ETKİLERİ

- A. Bilimin Görevleri
- B. Bilimsel Yöntemde Saklı Değer Yargıları
- C. Sosyoloğun Rolü
- D. Bilimsel Bilginin Uygulanması

III. BİLİM ÇAĞINDAKİ DEĞER KAYNAKLARI

IV. BİRDEN ÇOK ROL SAHİBİ OLMANIN BİLİMSEL ÇALIŞMA ALANINDAKİ ETKİLERİ

V. SOSYAL SİYASETİN BELİRTİLMESİNDE VE UYGULANMASINDA SOSYOLOJİNİN KATKISI

SOSYOLOJİ VE SOSYAL SİYASET

I. GİRİŞ

25.1 Sosyoloji, toplumun sıkıntıları için acele ve kolay çareler göstermez. Bunun yerine ciddi gözlem ve çözümleme yöntemleri ile sorunların dikkatli ve güvenilir teşhisleri üzerinde durur. Bu tür çabaları da, topluluğun hoş görmediği şartları düzeltecek veya topluluğun izlediği koşulları yaratacak etkin faaliyetler izleyebilir.

25.2 Bu arzulanan toplumsal şartlara ulaşmada, sosyolojinin öneminin doğru bir takdiri ise de, sosyologun topluluk içerisindeki rolünün ve görevinin gerçekten ne olduğu sorusu gene de karşılıksız kalmaktadır. Bu soruya karşılık verebilmek için (a) bilimin ayırıcı niteliklerini kısaca gözden geçirmek ve (b) önce profesyonel sosyologun bir bilgin olarak rolü ile sonra da aynı kişinin vatandaş olarak rolünü veya topluluk içerisinde kamu görevlisi, ana-baba, eğitimci v.b. olarak bir mevki işgal ettiğinde, kendisinden beklenen özel rolleri birbirinden ayırt etmek zorundayız.

II. BİLGİNLERİN GÖREVLERİ VE ETKİLERİ

A. Bilimin görevleri

25.3 Sosyolojinin temel görevi, geniş anlamda, başka herhangi bir biliminki ile aynıdır. Yani tekrarlanan olaylar hakkındaki güvenilir fiilî ve kuramsal beyanların doğruluğunun araştırılması ve geliştirilmesidir. Bilimsel beyanların nihai testi, gözlenebilen olayların önceden kestirilmesindeki güvenilirlik ve doğruluklarının ortaya çıkarılmasıdır. Bilimsel yöntemler, ampirik kanıtların gözlem ve çözümlenmesinde kişisel inanç veya arzuların etkisini, mümkün olduğu kadar azaltacak şekilde planlanmıştır. Bilim dili niteleyici, mantıkî ve uyarıcıdır. Bilimsel beyanlar duygusal veya estetik ifadelerden, etik

değer yargularından ve otorite sahibi kişilerin dikta ve emirlerinden (3.2; 3.13-14; 7.15) kesin bir şekilde ayrılırlar.

25.4 Gerçekten bilim tarihi, bilginin kişisel inanç ve arzularıyla etkilenen (2.10)¹ pek çok sözde bilimsel gözlemlerin yapıldığı durumları ortaya koymuştur. Bilimin ve bilginlerin bu durumlara karşı tepkisi, tarafsız olmayan gözlemleri yerip reddederek, bu durumların tekrarını önlemek için yeni ve daha iyi gözlem tekniklerini geliştirmek olmuştur. Bunun sonucu olarak da, bilimsel bilgi yetenekli tüm gözlemcilerin kendi kişisel inanç, tercih ve bağlılıklarına bakmaksızın, üzerinde uyuşabilecekleri gerçekçi ve mantıklı beyanları kapsamaktır.

B. Bilimsel yöntemde saklı değer yargıları

25.5 Bilimsel araştırmayla meşgul olan sosyologun davranışı (a) bilimin hedef ve yöntemlerine, denetleme ve doğrulama yollarına, mantıklı kurallar ve matematik çözümlemelere tam bir bağlılık ve (b) varacağı sonuçlara temel teşkil etmek üzere, fiili kanıtlara ve kesin bir mantığa dayanmak olarak belirlenebilir. Bilimin standartlarına ve tekniğine bağlılık, tabii, bir değer yargısı da kapsar. Bu yargı gerçeklik sorunlarının çözümlenmesi ve gelecekteki olayların önceden kestirilmesi gerektiğinde, bilim yöntemlerinin bilinen diğer araştırma yollarına karşı üstünlük gösterdiği inancına dayanmaktadır.

25.6 Başka değer yargıları da bilimsel yöntemin tamamlayıcı bir kısmını teşkil eder. Örneğin, meslek yönünden sosyolog olarak sınıflandırılan bir kişi, toplumsal örgütlenmeden çok toplumsal çözümlenmeye uğraşmayı seçebilir (yani bir değer yargısında bulunur); çözümlenme konusunu seçtiği için de, çocuk suçluluğu yerine ıslah kurumlarında uzmanlaşmayı tercih edebilir; ceza bilimini seçmiş olduğu için de, bu alan içerisindeki belirli bir sorun üzerinde çalışmak isteyebilir. Bu tür seçimler, bir insan ve topluluğun bir üyesi olması nedeniyle, kişi için bir ilgi meselesidir. Bilim kavramsal planlar aracılığıyla verilerin seçilerek düzenlenmesiyle ilerler. Kavramsal planların belirlenmesi ve uygulanması, araştırmanın bazı aşamalarında kuramcı veya araştırmacı yönünden az veya çok keyfi se-

¹ Örneğin, bkz.: Robert K. Merton, "Priorities in Scientific Discovery: A Chapter in the Sociology of Science", *American Sociological Review*, Aralık 1957, s. 649-654.

çimleri gerektirir. Araştırmada varsayımları belirleme aşamalarından geçip ilerlerken; varsayımlarla ilgili verilerin, bu verileri gözleme yöntemlerinin hangileri olduğunu kararlaştırır ve sonuçlar çıkarırken, araştırmacının seçimleri güttüde bilimin gelenek ve kuralları ile sınırlanmış, yani, bilimsel çalışmada geçerli yollar bulunmuş olur. Ancak araştırmacının çalışmasının her aşamasında, mümkün olan çeşitli yolların değerleri üzerinde yargıda bulunacağı da açık bir gerçektir.

C. Sosyologun rolü

25.7 Sosyolog, çağdaş dünyanın adaletsizlikleri, yetersizlikleri ve ızdırapları hakkındaki yargılardan büsbütün kopamaz. Bu hem imkânsız hem de arzulanmayan bir şeydir. Öte yandan örgütlere, siyasal partilere ve reform hareketlerine etkin bir şekilde katılarak, bu sorunlar hakkında birşeyler yapma arzusundan da vazgeçemez. Bu faaliyetlerin tümü, bilimsel çalışma kadar takdire değer ise de, bilimsel araştırmadan farklı olduklarını unutmamak gerekir.

25.8 Sosyolog hem kendisi, hem de başkaları için (a) ne zaman bağımsız, tarafsız, bilimsel çözümlemelerle uğraştığını ve (b) ne zaman etkin siyasete veya taahhütlere giriştiğini açıkça ortaya koymalıdır. Örneğin, bir demograf nüfus üzerinde çalışırken boşanma, gece kondu veya nüfus denetimi hakkındaki duygularının gözlem ve analizlerini etkilemesine; bir kamu oyu yoklayıcısı da belirli bir aday hakkındaki kendi duygularının mülakat yaptığı kişileri kendisiyle aynı görüşte olmalarını söyletecek şekilde etkilemesine izin vermemelidir. Öte yandan demograf, laboratuvarından çıkıp Planlı Aile Birliğinin destekemesine doğrudan doğruya katılabilir. Kamu oyu yoklayıcısının da, yoklama görevi bitmez bitmez, kendi adayı lehinde konuşma yapmasında hiç bir sakınca yoktur.

25.9 Bilimsel disiplinlerin tümünde, bireyin bir bilgin ve bir vatandaş olarak rolü bazen birbirine karıştırmaktadır. Sosyal bilimlerde ise, araştırmacının mutlaka bir reformcu olması gerektiği hususunda bir duygu yer almaktadır. Yani, bazı insanları sosyal bilimcilerin belirli bir kanundan çıkardıkları sonuçları tanımlamakla kalmayıp, bunların "iyi", "kötü" veya "adil" olup olmadıklarını belirtmeleri gerektiği kanısındadırlar: Bu sonraki sorular hakkında

² Örneğin bkz.: S. Stewart West'in "Scientists vs. the Ideology of Science", adlı araştırmasının özetli. *The American Behavioral Scientist*, Mart 1961, s. 35.

verilecek herhangi bir karar, kişinin ne istediğine bağlıdır ve bilginin ne yapılması gerektiği üzerindeki görüşü, diğer kişilerin fikir ve isteklerinden mutlaka daha çok dikkate alınmağa layık değildir.

25.10 Halkın ne isteyeceği hakkında bir yargıyı gerektiren soru ortaya çıktıkça, sosyologlar buna mutlaka bir cevap veremezler. "İdam cezası uygulanmalı mı? Savaşa girmeli miyiz?" soruları, sözü edilen meselelere ilişkin amaç, maksat veya arzuların belirtilmesiyle cevaplandırılır. Bu amaç ve maksatların gözlemi, kamu oyu yoklamaları, davranış çizelgeleri ve sosyolojik araştırmada kullanılan diğer araçlarla yapılabilir. Sosyoloğun, halkın neyi istediğini bildiği zaman, çoğu kere sorunların istenilen duruma nasıl ulaştırılacağını belirtebileceği de bir gerçektir. Fakat insanların istekleri birbiriyle uyuşmazsa, araştırma, değerlendirilmeyi yöneten ölçü üzerinde ilk uzlaşma sağlamadıkça, kimin amacının veya hangi maksadın diğerleri karşısında öncelik kazanacağını söyleyemez. Bu ölçüler ise hiç bir zaman sosyoloji veya bilimsel yöntem tarafından kabule zorlanamaz. Şu ana kadar, insanların bir değer sistemini diğerinden daha çok isteyebilecekleri iddiasını doğrulayabilecek hiçbir araştırma yöntemi geliştirilmiş değildir.

25.11 Öte yandan sosyologların, hiç olmazsa, toplumsal yönden hoşgörülen amaçlar için yararlanılacak bilimsel faaliyetlere katılmaları gerektiği konusunda yaygın bir görüş vardır. Ne yazık ki, bilimsel çalışmalarda elde edilen bilgilerin uygulanabileceği bütün yolların baştan belirtilmesi çoğu zaman mümkün değildir. Örneğin, Nobel'in keşfinden bu yana, dinamit insanları öldürmüş, dağları yıkmış ve barış ödüllerinin dağıtımını sağlamıştır. Bundan başka, sosyolog, grup davranışlarının bilimsel kanunlarına ulaşma çabasında, vardığı sonuçların arzulanan bir sosyal düzen hakkındaki görüşlerle nasıl uyacağı mülâhazalarının kendisini etkilemesine de izin vermemek zorundadır. Bunun nedeni ise, kurumların ve beşerî ihtiyaçların değişmesidir. Bundan dolayı, çeşitli özel amaçlara uygulanabilecek oldukça soyut ve genel bir bilgi sistemini geliştirmemiz gerekmektedir (1.4). Günlük sıkıcı sorunlardan bir dereceye kadar kurtulmakla, güvenilir bir görüş açısına ulaşılabilir ki, bu şartların durmaksızın değişen durumuna uygulanma konusunda genellikle yeterlidir.

25.12 Kısacası, geçerli bir bilgiye ulaşma (yani, ister iyi ister kötü olsun, büyük çeşitlilik gösteren amaçların gerçekleşmesinde

yardımcı olan bilgi) ayrı birşey, bilginin hangi amaç için kullanılacağına kararlaştırılması ise başka bir şeydir. Bilgin, güvenilir bilgiye nasıl ulaşılacağına otorite olabilir. Demokratik toplumlarda başka vatandaşlarla birlikte hangi amaçların izleneceğinin kararlaştırılmasına, belki de nüfuzlu bir vatandaş olarak katılabilir.

25.13 Sosyoloğun yüklendiği çeşitli roller arasında kesin bir ayırım yapılması üzerinde ısrar etmek, sosyolojinin toplumdaki insanın âcil sorunlarına uygulanacak bir bilim olarak elverişliliğinin inkârı demek değildir. Aksine, bilimsel inancını desteklemekteyiz. Böyle bir inanç, bir dereceye kadar denenebilir bir varsayım teşkil eder, fakat bunu sosyolojik araştırmalara girişmede, bizi harekete geçiren bir inanç meselesi olarak kabulde hürüz.

D. Bilimsel bilginin uygulanması

25.14 Sosyolojinin toplum üzerinde çeşitli etkileri olmuştur. Ahlakî ve etik sorunlar sosyoloji ve sosyologlar tarafından derin bir şekilde etkilenmiş olabilir. Kamu siyasetinin bir zamanlar etik veya ahlak konusu olarak kabul edilen çeşitli sorunları, yeterli bilimsel sonuçların elde edilmesi halinde, herkesi tatmin edecek şekilde çözümlenmesi mümkündür. Kötü ruhlar olarak tanınan büyücülerin yarattıkları korku, bunların korku uyandırma yetenekleri dışında, başka yaratıklardan daha fazla güce sahip olmadıklarını gösteren müsbet bilginin gelişmesiyle azalmıştır. Aşılınmaya direnme, aşımın bilimsel temellerinin öğrenilmesiyle zayıflamıştır. Suçun önlenmesinde yalnız cezanın ağırlığının doğrudan doğruya etkili olmadığı anlaşılınca, cezaların ağırlığı ve sertliği hafifletilmiştir. Nükleer enerjinin yarattığı korku ve atom araştırmalarına son verilmesi istemi, bu yeni güç kaynağının git gide askerî olmayan amaçlar için kullanılmasına başlamasıyla azalmakta, hiç olmazsa kanalize edilmektedir. Etik çatışmaların, en sonunda bu gerçeklik sorunlarıyla ilgilenmesi, hemen hemen kaçınılmaz birşeydir. İşte bu an gelip çatıldığında, bilimsel kanıtların varlığı ve birikimi çok büyük bir önem kazanacaktır. Suçluların çocuk yapmalarının gelecek kuşaklar üzerindeki etkisine ilişkin tartışmalar, suçluluğun biyolojik yoldan ana ve babalardan çocuklara geçmeyeceğini gösteren kanıtların gittikçe artmasıyla geniş ölçüde sona erdirilmiştir. Aynı şekilde, toplum, suçmaların ıslahı ve gelecekte topluma yararlı kılınmaları konusunda yeterince ilgi duyduğu zaman, bugün cezalandırma hakkındaki görüşlerin çoğu ampirik incelemelerin sonucu olarak, büyük ölçüde

değişebilecektir. Bir bilgin olarak sosyologun etik ve ahlâkî sorunlar yönünden rolü "taraf tutma" değil, ancak (a) mümkün olursa sorunların düzeltilmesine yardımcı olmak, böylece bunların gerçeklik sorunları olarak belirlenmelerini sağlamak ve sonra da (b) doğru ve güvenilir olguları geliştirecek gerekli bilimsel araştırmalarda bulunmaktır.

25.15 Sosyologlar veya diğer sosyal bilimciler, çeşitli hareket yollarının paha ve sonuçlarını kestirmedeki yeteneklerini gösterdikleri oranda, toplumdaki prestijleri de yüksek olacaktır. Ünerinin ve prestijlerinin fazlalığı ve idealleri ile zevklerinin çoğunlukça paylaşıldığı ölçüde de, görüşleri, vatandaş olarak tavsiye ettikleri amaçların başkalarının kabulünü etkileyecektir. İşte bu anlamda, sosyal bilimler, zamamızdaki fizik bilimler gibi, insanların istek ve arzularının tayininde olduğu kadar, bu isteklerin nasıl karşılanabileceğini göstermekte de önemli bir etken durumunu kazanacaktır.

25.16 Sosyal bilimlerin gelişmesinin ve bilimsel bilginin yayılmasının, insanların istek, amaç ve değerlerini büyük ölçüde etkilemesi beklenebilir. Fakat hâlâ bir gerçeklik beyanı ile davranış buyruğu arasında önemli bir fark vardır. Sigara içme ile kanser arasında bir ilişki kurmak başlı başına birşeydir. Başka insanlara, sigara içmekten zevk alıyorsa, bunun onlar için daha kısa bir hayatın bedeli olduğuna karar vermek ise büsbütün başka birşeydir. Bundan başka, bir atom fizikçisinin Kongre veya Cumhurbaşkanına "Şu kadar para, zaman ve diğer kaynakların sağlanması halinde doğrudan doğruya belirli bir hedefe atom başlığını taşıyacak kitalararası bir füzeyi yapabilmemiz ihtimali şu kadardır." demesi ayrı birşey; "Yetkili bir sözcüsü olduğum bilim, bir atom bombasının belirli bir hedefe atılabileceğini (veya atılamayacağını) söylüyor." demesi ise ayrı birşeydir. Bu ikincisi bilimsel değil, hükümetin yasa, yürütme ve yargı mekanizmasının sorumlu olduğu ve kamu oyunun dile getirdiği siyasal bir karardır.

25.17 Herhangi bir siyasal veya toplumsal faaliyet, sosyologların bulgularına ne kadar dayanırsa dayansın, sosyologun bir bilgin olarak rolü ile toplumun bir üyesi olarak başka rolleri arasındaki ayırımı açıkça ortaya konmalıdır. Bu ayırım yapılmazsa, sosyal bilimcilerin sosyal siyaset meselelerinde bütün toplum adına karar vermeğe yetkili olmaları savunulabilecektir. Bu tip diktatörce yetkiler ise fizik bilimlerin gelişmesiyle desteklenmiş değildir. Toplu-

mun, usulünce yetkili kılınmış organları, hangi yol, köprü, makina ve gereçlerin yapılacağını kararlaştırmağa devam edecektir. Fizik bilginini, çeşitli ihtimaller üzerinde ve toplulukça veya organlarınca istenilen en iyinin nasıl elde edilebileceği hakkında onlara tavsiyelerde bulunabilir. Bilgin, bilim adına topluluğa amaç ve hedeflerine ne olması gerektiğini söylemeğe başladığı anda, beşerî meselelerde bilimin rolünü kötüye kullanıyor ve bilimsel yöntemin temel ilkesini inkâr ediyor demektir.

25.18 Doğrulanmış bilgisiyle bile, hiçbir bilim bize ne yapmamız gerektiğini söyleyemez. Nereye gitmek istediğimizi belirttiğimizde, bilim bize yalnız bir araba ile şoför sağlar. Nereye sürmemiz gerektiğini bildirmez. Araba ve şoför bizi bir hendeğe, taş duvara veya beşerin çağlar boyunca özlemini çekmekte olduğu tepelere aynı yeterlikle götürecektir. Gitmek istediğimiz yer üzerinde uyuşur ve şoföre amacımızı bildirebilirsek, o bizi, hangisi uygunsa, o yolla oraya ulaştırabilecektir. Bilgin-şoför bize her yolun yarar ve zararları hakkında açıklamada bulunmağa muktedirdir. Bu alternatiflerin iyice belirmesiyle, büyük bir ihtimalle, yolcuların hangi yolu tutacakları üzerinde uyuşmalarına yardım edilmiş olunacaktır. Öte yandan bilgin-şoförün yolcuların isteklerini araştırarak güvenilir bir yönetime sahip olması da gereklidir.

25.19 Eğer yolcular, kendilerince tatminkâr herhangi bir yöntemle, yolun seçimini yönetecek ölçüyü belirlemiş bulunuyorlarsa, bilginin bilgin olarak yapabileceği, örneğin, "En kısa yoldan gitmek istiyorsanız üç numaralı yolu seçin." veya "Paris'e gitmek istiyorsanız beş numaralı yolu seçin." demek olacaktır. Eğer yolcular "en iyi" yoldan gitmek istediklerini belirlemişlerse, bu kez bilgin "en iyi" nin ölçüsünün tam olarak ne olduğunu araştıracaktır. "En iyi" nin "en kısa" da olduğu gibi genellikle kabul edilmiş bir anlamı yoktur. "En iyi" nin "en kısa" gibi herkesçe kabul edilen bir tanımı yapılmadıkça, bilgin her özel durum için kabul ettiği anlamı belirtmek zorundadır. Aksi halde beyanları, bilimsel şekilde olsa da, herkes için ayrı anlam taşıyacaktır.

25.20 Bilimsel bilginin herhangi bir alandaki uygulaması değer yargısıyla ilgilidir. Herhangi bir grup veya örgütün yaşamını sürdürmesinde, sosyal siyaset meselelerini kararlaştırmak için üzerinde uzlaşmış bir yöntemin varlığı gerekir. Bu alanda kullanılan yöntemler zamandan zamana, yerden yere büyük çeşitlilik gösterir.

Toplumumuzda sosyal siyaset kararlarının uyarılmış bir halkın ilki ve değerlerine dayandığı kabul edilir. Bilgin, halkın uyarılmasında sık sık rol alır. Bu rolünün etkili olabilmesi için (a) bilimsel sonuçlara ulaşmadaki görevi ile (b) karar verme sürecine katılmadaki görevini ayırması zorunludur.

III. BİLİM ÇAĞINDAKİ DEĞER KAYNAKLARI

25.21 Şu halde, bir bilim çağındaki insan, amaç ve değerlerini nereden çıkaracaktır? Bunun cevabı şudur: İnsan, amaç ve değerlerini tıpkı geçmişte olduğu gibi gelecekte de, kendisi için mümkün ve iyi gördüğü inançlarıyla bağlantılı olarak ve insan olması nedeniyle kendi yaradığı, özellik ve deneyimlerine dayanarak belirlemeğe devam edecektir.

25.22 Doğanın çocuğu olması nedeniyle, insan başlangıçtan bu yana, ne kadar yetersiz olursa olsun, edinmiş olduğu deneyimleri sonraki kuşaklara iletmeğe çabalamıştır. Deneyimlerinden yararlı gördüklerini, ahlâk ve davranış kuralları —yapması gereken şeyler— olarak yüceltmıştır. Bu deneyimlerden kendisine zararlı bulduklarını ise, ahlâka aykırı ve kötü diye —yapmaması gereken şeyler— bellemiştir (18.43). Her kültürün günlük değer yargılarında insana yapması ve yapmaması gereken şeyleri bildiren bu rehberler kutsal tutulmuştur. İnsan kökeni ve çağlardır süre gelen evrimi hakkında hangi görüş kabul edilirse edilsin, insanlığın beşerî deneyimini gözleme, kaydetme, genelleştirme ve yorumlama konusunda şu ana kadar güvenilir bir yöntemden yoksun kaldığı bir gerçek olarak belirmektedir. Bunun sonucu olarak, insan çağlar boyunca kendi tarihi ve deneyimi hakkında yanlış görüşlere; çatışan veya uyumsuz değerlere, ilkelere ve sosyal siyasetlere saplamlı kalmıştır. Bilimsel bir şekilde yönetilen toplumda başlıca sorun bu tür aksaklıkları düzelterek güvenilir yöntemlerin bulunması olacaktır.

25.23 Bilim bize doğrudan doğruya ne istememiz gerektiğini söylemiyor diye, bundan bilimin beşerî değerlerle hiç ilgilenmeyeceği anlamı çıkarılmamalıdır. Toplum bilimci, ilk olarak değerleri ve değer sistemlerini tıpkı başka toplum olaylarını incelediği gibi inceleyecektir. İkinci olarak da, bilim bize gelecek hakkında en çok bil-

¹ Bkz.: William, R. Catton, Jr., "Exploring Techniques for Measuring Human Values," *American Sociological Review*, Şubat 1954, s. 49-54 ve William R. Catton, Jr., "A Theory of Value," *American Sociological Review*, Haziran 1959, s. 310-317.

mek istediğimiz şeyleri belirtecek araçları sağlamalıdır: Hangi ülkelerimiz gerçekleştirilebilir ve ne pahasına? Ülkelerimizin hangileri birbiriyle uyuşmamaktadır? Bu soruları cevaplandırarak güvenilir bir yöntemin yokluğu, çoğunlukla çatışma, şaşkınlık ve mutsuzlukla sonuçlanacaktır.

IV. BİRDEN ÇOK ROL SAHİBİ OLMANIN BİLİMSEL ÇALIŞMA ALANINDAKİ ETKİLERİ

25.24 Değer yargıları toplum hayatının temel ve ayrılmaz bir parçası olup, insanın faaliyetlerini teşvik eden ve yöneten başlıca kaynaklardır. Bazı insanların Presbyterian değil de Babtist, Cumhuriyetçi değil de, Demokrat ve fizikçi değil de mühendis oldukları görülür. Ayrıca din alanında Babtist olan kişi siyaset alanında Demokrat olabilir. Bu tür karşıt-rol veya çapraz-rol sahibi bulunmanın etkileri az rastlanan durumlardan olmayıp, siyasal, medenî, dinsel ve diğer faaliyet alanlarında (6.48-6.49) olağan karşılanan bir durumdur. Gerçekte, ahlâkî rolünü oynayan bir kişinin, bu rolünün, onun vatandaş, komşu, iş adamı veya hukukçu olduğu hallerdeki davranışlarını etkilemesine izin vermesi, toplumsal yönden arzu edilen birşeydir. Ancak, Babtist Demokratımız meslek yönünden bir sosyolog ise ve örneğin, siyasal veya dinsel örgütlerce, v.b., tutulan yolların toplumsal etkilerine ilişkin bulguları, öbür toplum bilimcilerinkinden aşırı ve ısrarlı bir şekilde ayrı ise, gözlem ve kararları muhtemelen kendi dinsel ve siyasal değer yargılarından etkilenmiş demektir. Eğer dinsel veya siyasal rolünün bilginlik rolünü etkilemesine ve saptırmasına izin verecek olursa, kendisine yetersiz bir bilgin gözüyle bakılacaktır.

25.25 Bazı toplumsal durumlarda karşıt-rolün etkisi hoş görüldüğü halde, bilim alanında niçin böyle olmuyor? Çünkü, bilginden beklenen rol başka rollerin etkisinden mutlak bir kaçınma olarak belirlenmiş bulunmaktadır. Bilimsel rol, insanlar uzmanlaşmış, doğrulanmış ve nesnel bir bilgiyi istedikleri için önem kazanmıştır. Elde edilmeğe çalışılan sonuçlar yabancı olan öbür rollerin müdahalesiyle bozulacağından, bu türlü etkileri önleyecek, denetleyecek ve düzelterek ince bir teknik geliştirilmiştir. Bilimsel eğitim tekniğe uyma alışkanlığını ve sözlü edilen istemler ile kuralları benimseme terbiyesini büyük ölçüde kapsamaktadır. Örneğin fizikte öğretilen temel bilgiler: Uzaklığı ölçmeden tahmine çalışmamak, bir sıvının sıcaklığını parmakla ölçmemek veya iki nesnenin hangisinin ağır olduğunu

nu elle tartmaya kalkışmamaktır. Bunlar mutlaka bir uzunluk ölçüsü, pergel, termometre veya bir terazi kullanarak kararlaştırılmalıdır. Gene şu husus da bilinmelidir ki, bu araçların gösterdikleri yanlış gibi "görünüyorsa" (yani "duyularımıza göre" bize doğru gelenden farklı ise), araçların durumunun gerekli yollarla denetimi yapılmalı ve en sonunda gözlemci, duyularını bir yana bırakarak, doğru işleyen araçların gösterdiklerini kabul etmelidir. Önceki bölümlerde üzerinde durulan bütün kural ve teknikler, sosyologun taraf tutucu ve sakat gözlem, yorum ve genelleştirmelerden kaçınmasını sağlamak üzere bulunmuş ayrı nitelikteki tedbirlerdendir.

25.26 Bilimsel faaliyette karşıt-rol etkilerinin önleneme derecesi, her bilim dalındaki tekniğin ilerleme, bilimsel kuralların uyuma ve belki de söz konusu meselenin gelişme derecesine göre çeşitlilik gösterir. Sosyal bilimlerin şu andaki gelişme aşamasında, bilimsel olmayan rollerden etkilenmemiş beyanlarda bulunmak, kimya ve fizik dallarındakine oranla çok daha zor olabilir. Bilim dışı etkileri tüm ortadan kaldırma konusundaki ideal amaç, belki de hiç bir zaman tam olarak gerçekleşemeyecektir. Ancak, burada ideal ve istenen şeyle ilgili olarak hatırlanması gereken husus, fiiliyattaki uygulamaların her zaman idealden uzak düşmediği gerçeğidir.

V. SOSYAL SİYASETİN BELİRTİLMESİNDE VE UYGULANMASINDA SOSYOLOJİNİN KATKISI

25.27 Bu duruma göre, sosyoloğun, sosyal siyaset programlarının hazırlanmasında ve kabulündeki rolü nedir? Bu sorunun (a) sosyologun bir bilgin olarak rolü ile (b) topluluğun bir üyesi olarak rolleri arasında kesin bir ayrım yapıldıktan sonra cevaplandırılabileceği iyice anlaşılmalı olmalıdır. Bilgin'in rolü ona, kendi kişisel görüş ve tercihlerini bilimsel yöntem ve sonuçlara katmasını önleyecek kesin sorumluluklar yükler. Bilimsel sonuçlar yalnız ve yalnız kesin olarak belirlenmiş şartlar altında belirli olayların ortaya çıkacağı ihtimaline ilişkin beyanları kapsar. Bu nedenle, ister fizik, ister toplumsal bilim alanlarında olsun, bilimsel beyanlar belirli ölçüler dışında nitelendirilmiş ilişkilerin iyilik veya kötülüğüne ilişkin hiç bir ima taşımazlar.

25.28 Bilgin "Eğer suyun ısısı Fahrenheit 32' nin altına düşerse, su donar, su pompaları ve radyatörler patlar, belirli bitkiler ölür v.b." derken, tamamen bilimsel sonuçları ifade etmektedir. Daha

ileri gidip: "Bu sonuçlar israfı açmaktadır ve önlenmeleri gerekir." derse, bunun tamamen farklı bir beyan olduğu ortadadır. Burada bilgin, israfın kötülüğünü açıkça kabul etmektedir. Böyle hiç bir şart ve bağ tanımayan bir beyanı doğru kabul etmek imkânsızdır. Bilimsel beyanlar her zaman bağ ve sınırlı olmalıdır. Bu takdirde bilgin: "Araba tamirlerine harcıyacağımız paradan tasarruf yapmak istiyorsanız, radyatörünüze antifiriz koymalısınız, suyu dışarı atmalısınız v.b." diyebilir. Fakat paranızı mutlaka korumanız gerektiğini söyleyemez, ancak siz bunu istiyorsanız, nasıl olacağını gösterebilir. Antifirizin parada tasarruf sağlayacağına ilişkin beyan denenebilir. Paranın mutlaka korunması hakkındaki beyan ise araştırma yöntemleriyle doğruluğu araştırılamayacak kesin bir emirdir. İşte ampirik beyanlar ile kesin beyanlar arasındaki bu ayrım son derece önemlidir.

25.29 Bu görüş açısından ele alındıkta "En iyi ilaç hangisidir? En iyi cinsel ahlak değeri nedir? En iyi hükümet hangisidir? En iyi ekonomik sistem hangisidir? En iyi felsefe nedir? En iyi sanat hangisidir v.b.?" gibi soruların bilimsel şekilde ele alınabilmesi, ancak iyilik ölçüsünün belirlenmesinden sonra mümkün olabilir. Bundan sonra bilgin, ortaya konan alternatiflerden hangisinin belirlenen ölçüye uygun düştüğünü kararlaştırabilir. Ancak, bu belirlemelerin bilimsel sonuçlar olmadığını ve bilimsel yöntemlerle formüle edilmediğini de hatırlamak gerekir.

25.30 Eğer bir iktisatçı en iyi ineğin en çok süt veren olmadığını söylüyorsa, kafasında başka bir ölçü var demektir. Bu ölçü, ne olursa olsun, başka birisinin görüş, ideal veya pratik amaçlarına göre ortaya atılmıştır. Ancak bu, ileri sürülen ölçünün değersiz olma demek değildir; sadece iyilik ölçüsünün bilimsel bir sonuç teşkil etmediği anlamına gelmektedir. İktisatçımız zaman içerisinde ve genellikle, hangi cins ineğin insan yaşantısına daha çok katkıda bulunduğunu tarihten veya ünlü eserlerden çıkarmış olabilir. Her toplumdaki, halkın en çok tercih ettiği inek cinsini bulmak için kamu oyununa da başvurabilir. Veya hangi cins ineğin daha uzun ömürlü olduğunu ya da "en iyi" sütü verdiğini anlamak için biyologlarla işbirliği de yapabilir.

25.31 Tekrar hatırlanmalıdır ki, bu son beyan, ancak "en iyi" sütün ölçülerinin ne olduğu üzerinde konuşulduktan sonra ki, bunun mutlaka bilginlerce yapılması da gerekli değildir, ortaya atılabilir.

Bu ölçüler bazı kişilerce veya farklı ahlak, estetik, yiyecek veya başka belirli tercihleri olan çeşitli kültürlerle mensup kişilerce postülalar veya standartlar olarak kabul edilir. Ancak bunlar bilimsel sayılabilecek yöntemlerle ulaşılmış ölçüler değildir. Kısacası, bilginin hangi ineğin en iyi olduğu hakkında hiç bir sınır ve bağ tanımayan estetik veya etik kararı, ineğin en iyi otun hangisi olduğu hakkındaki kararı kadar bilimsel temele dayanmaktadır. Aynı şey, bilginler, sanat eleştiricileri veya politikacıların en iyi hükümet veya sanat hakkında ileri sürecekleri genel beyanlar için de söylenebilir. Ancak bu, bütün hükümet şekillerinin eşit derecede iyi olduğu anlamına gelmez. Belirtmek istenen, yalnız ve yalnız hükümet veya sanat dâhını eleştiren veya değerlendiren ölçülerin bilimsel yöntemlerle tesbit edilmemiş olduklarıdır.

25.32 Öte yandan sosyologun meslek adamı rolü, diğer insanların bir siyasetten öbürüne yönelmelerini etkilemekte son derece yararlı olabilir. Sosyologlar saygı kazandıkça ve bunu işleyerek bilimsel hünerlerini ortaya koyup mesleki ölçülerini yükselttikçe, sosyologun bir bilim adamı olarak elde ettiği bulgular, diğer insanların seçimleri ve değer yargıları üzerinde çok daha etkili olacaktır.

25.33 İnsanın temel ülkü ve dilekleri —değerleri— etik sistemler için tek ve en güvenilir temeller olmakta devam etmektedir. Bunlar, insanın tüm evrensel ve toplumsal tarihinin ürünleridir. Ülkü ve dileklerini tatmin bakımından olduğu kadar, yaşamını sürdürülebilmesi bakımından da bu deneyimin rehberliğinden yararlanması, insan için akılcıca bir iş olmuştur. Bu alandaki tek sıkıntı ise, bilimin ortaya çıkmasından önce, insan deneyiminin ne olduğunu veya pahasını ve fiilen denenilen çeşitli faaliyet yollarının sonuçlarını doğru şekilde ortaya koyacak güvenilir hiç bir yöntemin yokluğu olmuştur.

25.34 Sosyologun sosyal siyaset programlarına katkıda bulunması gibi, bilimin etiğe (ahlak bilimine) en büyük katkısı da, insana kendi deneyimini daha güvenilir şekilde tesbit ve yorumlama olanağını sağlaması olabilir. Bilimsel bilgi, geleceği kestirme için geçerli bir temel teşkil eder. Bu tür kestirmelerin elverişli olması halinde insanlar en geniş anlamda, daha akılcıca davranabileceklerdir. Böylece, toplumlar, sakat bir şekilde zararlı olduğuna inanılan veya şartlar değiştiği için zararlı olmaktan çıkan faaliyet şekillerini kısıtlamaktan kaçınabileceklerdir. Aynı bilgi topluma, henüz etik kurullarla yönetilmediği için, yıkılmaya yol açabilecek davranış şekil-

lerine gerekli yeni kısıtlamalar koyma yeteneğini de sağlayacaktır. Böylece her iki süreç, yeni ve daha geniş özgürlüklerin kaynağı olacaktır.

ALİŞTIRMALAR

A. Kavramların tanımlanması ve çözümlenmesi

1. Aşağıdaki şıkların herbirindeki kavramları tanımlayarak ve örnek vererek karşılaştırınız.
  - a. Sosyoloji — bilim.
  - b. Bir bilgin olarak sosyolog — bir vatandaş olarak sosyolog.
  - c. Amprik beyanlar — kesin beyanlar.
2. Dünya vatandaşlığını benimseyen bir fizikçiden atom bombasının geliştirilmesine yardım etmesi istense, bu bölümdeki tartışmaların ışığında, vereceği cevap ne olacaktır?

B. Karşı-rolün etkileri

1. Aşağıdaki bildiri, özel bir toplantı hakkındadır. Bildirinin muhtevası, bu bölümde anlatılanlara ne derece uygun veya uygunsuz dilmektedir?

Konuşmacı :Dr. Linus Pauling
 California Teknoloji Enstitüsünde Kimya Profesörü
 Konu :Silâhlanma ve Silâhsızlanmada Ahlakî Sorumluluk
 Tarih :4 Şubat Cumartesi, saat 10-12 arası
 Yeri :University Religious Conference Auditorium, U.C.L.A.
 900 Hilgard Ave., Le Conte Ave., U.C.L.A., West Los Angeles yakınlarında

Konuşmacının kimliği:

Dr. Pauling, Kimya alanında Nobel ödülünü kazanmış ve son günlerde Time Mecmuası tarafından "yılın adamları"ndan birisi olarak seçilmiş bulunan uluslararası üne sahip bir bilimci; Konuşmacımız, nükleer silâh denemelerinin sona erdirilmesi için Birleşmiş Milletlere sunduğu ve bütün dünyadaki 11.000'li aşkın bilginin imzaladığı dilekçe ile tanınmaktadır.

Dr. Pauling 1938'den 1967'ye kadar California Teknik Üniversitesi'nde Kimya Mühendisliği Bölümünün başkanlığını yapmıştır. Nobel Ödülünü, karmaşık bileşimlerin yapısının niteliği üzerindeki araştırmalarından dolayı kazanmıştır. Kazandığı öbür ödüller arasında Ulusal Nephrosis kurumunun Thomas Addis Madalyası ve iç hastalıklarına katkularından dolayı Amerikan Doktorlar Kolejinin Phillips madalyası vardır. Ayrıca onaltı üniversiteden kendisine fahri doktor ünvanı verilmiştir. 1949'da Amerikan Kimya Derneğinin başkanı, 1951'den

1954'e kadar da Amerikan Felsefe Derneğinin başkan yardımcısı olmuştur. 1948 yılında kendisine "1940 Ekim - 1946 Haziran tarihleri arasında A.B.D. için gördüğü değerli hizmetlerdeki üstün başarısından" dolayı Başkanlık Liyakat Madalyası verilmiştir.

Dr. Pauling, 300 kadar bilimsel bildiri, sosyal ve siyasal sorunlar hakkında pek çok makale ile şu kitapları yayımlamıştır: The Structure of Line Spectra (S. Goudsmit ile birlikte), Introduction to Quantum Mechanics (E. B. Wilson, Jr. ile birlikte), The Nature of the Chemical Bond ve No More War.

2. Amerikan Sosyologlar Derneği 1959 yılından itibaren sistemli bir şekilde seçilmiş 486 sosyologa birer soru kağıdı göndermiştir. Aşağıdaki tablo, cevap veren 298 sosyologdan sağlanan verileri göstermektedir (Kaynak: Charles B. Spanning, Henry A. Turner ve Charles G. McClintock, "Selected Data Concerning Academically Affiliated Sociologists", 1962 yılı ilkbaharında Pacific Sosyoloji Derneğinin toplantısında okunan bildiri).

- a. Her iki tabloyu karşılaştırınız ve (1) Hangi rolün söz konusu olduğunu ve (2) Tablolardaki hangi farkın bu rolde değişmeye yol açmış olabileceğini belirleyiniz.

Sosyologların ana-babalarının parti tercihleri

Parti tercihleri	Yüzde (S = 298)
Her ikisi de Demokrat	36.2
Her ikisi de Cumhuriyetçi	35.9
Her ikisi de Bağımsız	6.4
Ana Cumhuriyetçi, baba Demokrat	4.0
Baba Cumhuriyetçi, ana Demokrat	3.7
Diğer	1.4
Cevap vermeyen	12.4
Toplam	100.0

Parti tercihlerine göre sosyologların Seçmen Kayıtları

Kayıt ve tercih	Yüzde (S = 298)
Kayıtlı Seçmen	
Demokratlar	65.8
Tarafsız, Demokrat Partiyi tercih eden	5.7
Cumhuriyetçi	9.1
Tarafsız, Cumhuriyetçi Partiyi tercih eden	1.0
Bağımsız	8.7
Diğer ve sınıflanamayan	2.7
Kayıtlı Olmayanlar	
Demokrat Partiyi tercih edenler	6.4
Cumhuriyetçi Partiyi tercih edenler	.3
Yasaklı Partiyi tercih edenler	.3
Toplam	100.0

BİBLİYOGRAFYA

- Barber, Bernard ve Hirsch, Walter, *The Sociology of Science: A Reader*, Free Press, 1962.
- Frank, Philipp, *Philosophy of Science*, Prentice-Hall, 1957.
- Frank, Philipp, *The Validation of Scientific Theories*, Beacon Press, 1956.
- Harrison, George Russel, *What Man May Be: Human Side of Science*, Morrow, 1956.
- Lundberg, George A., *Can Science Save Us?* Longman Green, 1961.
- Lundberg, George A., "Can Science Validate Ethics?" *Bulletin of the American Association of University Professors*, Summer, 1950, s. 262-275.
- Lundberg, George A., "Science, Scientists and Values," *Social Forces*, May, 1952, s. 373 - 379.
- Lynd, Robert S., *Knowledge for What?* Princeton University Press, 1939.
- Rapaport, Anatol, *Science and the Goals of Men, A Study in Semantic Orientation*, Harper, 1950.
- Snow, C. P., *The Two Cultures and the Scientific Revolution*, Cambridge University Press, 1959.
- Zetterberg, Hans L., *Social Theory and Social Practice*, Bedminster Press, 1962.

KAVRAM AÇIKLAMALARI

KAVRAM AÇIKLAMALARI

Aşağıdaki sayfalarda özel sosyolojik anlamları olan bazı anahtar kelimeler yer almaktadır. Bu kelimelerin karşısındaki açıklamalar, ne biçimsel tanımlamalardır; ne de kitapta verilen uzun ve düzenli açıklamaların yerini tutması amacını taşır. Bu kelimeler, kitaptaki açıklamaları iyice öğrenen okuyucuların başvurabilecekleri kısa ve hazır bir kavramlar dizisidir. Liste bir lügat de değildir ve başka sosyoloji kaynaklarında bulunabilecek tanımlamaları standartlaştırmak yönünde herhangi bir çaba da gösterilmemiştir. Sosyoloji dilinin biçimlendirilmesi ve standartlaştırılması, daha ileri düzeydeki dersler ve yazılarda ele alınacak bir iştir.

- Aile, Çeldrdek.** Yalnız evli bir çift ile bunların çocuklarından kurulu olan, toplumca tanınmış bir akrabalık birimi (17.2).
- Aile, Geniş.** Evli bir çift, bunların çocukları ve bunlara doğrudan bir nesep bağıyla bağlı bir veya daha çok kişiden kurulu olan, toplumca tanınmış bir akrabalık birimi (17.2).
- Algılama.** Duyu organlarına çarpan çevre uyarılarının farkında olma ve onları yorumlama (8.42-8.53).
- Anomi.** Toplumca tasvir edilmiyen davranışların, toplumca tasvir edilen hedeflere ulaşılmasında zorunlu olduğu görüşünün hâkim bulunması (Kesim 22).
- Ayırma.** Toplumca özellikleri veya faaliyetleri benzer sayılan kişi veya grupların, gönüllü olarak veya toplumsal baskılar altında bir yerde toplanması (15.39-15.45).
- Ayna-Benlik.** Bir kimsenin, başkalarının kendisine karşı görünürdeki tutumları —bunları kendisi, onların davranışlarından çıkarsamaktadır— üzerine dayattığı kendi-kendisi hakkında anlayışı (7.29).

- Bakış Çerçevesi.** Gözlemlerin düzene konulmasını ve böylece yorumlanmasını sağlayan bir kavramlar ve mukayese edilebilir ölçüler düzeni (3.8-3.10).
- Beklenen-Ömür.** Belli yaştaki kimselerin yaşamaları muhtemel olan ortalama yıl sayısı tahmini (14.18-14.22).
- Beklenen Rol.** Belli bir mevkideki kimseden beklenen davranış belirliyen gayri resmi bir kural (6.16).
- Benzeşme.** İki veya daha çok sayıda gruplar arasındaki toplumsal veya kültürel farklılıkların, algılanamayacak veya önemsenemeyecek bir dereceye kadar azalması (4.78-4.80).
- Bilim.** Belirli olayların hangi şartlar altında ortaya çıktığını keşfetme yöntemi; bu yöntemin başlıca özellikleri deney niteliğinde olması, doğrulanmaya açık olması, sağiam muhakkemeye ve düzenli gözlemlere dayalı bulunmasıdır (24.72-24.75).
- Birincil Grup.** Birbirlerine karşı davranışları içten, uyumlu, ve kişisel olan iki veya daha çok kişi (4.11-4.17).
- Biz-Grubu.** Üyelerinin, ortak mensubiyetlerinin farkında olmaları açısından bakılan herhangi bir grup; böylece bu grup onun dışında kalanlardan belirgin bir biçimde ayırd edilmektedir (4.69).
- Bölge.** Kendisini çevresindeki yerlerden az veya çok kesinlikle ayıran bazı fiziki, toplumsal veya kültürel özelliklere sahip bir yersel alan. Belli bir coğrafi alanı az veya çok mütecanis bölgelere ayırmada herhangi bir fiziki, toplumsal veya kültürel değişken temel olarak kullanılabilir (15.16-15.17).
- Buluş.** Maddi nesne, simge ve hareketlerin yeni bir biçimde düzenlenmesi; yahut mevcut toplumsal ve fiziki mekanizmaların yeni bir biçimde kullanılması (23.12-23.27).
- Cinsiyet Oranı.** Belli bir nüfus içinde ve belli bir zamanda 100 kadına düşen erkek sayısı (14.10-14.14).
- Çatışma.** İki veya daha çok kişi veya grubun biribiri karşısındaki davranış; her birinin amacı ötekini zarara sokmak, egemenlik altına almak veya ortadan kaldırmaktır (4.74-4.78).
- Çevre.** En geniş anlamda, bir nesne veya organizmanın cevap verdiği herşey.
- Çılgınlık.** Nisbeten kısa süreli, mensuplarınca güçlü bir biçimde desteklenen ve ilgili grup veya topluluk üyelerinin çoğunluğunun karşı koyduğu bir toplumsal norm veya görenek (5.68).

- Dağılım.** Mal, hizmet ve insanların, çok sıkışık kent merkezlerinin dışına çıkmasını ve kent dışında ortaya çıkan ikincil merkezlere geçmesini teşvik eden ekolojik süreçler (15.36-15.38).
- Davranış Düzeni.** Öngörülebilir bir sıra veya kalıbı izleyen bir dizi toplumsal eylemler. Davranış düzenleri bireysel alışkanlıklardan (sigara içmek), kültürel kurumlara (aile, din) veya kültür karmaşıklarına (Batı kültürü) kadar büyük bir türülük gösterirler (1.18).
- Dedikodu.** Kişiden kişiye, genellikle ağız yoluyla ve güvenilir doğruluk ölçüleri olmaksızın, inanılması beklenerek iletilen belirli veya konulu bir öneri (10.5-10.19).
- Değerler.** Açıklanmış bir dizi tercihlerden çıkarsanan "arzuya-değer" kavramları (25.21-25.23).
- Demografi.** Nüfus, nüfusun özellikleri, gözlemlenmiş eğilimleri ve öngörülen değişimleriyle uğraşan sosyoloji bölümü. Nüfus değişimleri, doğumlar, ölümler ve göçler açısından çözümlenmektedir. (14.2).
- Denetimli Deney.** Bütün öbür şartların sabit tutulduğu veya tamamıyla tesadüfe bırakıldığı bir durumda, bir gruba yapılan, fakat karşılaştırılabilir bir başka gruba yapılmıyan bir işlemin etkilerinin gözlemlenmesi veya ölçülmesi (24.62).
- Dil.** Standartlaştırılmış simgeler düzeni ve bu simgeleri anlamların iletilmesine elverişli bir biçimde birleştirme kuralları (8.15-8.31).
- Din.** İnsanların bilinmeyen karşısındaki tutumlarıyla ilgili başlıca bir toplumsal kurum; gönül huzuru ve duygusal barış eide etmek üzere düzenlenmiş inançlar, değerler, gelenekler ve daha başka tutum ve uygulamalardan kuruludur (Kesim 18).
- Dinleyici-okuyucu Kütlesi.** Haberleşme araştırmalarında, belli bir mesajın yöneltildiği kişiler olarak tanımlanır: örneğin "Küçük Yetim Annie"yi okuyanlar, televizyonda spor yayınlarını seyredenler, vs. (9.45-9.53).
- Dış-Grup.** Bir grubun üyelerince yabancı diye tanımlanan bütün kişiler (4.69).
- Doğal Alan.** Planlanmamış süreçler yoluyla özel bir biçimde kullanılan bir yer parçası (15.33).
- Doğum Oranı.** Nüfusun kendi kendisini üretme oranı (14.4).
- Ekoloji, Beşeri.** Nüfusun yersel dağılışı, davranış düzenleri ve davranışlarının maddi ve teknolojik ürünleri arasındaki karşılıklı ilişkilerle uğraşan sosyoloji bölümü. Yani ekoloji esas olarak kültür

ile onun fiziki çevresi arasındaki karşılıklı ilişkileri inceler (15.44-15.45).

Etkileşme. İki veya daha çok kişi veya grubun, birbirlerinin beklmelerini veya davranışlarını, yahut her ikisini karşılıklı olarak etkilemesi (1.1; 4.46-4.54).

Evlendirme. Koca ve karının birbirlerine, çocuklarına, akrabalarına ve genel olarak topluma karşı haklarını, ödevlerini ve ayrıcalıklarının yöneten kurallar ve düzenlemelere dayalı bir sözleşmeli anlaşma (17.38-17.47).

Evsensel Normlar. Belli bir nüfusun bütün üyeleri için davranış ölçüleri koyan normlar (5.78).

Eylem. Bir organizmada belli bir zaman içinde gözlemlenen herhangi bir değişme. Simgelerin kullanılması veya organizmalar arasında etkileşme yollarıyla ortaya çıkan değişimlere toplumsal eylemler denir (1.18).

Eylem Düzeni. Örgütlenmiş bir grubun üyelerini bütünleştiren faaliyetlerin kabı (5.61-5.84).

Farklı-İşlem Yapma. Bazı ölçülere göre eşit sayılan değişik insanlar, kategoriler veya grupların farklı işleme tabi tutulması (12.24-12.30).

Gelenekler. Grubun, kendi refahı bakımından zorunlu saydığı ve güçlü gayri şahsi baskılarla uygulanan davranış ölçüleri (5.75).

Genelleştirilmiş-Başkası. Bir bireyin, kendisiyle belli bir durumda etkileşme halinde olan başka kimselerin muhtemel eylemleri hakkındaki örgütlenmiş kavramları veya beklmeleri (7.30-7.32).

Göç. Nüfusun ikamet bakımından yeniden yerleşmesi (14.23-14.26).

Gönüllü Dernek. Üyeleri gönüllü olarak katılmış kimseler olan ve bir ölçüye kadar resmen örgütlenmiş bulunan nisbeten sürekli bir topluluk (11.2).

Görenekler. Bir toplumun üyelerinin tekrarlaması istenen toplumsal eylemler; bunlar alay, dedikodu, grup dışına atma, övme, tasvir etme ve içine alma gibi gayriresmi yollarla desteklenirler (5.61-5.69).

Görev. Bir toplumsal düzene uyan bir eylemin veya uygulamalar kalıbının sonuçları (9.64; 16.21-16.24).

Gruba-Kapalılık. Başka grupların davranışlarını, insanın kendi grubunun ölçülerine göre değerlendirmesi (4.83).

Grup. Eylemlerinde birbirlerini gözönünde bulunduran ve böylece birliğini koruyan ve başkalarından ayrılan iki veya daha çok kişi (1.15-1.17; 4.9-4.10).

Güç. Kişi veya grupların, başka kişi veya gruplara açık olan alternatif hareket tarzlarını, onların rızasını alarak veya almadan, ne ölçüde sınırlandırabildiği veya düzenleyebildiği (12.38; 13.43-13.47).

Güvenilirlik. Belli işlemler tekrarlandığında eşit değerlerde sonuçların elde edilebilme derecesi (3.40-3.41).

Haberleşme. Kişiler veya gruplar arasında simgeler, jestler ve daha başka anlatım biçimleri aracılığıyla anlam değişimi (8.6; 16.12-16.16).

Hareketlilik, Toplumsal. İnsanların farklı toplumsal düzeylerdeki mevkiler arasında hareketi (12.60-12.78).

Hovesler. Geçici, mensuplarınca kuvvetle desteklenen (bunlar bir topluluk veya toplumun yalnızca küçük bir kesimini meydana getiriyor olabilirler) ve belki de döngülü veya başka türlü bir ritmik dalgalanma gösteren toplumsal norm veya görenekler (5.67).

İçerik Çözümlemesi. Bir mesaj veya haberleşmenin öğelerini tasvir etme ve çözümlemenin standart usulü (9.34-9.41).

İkincil Grup. Birbirine karşı gayri şahsi bir şekilde, uzmanlaşmış ilgiler dolayısıyla ve etkinlik düşüncelerinin gösterdiği yolda davranan iki veya daha çok kimse (4.18-4.22).

İkincil-Kültür. Geniş toplumdan az veya çok ayrı ve onun kurucu bir üyesi olan belli bir grubun ayırdedici toplumsal kuralları ve hayat tarzı (5.14-5.50).

İnsanın Kendikendisi Hakkındaki Kavramı. Bir kimsenin, birbirine bağlı özelliklerinin ve kişisel değerinin farkında olması ve değerlendirmesi (4.59; 7.32).

İstila. Yeni bir nüfusun bir alana ilk olarak gelmesi; yahut bir alanın yeni bir amaç için ilk olarak kullanılması (15.42-15.43).

İşbirliği. İki veya daha çok kişi veya grubun, birinin amaca ulaşmasıyla öbürlerinin de amaca ulaşmasını kolaylaştıran şartlar altında, aynı anda amaçlarını izlemeleri (4.71).

Jest. Toplumsal tanımlama veya kullanmanın standartlaşmış bir anlam verdiği fiziki hareket veya duruş (8.32-8.38).

- Kalabalık.** Ortak bir dikkat noktasına karşı tepki gösteren ve kendiliklerinden bir etkileşmeye giren kişilerin geçici topluluğu (10.20-10.26).
- Kamu Oyu Grubu.** Başlangıçta bir sorun hakkında farklı görüşleri olan, bu sorun hakkında birbirleriyle doğrudan doğruya veya dolaylı olarak haberleşmeye girişen ve sorunla karşılıklı olarak ilgilenen kişiler topluluğu (10.27).
- Kamu Oyu.** Belli bir nüfusun bir sorun karşısındaki —kamu oyu yoklaması teknikleriyle ölçülebilen— görüşleri ve yargıları (10.39-10.45).
- Kast.** Üyelerine belli bir toplumsal hiyerarşi içinde sürekli bir mevki verilmiş olan bir kategori olup, öbür kategorilerle temasları bu mevkiye uygun olarak sınırlanmıştır (6.8; 12.60-12.63).
- Kişilik.** Bir bireyi tanıttığı olan alışkanlıklar, tutumlar ve başka özelliklerin örgütlenmiş toplamı (7.33; 12.47).
- Korelasyon.** İki veya daha çok değişken arasındaki ilişki. Bu ilişki değişkenlerden birinin büyüklüğünü, öbür değişkenlerin büyüklüğü hakkında bildiğimiz olduğu takdirde daha doğru olarak tahmin etmemizi mümkün kılar (Araştırma D, Kesim 24).
- Kurum.** Grubun, kendi yapısının ve temel değerlerinin korunması bakımından çok önemli saydığı kurallar, inançlar ve uygulamaların nisbeten sürekli bir görünüş biçimi (5.82; 16.8-16.11).
- Kurumlaşma.** İstikrarsız eylemden nisbeten düzenli, kendi kendisini sürdüren, toplumca değer verilen davranış kalıplarına geçiş (16.5-16.7).
- Kültür.** Toplumsal yollarla edinilen ve toplumsal yollarla iletilen bir yargı, inanç ve davranış ölçüleri düzeni ve ortaya çıkan geleneksel davranış kalıplarının simgesel ve maddi ürünleri (5-1-5.2).
- Kültürel gecikme.** Birbirlerine bağlı olan davranış kalıpları farklı hızlarla değiştiği zaman ortaya çıkan gerginlik hali (23.46-23.47).
- Kültürel Görelilik.** Bir dizi grupların davranışını değerlendirirken, bir grubun ölçülerini bütün gruplara uygulamak yerine, her gruba kendi ölçülerinin uygulanması (8.47; 17.50-17.51).
- Kütle.** Toplumsal bakımdan birbirinden ayrı, yer bakımından geniş ölçüde dağınık olan ve birbirlerini tanımayan çok sayıda kişiler (9.70-9.72).
- Kütle-Haberleşmesi.** Geniş, dağınık ve gayri mütecanis bir okuyucudinleyici kütlelerinin, aşağı yukarı aynı zamanda, kendilerini ta-

- nımayan örgütlenmiş bir kaynaktan gayri şahsi araçlarla iletilen uyarılara maruz kalması (9.7-9.9).
- Mevki.** Bir toplumsal ilişkiler dizisi içinde, bir kişi veya kişiler kategorisinin yeri (1.20; 6.1; 6.17-6.19).
- Mevki Strası.** Belli bir grup veya toplumun normatif kurallarına veya beklemelerine göre dizi halinde sıralanmış birçok mevkiler (6.19).
- Mevkiler Dizisi.** Belli bir kişinin, belli bir zamanda işgal ettiği türbi toplumsal mevkiler (6.19).
- Meda.** Nisbeten geçici olan, belli bir toplum veya toplulukta geniş bir destek gören, gayriresmi toplumsal denetime sahip bulunan (yani herhangi bir resmi cezalandırma yaptırımı bulunmayan) ve bazan ritmik dalgalanmalar gösteren bir toplumsal norm veya görenek (5.66).
- Norm.** Belli bir durumda uygun olan ve olmanın davranışın ne olduğunu belirleyen ortak bir anlayış (1.17; 5.5-5.7; 5.70-5.82; 6.16).
- Normatif Alternatifler.** İnsan davranışları alanında belli bir seçme imkân veren toplumsal normlar (5.79).
- Ölümler.** Bir nüfusta, ölüm oranlarına göre ölçülen, hayatın ortalama sona-erme yaşı (14.5).
- Önderlik.** Bir kimseye, başkalarının eylemlerini tahrik etmek, eş gütmek ve yönlendirmek güç ve yetkisini veren ve değişik mevkilerdeki kişiler arasında kurulan bir ilişki (4.44; 4.51-4.52; 12.38).
- Örgüt.** Karşılıklı bağımlılık içinde bulunan kişi veya gruplar arasındaki tekrarlanan ve eğitilmiş toplumsal ilişkiler (1.22; 13.1-13.10).
- Örgüt, Resmî.** Görevleri, ayrıcalıkları ve sorumlulukları tahsis eden ve böylece bir grubun faaliyetlerinin nasıl yürütülmesi gerektiğini resmen belirleyen bir kurallar ve amaçlar düzeni (4.23-4.25; 13.12-13.13).
- Özdeşirme.** Başka bir kişi veya grubun ölçülerini ve beklemelerini benimsemek; böylece bu kişi veya grubun özellikleri benimsiyen kişi veya gruplarla birleştirilmektedir (7.34-7.36).
- Özel Normlar.** Bir nüfus içindeki belli gruplar veya kategoriler için davranış ölçüleri koyan normlar (5.80).
- Özenilen Grup.** Bir kimsenin, kendi davranışlarını değerlendirir ve yöneltirken bakış açısını ve ölçülerini geçirdiği bulunduğu bir grup —kendisi bu grubun üyesi olsun veya olmasın— (4.59; 7.34).

Propaganda. Tutum ve davranışları çıkarlarına uyacak biçimde değiştirmek amacıyla, kişi veya grupların gerçek veya iddia edilen olguları, gerekçeleri ve kanaatleri ortaya atması (Şekil 49, Kesim 10).

Rekabet. İki veya daha çok kişi veya grubun belli amaçları aynı anda elde etmeğe çalışması; burada taraflardan birinin bir amaçta ulaşması, öbürlerinin aynı amacı elde etmesi imkânını ortadan kaldırmaktadır (4.71; 4.84).

Rol Çatışması. Topluluğun iki veya daha çok şeyi beklediği ve/veya emrettiği belli bir mevkiye bulunan bir kimsenin aynı anda karşılaştığı çelişik istekler (6.48-6.56).

Rol İfası. Emir ve/veya beklèmelerin yönettiği bir durumda ortaya çıkan açık eylem (1.19; 6.22).

Rol Öngörme. Bir kimsenin, belli bir mevkiye bulunan bir kişinin en çok muhtemel olan davranış biçimi hakkındaki tahmini (1.21; 6.22).

Rol Tahsisi. Belli bir mevkiideki kimseden istenen davranışa belirliyen resmi bir kural.

Sanat eseri, Kültürel. Herhangi bir maddi ürün veya toplumsal etkileşme özelliği; ancak bu ürün veya özelliğin belli bir topluluk veya toplumda, standart bir anlamı veya kullanıma biçimi olmasıdır (5.51-5.56).

Sansür. Haberleşmenin içeriğinin, belli bir ölçü veya kurala göre düzenlenmesi veya denetlenmesi (9.32-9.33).

Sapma. Yasa, adet, kamuoyu veya başka toplumsal kurallarla tesbit edilmiş bulunan hoşgörül sınırlarının dışında kalan davranış (22.11).

Simgе. Toplumsal kullanım yoluyla kendinden başka bir şeyi anlatan herhangi bir eylem, nesne veya olay (2.1-2.4).

Sosyolog. İnsanlararası davranışın belli şartlar altında belli biçimler alması olasılığı hakkında bilgi geliştirebilecek ve yayabilecek bir meslek eğitim ve hünerlere sahip kimse (1.5; 25.7-25.13).

Sosyoloji. İnsanların birbirleri karşısındaki davranışlarının biçimleri, süreçleri ve sonuçları hakkında genellemeler yapma ve bunların doğruluğunu deneme (1.1; 25.1).

Soyutlama. Bir algılama sürecidir. Burada bir simgenin kullanılması, kişinin dikkatini deneyimin bir yanına veya bir kesimine yönettir. İnsan çevresindeki pekçok nesne ve olaylara cevap ver-

mek yerine, olay ve nesne sınıflarına cevap vermekte ve böylece haberleşme ve genelleme süreçlerini kolaylaştırmaktadır (2.13).

Soyutlanma. Kişilerin başka insanlardan yersel, toplumsal veya duygusal olarak ayrılması veya kopması (4.64).

Suç. Yasayla belirlenmiş bir davranış kuralına aykırı olan ve resmi yoldan uygulanan cezalandırma eylemine tabi bulunan davranış (22.48).

Tabakalaşma. Bir nüfusun, aralarında ayrıcalık, sınırlanma, mükâfat ve yükümlülük farkları bulunan nisbeten mütecanis iki veya daha çok tabakaya bölünmesi (12.3-12.4).

Tanımlama, Abşılmış. Simgeleri temsil ettikleri olaylara bağlayan toplumsal süreç (2.15-2.20).

Tanımlama, İşlemsel. Belirli bir kavram, kelime veya simgenin anlatmak istediği şeyi üretmek, belirlemek veya gözlemlemek veya ölçmek için ne yapılması gerektiğini gösteren bir dizi talimat (2.27-2.29).

Tanımlama, Nominal. Olaylara, onların yerini tutacak ifadeler kullanılarak anlam verilmesi (2.24-2.26).

Tesadüfi Örneklem. Bir nüfustan, inceleme yapmak amacıyla seçilmiş bir kesim; bu kesimin seçilme yöntemi öyledir ki, toplam nüfusun herbiriminin örneğe girme hususunda eşit veya belli bir şansı vardır (24.60).

Toplanma. Topluluklar veya bölgeler içinde, mal ve hizmetlerin kent merkezlerindeki yoğunluğunu en çoğa çıkarmak yönünde işliyen ekolojik süreç (15.36-15.38).

Topluluk. Belli bir hayat tarzını paylaşan, karşılıklı bağılıklar içinde bulunan ve sınırlı bir alanda yerleşmiş olan bir nüfus (15.3; 16.12-16.16).

Toplum. Terhangi bir zamanda ortak ve karşılıklı bağımlılık içinde bir hayat yaşayan bir çok kişiden meydana gelen ve birbirini izliyen kuşaklar yoluyla devamlılık kazanan, nisbeten kendi kendine yeterli bir birim (1.3; 16.2-16.3; 16.33).

Topluma Hazırlama. Bir bireye, başkalarıyla olan ilişkileri aracılığıyla tutumların, alışkanlıkların, hünerlerin ve toplumun yargı ölçülerinin iletilmesi (7.2; 7.32).

Toplumsal Bütünlenme. Amaçların ortaklaşa izlenmesinde faaliyetlerin eşgüdülmesi ve ortak ölçü ve duyguların geliştirilmesi (6.15).

- Toplumsal Çözülme.** Birbirine bağımlı olan kişi veya gruplar arasında hedefler, hedefe götürecek araçlar veya grup görevlerinin yapılmaması yüzünden çıkan anlaşmazlıklar üzerine ilişkilerin bozulması (1.22; 6.13-6.14).
- Toplumsal Değişim.** İnsanlararası ilişkilerde yerleşmiş kalıpların ve davranış ölçülerinin değişmesi (23.1-23.4).
- Toplumsal Denetim.** Alternatif kalıplar mümkün ve mevcut olduğu halde, kişilerin kolektif eylem ve inanç ölçülerine uymağa başkaları tarafından sevk edilmesi (23.43-23.45).
- Toplumsal Düzen.** İnsanlar-arası davranış kalıpları; bu kalıplar öyle bir karşılıklı-bağımlılık içinde bulunurlar ki, birindeki herhangi bir değişiklik, öbürlerinde bu yüzden meydana gelecek değişiklikler tarafından asgariye indirilir (1.11; 13.11).
- Toplumsal Farklılaşma.** Farklı kişi, kategori veya gruplarda farklı özelliklerin toplulukça yaratılması, tanınması veya varması (12.8).
- Toplumsal Hareket.** Geniş toplum içindeki tutumları, davranışları ve toplumsal ilişkileri değiştirmek üzere uyumlu çabalar gösteren insanların gönüllü olarak birleşmesi (11.35-11.48).
- Toplumsal Kategori.** Bir veya daha çok ortak özelliğe sahip birçok kimse (4.7; 12.53-12.54).
- Toplumsal Mesafe.** Belli özelliklere sahip kimselerle samimi ilişkilerden kaçınma derecesi (24.48).
- Toplumsal Rıza.** Ortak eylemde bulunan kişiler arasında kararlar, değerler, inançlar, duygular veya durum-tanımlamaları karşısında ortak bakış-açıları (8.2-8.3).
- Toplumsal Sınıf.** Bizat kendisi veya başkaları tarafından prestij, toplumsal ilişki biçimleri, faaliyetler, sahip olduğu mallar ve değer yönelimleri bakımından nüfusun öbür kesimlerinden farklı sayılan bir kesimi (12.7).
- Toplumsal Statü.** Belli bir toplumsal mevkide bulunan kimselere tanınan nisbi prestij veya şeref derecesi (12.55-12.59; 6.41-6.47).
- Toplumsal Uyum.** İki veya daha çok kişinin sürekli ve karşılıklı olarak birbirlerini cezbetme derecesi (3.21-3.22; 4.58-4.59).
- Toplumsal Yapı.** Nisbeten sabit görevleri, sorumlulukları ve haberleşme yolları bulunan bir toplumsal mevkiler ağı (6.15-6.23).
- Tören.** Tekrarlanan simgesel eylemler; burada biçim hem kendi başına değerli sayılır, hem de grup amaçlarına ulaşma bakımından elverişli sayılır (5.50).

- Tutum.** Simgelere veya çevrenin öbür yanlarına belli bir yolda cevap verme ön-eğilimi (8.43).
- Uyma.** Bir grubun yasa, âdet veya başka toplumsal kurallarla belirlenen hoşgörü sınırları içinde kalan davranış (7.35-7.36; 22.22).
- Uyuşma.** Aynı kimliklerini koruyan rakip kişi veya gruplar arasında mütareke, uzlaşma, hakemlik, hoşgörü, vs. yollarıyla amaçların, hedeflerin veya yöntemlerin karşılıklı olarak değiştirilmesi (4.75-4.77).
- Varsayım.** Bağımsız olarak tanımlanmış iki veya daha çok olay dizisi arasında denenmesi mümkün, beklenen bir ilişki bulunduğunu iheri süren bir ifade (24.42).
- Yaptırımlar.** Grup beklemelerine uygun davranışlara verilecek mü-kâfatlar ile aykırı davranışlara verilecek cezalar düzeni (6.26-6.21).
- Yasa.** Kurulu siyasal otoritenin tesbit ettiği ve uygulattığı bir davranış kuralı (5.76; 21.38-21.41; 22.48).
- Yayıma.** Bir kültür özelliğinin bir gruptan veya fiziki alandan bir başkasına yayılması (9.48-9.53; 23.42-23.48).
- Yerine-Geçme.** Bir yersel alanın bir kullanım biçiminden bir başkasına veya bir nüfusun kullanmasından başka bir nüfusun kullanmasına geçmesi (15.42-15.43).
- Yığıma.** Büyük kent merkezlerinde veya böyle merkezlerin bazı kesimlerinde nüfus yoğunluğunu ençoğa çıkarma eğilimi gösteren ekolojik süreçler. Nüfus yoğunluğuyla ölçülür (15.16-15.38).
- Yığın.** Fiziki bakımdan birbirlerine yakın olan insanlar (4.8).

DİZİN

YAZAR DİZİNİ

Adams, J. B., 102
Albrecht, M. C., 110
Alicc, W. C., 304
Allen, C. M., 177
Allen, F. R., 297, 314
Anderson, N., 73, 216
Aron, R., 95
Austin, W. R., 242, 243
Axelrod, M., 50

Baldwin, A. L., 179
Barber, B., 365
Barnes, H. E., 281
Barnett, H. G., 314
Barton, A. H., 233
Bell, W., 50
Bendix, R., 179
Benne, K. D., 314
Bennis, W. G., 314
Berselson, B., 220, 234
Berle, A. A., 216
Bernard, L. L., 296
Bertalanffy, L., von, 304
Bertrand, A. L., 86
Boat, Marion, 50
Bogardus, E. S., 337
Bogue, D. J., 73
Bossard, J. H. S., 289
Boyd-Orr, J., 34

Braden, C. S., 160
Brim, O. G., Jr., 164
Bronfenbrenner, U., 180
Brookover, W. A., 186
Broum, L., 348
Brown, H., 37, 292
Brown, Julia S., 272, 273
Brunner, E. de S., 160
Buck, R. C., 177
Burgess, E. W., 55, 133, 134, 160, 347
Burnham, J., 251
Butsch, R. L. C., 347, 348
Butts, N. F., 164

Campbell, A., 232
Cantril, H., 160, 251
Carlsson, G., 169
Carr, L. J., 286
Carrington, R., 291
Catton, W. R. Jr., 149, 157, 358
Cavan, Ruth S., 131
Chapin, F. S., 90, 95, 221, 314, 348
Chase, S., 251
Chave, E. J., 338
Chin, R., 315
Clark, B. R., 186
Clemmer, D., 286
Clineard, M., 253, 256
Cloward, R. A., 256

- Cohen, A. K., 286
 Coleman, J. S., 182, 305
 Conant, J. B., 183
 Cook, S. W., 348
 Cooley, C. H., 95
 Cottrell, F., 315
 Cottrell, L. S., Jr., 133, 134, 160, 348
 Counts, G. S., 171
 Cressey, D. R., 286
 Cummings, P., 144
- Danielsson, B., 192
 Davis, K., 95, 105
 Day, Katherine H., 169
 Deutsch, M., 348
 Dewey, J., 290
 Dewey, R., 48
 DeWitt, N., 170
 Dinneen, J. F., 227
 Dobriner, W., 74
 Douglass, H. P., 160
 Drucker, P., 251
 Duncan, J. A., 165
 Duncan, O. D., 40, 65, 66, 68
 Durkheim, E., 95
- Elmstein, A., 150
 Etsted, A. W., 151
 Eldridge, S., 190, 195, 209, 216
 Emerson, A. E., 69
- Faria, R. F. L., 232
 Festinger, L., 149
 Field, H., 298
 Firey, W., 55, 73
 Fisher, R. A., 348
 Foley, D. L., 50
 Force, Maryanne T., 50
 Ford, C. S., 83
- Form, R., 216
 Frank, P., 365
 Freedman, R., 40
- Gallup, G., 176, 177
 Gardner, B., 216
 Gause, G. F., 304
 Gibbs, J. P., 73
 Gibson, Q., 348
 Gillilan, S. C., 315
 Ginsberg, M., 124
 Glaser, W. A., 304
 Glück, P. C., 183
 Glock, C. Y., 154, 160
 Glueck, S., 266
 Gonchorov, N. K., 171
 Goode, W. J., 134
 Goodenough, W. H., 84
 Goodsell, W., 134
 Gordon, C. W., 186
 Gray, R. M., 155
 Greer, S., 50
 Gross, E., 216
 Gross, N., 181, 186
 Gurin, G., 232
- Haines, W., 257
 Haller, A. D., 179
 Hambley, W. D., 113
 Hammond, S. B., 50
 Harris, C. D., 59
 Harrison, G. R., 365
 Hart, H., 159, 297, 302, 315
 Hatt, P. K., 73
 Hauser, P. M., 27, 40, 66
 Hawley, A. H., 73
 Henry, J., 181
 Herskovita, M. J., 216
 Hertzler, J. O., 95
 Hill, E., 177, 178

- Hill, R., 132, 169, 348
 Hines, N., 134
 Himmelweit, Hilde T., 298
 Hirsch, W., 365
 Hobhouse, L. H., 124
 Hofman, H., 257
 Hogben, L., 141
 Hollingshead, A. B., 162, 286
 Horst, P., 348
 Hoyt, H., 56
 Hudson, A. E., 83
 Hughes, E. C., 95
 Hughes, H. M., 115
 Hull, E. H., 292
 Hutchinson, P., 148
 Huxlay, J., 49
 Hyman, H. H., 179
- Inkeles, A., 169
- Jacobsen, P. H., 123, 125
 Jaboda, M., 348
 James, W., 160
 Janowitz, H., 50, 169
 Johnson, C. S., 165
- Katz, E., 305, 306
 Kennedy, F., 257
 Kennedy, R., 83
 Kinsey, A. C., 117, 134
 Kirkpatrick, C., 110, 129, 158
 Kiser, C. V., 8, 33, 36
 Klapp, O. E., 87
 Klapper, J. T., 334
 Knight, H. E., 47
 Kretlow, B. W., 165
 Kroeber, A. L., 289, 310
 Kuba, Ella, 50
- Landis, P. H., 169
 Ladge, N. P., 171
- Lazarsfeld, P. H., 186, 220, 233, 234,
 250, 298, 348
 Lee, A. M., 95
 Leihman, J. L., 160
 Lichter, S. O., 186
 Lindsey, G., 233
 Linz, J., 233
 Lipset, S. M., 233
 Locke, H. J., 128, 134
 Loch, E. M., 46
 Lorimer, F., 40
 Lotka, A. J., 298
 Lowie, R. H., 138, 160, 251
 Lunsdaine, A. A., 334
 Lundberg, O. A., 365
 Lyie, J., 298
 Lynd, Helen M., 73
 Lynd, R. S., 73, 365
- Mc Atee, W. L., 304, 305
 McClelland, D. C., 186
 McClintock, C. O., 364
 Mac Iver, R. M., 251
 McPhee, W. N., 220, 234, 251
 Mainx, F., 150
 Malinowski, B., 134, 315
 Malthus, T., 32, 34, 39
 Martin, W., 88
 Mayo, E., 216
 Mead, M., 134
 Meana, G. C., 216
 Menzel, H., 305
 Merton, R. K., 86, 220, 224, 256, 348,
 352
 Miller, D. C., 216, 297, 315
 Miller, H., 183
 Miller, W. E., 232
 Milkkan, R. A., 292
 Mitchell, J. C., 150
 Moberg, D. O., 155, 158, 160

- Moore, B., 211
 Moore, W. E., 216
 Mueller, J. M., 348
 Mulhern, J. A., 164
 Mulligan, R. A., 179
 Murdock, G. P., 83, 112, 116, 120,
 123, 202, 219
- Nagel, E., 348
 Nevitt, S., 186
 Niebuhr, R., 160
 Nisbet, R. A., 286
 Northrop, F. S. C., 155
 Notestein, F. W., 39
- O'Brien, R. W., 85
 Oden, Melita, H., 175
 Odum, H. W., 74
 Oeser, O. A., 50
 Ogburn, W. F., 83, 102, 297, 306, 315
 Ohlin, L. E., 286, 347
 Oppenheim, A. N., 298
 Orwell, G., 251
 Oxtoby, T., 218
- Park, R. E., 55
 Parker, E. B., 298
 Parsons, T., 95, 160, 292
 Pelcovits, N. A., 241
 Pemberton, H. E., 304
 Porterfield, A. L., 159
 Poston, R. W., 74
 Powers, E., 321, 324
- Queen, S. A., 102
 Quinn, J. A., 74
- Radlen, D. H., 180
 Rapaport, A., 365
- Reckless, W., 325
 Redlich, F. C., 286
 Reiss, A. J., Jr., 74, 216
 Remmers, H. H., 166, 180
 Ringer, B. B., 154
 Riordan, W. L., 223
 Roberts, J. M., 156
 Rogers, E. M., 315
 Roper, E., 166
 Rosenberg, M., 348
 Rossi, P. H., 169
- Sapir, E., 135
 Schmid, C. P., 13, 74, 347
 Schuessler, K. F., 348
 Schmartz, E. E., 277, 278
 Selznick, P., 315
 Sewell, W. H., 179
 Shannon, L. W., 74, 245
 Sheen, F. J., 152
 Sheffield, F. D., 334
 Sibley, E., 177
 Simmons, L. W., 83
 Simpson, G., 95
 Slocum, W. L., 166
 Smith, T. L., 40, 54
 Smucker, D., 182
 Snow, C. P., 365
 Spaulding, C. B., 364
 Spengler, D., 315
 Spindler, G. D., 165
 Star, Shirley A., 314
 Stouffer, S. A., 142, 233, 345, 348
 Straus, M. A., 179
 Strodbeck, F. L., 179
 Suchman, E. A., 165
 Sutherland, E. H., 282, 286
 Svalastoga, K., 168, 303
- Teeters, N. K., 282
 Terman, L. M., 134, 179

- Theodorson, G. A., 74
 Thielens, W., 186
 Thompson, W. S., 25, 40
 Thurstone, L. L., 338
 Tolischus, O. D., 251
 Torgerson, W. S., 337, 348
 Toynbee, A., 315
 Truman, D. B., 95
 Tumin, M. M., 91
 Turner, H. A., 364
- Ullman, E. L., 59
 Urey, H. C., 289
- Vince, Pamela, 298
 Vogt, E. Z., 156
- Wach, J., 160
 Wallerstein, J. S., 277
 Wallin, P., 134
 Watson, E. G., 20
 Weber, M., 90, 95, 160
 West, E. D., 174
 West, S. S., 353
- Westermarck, E., 134
 Wheeler, G. C., 124
 Whelpton, P. K., 8, 12, 33, 36
 White, L. C., 237
 White, L., 292
 Whiting, J. W. M., 83
 Whyte, W. F., 216
 Williams, R. M., 95
 Wilson, B. R., 153
 Wilson, P. B., 177
 Winick, C., 305
 Witmer, Helen, 321
 Wolfe, D., 216
 Woodruff, L. L., 305
 Woods, F. J., 134
 Woytinsky, W. S., 18
 Whyte, C. J., 277
- Yestpov, B. P., 171
 Yinger, J. M., 160
 Young, Pauline, 348
- Zetterberg, H. L., 160, 365

KAVRAM DİZİNİ

Ahlâk

bilimin katkısı, 363

Aksi hastalık, türleri, 274

Akrabahk, ve kentli
ziyaretleşme kalıpları, 49

Almanya

eğitim ve toplumsal hareketlilik,
168

ilk öğretim, 175-177

Araştırma

doğrulama yöntemleri, 345

düzenleme ilkeleri, 333-345

örnekleme, 340-342

sorunun ifade edilmesi, 333-336

tutum ölççekleri, 336-340

varsayımların denenmesi, 342-345

veri çözümlenmesi, 342-345

veri gözümleri, 336-342

Bkz.: Bilimsel araştırma

Askeri

ırdararası ilişkiler, 345

meslek eğitimi, 168

Bilim

ahlâkla ilişkileri, 363

görevleri, 351-362

Bilimadamları, görev ve etkileri,
351-358

Birincil grup, ailede tatminleri, 122

Bizlik duygusu, 44, 118

Bölge, tanımı ve örneği, 51

Bürokrasi, siyasal, 247

Cinsiyet

dinsel örgütlerde yersel ayrışma, 94

mesleki uzmanlaşma, 202-203

nüfus içinde oranı, 9-11; 39

Davranış düzeni, olarak Üniversite,
82

Değerler

ekonomik — in aile kurumunu is-
tilâsi, 90-91

ekonomik ve siyasal, 201

ekonomiyi etkileyen, 198-201

hiyerarşisi, 157

ve ekonomik malların dağılımı, 211

ve nüfus genişliği, 30-37

Dil

bilim — i, 351

bir buluş olarak, 296

Din

görevleri, 151-157

hümanist, 148-149; 149-151

tanımı, 137-140

teolojik, 145-148

tür ve kalıpları, 140-151

üyeliği, 147-151

Eğitim

— de ilerleme, 172

— de ilerleme ve gelir, 183

— in saklı ve açık görevleri, 167-
169

— in temel sorunları, 183-186

genel amaçlar, 164-165

kaynakların tahsis, 171-174

masrafları, 89

okula devam ve başarı, 175-179

Etkinlik, enerji kullanımında, 290

Evlenme

biçim ve kuralları, 110-113

Hindu kabıtı, 103-105

Hopi kızılözerli kalıbı, 100-102

- tanımı, 110
uyuşmanın öngörülmesi, 126-129;
133
- Galiup yoldamaları, 279
- Görenekler, gelişimi, 153-155
- Görevler
alienin, 113-122
bilimin, 351-352
dinsel kurumların, 151-157
eğitimin, 166-169
siyasal katılımın, 234-235
siyasal kurumların, 219-220
televizyonun, 87
toplumsal kurumların, 86-87
yakın-akraba-arasında-evlenme-
yasağının, 115
- Haberleşme, ve sapmış davranışların
denetimi, 285
- Hayat ağı, 64-69
- Hindistan
beklenen ömür, 14
cinsiyet oranı, 10
nüfus denetimi, 36-37
- Grup, ve sapmış davranış, 260-272
- İktidar
ve siyasal sömürü, 219
kullanışının siyasal mekanizma-
ları, 229-230
- İstimsalilik (anonimlik)
sapık davranış ve, 271
kent hayatında, 49
- İşbölümü
ailede, 121-122
çalış-adamı ekonomisinde, 190-191
ekonomide, 201-204
- İnançlar
dinsel, 139
ölümle ilgili, 159
Bkz.: Tutumlar
- İngiltere
beklenen ömür, 14
doğum ve ölüm oranları, 6, 7
eğitim ve toplumsal hareketlilik,
169
enerji kullanımı, 292
ilköğretim, 175-177
- nüfusun yaş ve cinsiyete göre da-
ğılımı, 13
- İskandinavya
bölge olarak, 51
eğitim ve toplumsal hareketlilik,
169
- Kamu-oyu
yoldaması, siyasal mekanizma ola-
rak, 225-229
yoldaması ve ekonomik tutumlar,
201
- Kamu-oyu grubu, ve sapmış davra-
nışlara karşı tutumu, 284
- Kayıtsızlık, siyasal, 232-235
- Kişilik, ve arkadaşlık-grubu statüsü,
181
- Köy, tarımsal, 45-48
- Kuram, gelişmesi, 330-333
- Kültür
büyüme kısıpları, 302-303
karmaşıklık, 290
ve topluluk, 43-44
yayıma yoluyla değişmesi, 300-306
yenilik ve, 299
- Mekanizmalar
iktidar için, 229-231
kurallar için, 229
uyuşma için, 220-229
- Meksiko
beklenen ömür, 14
ölüm oranları, 7
- Meslekler
cinsiyete göre uzmanlaşma, 202
değişmeler, 203-205
ekonomik normlar ve aile, 90-91
ve eğitim düzeyi, 178
- Meslekleşme, kamu hizmetinde, 230
- Oy-verme
toplumsal özelliklere göre, 223
toplumsal sınıfa göre, 250
uyum mekanizması olarak, 220-222
- Ölüm
alienin çözülmesi ve, 124-125
hakkındaki inançlar, 139

- Hopilerde ölü-gümme uygulamala-
rı, 102
- istatistikleri, 329-330
- oranları, 7-8
- savaşta, 308
- trafik kazalarında, 308
- Önderlik, dinsel, 154
- Öngörme, evlilikte uyumu, 126-129;
133
- Önyargı
ile ilgili varsayımların denenmesi,
342-345
ölçme ölçekleri, 338-340
- Örgüt
insan ekolojisi ve, 64-68
siyasal — büyümesi, 245-248
siyasal — sınırları, 235-239
toplumsal ve ekonomik — düzen-
leri, 207-211
uluslararası, 237-239
ve toplumsal değişme, 291-294
Bkz.: Resmi örgütler
- Rol
ailede topluma-hazırlamadaki mo-
delleri, 121-122
sosyologun, 353-355
- Rol çatışması, bilimle denetlenmesi,
359-360
- Rol kuralları
bilimsel, 359-360
bir demokraside, 231
- Singeler, ve buluş, 296
- Sosyolog
rolü, 353-355
siyasal tercihler ve, 364
- Sosyoloji
bilgisinin gelişimi ve sonuçları,
355-358
ve dinin alanı, 139-140
ve kurumsal çözümleme, 81
ve politikaların ifade edilip uygu-
lanması, 360-363
- Sovyetler Birliği
beklenen ömür, 14
dünya nüfusuna oranı, 22
- eğitim ve toplumsal hareketlilik,
169-170
enerji kullanımı, 292
nüfusun yaş ve cinsiyet bileşimi, 13
yüksek öğrenim, 169-171
- Suç
beyaz yakalılarda ve mavi yaka-
lılarda, 281-282
geleneksel, 276-280
karaborsa, 283-284
örgütü, 280-281
- Topluluk
— da ekolojik süreçler, 60-64
— da resmi denetimin gelişmesi,
83-86
högörü sınırları ve sapmış davra-
nışlar, 262-263
kentsel yersel kalıplar, 52-54
tanımı, 43-44; 83
türleri, 44-52
- Toplum
devlet ve, 239-240
düzeninin temeli, 79-81
- Topluma hazırlanma
aile ve, 118-121
eğitim ve, 163
- Toplumsal çalışma, etkileri üzerinde
inceleme, 321-327
- Toplumsal değişme
buluş ve, 294-300
kaynaklar, teknoloji, örgüt ve ide-
olojisi, 291-294
tanımı, 289-290
yayıma ile, 300-306
- Toplumsal denetim
dinsel görev olarak, 103-157
gençlik sorunları karşısında yetiş-
kinlerin tutumları, 279
tanımı, 307
- Toplumsal düzen, olarak siyasal, 221-
235
- Toplumsal hareketlilik ve eğitim, 170
- Toplumsal menfaat ölçüsü, 337
- Toplumsal sınıf
ve eğitim, 179
ve oy-verme, 250
ve suçluluk 281-281